

Андрій Грубінко
Andriy Grubinko

УКРАЇНСЬКО–БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ
1991 – 2004

UKRAINIAN–BRITISH RELATIONS
1991 – 2004

Монографія
Monograph

Тернопіль – 2005
Ternopil – 2005

ББК 63.3 (4 Укр) – 6

Г 90

Андрій Грубінко.

Українсько-британські відносини 1991–2004. – Тернопіль:Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 336 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № 8 від 26 квітня 2005 р.)*

Науковий редактор:

Алексієвець М.М., доктор історичних наук, професор

Рецензенти:

Гончар Б.М., доктор історичних наук, професор (*Київський національний університет імені Тараса Шевченка*)

Качараба С.П., доктор історичних наук, професор (*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

Фісанов В.П., доктор історичних наук, професор (*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*)

Пропонована автором книга є першим монографічним дослідженням українсько-британських відносин у 1991–2004 роках. У монографії досліджуються основні тенденції та особливості реалізації комплексу міждержавних відносин між Україною та Великою Британією (політична, економічна, гуманітарна сфери, сфера безпеки та оборони). Визначено конкретний рівень відносин на сучасному етапі, їх основні досягнення, проблеми та перспективи. Досліджується значення українсько-британських відносин для обох країн в контексті сучасних процесів євроінтеграції, формування системи безпеки в Європі, необхідності вирішення проблем економічного та гуманітарного характеру.

Розраховано на дослідників, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами міжнародних відносин, історії України та всесвітньої історії.

ISBN 966-7425-57-6

© Андрій Грубінко

ВСТУП

Рубіж XX і XXI століть – час великих змін для всього світу. Докорінні геополітичні трансформації, глобалізаційні процеси, загострення міжцивілізаційних відносин та гуманітарних проблем складають сутність сучасного світоустрою та формують специфіку міжнародних відносин. В їх основі лежить посилення взаємозалежності всіх суб'єктів міжнародних відносин, і в першу чергу держав.

Новому типові світового розвитку, що характеризується посиленням інтеграційних тенденцій і зростанням взаємозалежності, має відповідати нова форма відносин, основним змістом якої є не боротьба, а подолання чинників, що породжують суперечності і розходження в позиціях та інтересах задля спільного добробуту і майбутнього. Розуміння загроз, що нависли над людством, стало причиною того, що на зміну взаємній підозрі та недовірі, усталеним ідеологічним упередженням поступово приходить розуміння необхідності балансу сил та інтересів на ґрунті взаємоприйняттого розумного компромісу. Одночасно зростання загальнолюдського чинника в світовій геополітиці не має означати потурання та применшення ролі національних інтересів і відмови від боротьби за їх реалізацію. Однак ця боротьба повинна вестися цивілізованими засобами, пов'язаними з налагодженням конструктивних, прагматичних і рівноправних відносин, відповідно до принципів і норм сучасного міжнародного права.

З новими умовами світоустрою постає потреба у переосмисленні ролі держави, характеру її суверенітету як ключового геополітичного поняття. У зв'язку з цим постає первинне запитання, де є паритет між національним і загальнолюдським, інтересами держави і глобальними міжнародними інтересами. Очевидним є те, що відшукати оптимальну формулу розвитку сучасної держави та її самоствердження неможливо самотужки, замикаючись у власних внутрішніх можливостях та інтересах.

Останнє твердження набуло значної актуальності для України, яка зі здобуттям незалежності зробила рішучий і невідворотний крок у вир непростого переплетіння інтересів, прагнень, устремлінь, можливостей і загроз, які формують сутність міжнародних відносин. Молодій державі природно довелося починати утвердження із забезпечення фундаментальних національних інтересів – безпеки території, населення і державних інститутів, економіки та господарської системи, налагодження їх належного функціонування, розвитку зовнішньої торгівлі і зростання інвестицій, захисту інтересів національного майна за кордоном, налагодження взаємовідносин з іншими країнами та вибору зовнішньополітичного курсу, визначення геостратегії. Пригадуємо відому формулу англійського державного діяча XIX століття Г.Пальмерстона: „У Британії немає довічних друзів і довічних ворогів, у Британії є довічні інтереси”. Це та максима, яка визначає сутність політики кожної держави. Є великий резон в застосуванні такого прагматичного підходу й для України, яка має керуватися національними інтересами і можливостями, представляти інтереси і можливості власного народу.

Інтереси України та її народу нерозривно пов'язані із європейським вибором шляху розвитку, інтеграцією в європейські структури. Одне з найважливіших завдань, які постали перед нашою державою у сфері зовнішньої політики – подолати штучний відрив від Європи, який протягом століть нав'язувався та пропагувався, поряд із нищенням української самосвідомості, культури, паростків державницьких устремлінь, позбавляв український народ природного права творити свою сучасність і майбуття відповідно до історико-культурних особливостей. Україна розглядає Європу як нерозривну цілісність, як спільний дім для країн і народів, які в ньому проживають. Сьогодні не можна втрачати надану історією можливість до об'єднання Європи на принципово нових засадах.

В контексті процесу утвердження Української держави, забезпечення національних інтересів країни, реалізації європейського напрямку зовнішньої політики, сучасних геополітичних процесів на континенті велике значення мають двосторонні відносини України з країнами Західної Європи, серед яких особливе місце займає Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (Велика Британія).

Велика Британія як одна з найбільших економічно розвинених країн Європи та світу, країна „Великої сімки”, постійний член Ради Безпеки ООН, учасник Європейського Співтовариства і НАТО має значний досвід міжнародного спілкування, великі можливості впливу на світові процеси у різних сферах. Країна є одним із провідних освітніх, наукових та культурних світових центрів. Відтак перед Україною з перших років незалежності постало важливе завдання використати досвід та різногалузеві можливості Сполученого Королівства.

Слід зазначити, що українсько-британські відносини до останнього десятиріччя ХХ століття в силу географічних та історико-культурних особливостей обох країн, історичних обставин не набули стабільного конструктивного характеру. На перший погляд країни знаходяться достатньо далеко одна від одної, на різних кінцях Європи, але сучасні засоби комунікації дозволяють підтримувати та розвивати двосторонні контакти, які своїм історичним корінням сягають Середньовіччя.

Уже на порозі Х ст. в англосаксонських джерелах з'являються відомості про Русь. Зі свого боку, Нестор – автор „Повісті минулих літ”, – знав про бурхливі події, які вирували на далекому Альбїоні і писав про „землю Англійську”. Вчені дослідили, що становлення контактів між давньою Британією та Київською Руссю відбувалося через Скандинавію і Візантію [1:2]. Дружиною князя Володимира Мономаха та, відповідно, Великою княгинею Київською була дочка останнього англосаксонського короля Гаральда Гіта. У Х-ХІІІ століттях співробітництво між державами підтримувалося значною мірою через шлюби і родинні зв'язки їхніх правителів. Співробітництво між Руссю та Британією значною мірою реалізовувалося в торгівлі, але не обмежувалося нею. Є історичні відомості про існування шотландського монастиря і церкви у ХІІ ст. в Києві.

У пізньому Середньовіччі історики згадували про навчання відомих українців того часу в Британських університетах, як-от, Юрія Немирича, автора політичних і теологічних трактатів середини ХVІІ ст., в Кембриджі та Оксфорді, Семена Десницького, одного з основоположників юридичної науки і освіти Російської імперії (середина ХVІІІ ст.), в

університеті Глазго під керівництвом Адама Сміта. Англійські урядові кола цікавилися козаками як можливими союзниками у конфлікті Британії з європейськими католицькими державами, особливо в часи буремних подій Хмельниччини. Наприклад, „Бріф рілейшн”(„Brief relation”) 16 жовтня 1649 р., досить докладно описуючи облогу Збаража та битву під Зборовом, подала повний текст Зборівського договору, який ще кілька віків потому залишався невідомим українському читачеві. Вже тоді працювали всезнаючі британські журналісти. У 1649 році, імовірно від самого Олівера Кромвеля, на адресу Богдана Хмельницького з Британії надійшов лист. Сучасники й дослідники європейської історії, природно, вдавалися до аналогій між діяльністю видатних діячів Британії та України – О. Кромвеля та Б. Хмельницького. Є відомості, що у 1656 р. О. Кромвель намагався встановити дипломатичні зв'язки з Україною. У Британії пильно стежили за розвитком подій в Україні у часи Мазепи, його поразки спільно з військами Карла XII у 1709 р. під Полтавою. Підтримувалися контакти з П. Орликом в еміграції.

На початку ХІХ ст. на Британські острови завітали мелодії українських пісень – у Лондоні побачило світ видання „Російський трубадур, або збірка українських та інших національних мелодій” (1816), яке стало першою у позаслов'янському світі словесно-нотною публікацією українських пісень.

З'являються інші фольклорні публікації. Активну діяльність розгорнули перші англійські українознавці В. Морфілл і В. Ролстон.

Окрема сторінка в спільній історії двох народів – Кримська війна 1853–1856 рр., під час якої загинуло до 25 тис. британців. Британці пам'ятають і шанують цей період своєї історії. З тих часів в англійську мову увійшли такі слова, як „балаклава” і „кардиган” (предмети одягу).

У ХІХ ст. англійські підприємці розпочали інвестування в українську промисловість і торгівлю збіжжям. Згадаємо хоча б промисловця Джона Х'юза, на честь якого названо робітниче селище Донбасу – Юзівка (сучасний Донецьк). На кінець 90-х рр. ХІХ ст. британський капітал починає активно цікавитися нафтовими родовищами українського Прикарпаття. В той час починають функціонувати консульства і віце-консульства Великої Британії у південних містах Росії – Одесі, Києві та Севастополі.

Перебуваючи на певному історичному етапі у складі трьох імперій – царської Росії, Австро-Угорщини, а згодом – СРСР, зовнішньополітичні відносини України були мінімізованими та підконтрольними політиці правлячих політичних центрів за її межами. У цьому контексті інтенсифікація двосторонніх українсько-британських контактів спостерігалася в періоди масштабних геополітичних катаклізмів – у 1917–1920 та 1944 – 1947 роках і мала тимчасовий характер. Тривалий період „холодної війни” не давав можливості розвивати повноцінні двосторонні контакти. Аж до початку 90-х років минулого століття Москва суворо регламентувала зовнішньополітичну діяльність України.

Виходячи з короткого огляду історичного контексту українсько-британських відносин, одним з основних їх позитивів на сучасному етапі є відсутність будь-яких територіальних претензій, упереджень у національному вимірі, глибоких історичних образ,

що дало змогу обом країнам наприкінці ХХ століття розпочати повномасштабні двосторонні відносини фактично із чистого листка. В цьому контексті глибоко символічними стали слова першого Посла Великої Британії в Україні Саймона Хіманса: „В історії обох держав немає жодної сторінки, яка б кидала тінь на їх нинішні відносини. Йдеться, отже, про те, щоб не лише зберегти цю традицію, а й розвивати її, наповнювати новими і добрими ділами” [2:7].

Протягом 1991 – 2004 років Україна та Велика Британія пройшли непростий шлях розвитку державності. Важчим він був для України. Шлях молодого держави пролягав через складнощі інституційного періоду перших років незалежного існування, боротьби за збереження державності та безпеки країни, утвердження на міжнародній арені. Незважаючи на численні помилки і невдачі, труднощі перехідного періоду, Україна заклала необхідний міцний фундамент власної державності, утвердилася як повноправний суб’єкт міжнародних відносин. Для Великої Британії цей період сповнений активних пошуків власної ідентичності як великої європейської держави, фактичне відновлення зовнішньополітичної могутності і впливу на світові процеси, які вона частково втратила у післявоєнні роки. Друга половина 90-х – початок ХХІ ст. – час великих внутрішньополітичних змін та реформування в країні, що проходять під проводом лейбористських реформаторських урядів Т. Блера. Зазнали істотних трансформацій усталені консервативні традиції, пов’язані з інститутом лордів і навіть з королівською владою. Британія поєднує в собі унікальні ознаки консервативної монархічної держави з суперсучасним новаторським підходом до розуміння світовлаштування і власної культурної ідентичності.

Актуальність дослідження українсько-британських відносин протягом 1991 – 2004 років посилюється необхідністю аналізу досвіду двостороннього співробітництва України та Великої Британії в контексті розвитку міжнародних відносин в Європі та світі з метою оптимізації подальшої інтеграції України у європейське та світове демократичне співтовариство. В дослідженні автор робить свідомий акцент на європейську спрямованість політики України та Великої Британії і розглядає відносини двох країн в контексті сучасних євроінтеграційних процесів. При цьому подається короткий огляд передумов формування зовнішньополітичних орієнтацій обох країн, особливості внутрішньополітичного та економічного розвитку, характеристика міжнародного середовища з метою кращого розуміння послідовності динаміки трансформацій зовнішньої політики обох країн.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю, на сучасному етапі розвитку нашої держави, проаналізувати пройдений шлях до інтеграції в європейські процеси і структури та, в цілому, до світового демократичного співтовариства. Недавні події в Україні ознаменували початок нового етапу в розвитку української державності, зміни підходів до здійснення та коригування засад зовнішньої політики України. Сьогодні важливо не повторювати помилок попереднього етапу, остаточно позбутися усталених стереотипів та упереджень, консолідувати суспільство навколо національної ідеї розбудови України як великої європейської держави.

Для розгляду геополітичних умов розвитку відносин між Україною та Великою Британією застосовано своєрідну трьохвимірну систему координат – вплив на двосторонні

українсько-британські відносини найбільших геополітичних чинників, якими є Росія, США і Європейський Союз. Останній визначається як основний перспективний геополітичний чинник впливу на відносини між країнами. Автор одним з перших подає огляд та аналіз подій „помаранчевої революції” 2004 року в Україні в контексті відносин України та Великої Британії, прояв впливів кожного з геополітичних чинників на українсько-британські відносини цього часу.

Відносини між Україною та Великою Британією автор дослідження розглядає як невід’ємну частину сучасної системи міжнародних відносин зі своїми особливостями та закономірностями, чітко визначеними етапами розвитку, втратами, здобутками та перспективами. Тому *об’єктом дослідження* визначено українсько-британські відносини у 1991-2004 роках в контексті внутрішнього поступального розвитку обох країн, напрямів та особливостей реалізації їх зовнішньої політики, новітніх геополітичних трансформацій та глобалізаційних процесів у світі і на континенті на рубежі XX і XXI століть. *Предметом дослідження* є комплекс українсько-британських відносин на двосторонньому та багатосторонньому рівнях в політичній, економічній, безпековій, гуманітарно-культурній сферах протягом 1991-2004 років, динаміка, характер, особливості та закономірності їх розвитку. Автор намагався простежити передумови та витоки українсько-британської співпраці на початку 90-х років, динаміку змін і трансформацій підходів у політиці країн по відношенню один до одного, причини та наслідки цих змін.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1991–2004 років – від проголошення незалежності України та офіційного визнання її Великою Британією до подій Президентських виборів в Україні у 2004 році, зокрема „помаранчевої революції”, яка кардинально змінила внутрішньополітичну ситуацію в Україні, спричинила трансформації зовнішньої політики та, відповідно, вплинула на підходи керівництва і громадськості обох країн до взаємовідносин. Таким чином, з початку 2005 року розпочався відлік нового періоду в розвитку українсько-британських відносин.

Виходячи з актуальності, наукової, теоретичної і практичної значущості теми, враховуючи недостатній рівень наукової розробки проблеми, дослідник поставив за *мету*, спираючись на наявні здобутки сучасної історичної науки, використовуючи широке коло джерел, висвітлити основні тенденції та особливості реалізації комплексу українсько-британських відносин (політична, економічна, гуманітарно-культурна сфери, сфера безпеки і оборони) протягом 1991–2004 років, сформулювати науково обґрунтовані висновки щодо їх основних досягнень, проблем і перспектив.

Метою продиктовано *завдання*, які необхідно розв’язати у процесі дослідження наукової проблеми:

- ✓ визначити геополітичне середовище здійснення українсько-британських відносин та особливості його впливу на розвиток цих відносин;
- ✓ простежити характер, особливості та закономірності, динаміку відносин та співпраці між Україною і Великою Британією в політичній, економічній, гуманітарно-культурній сферах та сфері безпеки і оборони протягом 1991-2004 років;

- ✓ виділити і теоретично обґрунтувати основні періоди розвитку українсько-британських відносин у вказаних хронологічних рамках дослідження;
- ✓ визначити конкретний рівень відносин між двома країнами на сучасному етапі;
- ✓ вказати на проблеми українсько-британських відносин у різних сферах та їх причини;
- ✓ дослідити значення українсько-британських відносин для обох країн, в першу чергу в контексті сучасних процесів євроінтеграції, формування системи безпеки в Європі, проблем економічного розвитку та вирішення актуальних проблем гуманітарного характеру;
- ✓ окреслити перспективи співробітництва в контексті нових реалій світового та континентального розвитку.

Методологічна основа дослідження обумовлена характером предмету дослідження, визначеними дослідником метою і завданнями дослідження. Її складають принципи наукового пізнання: історизму, об'єктивного підходу та всебічного вивчення проблеми. В ході виконання дослідження та написання праці автором використано наступні методи: історико-хронологічний, проблемний, порівняльний, системний, статистичний, логічний, методи класифікації, періодизації, а також загальнонаукові методи. Автор керувався такими загальнонауковими принципами та підходами, як історичний, структурно-функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний). Застосування сукупності цих методів та підходів дало змогу спробувати виконати поставлену мету і завдання, глибше і детальніше дослідити та розкрити проблему.

Проблематика українсько-британських відносин в сучасній українській історіографії є недостатньо розробленою. Можемо назвати декілька наукових статей у фахових періодичних виданнях, розділи монографій українських вчених, окремі замітки і згадки у спеціальній літературі, українській і британській пресі. В цілому наявну *історіографічну літературу* з проблеми українсько-британських відносин у 1991–2004 рр. можна поділити на декілька груп.

1. Праці українських дослідників, в яких історія українсько-британських відносин є головним предметом дослідження, або посідає окреме місце.

В українській історичній науці до цього часу не було написано жодної монографії з проблематики українсько-британських відносин новітнього часу. Однак, в монографіях Н. Яковенко та Ю. Крушинського вперше зроблено спробу комплексного аналізу основних досягнень, проблем та перспектив відносин двох країн в контексті основних тенденцій розвитку сучасної системи міжнародних відносин.

Праця Н. Яковенко є першим в Україні монографічним дослідженням сучасної історії та політики Великої Британії у вітчизняній суспільній науці [5]. У монографії досліджуються основні аспекти зовнішньополітичної діяльності британських урядів з другої половини ХХ століття і чинники становлення проєвропейського курсу Британії на сучасному етапі. Висвітлюється процес зосередження держави на сфері регіону і намагання нею посісти позиції європейського лідера. В контексті глобальної трансформації міжнародного середовища розглядаються сучасні заходи новолейбористського уряду Тоні Блера,

спрямовані на відродження статусу Великої Британії як великої держави та реалізацію її претензій на континентальне лідерство. У розділі 4 (підрозділ 4.2 „Політика Лондона щодо незалежної України”) монографії „Дилема європейського лідерства Британії в постбіполярному світі” автором подається комплексний аналіз українсько-британських відносин у 1991-2003 роках, про що свідчать назви підрозділів: „Політика Лондона щодо незалежної України”, „Політико-правові засади двосторонніх відносин”, „Торгівельно-економічне співробітництво Великої Британії та України”, „Науково-технічне та гуманітарне співробітництво двох держав”. Автор неупереджено, аргументовано, на основі матеріалів української та британської періодики, аналітичних матеріалів та публікацій, даних посольств обох країн, розглядає основні аспекти українсько-британських відносин протягом зазначеного періоду у різних сферах, які розглядаються в контексті британських підходів до євроінтеграції та бачення ролі і місця України в цьому процесі. Автор зазначає, що в силу своїх підходів до євроінтеграційних процесів Сполучене Королівство є надійним партнером України на шляху її прямування до Європи.

У монографії В. Крушинського проаналізовано українсько-британську співпрацю крізь призму відносин обох країн з ЄС [34]. Аналіз українсько-британських відносин подано в контексті особливостей реалізації зовнішньої політики України від часу здобуття незалежності. Автор зазначає, що, враховуючи свою особливу позицію щодо відносин в рамках ЄС, Велика Британія зацікавлена в розширенні тісних контактів із східноєвропейськими країнами. Країна підтримала нашу державу, і декларативно і на практиці, щодо її прагнення поглиблювати відносини з ЄС, включно з можливим перспективним членством в цьому об'єднанні. Особлива увага зосереджена на витоках і причинах позиції керівництва Сполученого Королівства щодо „політики сусідства”.

Стаття П. Ігнат'єва присвячена проблемам українсько-британських відносин в політичній та економічній сферах у 90-ті роки ХХ ст. [11]. Автор аналізує особливості двосторонньої співпраці в контексті розгляду геополітичних умов, зокрема впливу Росії, США та ЄС. Подано детальний аналіз результатів візитів Президентів України до Сполученого Королівства у 1993 та 1996 рр., британського Прем'єра у 1996 р., перелік укладених двосторонніх угод і домовленостей. Детально проаналізовано економічні відносини. Особливу увагу автор акцентує на перспективах останніх щодо розвитку української промисловості, британському інвестуванні, транспортній співпраці.

Короткий аналіз особливостей політичних відносин, з акцентом на євроінтеграційні устремління України та позиції Великої Британії, подає у своїй праці І. Храбан, який також розглядає співпрацю в сфері безпеки [207]. Друга частина його дослідження присвячена розгляду основних напрямів військового співробітництва країн. Автор зазначає, що хоча Велика Британія не є достатньо активним українським партнером у певних напрямках двосторонніх взаємин, її керівництво вважає нашу державу вагомим силою в контексті забезпечення європейської безпеки.

У статті В. Дударьова розглядається широкий контекст реалізації Україною та Великою Британією своїх пріоритетних зовнішньополітичних напрямів, впливу на них

сучасних глобалізаційних тенденцій з їх викликами і конфліктністю, позиції США та Росії [19]. Автор, аналізуючи матеріали британської та американської преси, подає проблемну сторону української зовнішньої політики на початку ХХІ ст. – різке погіршення міжнародного іміджу України внаслідок численних зовнішньополітичних проблем та непослідовності зовнішньої політики, пов'язаної із т. зв. „багатовекторністю”. В результаті Україна, на відміну від Великої Британії, не спроможна бути учасником глобалізаційних процесів.

Аналізу українсько-британських економічних відносин протягом 90-х років присвячені статті В. Майка [146;186]. Автор, з точки зору фахового економіста і керівника Торгівельно-економічної місії України у Великій Британії, детально розглядає особливості, закономірності, здобутки і перспективи співпраці країн в економічній сфері на різних рівнях. Особлива увага відведена аналізу досвіду діяльності великих британських компаній-інвесторів в Україні, проблемам, з якими вони зустрілися в нашій державі. Подається огляд перспектив співробітництва в пріоритетних галузях економіки. Дослідник розглядає Велику Британію як важливого потенційного стратегічного партнера для України.

Відзначимо також монографії О. Івченка [61] та Л. Васильєвої-Чекаленко [138], праці В. Литвина [1;218], С. Комісаренка [66;114], Н.Яковенко [177], Дж. Шерпа [44], Ю. Загоруйка [62], О. Вальчишина [149], Р. Сміта [122; 132], Р.Кука [145], А.Барановського [175], Р.Брінклі [86], в яких історія українсько-британських відносин висвітлюється в ретроспективній формі, з акцентами на окремих проблемах та напрямках двостороннього співробітництва.

Окремі напрями та аспекти українсько-британських відносин розглядаються в низці дисертаційних досліджень: В. Майко „Розвиток британсько-українських економічних відносин в сучасних умовах” (Київ, 1999), П. Ігнат'єв „Співробітництво України з державами Співдружності націй: проблеми становлення і розвитку” (Київ, 2001), О. Неприцький „Велика Британія та Європейська інтеграція (90-ті роки ХХ ст.)” (Харків, 2003), В. Дудар'єв „Зовнішня політика європейської середньої держави за умов глобалізації (на прикладі Великої Британії, Польщі та України)” (Київ, 2003).

2. Роботи, присвячені загальним проблемам сучасних міжнародних відносин, наукові розвідки з проблем української політики та економіки, особливо зовнішніх відносин, дослідження з проблем євроінтеграції.

Ці праці написані в межах різних наукових дисциплін. В них проблеми українсько-британських відносин згадуються лише побіжно, проте вони містять значущі факти, висновки, узагальнення. Зокрема, це колективні праці Л.Гайдукова, В.Кременя, Л.Губернського та ін. [31], Б.Лановика, М.Траф'яка та ін. [314], монографія В.Трошинського і А.Шевченка [313], статті А.Кудряченка [35], В.Зам'ятіна [41], В. Олефіра [147], О. Бондара [179], О.Шитрі [183], А. Сомова [189], М.Крушельницького і О.Пилипчика [222], О.Гладкого [264], Ю.Оскрета [267], В.Дніпрового [311], В.Ючевича [320].

Також окремо виділимо наукові праці, які мають певну цінність для дослідника в якості розширення діапазону поля наукового дослідження в контексті розгляду середовища та умов

здійснення і розвитку українсько-британських відносин, уточнення та доповнення фактів, висновків і концептуальних положень, що мають принципове значення. Це, зокрема, праці М. Михальченка [84], А. Гальчинського [133], Н. Барановської, В. Верстюка, С.Віднянського та ін. [223], В. Газіна і С.Копилова [134], З. Бжезинського [30], Р.Вольчука [68], Н. Капітонової [7], В.Ломакіна [12], статті Н. Яковенко [65], С.Крушинського [6], І. Храбана [55], О.Ладивіра [56], О. Корнієвського [73], В.Будкіна [60], С. Куделі [54], Ю.Мостової [45], В. Чалого і М. Пашкова [77;79], В. Беха [236], Е. Ананьєвої [18], Г. Колосова [8].

Джерельну базу дослідження можна поділити на декілька груп.

1. Документи. До цієї групи належать: двосторонні договори та угоди; опубліковане дипломатичне листування; міжнародні угоди; нормативно-правові акти України. Окрему підгрупу документів складають опубліковані статистичні звіти міністерств та відомств України, звіти і матеріали обласних державних адміністрацій України, документи неурядових організацій України.

2. Матеріали української та зарубіжної преси (статті, повідомлення, інтерв'ю, коментарі, репортажі, інформаційні замітки, анонси тощо). Автором опрацьовано матеріали кількох десятків найменувань видань періодичної преси. Українська преса: газети „Урядовий кур'єр”, „Голос України”, „День”, „Дзеркало тижня”, „Всеукраинские ведомости”, „Киевский Вестник”, „Україна молода”, „Українське слово”, „Финансовая Украина”, „Фінанси України”, „Фондовый рынок”, „Львівська газета”, „Факти”; журнали „Політика і час”, „Віче”, „Відомості Верховної Ради України”, „Людина і політика”, „Регіональні перспективи”, „Трибуна”, офіційне видання Посольства Великої Британії в Україні „Британські”. Британська преса: газети „The Financial Times”, „The Guardian”, „The Independent”, „The Times”, журнали „The Economist”, „Визвольний шлях”; російська преса: журнали „Мировая экономика и международные отношения”, „Международная жизнь”, „Деловая Великобритания”; а також інформаційне видання Представництва Європейської Комісії в Україні „Євробюлетень”.

3. Важливу групу джерел становлять тексти інтерв'ю та виступів провідних політиків, урядовців і дипломатів. Від України – Л. Кучма, А. Зленко, Б.Тарасюк, С. Комісаренко, В. Литвин, В. Янукович, а також діячі української діаспори Британії. Від Великої Британії – Дж. Мейджор, Т. Блер, Д. Херд, М.Ріфкінд, С. Хіманс, Р. Рів, Р. Сміт, Р. Брінклі, П. Буркхард, Д. МакШейн.

4. У дослідженні широко використано матеріали Інтернет-сайтів органів державної влади, урядових та громадських організацій, наукових та освітніх установ, підприємств, міжнародних організацій, урядових програм, ЗМІ, особисті сайти діячів.

1.Органи державної влади, урядові організації. Посольство України у Великій Британії, Посольство Великої Британії в Україні, Міністерство закордонних справ України, МЗС Великої Британії (Форін Офіс), Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, сайт Прем'єр-міністра Великої Британії, Британська Рада, Державний комітет статистики України, Державний комітет архівів України, Центральна виборча комісія України, Вищий

арбітражний суд України, Головне управління містобудування, архітектури та дизайну міського середовища м. Києва, урядова База даних інвестиційних проектів українських підприємств, офіційні Інтернет-сайти обласних державних адміністрацій (Київської, Миколаївської, Черкаської, Чернігівської, Луганської, Чернівецької, Донецької, Київської, Херсонської, Житомирської) та Київської міської держадміністрації.

2. *Громадські організації.* Портал Української зернової асоціації, Британська Експортно-Сервісна Служба (BESO), Громадська організація Фонд „Європа XXI”, Україно – Британська професійна асоціація,

3. *Наукові та освітні установи.* Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України, Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова, Інститут Євroatлантичного співробітництва, Український центр політичного менеджменту, The Institute of Advanced Legal Studies (IALS) (Лондон), Центр європейського та порівняльного права, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Кембриджський Університет, Регіональний ландшафтний парк „Меотида”.

4. *Підприємства.* Полтавська газонафтова компанія, JKH Oil and Gas, Unilever, „Проктер енд Гембл Україна”, Pricewaterhouse Coopers, торгівельна марка „Ahmad” в Україні.

5. *Міжнародні організації.* ЄБРР, Світовий Банк, Європейський Союз, Представництва Європейської Комісії в Україні, Представництва України при Європейському Союзі.

6. *Урядові програми і проекти.* Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні (URLP), проект DFID „Передача й утримання об’єктів соціальної сфери”, проект Посилення Інституційної спроможності місцевих і регіональних органів влади (LARGIS), проекти TACIS.

7. *Засоби масової інформації.* Преса: сайти газет „Дзеркало тижня”, „День”, „Факти”, „Львівська Газета”, британських „The Financial Times”, „The Guardian”, „The Independent”, „The Times”, журналів „Деловая Великобритания”, „The Economist”, „Британські Обрії”, електронні видання „Електронні Вісті”, „Український культурний календар у Великій Британії”. Інформаційні агентства: BBC, УНІАН. Телеканали: „5 КАНАЛ”, інформаційна служба Телеканалу „Інтер” „Подробности”.

8. *Особисті сайти діячів* представлені Інтернет-сайтом першого Посла України у Великій Британії С. Комісаренка.

Дане дослідження є першою спробою такого формату узагальнити матеріали про становлення і розвиток комплексу українсько-британських відносин протягом обраного для вивчення періоду. Осмислення сучасних трансформацій у системі міжнародних відносин, глобалізаційних процесів в світі і на континенті неможливе без детального вивчення відносин між окремими країнами, які складають невід’ємну частину цих процесів, історії кожної з них та історії міжнародних відносин в цілому.

РОЗДІЛ І.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН: ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Останнє десятиліття ХХ століття ознаменувалося значними геополітичними змінами в Європі та світі. Крах комуністичного режиму в СРСР призвів до розпаду всього комуністичного табору і ліквідації самого Радянського Союзу. Колишні комуністичні країни Східної Європи одержали повну свободу, відбулося об'єднання Німеччини, а на теренах колишнього СРСР утворилася низка незалежних держав. Ці масштабні геополітичні зміни поклали край Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин, що сформувалася на завершальному етапі Другої світової війни. Наслідком та одним з головних результатів геополітичних трансформацій на рубежі 80-х – 90-х років ХХ ст. стало відновлення Української державності, яке ознаменувало завершення глобального протистояння „Схід – Захід” у формі „холодної війни”.

Глибокі зміни в Східній Європі сталися у той час, коли інтеграційні процеси в Західній Європі вийшли на вищу стадію свого розвитку з утворенням Європейського Союзу: Європа намагалася завершити головне завдання своєї політики 80-их – початку 90-х рр. – створити єдиний внутрішній ринок, а також водночас поглибити рівень інтеграції, прокладаючи шлях до економічного, монетарного і політичного союзу. Водночас об'єднання зіткнулося зі зростаючою потребою у співпраці з країнами - не членами Співтовариств.

Глобальні трансформації спричинили відповідні зміни у свідомості, політичній позиції та суспільній поведінці населення європейського континенту. Еволюція поглядів, моральних орієнтирів і спонукальних мотивів в першу чергу пов'язана із демонтажем конфронтаційних підходів і рецидивів старого політичного мислення. Останнє десятиліття ХХ ст. було покликане визначити перспективи подальшого розвитку Європейського континенту. За всієї невизначеності майбутнього стало очевидним, що Європа і світ перебувають на перехідному етапі розвитку до якісно нових відносин.

Проголосивши у 1991 році незалежність, Україна як суб'єкт світової політики постала перед необхідністю визначення власної геополітичної ідентичності, самоусвідомлення як у геополітичному контексті, так і в контексті розвитку світової цивілізації, визначення реальних національних інтересів. У відповідності з вирішенням цих завдань проходило формування засад власної зовнішньої політики із врахуванням тих масштабних змін, що відбулися у світі і на європейському континенті.

В умовах глибокої політичної, економічної та суспільної кризи в СРСР, що врешті призвела до його розпаду, 16 липня 1990 р. Верховна Рада тодішньої УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій зазначалося: „Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами..., бере

участь в міжнародних організаціях... УРСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах” [3:688-689].

У зверненні Верховної Ради України „До парламентів і народів світу” від 5 грудня 1991 р. зазначається про те, що Україна здійснюватиме свою зовнішню політику на загальновизнаних принципах міжнародного права та спрямовуватиме усі зусилля на зміцнення миру і безпеки у світі. Україна в особі Парламенту закликала парламенти та уряди країн-учасниць НБСЄ підтримати її намір стати безпосереднім та повноправним учасником загальноєвропейського процесу, брати участь в інших європейських структурах. *„Україна готова встановити з іншими державами дипломатичні відносини і будувати двосторонні відносини на засадах рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи один одного, визнання територіальної цілісності та непорушності існуючих кордонів”* – зазначається в документі [4].

Згідно Постанови Верховної Ради України „Про Основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 р. у зовнішній політиці України визначилися три основних напрями: розвиток двосторонніх міждержавних відносин, європейська інтеграція та багатостороння дипломатія. У двосторонніх відносинах пріоритетними є взаємини із сусідніми країнами і стосунки зі стратегічно важливими партнерами – впливовими державами світу, в когорті яких своє окреме місце займає Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії.

31 грудня 1991 року Велика Британія офіційно визнала незалежність України. З цієї дати розпочалася нова сторінка у відносинах двох країн, і перш за все відкрилися значні перспективи для налагодження конструктивного політичного діалогу та формування концептуально-системних засад політичних відносин.

1.1. Українсько-британські відносини на рубежі ХХ і ХХІ століть: геополітичний вимір

До початку останнього десятиліття ХХ ст. Україна та Велика Британія підійшли зі своїми цілями та завданнями, зумовленими новими геополітичними реаліями. Перед обома країнами постала необхідність у вирішенні низки концептуальних проблем у зовнішньополітичній сфері, проте з’явилися й значні можливості для розвитку якісно нових напрямів та форм співпраці. Безумовно вони були різнопорядковими в силу специфіки історичних та геополітичних обставин.

Засади зовнішньої політики Великої Британії закладені після завершення Другої світової війни т.зв. доктриною „трьох сфер впливу”, запропонованою у 1948 році У. Черчіллем. До цих сфер впливу належали відносини в рамках Британської Співдружності

націй (до 1947 р. – Британська Імперія), відносини зі США та відносини з Європейським континентом. Хоча доктрина формально не надавала переваги жодному із цих напрямів, вона не передбачала зосередження дипломатичних зусиль країни на континенті. Статус світової держави через історично зумовлені об'єктивні та суб'єктивні чинники не дав можливості Великій Британії стати співучасником творення Європейських інтеграційних структур.

Британська Співдружність націй становила значну перепону для приєднання Великої Британії до континенту. Британські політики традиційно продовжували розраховувати на глобалістичну роль своєї держави як лідера Співдружності, що на їх думку мало вигідно вирізнятися з-поміж інших європейських країн. Такий підхід мав окрім чинника культурно-ментальнісного та морального стереотипу об'єктивне економічне підґрунтя, адже близько половини британського експорту надходило до країн Співдружності, і вся економіка країни цілком залежала від торгівлі із заморськими володіннями. Навіть з поступовою втратою колоній та перетворенням Британської імперії на Співдружність націй, вона традиційно, чи то інерційно, продовжувала демонструвати свою національну велич, що проявлялася у лідерському статусі у відносинах з рядовими європейськими країнами.

Значну роль у формуванні особливої позиції Великої Британії щодо європейської інтеграції відіграла історична традиція самоусвідомлення британцями своєї країни як такої, яка завжди залишається поза межами Європи, що об'єктивно зумовлено географічним фактором. Наприкінці війни атлантичний союз зі США вважався важливішим, ніж зближення із напівзруйнованою Європою. В уявленні британського істеблішменту США тривалий час сприймалися як дитя, виплекане Британською Імперією [5:47]. Англо-американське „особливе партнерство”, зумовлене давніми культурно-історичними зв'язками та започаткованими під час і після Другої світової війни воєнними союзницькими відносинами, стало джерелом національної гордості і, в умовах ліквідації Імперії та поступової втрати заморських колоніальних володінь, викликало британські сподівання на можливе встановлення світової англо-американської гегемонії.

Трансатлантичне співробітництво стало потужним фактором, що визначив особливе місце країни в європейській регіональній системі. Навіть після вступу Великої Британії до ЄЕС у 1973 році, британсько-американські відносини як і раніше вважалися першорядним пріоритетом у зовнішній політиці [6:20].

Слід зазначити, що вигідна геополітична позиція та лідерство у Співдружності націй в часи „холодної війни” надавало Великій Британії можливість виконувати роль своєрідного зв'язкового у діалозі між СРСР та США у вирішенні питань миру, що, зокрема, проявилось під час правління М. Тетчер. Остання на чолі уряду консерваторів проводила традиційну політику близьких і дружніх відносин зі США, розвитку вільної торгівлі з країнами Співдружності та витримувала жорстку позицію щодо європейських питань, що забезпечувало дотримання національних інтересів країни. Однак саме останній напрям зовнішньої політики Великої Британії набув стабільного та невідворотного характеру, незважаючи на сформований імідж як „незручного партнера” країн ЄЕС.

Зі вступом у 1990 році на посаду Прем'єр-міністра Дж. Мейджора відбулося коригування підходів до євроінтеграції. Вже в травні 1991 року в ході візиту до Німеччини Мейджор зробив сенсаційну заяву про прагнення Великої Британії „бути в серці Європи” [7:23]. Незважаючи на подальші труднощі в реалізації європейської політики, пов'язані із фінансово-господарськими питаннями, ратифікацією Маастрихтського договору британським парламентом та гострими суперечками в суспільстві з цих проблем на фоні економічних негараздів, урядам консерваторів вдалося закласти підвалини наступного виходу країни на провідні позиції у Європейських Співтовариствах.

Україна ж як новостворена, чи відновлена незалежна держава на широких просторах Східної та Центральної Європи постала перед необхідністю в надзвичайно складних внутрішніх і зовнішніх умовах закладати основи власної незалежної зовнішньої політики. Від колишнього СРСР країна успадкувала деформовану структуру економіки, значні ресурсні та екологічні проблеми, відсутність самодостатньої структурованої політичної системи, потенційно загрозливу соціальну конфліктність на ґрунті економічних негараздів, відсутності демократичних складових і демократичних навиків суспільного-державного розвитку, культурно-ментальнісних відмінностей регіонів, що потенційно могли призвести до неконтрольованої ситуації та загрози державності. На зовнішній арені випробування на міцність державності проявилися у загостренні (зазвичай штучному) конфліктних ситуацій із сусідніми країнами (в першу чергу Росією), які були спричинені територіальними домаганнями та розпалюванням ворожих настроїв на міжнаціональному рівні. Вони становили серйозний іспит для системи державних структур і дипломатії, які лише розпочали період реформування та структурних трансформацій, в чому не могли похвалитися значними успіхами. Отже, першопорядковим та головним завданням України в перші роки незалежності було самоствердження в політичній, економічній, культурній сферах функціонування країни, сфері безпеки як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні.

За своїми геополітичними характеристиками (площею, населенням, географічним розташуванням, природними умовами та ресурсами) Україна є помітним державним утворенням у світовій розстановці сил, що зумовило необхідність налагодження рівноправних, взаємовигідних відносин на двосторонньому та багатосторонньому рівнях на основі обґрунтованої сучасної геостратегії. Визначення геополітичних інтересів України потребувало врахування складної системи інтересів різних країн, розкладу сил та інтересів – економічних, політичних, військових, духовних – у кожному регіоні світу. Насамперед це стосувалося найближчих сусідів України та країн глобального значення, що прагнуть знайти власні інтереси в Україні або самі становлять для неї особливий інтерес.

Вагомим фактором формулювання та реалізації засад зовнішньої політики України є її географічне положення. В ракурсі геополітики країна займає на Євразійському континенті винятково важливе, значною мірою унікальне місце, яке часто визначається поняттями „географічний центр Європи”, „перехрестя між Сходом і Заходом”. Розпад східного блоку створив передумови виникнення нової Європи. Розпад СРСР породив нові геополітичні

невизначеності і суперечності. Відновлення єдності Європи передбачало дезінтеграцію Євразії, геополітичний переустрій усього простору Східної Європи. Враховуючи безперспективність подальшої виключної орієнтації на Схід (тобто Росію), для України виникла необхідність відроджувати історичні та налагоджувати нові конструктивні відносини із країнами Заходу – в першу чергу провідними державами європейського та євроатлантичного простору, визнання яких стало необхідною складовою утвердження державної незалежної України. З виходом на міжнародну арену в якісно новому форматі Україна одразу потрапила у сферу їх інтересів та впливів.

Логіка геополітичних змін детермінує високу залежність держави від зовнішніх чинників. Історія свідчить, що зовнішньополітичний курс середніх і малих держав, які перебувають у кризовій ситуації, не може бути цілком самостійним. На їх зовнішньополітичний курс здійснюють сильний вплив більш могутні, багаті країни, незалежно від видів і форм взаємодії. Водночас зрозуміло, що кожна країна „грає” у сфері міжнародних відносин з багатьма партнерами, кожен з яких дбає лише про свої національні інтереси. Однак така залежність притаманна і провідним країнам світу, особливо в сучасних умовах всеохоплюючих глобалізаційних та масштабних інтеграційних процесів. Тому ефективність міжнародної політики кожної держави залежить не лише від стратегії і тактики відстоювання власних національних інтересів, а й від здатності погодити їх з національними інтересами своїх партнерів.

Поряд із усталеною політикою „балансу сил” в міжнародних відносинах на провідні позиції в нових геополітичних умовах виходить політика „балансу інтересів”, яка створює можливості для конструктивного різнорівневого діалогу їх суб’єктів. Саме інтереси (загальнолюдські, регіональні, національні, групові, індивідуальні) визнаються засадничим принципом взаємодії суб’єктів міжнародного життя, число яких дедалі розширюється. Не стали винятком і українсько-британські відносини, на становлення і розвиток яких впливала низка об’єктивних чинників. Вони безумовно породжені історико-культурним досвідом та геополітичними усталеними детермінантами розвитку обох країн. До них відносимо чинник Росії, США та Європейського Союзу.

1.1.1. Російський чинник в українсько-британських відносинах

Кризова ситуація та наступний процес розпаду СРСР викликали серйозне занепокоєння керівництва провідних країн Заходу, в тому числі Великої Британії. Тогочасний Прем’єр-міністр М. Тетчер, яка підтримувала дружні стосунки з останнім лідером СРСР М. Горбачовим, негативно поставилася до дезінтеграційних процесів. Британські політичні кола з тривогою спостерігали за розпадом СРСР. Це було викликано консервативними традиціями, що зумовлюють обережне ставлення до політичних змін як в середині країни, так і у світі, та очевидною неготовністю до різкої зміни геополітичної розстановки сил, яка в першу чергу означала ліквідацію усталеної системи безпеки.

Британський уряд майже до самого моменту розпаду СРСР продовжував підтримувати центральну владу. Однак така політика не знаходила одностайної підтримки в суспільстві, зокрема піддавалася критиці з боку ряду англійських експертів, які справедливо звертали увагу на посилення тенденцій унезалежнення в республіках та невідворотного послаблення центральної влади [8:49]. Незважаючи на підтримку британським урядом Б. Єльцина під час серпневого путчу у 1991 році та наступного візиту Дж. Мейджора до Москви, єдиним центром влади все ще вважався Президент СРСР. Зазначимо, що офіційне визнання незалежності України Сполученим Королівством відбулося 31 грудня 1991 року, тобто лише після відставки 25 грудня М. Горбачова.

Після офіційного розпаду СРСР керівництво Великої Британії серед пострадянських країн надало пріоритет відносинам з Росією, яку бачили в ролі лідера і складової частини новоствореного СНД. Для цього була низка об'єктивних причин. По-перше, Росія мала гарантувати безпеку в конфліктному та непередбачуваному пострадянському регіоні. По-друге, в Лондоні були зацікавлені у тому, щоб хтось ніс відповідальність за виконання міжнародних зобов'язань колишнього СРСР, включно з угодами про роззброєння, забезпечував виплати величезних (понад 70 млрд. дол.) боргів. Це могла тоді здійснити лише Росія, що зумовило визнання її як правонаступниці колишнього Радянського Союзу та спрямування основної частки фінансового кредитування і продовольчої допомоги.

Однак, абсолютна орієнтація на Росію не мала раціонально підґрунтя, адже на пострадянському просторі утворилося ще чотирнадцять держав, троє з яких до того ж мали успадковані значні ядерні арсенали (Україна, Білорусь, Казахстан). Надії на Росію, яка переживала значну соціально-економічну кризу, як на одноособового гаранта безпеки для країн-членів СНД викликали певні застереження. Адже при наявності значного ядерного потенціалу та збройних сил, збереження „єдиного стратегічного простору” призвело б до подальшого військово-політичного домінування та військової присутності за межами російських кордонів. До того ж в країн Заходу виникло розчарування, зумовлене неможливістю швидкої та ефективної економічної стабілізації в Росії, нестабільною внутрішньополітичною ситуацією і, як наслідок – непередбачуваністю подальшого розвитку країни [8:51]. Ці обставини сприяли збільшенню їх уваги до інших молодих держав пострадянського простору, і в першу чергу до України.

Активізації українсько-британських відносин сприяв процес ратифікації Україною угоди СТАРТ-1, приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та відмови від ядерного арсеналу. В умовах нестабільної внутрішньополітичної ситуації в Росії та втручання її керівництва у внутрішні справи сусідніх країн, уряд Великої Британії підтримав українське керівництво під час російсько-українського конфлікту навколо так званої „проблеми Криму”. Британські урядові кола чітко визначили власну позицію у цій справі, надавши свої послуги щодо дипломатичного посередництва у переговорах між конфліктуючими сторонами. Офіційну позицію Великої Британії висловив Міністр закордонних справ Д. Херд під час візиту до Києва у травні 1994 року. На підсумковій прес-конференції він зазначив: „Британська позиція в цьому питанні є гранично чіткою і ясною:

Крим є складовою частиною України, він знаходиться в межах кордонів України, визнаних світовим співтовариством. Таким чином, непорозуміння мають вирішуватися урядом України та керівництвом Криму і вони повинні бути вирішені без застосування сили або силових методів” [9:88]. Міністр також наголосив, що аналогічну думку висловили Президент РФ Б. Єльцин і Прем’єр-міністр Росії В. Черномірдин, з якими він мав бесіду перед від’їздом до Києва.

Окремо виділимо проблему *стереотипно-ментального сприйняття України британським суспільством*, особливо в першій половині 90-х років. Як зазначали, зокрема, дипломати обох країн, переважна більшість громадян Сполученого Королівства взагалі мало знали про Радянський Союз, не говорячи вже про Україну. Для них існувала або Росія, або Радянська Росія. Тому трансформацію на цих теренах вони сприйняли як трансформацію Росії. Однак це не стосувалося вищих ешелонів влади та інтелігенції [10]. Перший Посол Сполученого Королівства в Україні С. Хіманс ще у 1993 році відзначав курйозний випадок, коли йому надійшов лист із Англії з підписом „Посольство Великобританії. Київ. Російська Федерація” [2:7]. Чимало таких курйозів було під час візитів українських високопосадовців до Лондона. Британці поступово і повільно відкривали для себе Україну, і не лише через інформацію про ЧАЕС, футбольний клуб „Динамо Київ”, економічні та внутрішньополітичні проблеми, численних українських нелегальних працівників у Великій Британії, але й шляхом пізнання історії, культури, природи, економічного потенціалу країни.

В середині 90-х років відбулося посилення позицій відносин з Україною у зовнішній політиці Великої Британії, яке було значною мірою пов’язане із очікуваннями результатів виборів в Росії, де на той час виникла реальна загроза повернення до влади комуністів з їх намірами відновити СРСР. У цей час Сполучене Королівство демонструє політичну підтримку України. Впливова британська газета „The Times” опублікувала статтю, в якій йшлося про необхідність підтримки Заходом України в умовах намагання Росії посилити вплив на колишні радянські республіки [11:67]. Знаковою стала активізація українсько-британських двосторонніх політичних контактів на найвищому рівні. Так у вересні 1995 року Київ відвідав Міністр закордонних справ Великої Британії М. Ріфкінд, який виступив в Українському інституті міжнародних відносин з доповіддю під промовистою назвою „Велика Британія неухильно підтримуватиме вас”. Наступного місяця міністр у своєму виступі в Королівському інституті міжнародних відносин (Лондон) зазначив: „Нам слід підтримати виникнення незалежних держав на основі давніх націй, таких, як Вірменія, Грузія, і перш за все Україна” [12:271]. У липні цього ж року делегація України була запрошена до Лондона на міжнародні переговори щодо ситуації в Боснії як учасник миротворчої операції.

Наприкінці 1995 року з офіційним візитом в Лондоні побував Президент України Л. Кучма, а в квітні 1996 року візит-відповідь до Києва здійснив Прем’єр-міністр Сполученого Королівства Дж. Мейджор. Посилена увага світового співтовариства до нашої країни в контексті майбутнього візиту яскраво проілюструвала на своїх сторінках європейська та російська преса. Зокрема та ж „The Times” у редакційній статті зазначала: „Стабільність на

Сході залежить від сильної, процвітаючої і вільної України...”, а російський часопис „Известия” навіть застерігав, що „проти Москви Лондон пустить у хід українську карту” [13:4]. Слід зазначити, що Дж. Мейджор здійснив візит до Києва саме напередодні зустрічі лідерів країн Великої сімки та Росії в Москві.

З підписанням 31 травня 1997 року в Києві широкомасштабного Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією відносини між двома країнами отримали змогу перейти на якісно новий етап розвитку. Укладення договору значною мірою стало можливим завдяки врегулюванню конфліктних ситуацій територіального характеру та певних компромісів з обох сторін. Британський журнал „The Economist” у редакційній статті з цього приводу зазначав: „Після п’яти років відкладання президенти Росії та України поставили підпис під угодою... Угода засвідчує, що Росія приймає як реальність Українську державність і визнає кордони України” [14].

Слід врахувати, що Росія, особливо на початку 90-х років, розглядала Україну як неодмінну сферу свого впливу, а не як рівноправного стратегічного партнера. Проявлялися імперські амбіції і статус домінуючої ланки у відносинах з країнами в даному геополітичному регіоні. В цей період Росія всіляко прагнула не випускати Україну з-під свого впливу, прагнучи втягнути її в нові інтеграційні структури, як-от союз Росії–Білорусі, або через зміцнення організаційних структур СНД. Не відповідало національним інтересам Росії і прагнення України вступити до НАТО, з яким в липні 1997 року остання уклала Хартію про особливе партнерство. Як відповідь на тиск Росії, політична еліта України у зовнішньополітичних відносинах в основному орієнтувалася на провідні країни Європи та США.

Тогочасну позицію української дипломатії висловив у 1996 році в інтерв’ю відомому російському емігрантському часопису в Британії „Европейский Вестник” перший і тоді діючий Посол України у Сполученому Королівстві С. Комісаренко: „Якщо російська держава сьогодні прагне стати відкритим демократичним суспільством, що поважає права інших країн, визнає повну незалежність України, тоді ми з Росією – стратегічні партнери, і ми йдемо одним шляхом. Якщо ж в Росії переможуть сили, які пропагують неповагу до інших народів, тоді наші дороги розходяться. Україна прагне бути незалежною і демократичною, жити в благополуччі спільно зі світовим співтовариством, і перш за все з Росією та іншими сусідами” [15].

Зацікавленість Заходу, й зокрема Великої Британії, в незалежній і стабільній Україні прослідковуємо зокрема у 1999 році – році інтенсифікації двосторонніх українсько-російських контактів та виборів Президента України. Той же „The Economist” у статті під промовистою назвою „Чи може Україна повернутися до Росії?” зазначав, що близько восьми років після здобуття незалежності багато кандидатів на Президентських виборах в Україні заявили, що прагнуть повернення старих часів, тобто відновлення Союзу [16].

Певний вплив на розвиток зовнішньополітичних відносин в „трикутнику” Україна–Велика Британія–Росія відіграла Косовська криза літа 1999 року, яка спричинила похолодання в російсько-британських відносинах і зближення позицій (на фоні солідаризації

зі слов'янами-сербами) Росії та України. Однак напружені відносини, спричинені суттєвими розходженнями у зовнішньополітичних пріоритетах між Росією та Великою Британією, тривали недовго і на міждержавному рівні фактично виявилися лише у відкладенні, з ініціативи російської сторони, на три місяці візиту до Лондона тодішнього Міністра закордонних справ Росії С. Іванова [7:98]. З кінця 2000 року спостерігався значний підйом у російсько-британських відносинах на фоні приходу до влади в Росії нового Президента – В. Путіна. Т. Блер став першим лідером Заходу, який прибув до Росії (березень 2000 р.) для встановлення особистих контактів з Путіним ще до його обрання Президентом. Цей візит відбувся навіть всупереч міжнародним протестам з приводу жорсткої політики Росії на Північному Кавказі. Запорукою розвитку російсько-британських партнерських відносин стало налагодження хороших персональних відносин між двома керівниками. Дослідники зазначають, що Блер фактично відродив роль Британії як своєрідного зв'язкового між США та Росією (раніше – СРСР), а сам Прем'єр, за аналогією з М. Тетчер, скористався можливістю стати „головним знавцем Кремля і головним пропагандистом Путіна на шляху його утвердження в колі світових лідерів” [7:99]. Для Росії, та особисто Путіна, розвиток партнерства з Британією, яке стосувалося безумовно не лише політичної сфери відносин, було великим успіхом.

Виступаючи на прес-конференції під час зустрічі лідерів двох країн, що відбувалася 21-22 грудня 2002 року в Чекерсі (Англія), Т. Блер охарактеризував відносини між Великою Британією та Росією як „найтісніші за багато років” [17]. Раніше, наприкінці жовтня 2001 року, британський Міністр закордонних справ Дж. Стро під час свого візиту до Москви виступив з промовою в Державній думі, яку самі англійські політологи оцінили як „нове слово у відносинах двох держав”. Зокрема, урядовець наголосив, що їх двосторонні відносини повинні будуватися не на „балансі сил, а на балансі довіри”. Разом з тим, на його думку, безпека двох країн ґрунтується не на „конкуренції, а на співробітництві, не на суперництві, а на партнерстві, не на страхові, а на довірі” [18:25].

Логіку такої політики британського керівництва зрозуміти неважко. Сполучене Королівство у цей час перебувало в процесі активного пошуку шляхів виходу на лідируючі позиції в ЄС, що неодмінно передбачало суперництво із так званим „ядром” Співтовариства – Німеччиною та Францією. В силу специфіки своєї геополітичної ролі, про яку вже йшлося, Британія змушена шукати власних союзників, в тому числі за межами ЄС. Блер не упустив можливості заміни „трикутника” Москва–Берлін–Париж на вісь Лондон–Москва. Склалися передумови для позиціонування Великої Британії як головного європейського партнера Росії на євроатлантичному напрямі. При цьому британський істеблішмент виявив готовність до оправдання та підтримки дій російського керівництва на Північному Кавказі. Зокрема, Баронеса Кокс під час дебатів у Палаті лордів (липень 2000 р.) висловила критику на адресу британських ЗМІ, які на її думку подавали здебільшого негативну, однобоку інформацію про Росію і навіть „демонізували її”. А лорд Хауел характеризував ситуацію в Чечні не інакше, як „ерозію, заколот, дезінтеграцію та беззаконня” [19:76].

Насичений російсько-британський діалог використовувався для погодження позицій сторін щодо проблем тероризму, Афганістану, Іраку тощо. Теракти 11 вересня 2001 року в США та створення антитерористичної коаліції сприяли певному потеплінню загального клімату безпеки в Євроатлантичному регіоні через пом'якшення позиції Росії щодо НАТО і США.

Суперництво Британії з Німеччиною за першість в ЄС мало вагоме економічне підґрунтя, яке стосувалося в першу чергу транспортування російських енергоносіїв до Європи. В той час, коли Росія розробляла план запуску транзитного шляху через Білорусь, Польщу до Німеччини в обхід України, провідні британські компанії-світові гіганти, як-от Royal Dutch/Shell Group та British Petroleum, серйозно зацікавилися перспективами транспортування російської нафти і газу через територію України до Європи. Британські компанії зуміли вчасно оцінити стратегічний характер українських транзитних можливостей для реалізації масштабних транспортних проектів. Зокрема, перша компанія запропонувала проект міжнародного консорціуму по транспортуванню газу з Росії із використанням українських газопроводів та вивчала перспективи проекту транспортування каспійської нафти нафтопроводом „Одеса-Броди”. Експлуатація останнього у реверсному напрямі, після кількох років простоювання та пошуків українською стороною вигідного інвестора, розпочалася лише в другій половині 2004 року за участю російсько-британського концерну „ТНК–BP”.

З посиленням російсько-британських відносин українсько-британські відносини поступово відійшли на другий план. До негативних наслідків для України зовнішньополітичної ситуації даного періоду можна віднести зростання взаємозалежності політики Москви, США і НАТО, посилення ролі Росії в сфері безпеки в межах СНД, зниження політичного значення України в рамках політики США і Європи щодо Росії у контексті регіональної безпеки. Поступово змінилися теми і загальний тон українсько-британського діалогу (про це піде мова далі). Зазначимо, що на прес-конференціях Путіна і Блера під час їх численних зустрічей (лише у 2000 році їх було вісім на різних рівнях) про Україну говорилося лише раз, а саме щодо розслідування обставин катастрофи російського пасажирського літака над Чорним морем під час військових навчань, які проводили українські Збройні Сили в Криму на початку жовтня 2001 року [20].

На загальне похолодання в кліматі українсько-британських відносин істотно вплинуло погіршення іміджу керівництва України в результаті резонансних справ із вбивством журналіста Г. Гонгадзе, „касетним скандалом”, а незабаром і „кольчужним скандалом” та загальною внутрішньополітичною нестабільністю в країні. Росія, на відміну від західних країн, висловила йому однозначну підтримку в скрутний час. Російське керівництво заявило про готовність підтримати Україну в особі її Президента безвідносно до існуючих проблем з журналістами та опозицією. Такий розвиток подій, а також традиційна енергетична залежність господарства України від російських енергоносіїв та впевнена експансія російських капіталів зумовили різку зміну „багатовекторної” зовнішньополітичної орієнтації

Києва в бік Москви. Незалежні українські політичні експерти розцінили її як зміну характеру відносин з Росією через формування нового типу залежного партнерства [21].

2003 рік вніс кардинальні зміни в російсько-британські та українсько-британські відносини, вплинув на українсько-російські відносини. Наприкінці року відбулося різке погіршення перших у зв'язку із розбіжністю в позиціях сторін щодо війни в Іраку, надання політичного притулку Британією російському медіа-магнату Б. Березовському та одному з керівників чеченської опозиції Москві А. Закаєву. Британський часопис „The Financial Times”, висвітлюючи позицію британського керівництва у цих справах як суто юридичну і таку, що не має нічого спільного з політикою, у серпні 2004 року зазначав, що „Кремль повертається до риторики часів Холодної війни у скандалі довкола політичного рішення стосовно опонентів Путіна” і навів слова британського дипломата: „Нам важко пояснити російським колегам, чому політик не може втрутитися у рішення суду. Проблема ось у чому: росіяни вважають, що весь світ живе так, як вони” [22]. Негативний вплив на імідж країни і самого Путіна мала також ситуація навколо російського нафтового концерну ЮКОС.

В українсько-британських відносинах намітилися позитивні тенденції у зв'язку із направленням українського миротворчого контингенту до Іраку. Однак, це не спричинило кардинальних змін у відношенні Заходу до українського керівництва та його внутрішньої і зовнішньої політики, про що йтиметься далі.

Російсько-українські відносини, незважаючи на негативний резонанс навколо конфліктної ситуації щодо острова-коси Тузла в Азовському морі, наприкінці року отримали шанс на новий імпульс завдяки укладенню у вересні 2003 року чотирьохсторонньої угоди про Єдиний економічний простір (ЄЕП), до якого, окрім Росії та України, приєдналися Казахстан і Білорусь. Слід зазначити, що лише у 2003 році, через 12 років після здобуття Україною незалежності, було укладено угоду з Росією про державний кордон.

Підписання Договору про ЄЕП викликало неоднозначну реакцію як в Україні, так і за її межами. Значною мірою негативний резонанс навколо цієї події спричинив той поспіх з укладенням і неясність у змісті угоди, яка носила переважно декларативний характер та засвідчила вияв активної політики Росії щодо втягування України в Євразійське співтовариство. Реакція керівництва Сполученого Королівства на укладення цієї угоди була стриманою та засвідчила про незмінність курсу відносин з Україною. Зокрема, напередодні візиту до Києва наприкінці вересня 2003 року Міністр з питань Європи МЗС Великої Британії доктор Д. МакШейн у відповіді на запитання представника української преси „Чи не суперечить членство України в ЄЕП стратегічному євроінтеграційному напрямку України?” дипломатично зазначив, що він не ознайомлений з текстом угоди і взагалі „недоречно робити здогадки щодо наслідків для зовнішньої політики України її торговельних угод”. „Ми залишаємося впевненими, що Україна віддана курсу європейської та євроатлантичної інтеграції”, – зазначив урядовець [23].

Погіршенню міжнародного іміджу Росії посприяли події в Україні, пов'язані із виборами Президента 2004 року та їх найяскравішою складовою – „помаранчевою революцією”. Політичне керівництво Великої Британії в особі Міністра закордонних справ

Дж. Стро 23 листопада оприлюднило окрему заяву з приводу другого туру виборів в Україні як таких, що „не відповідали значній кількості вимог” ОБСЄ, стандартам Ради Європи та іншим європейським стандартам і висловило занепокоєння з цього приводу [24]. Зазначимо, що британська громадськість (журналісти, політики, вчені, експерти) активно коментувала події в Україні, а перші сторінки провідних часописів протягом листопада–грудня були практично повністю віддані інформаційно-аналітичним матеріалам про перипетії українських виборів. Серед основних проблем, які піднімалися на шпальтах британських видань, були проблеми ролі Росії у виборах в Україні і подальших відносин України, Росії та ЄС. Зокрема, зустрічаємо промовисті заголовки: „Українські вибори розділяють Європу та Росію”, „Путін зустрічає напруженість з боку ЄС через українське голосування”, „ЄС дивиться критично на Москву через продовження виборів” („The Financial Times”), „Де „холодна війна” ніколи не закінчується”, „Путін застерігає Захід від ізоляції Росії”, „Боротьба України за ідентичність з часу розпаду Радянського Союзу” („The Guardian”), „Небезпечна гра Москви в українську рулетку” („The Independent”), „Ці президентські вибори також можуть змінити світ” (The Economist) тощо.

Аналізуючи поточні матеріали в британській пресі протягом зазначеного періоду, простежуємо здебільшого критичне і навіть негативне ставлення британської громадськості до намагання російської сторони втручатися у внутрішні справи України. Зокрема, кореспондент „The Independent” Аскольд Крушельницький у статті „Небезпечна московська гра в українську рулетку” пише, що Путін в країнах, які межують з Росією, активно підтримує недемократичних лідерів, а також застосовує „сепаратистські сценарії”, проводячи аналогії з Молдавією [25]. У редакційному матеріалі „The Times” підсумовує: „Дедалі більш самовпевнена Росія, яка з підозрою ставиться до НАТО і Євросоюзу, вбачає в Україні важливу ланку у побудові такого собі санітарного кордону. Водночас Москва має брати до уваги той факт, що світ пильно дивиться за тим, що відбувається в Україні” [26]. „The Independent” на своїх шпальтах також вміщує кілька матеріалів про Україну у розділі європейських новин. В аналітичній статті під назвою „Шахова фігура, яку хоче мати Росія у своїй новій грі” зазначається, що Україна завжди була шаховою фігурою у стратегічній грі сильніших регіональних сил. Для нової і дещо самовпевненої російської політики Україна знов мала б відігравати роль ключової фігури на шаховій дошці теренів колишнього Радянського Союзу. Для того, аби ця гра Росії мала якийсь результат, Москва не може дозволити, аби Україна вийшла з-під сфери її впливу [27]. Видання підсумовує, що проєвропейські українці – прихильники Ющенка – бачать інше майбутнє для своєї країни. Це майбутнє включає членство у НАТО і ЄС, західні стандарти життя, кардинально нижчий рівень корупції, а також вільну і чесну пресу.

Крізь призму численних думок про вибори в Україні кристалізується розуміння британської громадськості значення України для всієї Європи та широкого пострадянського простору. Професор-історик Оксфорда Тімоті Аш в інтерв'ю Бі-Бі-Сі наприкінці листопада 2004 року зазначав, що у випадку визначення Україною свого місця в Європі, в перспективі це призведе до того, що й Росія матиме майбутнє не як імперіалістична, а як демократична

держава. „Це буде дуже позитивним для всієї Євразії, не просто для України, а для всіх нас” [28]. „The Financial Times” від 30 листопада 2004 року публікує статтю вчених Стенфордського та Оксфордського університетів на тему „Шанс покінчити з російською неоімперіалістичною мрією”, в якій автори зазначають, що вирішення кризи в Україні матиме далекосяжні наслідки не лише для України, але, перш за все, – для розвитку демократії в Росії [29].

Як показали події навколо виборів в Україні, сьогодні перед Росією стоїть першочергове завдання заново сформулювати свої зовнішньополітичні завдання, адекватні новим реаліям, у першу чергу, як би це не було важко, відшукати нові якісні парадигми побудови добросусідських, конструктивних відносин, заснованих на взаємній повазі до партнера, прагматичних взаємовідносинах, і в першу чергу відносинах з природнім стратегічним партнером – Україною.

Численні матеріали британської преси засвідчили, що події в Україні, та в першу чергу „помаранчева революція”, відкрили для британців нову Україну. Відкрили Україну – як важливий геополітичний чинник на пострадянському просторі та в усій Європі. Країну – відмінну від Росії, зі значно вищою політичною культурою народу, демократичними традиціями, громадянською свідомістю та баченням свого місця серед високорозвинених європейських і світових держав.

Вибори в Україні 2004 року ознаменували початок нового етапу у розвитку відносин в „трикутнику” Україна–Велика-Британія–Росія, який здатен за умов поглиблення співпраці сторін та сприятливої зовнішньополітичної кон’юнктури стати значним чинником у політичному, економічному та культурному розвитку континенту і світу.

1.1.2. Вплив США на відносини між Україною і Британією

По закінченні „холодної війни” та розпаду СРСР виникла нова конфігурація геополітичних сил, покликаних змінити біполярну структуру світу, оскільки з міжнародної політичної авансцени зникла одна з двох наддержав. Сполучені Штати Америки, які склали ядро капіталістичного світового табору з часу закінчення Другої світової війни, стали фактичним переможцем у тривалому змаганні та опинилися в ролі одноособового лідера – по суті єдиної наддержави. Як зазначає провідний ідеолог новітнього американського світового домінування З. Бжезинський, Америка займає провідну позицію у чотирьох вирішальних сферах глобальної влади: у військовій, де не має рівних у глобальному проникненні; в економічній – залишається основним двигуном глобального розвитку; в технологічній – утримує лідерство у вирішальній сфері інновацій; в культурній – „велетенська привабливість” американської культури для мас, особливо для молоді світу. Всі ці сфери дають США політичну владу [30:24]. Враховуючи геополітичні трансформації наприкінці ХХ століття, кардинально змінилися підходи, в першу чергу ідеологічні, до визначення ролі Сполучених Штатів в Європі і світі. Враховуючи необхідність подальшого визначення геополітичної ролі Росії, країн Центрально-Східноєвропейського регіону в

контексті формування нової системи безпеки, пострадянський простір одразу увійшов до орбіти інтересів США.

Як уже зазначалося, Велика Британія в силу історико-культурних чинників була і залишається стратегічним „особливим партнером” США у всіх сферах взаємодії. Сполучене Королівство – основний союзник Сполучених Штатів в Європі, НАТО, фактично ключовий лобіст їх інтересів на Європейському континенті. Чергове підтвердження американо-британські союзницькі відносини отримали із розвитком подій навколо Іраку, зокрема з активною участю британських військ у січні 1991 року в міжнародній операції під керівництвом США, відомій як „Буря в пустелі”. Вже в другій половині цього ж року оформився розпад Радянського Союзу, що кардинально змінив геополітичну ситуацію в світі і змусив союзників шукати нові парадигми зовнішньої політики, в першу чергу у відносинах з новоствореними країнами пострадянського простору.

Розпад СРСР викликав серйозне занепокоєння провідних країн Західного світу, і в першу чергу США, спричинене необхідністю кардинальної і швидкої перебудови світової та континентальної системи безпеки на основі нової геополітичної конфігурації та невизначеністю щодо подальшого шляху розвитку пострадянських країн, серед яких чотири мали значні, успадковані від СРСР, ядерні арсенали. Саме проблема ядерної зброї стала основним фактором, який визначав до середини 90-х років відносини України зі США та Великою Британією, адже після здобуття незалежності їй дістався третій за обсягами ядерний арсенал світу. Цей факт зумовив безпрецедентну концентрацію уваги світової громадськості на Україні у перші роки її незалежності.

Упереджене ставлення США до новостворених країн (окрім Росії) у зв'язку з тимчасовою втратою ними до цього усталених геополітичних орієнтирів, призвели до спроб призупинення чи затягування процесу розпаду Радянського Союзу і пошуків можливих шляхів відвернення новосформованих загроз. Свідченням цьому стали відомі слова виступу Президента США Дж. Буша 1 серпня 1991 року у Верховній Раді тодішньої УРСР. Останній, виявивши обізнаність в українських справах та позитивно оцінивши демократичні перетворення, все ж заявив: „Свобода – це не те саме, що й незалежність. Американці не підтримують тих, хто прагне незалежності, з тим, щоб замінити колишню тиранію місцевим деспотизмом” [31:555]. Однак вже через 23 дні незалежність України стала доконаним фактом, підтвердженим українським народом на референдумі 1 грудня цього ж року.

Після підписання Біловезької угоди про створення СНД адміністрація Президента США висунула рішучу, фактично ультимативну вимогу щодо збереження централізованого контролю за радянською ядерною зброєю, який мала здійснювати Росія як єдина правонаступниця СРСР. Іншим країнам слід було приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – ДНЯЗ) від 1968 року. Таким чином, подальше утвердження України на міжнародній арені як незалежної держави, а, отже, можливість розвивати партнерські конструктивні відносини з провідними країнами світу, було поставлено у пряму залежність від вирішення питання наявності ядерного арсеналу. Українсько-британські відносини не стали винятком.

Зазначимо, що Верховна Рада України, очевидно заздалегідь прогножуючи можливий розвиток подій та намагаючись закласти основи прогнозованої і мирної політики країни на світовій арені, в Декларації про державний суверенітет у 1990 році проголосила, що Україна дотримуватиметься трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. 24 жовтня 1991 року прийнято Заяву про без'ядерний статус України, а 9 квітня 1992 року – Постанову про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу. Відповідно до Лісабонського протоколу як додатка до Договору СНО-1, підписаного 23 травня 1992 року, Україна взяла зобов'язання приєднатися до ДНЯЗ у статусі неядерної держави.

Велика Британія слідом за США заявила про готовність розвивати повноцінні відносини з Україною лише після відмови останньої від ядерної зброї, про що вперше було заявлено британською стороною під час візиту в Україну Міністра закордонних справ Д. Херда в січні 1992 року. Надалі ця проблема була центральною для обговорення під час двосторонніх контактів обох сторін, і зокрема під час офіційного візиту до Сполученого Королівства Президента України Л. Кравчука в лютому 1993 року. Президент запевнив урядові та парламентські кола Великої Британії в тому, що Україна готова ратифікувати Договір СНО-1, приєднатися до ДНЯЗ і стати без'ядерною державою, але їй потрібні гарантії безпеки і технічне та матеріальне сприяння у ліквідації ядерної зброї [32:1].

Верховна Рада України 18 листопада 1993 р. ратифікувала Договір СНО-1 від 31 липня 1991 року та Лісабонський протокол, якими передбачалося часткове скорочення частини стратегічної ядерної наступальної зброї, що знаходилася на території України. До останньої США та Росією надалі було застосовано неприхований політичний та економічний тиск. В умовах, коли двосторонні українсько-російські переговори не дали результатів, керівництво Сполучених Штатів запропонувало тристоронній формат переговорів для розв'язання кризи. За два дні до Московської зустрічі Президент США Клінтон здійснив візит до Києва, в ході якого повідомив про можливість участі України у новій стратегії НАТО „Партнерство заради миру” і створення фонду для розвитку підприємництва в Молдові, Білорусі та Україні. 14 січня 1994 року президенти Росії, України і США підписали Тристоронню заяву про ліквідацію ядерної зброї України, яка передбачала надання Україні гарантій безпеки та фінансово-технічної допомоги у цьому процесі, а 16 листопада Верховна Рада України прийняла рішення про приєднання держави до ДНЯЗ.

На самміті НБСЄ в Будапешті 5 грудня 1994 року сторони Договору СНО-1 здійснили обмін ратифікаційними грамотами. Лідери США, Росії і Великої Британії підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ, а також Спільну Декларацію. До цих країн невдовзі приєдналися Франція (через відповідну Декларацію) і Китай (шляхом оприлюднення Заяви Уряду КНР). Країни-підписанти Меморандуму зобов'язалися “утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України...” (Стаття 2). У статті 3 документу передбачено зобов'язання сторін, із залученням РБ ООН надавати допомогу у

випадку, „якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї” [33:91].

Меморандум є унікальним міжнародно-правовим документом, який зафіксував зобов'язання ядерних держав щодо національної безпеки України відповідно до загально визнаних принципів міжнародного права та положень Статуту ООН. Одним із його підписантів стала Велика Британія, що дозволило вивести українсько-британські відносини на новий рівень, в першу чергу у сфері стратегічної військово-політичної взаємодії. ***Це дає підстави говорити про Сполучене Королівство як одного із стратегічних партнерів України в сучасній системі безпеки.***

Керівництво Сполученого Королівства зайняло конструктивну позицію і виявило активність у процесі ядерного роззброєння України. Як зазначає дослідник В. Крушинський, британські політики виробили більш гнучке ставлення до цієї проблеми, аніж США, збалансувавши односторонній тиск на українське керівництво із наданням консультацій та конкретної технічної допомоги [34:186]. Вирішальне значення для підписання Меморандуму мала зустріч лідерів країн „Великої сімки” в Неаполі у липні 1994 року, на якій Прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор заявив про бажання його країни взяти активну участь у вирішенні долі ядерної зброї в Україні [35:137]. Міністр закордонних справ Великої Британії Д. Херд під час візиту до України в травні 1994 року повідомив, що Велика Британія взяла на себе зобов'язання не лише з надання гарантій безпеки Україні, але й у технічній справі ядерного роззброєння, виділивши свої контейнери для перевезення ядерних боєголовок в Росію для її демонтуювання [9:88]. Британський уряд також розблокував надання Україні технічної допомоги ЄС.

У травні 1995 року Україна виступила за безстрокове продовження дії ДНЯЗ, чим знову підтвердила послідовний курс у сфері ядерної політики. Остаточо процес вивезення з території України стратегічних ядерних боєприпасів завершився 1 червня 1996 року. Набуття статусу без'ядерної держави дозволило Україні досягти на середину 90-х років вагомих зовнішньополітичних результатів на євроатлантичному напрямі. Зокрема, було укладено низку угод з ЄС, розпочалася співпраця з виконання програм технічної допомоги та надання кредитів провідними світовими фінансово-економічними інституціями (МВФ, Світовий банк, ЄБРР). Україна стала активним учасником програми НАТО „Партнерство заради миру”, а в липні 1997 року в Мадриді укладено Хартію про особливе партнерство Україна-НАТО. Україна взяла активну участь у врегулюванні Балканського конфлікту як країна-миротворець. Досвід, набутий в процесі ядерного роззброєння та здобутий авторитет у справі розбудови регіональної і світової стабільності та безпеки були високо оцінені у 1998 році, коли Україну залучено до консультацій у рамках Спеціальної групи, створеної з метою пошуків шляхів зменшення напруженості у світі після проведених Індією і Пакистаном ядерних випробувань (до групи увійшли представники ”Великої сімки”, Росії та шести країн світу, компетентні у питаннях ядерного роззброєння). У липні цього ж року Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк був запрошений до Лондона на розширене засідання

міністрів закордонних справ країн Великої сімки для обговорення важливих питань щодо ядерних випробувань та нерозповсюдження ядерної зброї [36:3-4].

Наприкінці 90-х років у відносинах України зі США та Британією намітилися розбіжності. Верховна Рада України у своїй заяві від 26 березня 1999 року засудила військову операцію НАТО „Союзницька сила”, яку проводили сили Альянсу у березні – червні цього року проти Союзної Республіки Югославії. В операції активну участь взяв британський військовий контингент. Київ неодноразово підкреслював невинуватість бомбардувань території Іраку американсько-британською авіацією та виступав за мирне вирішення американсько-іракського конфлікту. Однак ці розходження не мали істотного, системного впливу на українсько-британські та українсько-американські відносини.

Наступний 2000 рік ознаменувався посиленою увагою вищого керівництва провідних держав Заходу до України. Це в першу чергу зумовлено успіхами в проведенні економічних реформ та авторитетом Уряду України на чолі з Прем'єр-міністром В. Ющенком. При цьому слід зазначити, що тенденції розвитку економіки країни формувалися за відсутності зовнішнього фінансування, в першу чергу від МВФ. У квітні Київ відвідали з офіційними візитами Держсекретар США М. Олбрайт та Міністр закордонних справ Сполученого Королівства Р. Кук, а 5 червня до України прибув Президент США Б. Клінтон. В ході зазначених візитів обговорювалися питання щодо фінансування добудови об'єкту укриття на ЧАЕС, перспективи української євроатлантичної інтеграції та вступу до СОТ. Висловлено підтримку щодо поглиблення співпраці України з ЄС і НАТО, прагнення України увійти до Світової торгівельної організації. Керівництво Великої Британії та США висловило готовність виділити на добудову саркофага на ЧАЕС відповідно 10,5 млн. ф. ст. та 80 млн. дол. США. За словами Б. Тарасюка, така увага до України засвідчила перегляд з боку провідних західних країн свого ставлення до нашої держави, більш об'єктивної оцінки тих процесів, які відбувалися в Україні, і підтримки реформаторських зусиль її керівництва [37].

На рубежі XX і XXI століть американсько-британські „особливі відносини” вийшли на якісно новий етап свого розвитку, спричинений стрімкими інтеграційними процесами на теренах Європи, загостренням конфліктогенної ситуації в світі та новими глобальними викликами сучасності, як-от, вибухом хвилі міжнародного тероризму. З приходом в 1997 році до влади, уряд Блера не лише підтвердив першорядність відносин зі США серед пріоритетів зовнішньої політики, але й значно їх активізував. Клінтон став першим закордонним керівником держави, який здійснив візит до Сполученого Королівства невдовзі після парламентських виборів та першим Президентом США за декілька десятиліть, який був присутній на засіданні британського Уряду [7:92]. Прагнення останнього вивести відносини зі Сполученими Штатами на новий рівень мали об'єктивний характер, в першу чергу пов'язаний з європейськими перспективами країни. Лондон намагався зберегти свою роль медіатора. Однак тепер вже не між СРСР і США, а між Європою та США. Від посередництва на міжцивілізаційному Британія перейшла на внутрішньоцивілізаційний рівень, намагаючись стати об'єднуючою ланкою трансатлантичного простору. Одночасно британське керівництво прагнуло досягти успіхів в рамках ЄС через поширення свого

впливу на його структури з метою унеможливити федералізацію та централізацію Співтовариства.

За словами Т. Блера, сутність єдності Європи полягає в тому, щоб розглядати її не як суперника і не як другорядного, а як рівноправного партнера США. Доки не буде визначено, що Європа є підмогою НАТО, співпрацюючи з блоком, додаючи до його оборонного потенціалу, а не замінюючи його, вона ніколи не виконуватиме своїх завдань [38]. Офіційний Лондон неодноразово підкреслював, що стратегічним завданням Великої Британії у відносинах з ЄС є прагнення налагодити його тіснішу співпрацю зі США, а створення „європейської оборонної ідентичності” на основі Спільної європейської політики безпеки і оборони (СЄПБО) розглядається ним як посилення європейської складової НАТО – наріжного каменя безпеки самого Сполученого Королівства. Велика Британія на Самміті ЄС в Ніцці (грудень 2000 р.), в ході якого виявилися значні розходження з позиціями Франції, Німеччини та ряду інших європейських країн, наполягла на включенні до підсумкового документу положення про погодження з НАТО діяльності європейських сил швидкого реагування. Отже, фактично виступивши ініціатором створення європейських сил швидкого реагування, Лондон, поступаючись тиску з боку Вашингтона, згузив їх роль до підрозділу військ НАТО. Лейтмотивом чи гаслом діяльності Великої Британії на позиціях „між Америкою та Європою” стала фраза Т. Блера, висловлена в грудні 1998 року під час виступу в МЗС: „Слід зрозуміти раз і назавжди, що Велика Британія не має вибирати між тим, щоб бути сильною зі США і бути сильною з Європою. Це означає бачити Велику Британію з обома. Ми сильніші зі США завдяки нашій силі в Європі, ми сильніші в Європі завдяки нашій силі зі США” [39].

Як зазначають аналітики, ніколи ще до Блера британські прем’єри, чи то лейбористи, чи консерватори, так послідовно і беззастережно не діяли у фарватері військових операцій Вашингтона. Прем’єр Блер виявив готовність, в тому числі військовими засобами, підтримувати США у справі встановлення ними світового порядку, часто діючи всупереч власним інтересам та не зважаючи на думку світової громадськості. Уряд лейбористів підтримав рішення США про бомбардування Афганістану і Судану, здійснював спільні операції „сил стабілізації” в Боснії у 1997 році. Велика Британія єдина серед країн Європи підтримала рішення США про застосування сили проти Іраку у 1997 – 1998. Окрема сторінка американо-британської військової співпраці – війна проти Югославії у зв’язку з косовською кризою 1999 року. Згодом Лондон підтримав плани вже нової адміністрації республіканця Дж. Буша-молодшого щодо створення національної системи ПРО. До цього додамо тісну англо-американську співпрацю в сфері розвідки, в якій сторони фактично взаємодоповнюють одна одну.

Тісне англо-американське партнерство у військовій сфері набуло особливого розвитку після подій 11 вересня 2001 року в США, які для останніх окреслили британську складову як невід’ємний елемент зовнішньої політики. Британія сприйняла напад терористів на свого союзника як напад на себе і стала другим найактивнішим поборником „сил зла” в особі міжнародного тероризму. Її військові сили були єдиними серед військ інших країн НАТО, які

з самого початку взяли участь в антитерористичній операції „Непохитна свобода” („акції відплати”) США на території Афганістану, а протягом першої половини 2002 року безпосередньо здійснювали керівництво нею. За цими подіями одразу слідували звинувачення Іраку (конкретно – С. Хусейна) у розробці та зберіганні зброї масового знищення, що врешті призвело до війни в Іраку і повалення режиму Хусейна.

Події 11 вересня 2001 року, які сколихнули світ та змусили світове співтовариство замислитися над глобальними проблемами безпеки, викликали природне співчуття до простих громадян Америки, що постраждали внаслідок терактів. До слів співчуття і скорботи приєдналася й Україна, керівництво якої виступило із різким засудженням терористичних актів та заявило про готовність спільно з іншими країнами створити антитерористичну коаліцію. Як заявив тодішній Прем'єр-міністр України А. Кінах в інтерв'ю „The Washington Times” 31 жовтня 2001 року, теракти сприяли покращенню відносин між Україною та США [19:79]. Незабаром Україна надала для американських літаків повітряний простір під час війни в Афганістані, а також виділила свої транспортні літаки для доставки в Афганістан гуманітарних вантажів з території країн Центральної Європи.

Однак, у тому ж 2001 році намітилися тенденції до значного погіршення клімату українсько-американських та українсько-британських відносин. Серед основних причин назвемо наступні:

- ❑ згортання соціально-економічного реформування в Україні з відставкою уряду В. Ющенка в квітні 2001 року, який асоціювався з ринковими реформами та прозахідною орієнтацією України;
- ❑ глибока, системна і комплексна криза демократичних інститутів і засад в Україні, що проявилася у наступних процесах: посиленні конфронтації між окремими органами державної влади (Президент, Уряд, Парламент,) та внутрішньополітичній боротьбі наближених до вищого керівництва країни угруповань; утисках опозиційних політичних партій, груп і окремих політиків; утисках свободи слова і засобів масової інформації; корумпованості усієї вертикалі владних структур (в тому числі судової); формування системи влади з елементами авторитаризму; нерозвиненості інститутів громадянського суспільства тощо;
- ❑ резонанс навколо справи про вбивство наприкінці 2000 року опозиційно налаштованого журналіста Г. Гонгадзе;
- ❑ пов'язаний із цією справою т. зв. „касетний скандал”, в якому основними фігурантами виступали представники вищого керівництва України включно з Президентом;
- ❑ т.зв. „кольчужний скандал”, що виник під час розгортання антиіракської кампанії США та їх союзників у 2002 році з приводу продажі українським керівництвом радарних установок протиповітряної оборони „Кольчуга” та військового обладнання до Іраку;
- ❑ непослідовність зовнішньої політики керівництва України.

Як зазначають аналітики, першим суттєвим і доволі передбачуваним фактором погіршення відносин України з країнами Заходу стала солідаризація останніх з позицією тих, хто вимагав повного і прозорого розслідування обставин загибелі українського журналіста, знаходження та притягнення до відповідальності винних [21]. Фактично, Захід в силу своїх базових цінностей та їх очевидного порушення в Україні був змушений стати на бік української опозиції, що й мало місце в перші місяці 2001 року. Справа Гонгадзе стала предметом розгляду в Раді Європи, а проблеми з дотриманням прав української опозиції обумовили появу декількох заяв Держдепартаменту США. Жодна зустріч з представниками західного політикуму та громадських організацій у 2001 році не проходила без наголосу на необхідності розслідування справи Гонгадзе, захисту прав журналістів та політичної опозиції. Наслідком цього стало роздратування керівництва України поведінкою західних партнерів і, відповідно, істотне погіршення відносин між Україною і Заходом, насамперед, зі США та Великою Британією. Продовженням „справи Гонгадзе” став т.зв. „касетний скандал” зі звинуваченнями на адресу українського керівництва.

Позицію керівництва та громадськості Великої Британії найбільш яскраво, на наш погляд, оприлюднив колишній журналіст, а з жовтня 2002 року Міністр з питань Європи МЗС Сполученого Королівства Д. МакШейн. Він також відомий як автор листа до британської Національної спілки журналістів у відповідь на її лист до Прем'єр-міністра Т. Блера, в якому та висловила стурбованість щодо вбивства Г. Гонгадзе, інших випадків утисків журналістів в Україні. Пан МакШейн заявив, що уряд його країни буде проти членства України в ЄС і НАТО доти, доки українські журналісти не отримають належного захисту від цензури, переслідувань, звільнення з роботи та загрози фізичного насильства. Дозволимо собі подати окрему цитату з інтерв'ю урядовця напередодні візиту в Україну у вересні 2003 року, яка, на наш погляд, характеризує загальну атмосферу сприйняття України на Заході у той час. „Якщо європейській парламентарій чи журналіст запитає мене про політику щодо України і я скажу, що ЄС і НАТО розвивають тісніші відносини з нею, мене потім спитають про внутрішню політику України, а не про нашу геополітичну стратегію. Запитання стосуватимуться того, коли уряд України притягне до відповідальності вбивць Гонгадзе та Александрова? Коли будуть вільні та чесні вибори в Україні? Коли громадяни України отримають захист чесних міліціонерів та законів, створених за європейськими стандартами, які справедливо застосовуються незалежними суддями? Коли інвестори з ЄС отримають захист? На даний момент мої відповіді на ці запитання мали б бути такі, що сьогодні репутація України у цих сферах не є задовільною” [23].

Напередодні старту Президентської виборчої кампанії в Україні, 26 червня 2004 року британська „The Independent” оприлюднила інформацію про наявність у неї понад 200 сторінок конфіденційних документів по справі вбивства Гонгадзе, отриманих від колишніх високопосадовців МВС України. Ця інформація серйозно зацікавила Раду Європи та Міжнародну Федерацію журналістів і стала передвісником початку нового етапу в розслідуванні резонансної справи.

Різке погіршення, із загрозою ізоляції України, відносин України із Заходом, і в першу чергу зі США та Великою Британією, відбулося у 2002 році, який ознаменувався продовженням низки “збройних скандалів”, пов’язаних із обвинуваченнями в порушенні Україною санкцій ООН у галузі торгівлі військовою технікою, та запровадженням з боку США торговельних санкцій стосовно України. Міжнародне становище України визначалося в першу чергу розгортанням скандалу навколо імовірного продажу чотирьох радарних установок “Кольчуга”, згоду на продаж яких начебто дав президент Кучма у розмові з керівником державної компанії “Укрспецекспорт” у червні 2000 року. Фонограму цієї розмови у вересні, за результатами експертизи ФБР, уряд США визнав достовірною. З цього моменту розпочинається політика ізоляції особисто Президента України з боку США і фактична політика дипломатичного ігнорування з боку інших провідних країн Заходу та міжнародних організацій, що було чітко продемонстровано під час Празького самміту НАТО в листопаді 2002 року.

У вересні того ж року в британській пресі з’явилася неперевірена інформація із посиленням на американських чиновників про контакти України з режимом Саддама Хусейна та продаж останньому зброї і радарних установок „Кольчуга”. Однак, у доповіді Прем’єр-міністра Т. Блера від 24 вересня у Британському Парламенті про Україну не згадувалося жодним словом [40]. З’ясування достовірності зазначеної інформації стало метою візиту до України Державного секретаря Сполученого Королівства з питань оборони Дж. Хуна 25–26 вересня та подальшої роботи англо-американської комісії експертів в Україні, яка працювала на запрошення українського керівництва протягом 13–20 жовтня цього ж року.

Робота експертів, незважаючи на декларовану українською стороною безпрецедентну відкритість, не дала очікуваних результатів для кожної із сторін. Зокрема, Посли США та Великої Британії на брифінгу 26 листопада оприлюднили офіційні результати перевірки. Головний висновок акції — Вашингтон і Лондон все ще очікують від українського керівництва відповідей на питання, які вони вважають відкритими. Звіт експертної групи констатував: „Уряд України не спромігся надати групі задовільні докази того, що передача „Кольчуг” Іраку не могла відбутися, або не відбувалася”, і „у зв’язку з відсутністю повної співпраці та прозорості в цілому... питання щодо того, чи передавала або не передавала Україна „Кольчуги” Іраку через третю країну повинно залишатися відкритим” [41].

Виступаючи перед журналістами у Вашингтоні наприкінці листопада, офіційний представник Держдепартаменту США Р. Баучер повідомив, що група американських експертів, яка працювала в Україні та вивчала питання про постачання до Іраку радарних комплексів „Кольчуга”, „не отримала повної співпраці з боку української влади”. Тому процес міжвідомчого аналізу адміністрацією Буша політики щодо України продовжився і надалі [42]. Гострій критиці піддав результати діяльності групи експертів в Україні та дії української сторони Генеральний Секретар НАТО Дж. Робертсон.

Однак слід зазначити, що висновки американо-британської групи не були сприйняті однозначно самими експертами. Наприклад, британський експерт П.Френч, голова

міжнародної асоціації судової фонетики, висловився про недоцільність звинувачень України в порушенні міжнародних норм.

Міністр закордонних справ України А. Зленко і керівництво державної компанії „Укрспецекспорт” заперечили безпосередній продаж коли-небудь зброї до Іраку. „Ми продемонстрували безпрецедентну транспарентність. Це був виняток у системі міжнародних відносин. І все, що можна було зробити, Україна зробила”, – заявив урядовець [43]. Таким чином сторони конфліктної ситуації зупинилися на позиціях з одного боку „ми все ще чекаємо”, а з іншого – „нам немає чого доводити”.

Безпосереднім результатом „кольчужного скандалу” став провал намагань офіційного Києва домогтися визнання чітких перспектив членства України в НАТО на Празькому самміті, яке було проголошене як мета співпраці з Альянсом згідно з рішенням РНБОУ від 23 травня 2002 року під назвою „Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)”. Так і не отримавши конкретної відповіді, Україна фактично опинилась “кандидатом” до так званої “вісі зла”, не надавши американським та британським експертам достатніх доказів своєї непричетності до продажу радарних установок та військового обладнання в Ірак.

Виявом економічного тиску з боку США стала загроза запровадження підвищених ставок на імпорт українських товарів, в першу чергу продукції чорної металургії, у відповідь на бездіяльність Уряду України в питаннях правового забезпечення авторського права і вироблення компакт-дисків без наявності ліцензій, на чому провідні країни-виробники цієї продукції (США та Велика Британія) через відеопіратство та музичну індустрію щорічно втрачали сотні мільйонів доларів прибутку. У відповідь Уряд України поставив на порядок денний питання про підвищення мита на імпорт американської курятини.

Однак вже навесні 2003 року події в Іраку обернулися для України із гучного зовнішньополітичного скандалу на достатньо вагомий зовнішньополітичний успіх. Ключовою подією, яка найбільше вплинула на міжнародне становище України стала участь у військовій коаліції в Іраку під проводом США і Великої Британії. Керівництво України відправило батальйон радіаційного, хімічного й біологічного захисту в Кувейт у складі 500 солдат для захисту від можливого іракського нападу із застосуванням гіпотетичної зброї масового знищення. На думку наукового співробітника Центру дослідження конфліктів Оборонної академії Великої Британії Дж. Шерра, відправлення окремого батальйону після неофіційних переговорів із Вашингтоном виконало три важливі завдання. По-перше, підвело ризику під так званим „кольчужним скандалом”. По-друге, продемонструвало американцям готовність допомогти, попри внутрішні й геополітичні обмеження, цілком зрозумілі ключовим постатям в адміністрації Буша. По-третє, чітко відмежувало політику України від політики Росії, що могло привернути тим більшу увагу в Сполучених Штатах на тлі дій Росії (її таємної допомоги Іраку) [44].

В травні, після закінчення наступальних бойових дій союзників, Президент України мав коротку зустріч в Санкт-Петербурзі з британським Прем’єр-міністром, на якій серед іншого обговорювалося питання участі України в міжнародній коаліції. Як зазначив Посол

США в Україні Дж. Хербст, союзники „побачили користь у поновленні контактів на найвищому рівні, ...які були використані для висловлення думок з різних питань” [45]. Зазначимо, що під час минулої зустрічі високопосадовців на Празькому самміті НАТО в листопаді 2002 рок, Т. Блер разом із Дж. Бушем навіть не захотіли сидіти поряд із Л. Кучмою за визначеним дипломатичним протоколом.

Згідно прийнятого Верховною Радою України законопроекту від 5 червня 2003 року до Іраку направлявся миротворчий контингент (1800 чоловік) у складі міжнародних стабілізаційних сил. Юридичним підґрунтям цього рішення стало рішення Ради Безпеки ООН від 22 березня, яке відмінило санкції і визначило політичну роль ООН у відбудові післявоєнного Іраку [46]. З 1 вересня в Іраку розпочала роботу 5-та механізована бригада Української армії у складі польських миротворчих сил.

Слід зазначити, що спільна участь миротворчих військових сил Польщі та України в одній коаліції союзних військ із силами США та Великої Британії експертами небезпідставно розцінюється як можливе формування стратегічної геополітичної вісі Вашингтон – Лондон – Варшава – Київ. З огляду на тривалу тристоронню українсько-польсько-британську співпрацю у військовій сфері (про це йтиметься у розділі III) та налагодження раундових політичних консультацій щодо євроінтеграційних процесів протягом останніх років, а також стратегічного партнерства Польщі зі США, така вісь видається реальною і достатньо перспективною.

Незважаючи на військові втрати, які несе український миротворчий батальйон та непопулярність участі України в коаліції проти Іраку серед її громадян, українські військові продовжили виконання своїх обов'язків. В квітні 2004 року у листі на ім'я Міністра закордонних справ України К. Грищенка його британський колега Дж. Стро висловив подяку за активну участь України у миротворчій операції в Іраку. Велика Британія високо оцінила діяльність українського військового батальйону у складі багатонаціональної дивізії „Центр-Південь”, а також потужну підтримку урядом України процесу відбудови Іраку як вагомий внесок у міжнародні стабілізаційні та відбудовчі зусилля в цій країні [47].

Подальші перспективи розвитку відносин України з країнами Заходу, і в першу чергу зі США та Великою Британією, було фактично поставлено у пряму залежність від рівня проведення та результатів президентських виборів наприкінці 2004 року. Представники обох країн постійно наголошували на важливості виборчого процесу для подальшого демократичного розвитку України і необхідності дотримання критеріїв вільного волевиявлення, справедливості, чесності, рівності інформаційного висвітлення програм і діяльності всіх кандидатів та незаангажованості ЗМІ, невтручання влади у виборчий процес. Дотримання цих демократичних критеріїв організації та проведення виборів проголошувалося основною детермінантою подальших конструктивних відносин з Україною.

Однак, як показала передвиборча компанія і сам процес виборів в жовтні-листопаді 2004 року, світове демократичне співтовариство черговий раз отримало переконливий доказ органічної неспроможності тогочасної української влади організувати та провести вибори

згідно демократичних критеріїв і таким чином виявити повагу до голосу власного народу. Адекватна відповідь на незаконні дії влади не забарилися. Зокрема, ще в жовтні Держдепартамент США оприлюднив список чільних українських високопосадовців і представників великого бізнесу, наближених до Президента Л. Кучми, яким заборонявся в'їзд на територію Сполучених Штатів. Через одну добу після проведення другого туру виборів 21 листопада, які місія спостерігачів ОБСЄ охарактеризувала як такі, що не відповідали вільному волевиявленню громадян, і за день до оголошення ЦВК офіційних результатів виборів, 23 листопада із заявою про невизнання їх результатів виступив Держсекретар США К. Пауел. Невдовзі британський Форін-офіс оприлюднив заяву Міністра закордонних справ Дж. Стро, про яку вже йшлося. Наступного дня, 24 листопада, міністр особисто звернувся до керівництва України із закликом розслідувати порушення на виборах та співпрацювати з ОБСЄ заради врегулювання конфлікту і недопущення його силової ескалації [48].

Увага з боку керівництва та громадськості США і Сполученого Королівства до подій в Україні у ці дні була безпрецедентною. 26 листопада оприлюднено другу офіційну заяву Дж. Стро, в якій британський урядовець від імені керівництва своєї країни зазначив про постійну увагу до подій в Україні та закликав тодішню українську владу і всіх сторін конфлікту надалі демонструвати стриманість і незастосування сили [49]. Дж. Стро також оцінив важливість дій Верховного Суду України для врегулювання конфлікту і наголосив на необхідності розгляду звинувачень у фальсифікаціях та зловживаннях згідно з належними юридичними процедурами. Держсекретар США К. Пауел закликав Л. Кучму зробити все, аби зупинити дії, які могли б призвести до дезінтеграції країни. Свою підтримку демократичним силам в Україні висловила колишній Прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер і додала, що „Захід має активніше підтримувати українських демократів” [50].

Зазначимо, що така позиція лідерів країн Заходу протягом всієї виборчої кампанії відрізнялася від позиції Росії. Президент Путін напередодні повторного голосування другого туру в Україні різко розкритикував позицію США та їх лідера Дж. Буша щодо виборів в Україні і наголосив на недосконалості американської виборчої системи, де, мовляв, теж спостерігалися порушення під час останніх виборів Президента [51]. Ця заява прозвучала на фоні зростаючої напруженості у відносинах Росії і США та відобразила суттєві розходження у підходах керівництва країн до процесу та результату виборів Президента в Україні.

Британське керівництво, на основі висновків моніторингу за процесом виборів місії спостерігачів від ОБСЄ, представників країн та міжнародних організацій, наступного дня після проведення повторного голосування другого туру виборів Президента України, яке відбулося 26 грудня 2004 року, привітало факт проведення виборів мирно та без серйозних порушень, висловило готовність якнайшвидше розпочати співпрацю з новим керівництвом України [52]. Аналогічну думку, як повідомляє газета „The Guardian”, висловили згодом Президент Польщі А. Кваснєвський, Президент Єврокомісії Ж. М. Баррозо та Держсекретар США К. Пауел. Останній, зокрема, зазначив, що вибори були „повноцінними і вільними” [53].

Перед відносинами України із американськими та британськими партнерами сьогодні відкриваються якісно нові можливості. США для України були, є і будуть в майбутньому стратегічним партнером, так само як і для Великої Британії, а тому і надалі залишатимуться одним з основних чинників розвитку українсько-британських відносин. Як показує досвід останнього десятиліття, наявність підтримки, або її відсутність з боку США істотно впливає на сприйняття України в світі. Нашу країну безумовно цікавить імідж демократичного і передбачуваного партнера, повноправного учасника загальноєвропейських і загальносвітових процесів.

Інтерес США і Великої Британії до України надалі буде зумовлений в першу чергу необхідністю укріплення і розвитку системи колективної безпеки, забезпечуваної Північноатлантичним альянсом, збереження та зміцнення „балансу сил”, який встановився після розпаду СРСР між Росією і США. Завдяки вигідному геополітичному та гео економічному становищу України, яка може стати у перспективі членом НАТО і реальним стратегічним партнером США в Центрально-Східноєвропейському регіоні (на зразок Польщі), геополітична вісь США–Велика Британія–Україна набуває достатньо перспективного та вагомego значення. Як зазначила ще у 2000 році тоді майбутній радник Президента США з питань національної безпеки, а сьогодні Держсекретар США К. Райс, Україну необхідно розглядати як важливу, ключову державу в Європі. Саме незалежна, сильна і заможна Україна сприятиме стабільності Європи. В цьому вона найбільш приваблива і важлива для Сполучених Штатів [54]. Однак ефективне здійснення таких перспектив вимагає від українського керівництва ефективної внутрішньої політики, спрямованої на стабілізацію та економічне зростання, і виваженої, послідовної, прагматичної діяльності на міжнародній арені, із першорядним дотриманням національних інтересів та чітко визначених пріоритетів.

Успішний розвиток українсько-американських відносин безумовно надалі впливатиме на результативність діалогу Україна – ЄС, який сьогодні є пріоритетом номер один в зовнішній політиці нашої країни. Велика Британія в свою чергу активно шукає золоту середину між забезпеченням своїх державних інтересів у відносинах як зі США, так і з Європейським співтовариством. Вона все більше усвідомлює себе європейською країною і надалі бачить своє майбутнє на континенті. Це зумовлює необхідність спільного пошуку обома країнами свого місця і ролі в сучасній об'єднаній Європі.

1.1.3. ЄС як головний перспективний чинник розвитку українсько-британських відносин

Здобувши незалежність у 1991 році, Україна отримала змогу будувати зовнішню політику відповідно до своїх географічних, історичних і духовних особливостей, за якими вона одвічно належала до когорти європейських держав. Європейський вибір України ще на початковому етапі формування основ зовнішньої політики природно визначений як

пріоритетний і такий, що ґрунтується на життєво важливих інтересах держави та історичному прагненні українського народу бути невіддільною частиною єдиної Європи. Це прагнення слід розглядати не у вузькому розумінні необхідності інституційно-формалізованого входження до певних європейських політичних структур чи об'єднань, а як долучення до таких загальнолюдських цінностей і здобутків, як ринкові відносини, демократичні цінності, інформаційно-відкрите суспільство, соціально орієнтоване ринкове господарство, базоване на принципах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Зближення з європейськими країнами, їх всебічна підтримка, співробітництво з європейськими структурами мало велике значення для національного самоствердження та остаточного утвердження здобутої незалежності. Європейський вибір України – це вихід у перспективі на потужні європейські ринки, нові технології, стандарти, це рух українського суспільства вперед. Тому західноєвропейський вектор української геополітики слід розглядати не як тимчасове явище на початковому етапі трансформації суспільства, а як стратегічний процес.

Вперше Україна заявила про прагнення розвивати відносини з європейськими країнами та організаціями у Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 року, в якій зазначалося прагнення держави безпосередньо брати участь „у загальноєвропейському процесі та європейських структурах” (стаття X) [3:689]. Після формально-юридичного закріплення незалежності і державного статусу України, у зверненні Верховної Ради „До парламентів і народів світу” від 5 грудня 1991 року пролунав заклик до керівництва інших європейських країн підтримати намір молодої держави стати безпосереднім і повноправним учасником загальноєвропейського процесу, брати участь в інших європейських структурах [4]. Позиція України щодо європейського напрямку зовнішньої політики на законодавчому рівні вперше була сформульована в „Основних напрямках зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 року. Розширення участі України в європейському регіональному співробітництві, членство в Європейських Співтовариствах, а також в інших загальноєвропейських структурах визначено як перспективу мету української зовнішньої політики. Поступово європейський вибір України почав дедалі більше асоціюватися зі встановленням тісної співпраці з Європейським Союзом та із можливою інтеграцією України в його структури в перспективі.

Одночасно із процесом здобуття та утвердження української державності відбувався процес поглибленої інтеграції та формування Європейської спільноти на якісно новій основі. Юридично-правове оформлення такої основи відбулося 11 грудня 1991 року в м. Маастрихт (Нідерланди), коли представники 12-ти європейських країн затвердили Договір про Європейський Союз, а в лютому 1992 року там же відбулося його підписання. Цими подіями фактично розпочато утворення найбільш масштабного і безпрецедентного об'єднання країн на основі спільних політичних, економічних, безпекових та гуманітарно-культурних інтересів і цінностей. З 1 листопада 1993 року набув чинності Маастрихтський договір та, відповідно, розпочалася реалізація його положень про економічний, валютний, політичний союзи, а також засновано європейське громадянство. У 1995 році відбулася чергова хвиля

розширення ЄС (приєдналися Фінляндія, Австрія та Швеція) і вступила в дію Шенгенська угода, що визначила безперешкодне поширення в рамках організації „чотирьох благ” – людей, капіталів, товарів і послуг, до якої приєдналися 13 із тодішніх 15 країн-членів ЄС (окрім Великої Британії та Ірландії), а також Норвегія та Ісландія.

Водночас Європейський Союз не створив замкнену організацію, а залишив можливості для приєднання кожній країні Європи, яка подає заявку на вступ та відповідає визначеному комплексу критеріїв, про що чітко зазначено у статті 49 Угоди про заснування ЄС. На засіданні Європейської Ради у червні 1993 року в Копенгагені, за наполяганням в першу чергу Німеччини та Великої Британії, сформовано перелік обов'язкових критеріїв відповідності стандартам ЄС для країн, які прагнуть вступити до організації (тоді вони розроблялися для країн Центрально-Східної Європи). Ці загальновідомі критерії включають в себе:

- стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії);
- наявність дієвої ринкової економіки та здатність до вільної конкуренції на ринку ЄС (економічні критерії);
- здатність взяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, у тому числі неухильне дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу, включаючи повне прийняття правової системи ЄС (членські критерії).

Копенгагенські критерії стали певним орієнтиром для всіх країн, що прагнуть в перспективі долучитися до ЄС, в тому числі і для України. Оскільки остання в засадах своєї зовнішньої політики заклала прагнення розвивати найтісніші стосунки з ЄС із перспективою членства, ці критерії, а саме ступінь наближення до їх реалізації, стали вирішальним чинником впливу на ставлення європейських країн та інституцій до України щодо її відповідності загальним стандартам Євросоюзу, в тому числі в контексті можливого членства.

Однією із дванадцяти країн-засновників Європейського Союзу була Велика Британія, яка традиційно займає окрему позицію щодо особливостей розвитку та перспектив європейських інтеграційних процесів. Британські теоретичні позиції щодо Європи формувалися під впливом різноманітних інституційних, історичних, економічних, географічних та культурних чинників. Як зазначають дослідники, стримане ставлення значної частини керівної еліти та більшості населення країни до участі в інтеграційних процесах на європейському континенті спостерігалось протягом усього періоду участі Сполученого Королівства у ЄЕС. Британці традиційно сприймали свою країну як таку, що перебуває „з Європою, але не в Європі” [6:19]. Бачення країною свого місця в об'єднаній Європі та інтенсивний характер інтеграційних процесів зумовили певну, в цілому відмінну від інших, „особливу” позицію щодо внутрішньої інституційно-політичної та економічної розбудови ЄЕС і його зовнішньої політики, в тому числі щодо можливості інтеграційного розширення за рахунок включення/приєднання інших країн.

Підходи Сполученого Королівства до європейських інтеграційних процесів слід розглядати в контексті загальних теорій європейської інтеграції. Дослідниця Н. Яковенко визначає розвиток цих теорій у вигляді двох вертикально означених напрямів: реалізм – міжурядовість і федералізм – наднаціоналізм [5:81]. Головним теоретичним підґрунтям британського бачення європейського інтеграційного розвитку традиційно залишається реалізм, базовою концепцією в межах якого є державоцентризм, що у здійсненні зовнішньої політики ґрунтується на першочерговому врахуванні національних інтересів країни. Неодмінним атрибутом британського бачення євроінтеграції є прагматизм, який проявляється у стриманих підходах до наднаціональних тенденцій в інституційно-функціональному розвитку інтеграційних структур. Відповідно Велика Британія послідовно виступає проти посилення ролі наднаціональних органів управління Співтовариством. Концепція наднаціоналізму виявилася однією з основних причин, що гальмували розвиток європейського напрямку британської зовнішньої політики. Вбачаючи у федералістських тенденціях всередині ЄЕС/ЄС загрозу національному суверенітету та ідентичності, Велика Британія виступає за його розширення за рахунок інших європейських країн замість поглиблення внутрішніх зв'язків між країнами-членами [55:115]. Наприклад, за активної підтримки Британії у 80-х роках до ЄЕС було прийнято Грецію, Іспанію і Португалію.

Сполучене Королівство є послідовним прихильником процесу розширення європейських інтеграційних процесів на схід Європи. Логіка в такій політиці очевидна, адже розширення ЄС на схід зумовить концентрацію зусиль об'єднання на максимально безболісній (в першу чергу для економіки) та ефективній інтеграції з імовірними кандидатами на вступ та новими членами, що спричинить послаблення федералістських і наднаціональних тенденцій та посилення державоцентризму. Відповідно до таких підходів та логіки європейської політики Великої Британії Україна отримала можливість знайти саме в ній одного зі своїх партнерів.

Зі встановленням двосторонніх відносин та початком їх розбудови європейські питання регіональної безпеки, розбудови регіональних інтеграційних інституцій та зміцнення європейської стабільності природно стали предметом активного діалогу між Україною та Великою Британією. Серед них одне із центральних місць посіли питання еволюції західноєвропейської інтеграції, відносин між ЄС та новими незалежними державами, в тому числі з Україною.

Вже 2 грудня 1991 року ЄС у своїй Декларації щодо України відзначив демократичний характер проведеного 1 грудня Всеукраїнського референдуму та висловився за відкритий і конструктивний діалог з нашою державою. Закладання стратегії відносин України з Європейським Союзом відбулося в другому півріччі 1992 року під час головування в Раді ЄС Сполученого Королівства. Основними питаннями, які були поставлені керівництвом Великої Британії на порядок денний функціонування і розвитку ЄС, серед інших, як-от розширення ЄС, фінансова реформа, створення умов для ратифікації Маастрихтської угоди, стояли питання розвитку відносин з країнами Центрально-Східної Європи і колишнього СРСР, визначені, зокрема, передвиборчим маніфестом Консервативної

партії та проголошені під час офіційної промови Міністра закордонних справ Д. Херда в Європейському парламенті 8 липня 1992 року. Завдяки можливості безпосередньо брати участь у визначенні та впровадженні зовнішньополітичних ініціатив ЄС, Британія отримала змогу реалізовувати свої підходи щодо розширення Співтовариства згідно принципу „розширення замість поглиблення”.

У вересні 1992 року відбулася перша зустріч “Україна – ЄС” на найвищому рівні за участю Президента України і Голови Комісії Європейських Співтовариств Ж. Делора, результатом якої стало підписання Спільного комюніке, що розпочало процес переговорів з підготовки Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС. В ході політичних консультацій української делегації з представництвом ЄС в Лондоні у листопаді 1992 року оприлюднено заяву Європейських Співтовариств про визнання України частиною Центральноєвропейського регіону та висловлено прагнення якомога швидше укласти Угоду про партнерство і співробітництво [56:140]. Результатом цих зустрічей стало відкриття у Києві в жовтні 1993 р. Представництва Європейської Комісії в Україні, а також започаткування у березні 1994 р. двосторонніх контактів у форматі “Україна – Трійка ЄС”.

Партнерські відносини України та Великої Британії щодо європейських питань закріплені в основоположних документах двосторонніх відносин. В Спільній декларації між Україною і Сполученим Королівством, укладеній в Лондоні 15 вересня 1992 року під час офіційного візиту Міністра закордонних справ А. Зленка, йшлося про співробітництво сторін щодо розвитку ефективних зв'язків між Україною і ЄС та „найскорішого просування в напрямку підписання Угоди про партнерство і співробітництво” [57]. У широкомасштабному Договорі „Про принципи відносин і співробітництво” від 10 лютого 1993 р. в статті 10, пункт 2 Сторони погоджуються, що „розбудова відносин між Україною і Сполученим Королівством поповнюватиме і розширюватиме двосторонні відносини між Україною та ЄС” [58:74].

Україна, першою з країн СНД, 14 червня 1994 року підписала Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС (офіційна назва – Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, далі – УПС), яку було ратифіковано законом Верховної Ради України від 10 листопада 1994 року та законодавчим актом Європарламенту від 13 грудня 1995 року. Зазначимо, що Парламент Сполученого Королівства одним з перших серед законодавчих органів країн-членів ЄС (після іспанських Кортесів) 29 червня 1995 року ратифікував угоду.

Дев'ять розділів УПС (10 глав і 109 статей) та додатки визначають принципові засади співробітництва сторін практично в усіх сферах взаємних контактів – стосовно політичного діалогу, торгівлі, підприємництва, інвестицій, промисловості, сільського господарства та інших ключових галузей економіки, регіонального розвитку, митної справи, освіти тощо. Документ заклав концептуальні основи, визначив принципи і напрями співпраці у взаємовідносинах та співробітництві між Україною, структурами ЄС та його країнами-членами, які діють і сьогодні. Його положення ґрунтуються на основоположних принципах міжнародного права та економічних відносин. „Повага до демократичних принципів та прав

людини.., – зазначено у Статті 2, – так само, як принципів ринкової економіки ...є основою внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і становлять істотний елемент партнерства...” [59]. У преамбулі та розділі I. „Основні принципи” йдеться про незалежність і територіальну цілісність України як важливий фактор у зміцненні миру і стабільності в регіоні Центральної та Східної Європи і на Європейському континенті. Підписання УПС було лише початком складного і довготривалого процесу, під час якого перед Україною стояло завдання довести серйозність своїх намірів щодо інтеграції до ЄС в майбутньому.

Угода пропонує перспективу приєднання до Договору про вільну торгівлю, але, на відміну від інших країн Центрально-Східної Європи, не передбачає асоційоване членство, як наприклад з Польщею, в угоді з якою (а також з іншими країнами регіону) від 16 грудня 1991 року була чітко визначена її участь в європейському інтеграційному процесі з кінцевим результатом „досягнення членства в ЄС” [60]. В Угоді з Україною та іншими країнами СНД, як і в наступних прийнятих двосторонніх документах, тези про можливість вступу до ЄС немає. Це в першу чергу спричинено низкою політичних та економічних проблем, несприятливими зовнішньополітичними обставинами для України на початку 90-х років. Не останню роль відіграло стереотипне сприйняття України в Європі крізь призму інтересів Росії та відносин з нею. Як зазначає дослідник О. Івченко, порівняно з іншими країнами Центральної та Східної Європи Україна, відкрита для інтеграції в Європу, була змушена долати дві лінії поділу континенту – західні кордони колишньої Організації Варшавського договору та західний кордон колишнього СРСР [61:285]. Розв’язувати складні завдання налагодження і поступової інтеграції до західноєвропейського простору Україні довелося одночасно із ще складнішими завданнями розбудови основ державності та радикальним реформуванням усталеного способу життя – в економіці, політиці, гуманітарній сфері.

Інтенсивний та конструктивний розвиток діалогу між Україною і ЄС став можливим завдяки ряду позитивних тенденцій у розвитку української держави в перші роки незалежності. Налагодження широких міжнародних контактів з іншими країнами, приєднання до ДНЯЗ, входження до ряду європейських структур створило навколо України новий геополітичний клімат, який дозволив творчо використовувати великий досвід західних демократій для вирішення завдань державотворення і соціальної трансформації суспільства. Україна протягом 1992–1994 років стала членом ОБСЄ, ЄБРР, Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС), інших міжнародних організацій, учасником програми НАТО „Партнерство заради миру”.

Важливим кроком на шляху до загальноєвропейського інтеграційного процесу стало входження України до Ради Європи, організації, яка, згідно зі своїми статутними документами, ставить за мету узгодження позицій і досягнення згуртованості держав-учасниць на основі спільних принципів та ідеалів демократії, а також сприяє їх економічному та соціальному розвитку. Україна офіційно стала членом Ради Європи 9 листопада 1995 року. Цю подію слід розглядати як перший впевнений крок на шляху виконання головних політичних критеріїв членства в ЄС, а саме – забезпечення громадянських прав людини і демократичних засад організації та функціонування

громадських і державних інститутів. Велика Британія як провідний учасник Ради Європи, за словами Посла України С. Комісаренка, підтримала і була ініціатором проведення України до членства у цій організації [62]. Таку позицію Сполученого Королівства висловив під час візиту в Україну у вересні 1995 року Міністр закордонних справ М. Ріфкінд. У Спільній декларації, підписаній у Лондоні Президентом України Л. Кучмою та Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором 13 грудня 1995 р., зазначається, що обидва керівники підтвердили важливість подальшої інтеграції України в європейські структури, а Прем'єр-міністр привітав нещодавній вступ України до Ради Європи „як позитивний елемент цього процесу” [63:91].

З середини 90-х років спостерігалася активізація стосунків України з ЄС. Постійними стали зустрічі з „Трійкою” Євросоюзу, відбулися перші засідання Ради співробітництва, відкрито постійне представництво України у Брюсселі. В грудні 1996 року на самміті ЄС в Дубліні (Ірландія) прийнято Програму співробітництва з Україною, яка передбачала шість основних напрямів співпраці: підтримку економічних реформ в Україні; сприяння у входженні останньої до європейської системи безпеки; зміцнення політичного діалогу між сторонами; поглиблення партнерських відносин та допомога в реформуванні енергетичного сектора; підтримка регіональної співпраці [61:450]. Зазначимо, що у реалізації п'яти перших пунктів Програми Велика Британія серед інших країн ЄС займає провідні позиції, активно долучається до регіональної транскордонної політики.

Указом Президента України від 11 червня 1998 року затверджено національну Стратегію інтеграції України до ЄС, яка, враховуючи зміну геополітичної ситуації у зв'язку з очікуваним наближенням розширення організації (вступу до ЄС Польщі, Угорщини і Словаччини) та відповідно сусідством з нею, визначила пріоритетні напрями діяльності органів виконавчої влади держави на період до 2007 року у всіх без винятку сферах. З 1 березня 1998 року, після ратифікації Європарламентом та Парламентами усіх країн-членів ЄС, набула чинності УПС, яка і сьогодні залишається базовим документом у відносинах нашої країни і євроспільноти. Зазначимо, що Угода вступила в силу саме під час головування в Раді ЄС Великої Британії.

Зі зміною керівництва Сполученого Королівства після парламентських виборів в травні 1997 року, в результаті яких до влади після 18-річної перерви прийшла лейбористська партія в кардинально модернізованому вигляді і на чолі з молодим амбіційним політиком Т. Блером, європейська політика країни в цілому зазнала відчутних змін. Сформульована „новолейбористським” урядом концепція „третього шляху” передбачає комплексне реформування усієї системи внутрішньополітичного життя країни, оновлення підходів до здійснення зовнішньої політики Великої Британії, яка ґрунтується на проєвропейському курсі. За рік до перемоги на виборах Т. Блер у своїй книзі „Нова Британія. Моє бачення оновленої країни” зазначав: „Я наполегливо переконую свою партію стати партією Європи і вірю, що це відповідає інтересам моєї країни. Я підтримую європейську ідею співробітництва між національними державами заради спільного блага. В мене немає сумнівів щодо майбутнього моєї країни, яке полягатиме в серці Європи” [64:257]. Прагнення

зайняти лідируючі позиції в Європі стали конкретним об'єктивним виявом загального курсу уряду Т. Блера, спрямованого на комплексне використання глобалізаційних процесів для повернення країні провідних позицій в світі. Для впевненої зовнішньої політики були вагомими підстави – масштабне реформування внутрішнього економічного, політичного та соціального устрою традиційно консервативної Британії, що дало свій ефект вже в найближчі роки роботи першого лейбористського уряду Т. Блера і проявилось у припиненні занепаду ролі Британії в системі світових економічних зв'язків порівняно з її конкурентами, стабілізації позицій в світовій економіці. Висунуте гасло модернізації і концепція „третього шляху” лягли в основу бачення майбутнього європейської спільноти і дозволили британському керівництву ширше розглядати проблеми європейської інтеграції, ставши в авангарді європейського реформування в економічній, політичній сферах, сфері безпеки та екології. Разом з тим, як зазначає дослідниця Н. Яковенко, концепція „третього шляху” лейбористів та курс на модернізацію є черговим етапом адаптування Британії до сучасної об'єктивної ситуації, що складається в Європі [65:29].

Під час головування в Раді ЄС протягом першого півріччя 1998 року та подальшою своєю європейською політикою британське керівництво довело наміри трансформувати імідж і сутність здійснюваної ним зовнішньої політики на європейському континенті з позиції „незручного” в надійного європейського партнера та продемонструвало прагнення уряду, за наявності союзницьких відносин зі США, досягти позицій лідерства в Європі. Американський та європейський вектор зовнішньої політики Великої Британії за правління лейбористів вперше врівноважилися [5:56]. Серед комплексу стратегічних питань розвитку ЄС, які вирішувалися за активної участі Британії, як-от рішення про створення Європейської валютної системи та підготовку до запровадження спільної валюти – євро (до якої сама Британія не приєдналася, як і до „Шенгенської зони”), проведення реформ в соціально-економічній сфері, сфері безпеки (в першу чергу – ініціатива щодо створення європейських збройних сил) та екології, активної міжнародної політики, виділяємо питання поширення європейських інтеграційних процесів на Схід Європи та подальшого розвитку інституційно-функціональної структури ЄС. В обох питаннях лейбористи продовжили стратегічну лінію попереднього уряду та активізували зусилля для її реалізації. Уряд Великої Британії і в подальшому виступав за обмеження наднаціональних тенденцій в організаційно-управлінських структурах ЄС, що проявилось у концепції децентралізації влади Брюсселя та акцентувавши увагу в цьому контексті на принципі субсидіарності (розподіл повноважень між центральними та місцевими (національними) органами влади ЄС) і активно підтримував процес розбудови відносин з країнами Центрально-Східної Європи, в тому числі з Україною. Така політика нового керівництва Великої Британії дозволила інтенсифікувати українсько-британський діалог щодо євроінтеграційних питань та перевести його у більш предметну площину.

Незабаром після приходу до влади британський Прем'єр-міністр Т. Блер в ході самміту НАТО в Мадриді в липні 1997 року на зустрічі з Президентом України Л. Кучмою висловив принципову підтримку євроінтеграційним прагненням України і підтвердив

готовність його країни стати одним із провідників України на шляху до європейської спільноти, європейських інститутів та врешті до ЄС [66]. На зустрічі керівництва ЄС у Відні в грудні 1998 року було підтверджено виключне значення зв'язків з Україною та прийнято рішення про схвалення Спільної стратегії ЄС щодо України. Велика Британія проявила особливу активність у розробці документу та його обговоренні [34:187]. Спільна стратегія ухвалена Європейською Радою на Хельсінському самміті 11-12 грудня 1999 року, на якому серед іншого було визначено коло претендентів на вступ до ЄС з-поміж країн Центральної, Південно-Східної Європи і країн Балтії, до якого Україна не потрапила. Стратегія розрахована попередньо на чотири роки і стала другим подібним документом за всю історію Європейського Союзу. Вона у концентрованому вигляді відображала узгоджену позицію Європи щодо України і передбачала ряд цілей:

- здійснення внеску у виникнення стабільної, відкритої, плюралістичної та правової демократії в Україні та зміцнення стабільно функціонуючої ринкової економіки на користь народів України;
- співробітництво з Україною у сфері збереження стабільності та безпеки в Європі й усьому світі;
- розширення економічного, політичного та культурного співробітництва з Україною, а також співпраця в галузі юстиції і внутрішніх справ [67:15-16].

В документі робиться наголос на стратегічному партнерстві між Україною та ЄС, яке як і раніше ґрунтується в основному на співпраці в сфері безпеки (зокрема щодо проблем ядерної безпеки і закриттям ЧАЕС) та економіці, не виходячи за рамки діалогу, передбаченого УПС. Пріоритетність цих напрямів співпраці для ЄС засвідчують конкретні дані щодо показників кредитування та надання фінансово-ресурсної допомоги Україні. Протягом 1991–1998 років ЄС був одним з основних міжнародних донорів України, надавши 3,9 млрд. єкю на технічну і фінансову допомогу. На програму TACIS виділено понад 823 млн. єкю, з них 105 млн. на програму ядерної безпеки та 60,5 млн. єкю на спільну з Великою сімкою Програму закриття ЧАЕС. Протягом 1996 – 1999 років ЄС на фонди програми TACIS (програми інституційного розвитку, закриття ЧАЕС, ядерної безпеки і транскордонного співробітництва) виділено 538 млн. єкю. Додатково ЄС з 1997 року надавав макроекономічну допомогу в підтримку програми МВФ з стабілізації та економічних реформ в Україні [68:111-112]. Велика Британія як країна-учасник Великої сімки та ЄС здійснила значний вклад у фінансування та реалізацію цих програм (детальніше див. у розділі IV).

Привертає увагу зміна акцентів у вимогах європейців до України у порівнянні з УПС. У Стратегії щодо України значної уваги надано проблемам розвитку реальної демократії на всіх рівнях життя держави і суспільства, наближення до європейських демократичних і ринкових стандартів у політичній, економічній та гуманітарній сферах. Передумовою „успішної інтеграції України в економіку Європи” проголошено повне виконання українською стороною УПС. 15 березня 2001 р. сесія Європарламенту схвалила резолюцію про Спільну стратегію ЄС щодо України, в якій зазначено, що організація відводить Україні

ключову роль у забезпеченні стабільності і миру в центрально-східноєвропейських країнах колишнього СРСР.

В контексті зацікавлення Європою економічними можливостями України, в першу чергу як стратегічно важливої транзитної території, слід розглядати ініціативи української сторони щодо нафтопроводу „Одеса-Броди”. У зв’язку з цим значно зросла увага Великої Британії до України як на двосторонньому рівні, так і в контексті загальноєвропейського діалогу. Політичні і ділові кола країни виявили зацікавлення до пропозицій української сторони щодо перспектив експлуатації стратегічно важливого для Європи нафтопроводу для транспортування нафти з Каспійського регіону та не менш перспективних покладів Казахстану, де Велика Британія має свої інтереси. Таке зацікавлення стало результатом визначення енергетичної сфери співпраці як найбільш актуальної для України. За словами тодішнього Міністра закордонних справ України А. Зленка „політична та економічна підтримка Великою Британією українського маршруту постачання енергоносіїв може стати тим вирішальним чинником, який відкриє значні перспективи для України, як важливого учасника нової європейської енерготранспортної мережі” [69]. Поступово визначилися позитивні тенденції в економічному співробітництві двох країн.

Динаміка двосторонніх українсько-британських контактів на міжурядовому та міжпарламентському рівнях дають змогу стверджувати про підтримку британським керівництвом євроінтеграційних прагнень України. На порядку денному діалогу між сторонами стояли питання про набуття Україною статусу асоційованого члена ЄС, перспективи вступу України до СОТ, запрошення до участі в роботі Європейської конференції, врахування та підтримки української позиції при розробці спільної Стратегії ЄС щодо України. Під час візиту до Лондона в лютому 1999 року Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк заявив про прагнення України до повноправного членства в ЄС як стратегічну мету і наголосив на необхідності укладення угоди про асоціацію України, аналогічну угодам, що підписані ЄС з іншими країнами Центрально-Східної Європи, як етап на шляху досягнення кінцевої мети – членства в Євросоюзі. На думку міністра, Україна за сприятливих умов та виконання домовленостей могла б реально вступити в ЄС у 2007 – 2010 роках [70:265]. Концептуальні підходи української сторони до євроінтеграції Б. Тарасюк висвітлив у виступі на тему „Україна і процеси європейської інтеграції” в Королівському інституті міжнародних відносин (Лондон). Його британський колега Р. Кук, перебуваючи в Києві у квітні 2000 року, схвалив європейський вибір України, пообіцяв надати підтримку для зміцнення зв’язків України з ЄС та повідомив про підтримку Великою Британією прагнення України вступити до СОТ [71]. Позицію британських парламентаріїв щодо необхідності розширення сфер співробітництва між Україною та ЄС, зокрема в гуманітарній сфері, як надійного підґрунтя для її приєднання до духовно-суспільного виміру єдиної Європи, висловила Спікер Палати Громад британського Парламенту Б. Бутройд в ході візиту до України в жовтні 2000 року [72:2]. Про економічне підґрунтя українських євроінтеграційних перспектив поінформував британських партнерів Прем’єр-міністр України В. Ющенко під час Міжнародного форуму „Україна та ЄС: разом у XXI столітті”,

що проходив в Лондоні 18-19 жовтня 2000 року. Наприкінці року лейбористський уряд Т. Блера заявив про підтримку демократичних та ринкових реформ, які проводив в Україні уряд В. Ющенко.

Подальші контакти представників України і ЄС засвідчили збереження попередніх тенденцій щодо розвитку двосторонньої співпраці, закладених відповідними двосторонніми документами, та в першу чергу Угодою про партнерство і співробітництво. Спостерігалось подальше зміщення акцентів з боку європейських партнерів на розвиток правового законодавства в Україні та його дотримання, демократичних інституцій, адаптації українського законодавства до законодавства ЄС в контексті необхідності якнайскорішої імплементації Угоди та невизначеність майбутнього України щодо можливості входження до ЄС, незважаючи на певні заяви європейських високопосадовців (в тому числі британський, про які йшлося) щодо можливості надання Україні статусу асоційованого члена у короткотерміновій перспективі. Розпочалися предметні дискусії щодо вирішення проблем, пов'язаних із майбутнім розширенням Європейського Союзу та його наслідків для України.

В заключному комюніке четвертого засідання Ради з питань співробітництва “Україна-ЄС”, яке відбулося 26 червня 2001 р. в Люксембурзі, відзначено визнання європейських прагнень України, заявлено про готовність ЄС надалі підтримувати демократичний розвиток України щодо зміцнення прав людини, верховенства права та ринково спрямовану економічну реформу. У червні 2001 року на самміті ЄС у Гетеборзі прийнято рішення про запрошення України для участі в Європейській Конференції. У заключному документі цього саміту Україна була включена до розділу “Майбутнє Європи” [73:41]. На Ялтинському самміті “Україна – ЄС” (10-11 вересня 2001 року) визначено основні умови, необхідні для участі України в Європейській Конференції та подальшої інтеграції до європейського співтовариства, – демократичні вільні парламентські вибори 2002 року, дотримання свободи преси, подолання корупції, досягнення прозорості економіки, стабільності законодавства, приведення судової системи, фінансової і податкової бази у відповідність до європейських стандартів. У 2001 році затверджено Спільний план дій у галузі юстиції і внутрішніх справ, урядовий План роботи по адаптації українського законодавства до законодавства ЄС.

Керівництво України першим зробило крок до визначення чітких перспектив поетапної реалізації інтеграції країни до ЄС. Указом Президента України № 72 від 14 вересня 2000 року затверджено Програму інтеграції України до Європейського Союзу, якою передбачено розробку та реалізацію комплексу конкретних практичних заходів щодо втілення на практиці загальних принципів співробітництва з ЄС, дальшого розгортання інститутів сприяння розвитку відносин з ЄС на всіх рівнях, а також проведення відповідної системної інформаційної роботи в українському суспільстві. Серед пріоритетних завдань – гармонізація законодавства відповідно до норм ЄС, якнайскоріше набуття членства у СОТ, проведення консультацій та переговорів щодо заснування зони вільної торгівлі з ЄС, розширення співпраці із сусідами-кандидатами на членство в ЄС тощо. Програма конкретизована Посланням Президента України до Верховної Ради “Європейський вибір.

Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки” (травень 2002 р.), згідно з яким поставлено завдання у 2003-2004 роках увійти до СОТ, до 2007 року Україна має стати асоційованим членом ЄС, а до 2011 року вийти на створення реальних передумов для вступу до ЄС [73:38-39].

Однак у 2002 році відбулася зміна підходів з боку ЄС та його країн-членів щодо визначення місця і ролі України в Європі та її євроінтеграційних перспектив, яка викликала достатньо суперечливе та неоднозначне сприйняття в Україні і пов'язана з її включенням до переліку т.зв. країн-сусідів Європейського Союзу із пропозицією надання відповідного офіційного статусу. Одним з ініціаторів цих змін стала Велика Британія, урядова пропозиція якої (підтримана урядом Швеції) щодо надання Україні статусу „особливого сусіда” була схвалена 15 квітня 2002 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів ЄС у Люксембурзі. Ініціатива Британії закріплена як позиція Комісії Європейського Союзу із оприлюдненням 11 березня 2003 року Послання Єврокомісії до Ради ЄС та Європарламенту під заголовком „Ширша Європа – Сусідні країни: Нова структура взаємовідносин з нашими східними та південними сусідами”. Це Повідомлення спирається на висновки, погоджені главами держав та урядів країн ЄС під час зустрічі Ради Євросоюзу у Копенгагені в грудні 2002 року.

Нова ініціатива ЄС зумовлена об'єктивними обставинами розширення за рахунок повної інтеграції країн Центрально-Східної Європи та Балтії, яка була формалізована 1 травня 2004 року, і необхідністю налагодження конструктивного співробітництва з країнами, що набули спільних кордонів з ЄС після розширення (сухопутних чи водних) на основі попередніх домовленостей, угод та нововведень. Комунікація „Ширша Європа: Сусідство” передбачена для Росії і двох груп країн – т. зв. Західних Нових Незалежних Держав (Україна, Білорусь, Молдова) і широкого спектру країн Південного Середземномор'я (від Марокко до Сирії). Як зазначено в Комюніке Єврокомісії, вступ нових країн-членів до ЄС посилить зацікавленість Союзу у зміцненні зв'язків з країнами, що стануть його новими сусідами. На десятирічну перспективу і подальші роки спроможність ЄС гарантувати безпеку, стабільність і сталий розвиток для своїх громадян більше не буде розглядатися окремо від його зацікавлення у встановленні тісного співробітництва із сусідніми країнами [74]. В документі зазначено, що Євросоюз заявляє про рішучість не допустити проведення в Європі нових розмежувальних ліній, сприяти стабільності та процвітанню як в межах Союзу, так і за його межами.

Від самого початку впровадження європейської політики сусідства ЄС наголошує, що в даному випадку пропонується засіб зміцнення відносин з іншими країнами-партнерами. Мета політики сусідства – разом із сусідніми країнами використовувати переваги, створені внаслідок розширення ЄС з точки зору підвищення стабільності, безпеки і добробуту. Пропонований підхід передбачає необхідність спільно з країнами-партнерами визначити пріоритетні завдання, виконання яких наблизить ці країни до Європейського Союзу. Ці завдання, включені до погодженого Плану дій, повинні охопити наступні сфери: політичний діалог та реформи; торгівля і заходи з підготовки країн-партнерів до поступової участі у

внутрішньому ринку ЄС; правосуддя та внутрішні справи; енергетика, транспорт, інформаційне суспільство, навколишнє середовище, науково-дослідна та інноваційна діяльність; соціальна політика та міжособистісні контакти. Розвиток відносин у всіх цих сферах, за наполяганням ЄС, можливий лише на основі взаємної прихильності до загальнолюдських цінностей, передусім у питаннях верховенства права, належного державного управління, поваги до прав людини, сприяння добросусідським відносинам, а також до принципів ринкової економіки і сталого розвитку [74]. В контексті розгляду останніх принципів передбачено пропозицію країнам-сусідам щодо перспективи отримання частки внутрішнього ринку ЄС і подальшої інтеграції та лібералізації, спрямованої на забезпечення вільного руху осіб, товарів, послуг і капіталів („4 свобод“).

Реакція української сторони (в пергу чергу керівництва держави) на зміну політики ЄС була здебільшого негативною. Зокрема Міністр закордонних справ А. Зленко висловив здивування з приводу того, що ЄС має намір застосовувати єдину концепцію одразу до трьох країн – України, Білорусі та Молдови, – які мають очевидний відмінний рівень розвитку, а його попередник Б. Тарасюк розцінив новий статус як „крок назад” стосовно попередніх досягнень у співпраці Україна–ЄС. Тодішній Прем’єр-міністр України В. Янукович під час виступу в Брюсселі 17 березня 2003 року зазначив, що українське керівництво позитивно оцінює комунікацію як свідчення завершення „періоду невизначеності ЄС щодо інструментів у стосунках з Україною” і є спробою надати відповідь на багаторічні звернення української сторони щодо підвищення рівня стосунків з ЄС, але одночасно охарактеризував позицію Єврокомісії як таку, що „нагадує спробу провести нову лінію поділу в Європі”. „Єврокомісія не спромоглася надати належну відповідь європейському курсу України, а загальна концепція Ширшої Європи в її інтерпретації не витримує критики”, – зазначив тодішній Прем’єр [75].

Дещо відмінну позицію висловив Голова Верховної Ради України В.Литвин під час офіційного візиту до Лондона в квітні 2003 року, зазначивши, що статус сусіда ЄС є перспективним для України і надасть нашій державі великі можливості для участі у виробленні політики в Європі [76]. Литвин наголосив на безальтернативності європейського вибору України і висловив переконання, що без залучення України до європейських процесів не можна говорити про трансатлантичну і європейську безпеку.

В цілому негативна реакція та занепокоєння українського керівництва щодо комунікації викликані позбавленням України реальних перспектив вступу до ЄС у середньостроковій перспективі (про це прямо зазначено в Комюніке Єврокомісії), що фактично перекреслювало усі попередні зусилля із визначення конкретних часових перспектив набуття спершу асоційованого, а згодом і повноправного членства. Заходи щодо вирішення практичних питань, пов’язаних із розширенням ЄС, його керівництво розглядало окремо від питання перспектив подальшої інтеграції. В зазначеному документі політика ЄС щодо України розглядалася в контексті розбудови відносин також із Білоруссю та Молдовою, для яких було вжито єдиний термін „Західні Нові Незалежні Держави” (тобто західні країни СНД), не говорячи вже про паралельний розгляд відносин із

північноафриканськими та близькосхідними країнами. Цей термін сам по собі викликає неоднозначне сприйняття. Однак Єврокомісія одразу зазначила, що нова політика ЄС не може бути універсальною для всіх країн і повинна здійснюватися на основі диференційованого підходу. Різні „стартові можливості”, етапи здійснення реформ, різні рівні економічного розвитку передбачають відповідно відмінні очікування та рівень поступу від країн-сусідів ЄС [74].

Фактичне ігнорування постійно декларованого прагнення української сторони якнайшвидше окреслити перспективи вступу до ЄС стало в цілому очікуваним і зумовлене наявністю складного комплексу взаємопов'язаних причин, які можна звести до двох груп: 1. причини, що впливають із розвитку внутрішньополітичної ситуації в Україні та особливостей реалізації її зовнішньої політики; 2. причини, зумовлені відповідним ставленням і дотриманням певних поглядів представниками керівництва ЄС та його країн-членів щодо України як можливого члена євроспільноти. Оскільки ця проблематика є комплексною та багатоаспектною, потребує ґрунтовного автономного вивчення, що виходить за рамки нашого дослідження та не становить прямого його предмету, ми лише окреслимо на наш погляд основні комплексні причини невдач на шляху євроінтеграції України, які чинили істотний вплив в тому числі на розвиток українсько-британських відносин.

1. Невиконання Україною практично всіх основних критеріїв (т.зв. Копенгагенських) щодо членства в ЄС. На зустрічах усіх рівнів у форматі Україна–ЄС протягом останніх 4–5 років центральними темами обговорення стали проблеми розвитку демократії, правового поля України та реформування соціально-економічної сфери, необхідності належного виконання УПС. Українська сторона не виконала повністю жодної з умов Ялтинського самміту Україна–ЄС у вересні 2001 року. Звернемось до цифр. Міжнародна організація „Репортери без кордонів” у своєму рейтингу рівня свободи слова у 2002 році відвела Україні 112-те місце із 139 наявних. За результатами досліджень Heritage Foundation і Wall Street Journal Україна за рівнем економічної свободи посіла 133-тє місце в списку зі 153 держав. У свою чергу Transparency International у рейтингу найкорумпованіших країн відвела Україні 85-ту позицію зі 102 держав [77]. „Справа Гонгадзе”, переслідування журналістів, утиски політичної опозиції, високий рівень корупції, авторитарний характер влади, незаконний продаж зброї, високий рівень „тіньової” економіки та надмірне державне втручання в її розвиток, ненадійність інвестиційного клімату, нестабільність та недостатність законодавчої бази і повільне просування у справі приведення її у відповідність (імплементатії) до законодавства ЄС поставили під сумнів успішність євроінтеграційної політики України. Рада Європи постійно констатувала зволікання України у прийнятті законів, порушенні демократичних свобод і прав людини, а весною 2003 року ставилося питання про виключення України з організації.

У вересні 2004 року ЄС до четвертої річниці вбивства журналіста Г.Гонгадзе оприлюднив Декларацію по цій та по інших справах щодо свободи ЗМІ в Україні і звернувся до керівництва України з аналогічними проханнями. Вихід документу активно підтримало

британське керівництво, від імені якого 9 вересня виступив із відповідною заявою Міністр з питань Європи МЗС Великої Британії Д. МакШейн. Уряд Великої Британії повністю підтримав декларацію ЄС і висловив стурбованість з приводу небажання українського керівництва розслідувати резонансну справу вбивства журналіста. „Свобода ЗМІ – наріжний камінь європейських демократичних цінностей, і Україна мусить досягти успіху в цьому напрямку, якщо вона прагне стати повноправним членом ЄС”, – зазначив міністр [78].

2. Декларативний характер проголошеного українським керівництвом стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Ця комплексна причина пов'язана з попередньою, але її зміст значно ширший.

Враховуючи наявний протягом всього періоду незалежного існування України, і особливо з часу набуття чинності УПС, досвід відносин України та ЄС можемо стверджувати, що кількість декларацій не трансформувалася в якісний консенсус скоординованих, цілеспрямованих та ефективних дій. Згідно даних українських експертів, протягом 1999 – 2002 років положення УПС в Україні порушувалися понад 20 разів [77]. У 2002 році на виконання Програми інтеграції України в ЄС виділено лише близько 20% необхідних коштів, а на реалізацію програм з адаптації законодавства приблизно вдвічі менше.

Британський експерт Дж. Шерр зазначає, що українські політичні лідери інколи діяли так, наче хотіли досягти інтеграції деклараціями, чи просто приєднувалися і брали участь у міжнародних організаціях та політичних клубах, не піклуючись про конкретні структурні зміни в країні [68:112]. Затягування європейськими країнами ратифікації УПС в середині 90-х років та невиправдання сподівань української влади на значну фінансову допомогу від ЄС, яка була значно меншою від аналогічної допомоги скажімо для Польщі, спричинило реакцію Києва як таку, що Україна „залишається штучно вилученою з європейського інтеграційного процесу і не розглядається ЄС як невід'ємна його частина”. Тому українська євроінтеграційна риторика здебільшого була побудована як своєрідна „риторика ображених”.

Україна задекларувала прагнення якнайшвидше приєднатися до СОТ, як необхідну умову для інтеграції до ЄС, що передбачає в першу чергу наявність відкритої економіки. Проте механізми адаптації національної економіки до належної відкритості тривалий час залишалися невизначеними. Зокрема, відсутні стратегічні напрями й інструменти модернізації основних її галузей, розрахунки щодо довгострокового ефекту від входження держави в глобальну економіку для галузей господарства й економічної політики держави в цілому.

В українських керівних колах бракувало концептуального комплексного розуміння сутності задекларованого євроінтеграційного курсу. Згідно даних соціологічного опитування за 2000 рік інтеграція до ЄС сприймалася українською елітою насамперед як засіб вирішення внутрішніх соціально-економічних проблем (65%), зменшення економічної залежності від Росії (38%), отримання кредитів та інвестицій (36%) [79].

Домінування декларативної і брак імплементаційної культури, слабка інституційно-функціональна організація здійснення євроінтеграційної політики на всіх рівнях виконавчої влади та її корпоративна закритість, відсутність кваліфікованого менеджменту та моніторингу на загальнодержавному і місцевому рівнях, надмірна персоніфікація та непрозорість реалізації зовнішньої політики в умовах внутрішньополітичної невизначеності фактично спричинили сприйняття європейцями наступальної риторики про неминучість членства України в європейських і євроатлантичних інтеграційних об'єднаннях як штучну, необґрунтовану і декларативну.

3. Несформованість єдиної суспільної думки щодо сутності та необхідності інтеграції Україна до ЄС. Насамперед це спричинила відсутність з боку влади цілеспрямованої, систематичної і змістовної інформаційно-роз'яснювально-пропагандистської роботи в суспільстві. Непродумана суспільна політика після десяти років незалежності спричинила відсутність стабільного національного консенсусу з ключових питань внутрішнього розвитку і зовнішньої політики. Нерозвиненість громадянського суспільства, відсутність потужних громадських організацій загальнодержавного та міжнародного рівня, слабкий розвиток місцевого самоврядування, низький рівень участі громадян у прийнятті рішень, відсутність широкого суспільного загальнодержавного та міжрегіонального діалогу не дали можливості сформулювати позицію громадськості щодо європейського майбутнього країни.

За результатами соціологічного опитування УЦЕПД ім. О. Разумкова (2000 р.) серед національної еліти України найбільшу підтримку, порівняно з іншими напрямками зовнішньої політики, мав курс на європейську інтеграцію (48%). Однак серед населення країни лише третина (29%) віддала перевагу вступу до ЄС. Майже половина громадян (44%) або скептично ставилися, або взагалі не були поінформовані про євроінтеграційну діяльність керівництва України. Одночасно три чверті української еліти (74%) оцінили рівень інформаційної підтримки євроінтеграційного курсу як незадовільний [79].

Опитування Фонду “Демократичні ініціативи” та Центру “Соціс” (червень 2004 р.) засвідчили, що навіть серед мешканців Тернопільської області, в якій 80% населення підтримує вступ України до ЄС, близько 69% недостатньо обізнані зі сутністю Європейського Союзу. Понад 70% респондентів загальноукраїнського опитування вказали, що Україні слід орієнтуватися на європейську соціально-економічну та політичну модель розвитку. Незважаючи на загальне зростання прихильності до ідеї євро інтеграції, в Україні (в середньому 54% у 2004 р.) все ще зберігаються відмінності між її регіонами (Івано-Франківськ – 77%, Черкаси – 59%, Миколаїв – 51%) [80].

4. Невідповідність реального зовнішньополітичного курсу України задекларованим прагненням і намірам. Протягом усього періоду незалежності України існувала суперечність між прагненням керівництва оформити нову геополітичну (євроінтеграційну та євроатлантичну) орієнтацію і збереженням гео економічної залежності від домінанти економічних зв'язків з Росією та іншими країнами СНД. Протягом останніх років така непослідовність і суперечність виявилася в першу чергу в укладенні договору про Єдиний

економічний простір між Україною, Росією, Білоруссю та Казахстаном, у несподіваній зміні рішення щодо використання стратегічного нафтопроводу Одеса–Броди у реверсному напрямі та указ Президента щодо вилучення з Воєнної доктрини України пунктів про те, що вступ до ЄС є кінцевою метою європейської інтеграції держави. Ці рішення стали неприємною несподіванкою для керівництва Євросоюзу. Так, якщо ЄП, внаслідок недостатньої поінформованості, чільними представниками ЄС був дипломатично охарактеризований як одне із „проблемних питань” у відносинах Україна-ЄС, то з приводу нафтопроводу висловлювалося незадоволення і вимоги щодо незмінності попередніх домовленостей [81:10; 82:3]. Останнє рішення щодо змін у Воєнній доктрині викликало чергову хвилю різких висловлювань єврослужбовців, на кшталт заяви речника Єврокомісії Р. Кемпінена про те, що „членство в ЄС для України ніколи не планувалося і формально не обговорювалося як перспектива” [83:4].

Успіхи української дипломатії і заслужене визнання позитивної ролі України у відмові від ядерної зброї, в підтриманні регіональної безпеки, закритті ЧАЕС виявилися недостатніми для того, аби компенсувати брак структурних реформ всередині країни та одразу претендувати на прийняття до ЄС. Британський дослідник Р. Волчук, аналізуючи причини в розходженнях між прагненнями України до європейської інтеграції та реальними кроками у цьому напрямку, зазначає, що офіційний Київ, будучи переконаним у власній геополітичній значущості (як „буфер проти Росії”, стратегічний транзитний пункт, країна, де „Схід зустрічається із Заходом”) не виправдав оцінки, за якою його демократичний розвиток та економічні перетворення мають більше значення для ЄС [68:113].

Всі ці комплексні причини сприяли формуванню переважно негативного іміджу України в Європі. В його сутності сприйняття нашої країни як малоцивілізованої, з авторитарним режимом, який порушує права людини, і населення якої не готове жити за нормами європейської цивілізації. В Європі склалася думка про Україну як країну корумповану і криміналізовану, яка може здійснити експорт до ЄС нових технологій корупції, криміналітету, а також неконтрольований потік еміграції [84:433]. Окрім цього упереджене ставлення та побоювання у європейських чиновників викликають збільшення відповідальності за безпеку, імовірно непередбачувані фінансові витрати на інтеграцію України в Євросоюз. Саме тому з 2002 року періодично лунали негативні відгуки про євроінтеграційні перспективи України чільних посадовців ЄС, як-от заступника голови департаменту Єврокомісії по зв'язках з Росією, Україною, Білоруссю й Молдовою Д. Тірра напередодні липневого самміту 2002 року в Копенгагені щодо малоімовірності для України протягом 10 років досягти західних стандартів демократії, Європейського комісара у справах розширення ЄС Г. Верхойгена на вересневому Європейському економічному самміті у Зальцбурзі щодо відсутності перспектив для приєднання у найближчі 10-20 років, низка заяв Голови Єврокомісії Р. Проді щодо безперспективності приєднання України до ЄС. У жовтні 2002 року Верховний Комісар ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Х. Солана свого часу заявив, що Україну, яка не демонструє позитиву після парламентських

виборів, „грає правилами, а не за правилами”, може спіткати ізоляція на околицях Європи [77].

Витоки змін у британській позиції щодо євроінтеграції та місця України в цьому процесі пов'язані як з переглядом позицій ЄС щодо України, так і з особливостями реалізації урядового курсу країни. З одного боку ці зміни зумовлені зацікавленістю британського керівництва у визначеності і стабільності ситуації на сході Європи, подальшому поглибленні в першу чергу економічної інтеграції з країнами цього регіону. В даному контексті британські ініціативи надати Україні спеціальний статус сусіда з відповідними можливостями подальшого розвитку є виключно позитивними.

Після оприлюднення офіційної позиції ЄС щодо нової політики з країнами-сусідами, Міністр закордонних справ Сполученого Королівства Дж.Стро запевнив українську сторону, що Велика Британія готова відстоювати диференційований підхід до нових країн-сусідів Європейського Союзу після його розширення для того, щоб інтереси України були враховані, та надавати їй допомогу і сприяння [85]. Стро підкреслив, що Україні будуть необхідні ініціатива і рішучість для виконання завдань євроінтеграції. Посол Великої Британії в Україні Р.Брінклі заявив, що його країна „рішуче підтримує” право України як європейської держави претендувати на членство в ЄС [86]. Депутат Європейського Парламенту і послідовний прихильник євроінтеграції України, Віце-президент Делегації міжпарламентського комітету Україна–ЄС британець Ч.Таннок недвозначно заявив: „Я вважаю Україну найбільш важливим європейським сусідом, який висловив зацікавленість отримати статус члена ЄС у довгостроковій перспективі. Зважаючи на свою європейську культуру і традиції, а також високий рівень освіти, ця країна має право на такі амбіції” [87:5]. На думку британського парламентаря, з точки зору геополітики Україна як велика країна має важливе значення в Європі для усунення дисбалансу між великими і малими країнами. До слова також зазначимо, що саме Ч. Таннок під час розгляду резолюції Європарламенту щодо документа „Ширша Європа – політика добросусідства” (19 листопада 2003 р.) став автором поправки про необхідність ЄС передбачити „відчинені двері” для України на перспективу.

Зацікавлення британського керівництва щодо поглиблення євроінтеграційних процесів в контексті нової політики Євросоюзу проявилось у налагодженні тристоронньої співпраці ВеликаБританія–Україна–Польща. Відомими є факти підтримки Польщею євроінтеграційних прагнень України та польсько-британського зближення на основі підтримки британським урядом позицій Польщі під час останньої хвилі розширення ЄС. Уряд Великої Британії ще у 1999 році виступив з ініціативою налагодження активних контактів у тристоронньому форматі, виходячи із ефективної і плідної співпраці країн у сфері безпеки. У вересні 2002 (Варшава) та в квітні 2003 року (Київ) відбулися українсько–польсько–британські консультації з євроінтеграційної тематики, на порядку денному яких розглядалося питання нової концепції відносин Україна–ЄС, перспективи поглиблення співробітництва у торгівельно-економічній сфері, галузях юстиції та внутрішніх справ [88]. У 2004 році завершено трирічну програму британського Міністерства у справах міжнародного розвитку „Підтримка у створенні українсько-польської Агенції прикордонного

співробітництва”, яка сприяла налагодженню міжрегіональної співпраці, підготовці до запровадження Програми Добросусідства та ініціативи ЄС – Інструмента Добросусідства, який вступить в дію у 2007 році.

Зміна позицій Великої Британії щодо європейської політики, з іншого боку, як зазначає дослідник В. Крушинський, імовірно була складовою „політичної гри” британського керівництва, спрямованої як на збереження контролю над загальноєвропейськими процесами, так і над політичними процесами всередині країни [34:191]. Особлива акцентція уваги британського керівництва на необхідності реформування єдиних інституцій ЄС (про це постійно наголошували у своїх виступах Прем’єр-міністр Т. Блер і Міністр закордонних справ Дж. Стро), посилена зацікавленість широким спектром внутрішньоєвропейських питань засвідчили коригування підходів британського керівництва до проблеми федералізації ЄС. Одночасно у 2002-2003 роках намітилися істотні розбіжності британського керівництва з ключових питань світової політики з провідними колегами по ЄС – керівництвом Франції та Німеччини, зокрема щодо іракського конфлікту та проблеми боротьби з тероризмом, на фоні посилення військово-політичних союзницьких відносин зі США. За цих умов позицію Великої Британії щодо політики ЄС по відношенню до сусідніх країн можна розглядати як чергову поступку своїм континентальним партнерам, яка мала значне політичне навантаження [89]. До цього згадаємо хоча б відмову британського уряду від українсько-російського проекту готового транспортного літака „АН-70” у травні 2000 року на користь європейського проекту „Aerbus”, який на той час існував лише у вигляді креслень і схем.

Слід врахувати також вплив на зовнішню політику уряду внутрішньополітичної ситуації у Великій Британії. В політичному спектрі країни традиційно наявні групи євроскептиків (на протигагу єврооптимістам) та достаньо радикально налаштованих єврофобів, яким відповідно притаманне обережне ставлення до європейського проекту та необхідності активної участі в ньому Британії, або ж взагалі його заперечення [5:86]. Останні сьогодні складають невелику частину політичного спектру, але сама наявність серед її лідерів таких постатей, як М. Тетчер надає їй певного політичного впливу. Прихильність до певної із зазначених груп зазвичай не є відображенням політичної позиції існуючих партій. Євроскептиків достатньо як серед консерваторів, так і лейбористів. За умови, коли об’єктивний розвиток ЄС підштовхує його до зміцнення наднаціональних інститутів, перш за все Комісії та Європарламенту, а також обмеження права вето в Європейській раді і Раді міністрів, реалізація настанов євроскептиків здатна послабити зв’язки Британії з ЄС. Тому уряд змушений своєчасно вдаватися до певних маневрів та поступок опонентам заради підтримки ефективного реноме доцільної європейської політики.

В умовах існування розбіжностей між позиціями українського керівництва та керівництва ЄС, котрі в черговий раз проявилися під час Гаазького самміту Україна-ЄС в липні 2004 року, темпи і перспективні можливості подальшого розвитку відносин між сторонами було поставлено у залежність від спроможності проведення українською

стороною виборів Президента на основі демократичних принципів вільного волевиявлення, свободи слова та згідно загальноприйнятих демократичних міжнародних стандартів.

Керівництво ЄС після першого туру виборів, що відбувся 31 жовтня 2004 року, керуючись заявою Міжнародної місії зі спостереження за виборами ОБСЄ та Офісу Демократичних Інституцій і Прав Людини (ОДПЛ) від 1 листопада, у відповідній Декларації заявило, що громадяни України, продемонструвавши активність, здійснили своє волевиявлення, незважаючи на серйозні недоліки у проведенні передвиборчої кампанії та проблеми під час голосування. В цілому, рівень проведення виборів європейською спільнотою був оцінений як крок назад, у порівнянні із виборами до Парламенту 2002 року [90]. Із підтримкою Декларації ЄС та закликом до вільного і чесного проведення другого туру виборів 3 листопада виступив Міністр у справах Європи МЗС Великої Британії Д. МакШейн. „Другий тур є нагодою для українських органів влади продемонструвати взяті на себе зобов'язання досягти визнаних на міжнародному рівні демократичних стандартів та європейських цінностей. Громадяни України не заслуговують на менше”, – зазначив міністр [91].

Однак сподівання і побажання представників ЄС не справдилися. Після проведення другого туру виборів 21 листопада, результати яких переважною більшістю міжнародної спільноти були визнані не дійсними як наслідок масових порушень і фальсифікацій, представники ЄС та країн-членів взяли активну участь у врегулюванні конфліктної ситуації в Україні. Зокрема, Верховний Представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Х. Солана, Президенти Польщі і Литви стали учасниками трьохраундових переговорів із врегулювання політичної кризи та використали свій вплив і досвід для переведення конфлікту в правову площину. Міністр закордонних справ Великої Британії Дж. Стро привітав зусилля високих представників ЄС і заявив про особисті постійні консультації з паном Соланою щодо ситуації в Україні [92].

Загострення внутрішньополітичної ситуації навколо українських виборів було сприйняте у Великій Британії як „момент істини” для відносин Україна–ЄС. У випадку затвердження сфальсифікованих результатів виборів, зазначається у британській пресі, ЄС „мусить зайняти тверду позицію щодо України”, відмовитися від визнання незаконного уряду, і навіть розглянути можливість припинення відносин з Україною [93]. Громадськість Великої Британії висловила готовність продемонструвати чітку підтримку демократичній опозиції та виступити за мирне вирішення кризи в Україні, і таким чином закликати інші європейські країни до активної позиції.

За результатами повторного другого туру виборів в Україні 26 грудня 2004 року, на основі висновків міжнародних спостерігачів, ЄС визнав вибори такими, що відбулися і „значно наблизили Україну до відповідності стандартам ОБСЄ, Ради Європи, а також іншим європейським нормам” [94]. Європейська Рада наголосила на стратегічній важливості України, як одного з ключових сусідів і партнерів Європейського Союзу. В Декларації Президентства Європейського Союзу від 27 грудня висловлено переконання щодо початку нового етапу в розвитку України на основі співпраці всіх партій та інституцій задля

зміцнення демократії і єдності в країні [95]. ЄС підтвердив прагнення поглибити відносини з Україною у найближчій перспективі на основі повноцінної та всебічної реалізації Плану дій та політики сусідства.

З початком нового етапу в розвитку новітньої української державності розпочинається новий етап у відносинах України з Європейським Союзом. Новообраним Президентом України та Урядом чітко визначено стратегічну мету розвитку держави – інтеграція в європейський економічний, політичний, безпековий, гуманітарно-культурний простір на основі переходу від декларацій до конкретних виважених і послідовних кроків. Для цього визначилися об'єктивні передумови, адже таку стратегічну орієнтацію країни поділяє переважна більшість політичних сил і населення. Чітка програма економічних, політичних і соціальних реформ в країні на практиці повинна гармоніювати із європейськими цінностями та європейськими підходами до побудови цивілізованого, демократичного і високорозвиненого суспільства. У зв'язку з цим є об'єктивно очікуваним посилення уваги європейських структур до України, розвитку тісної конструктивної та взаємовигідної співпраці в усіх сферах на основі досягнення взаємної довіри та передбачуваності партнерів.

Сьогодні Європейський Союз набув кількісно і якісно нових ознак. Його недавнє розширення поставило на порядок денний цілу низку нових проблем і викликів, але одночасно зумовило появу якісно нових можливостей для України, яка вже стала його географічним сусідом, і в найближчій перспективі повинна стати сусідом-партнером в широкому значенні на основі реалізації Програми комунікації „Ширша Європа – Сусідство”. В умовах якісних суспільно-політичних змін всередині країни, зростанні міжнародного іміджу, набутого попереднього досвіду співпраці Україна має всі підстави аби на даному етапі відносин з ЄС її розглядали як „особливого сусіда”.

Незважаючи на певну критику ініціатив ЄС, яка зазвичай ґрунтується на суб'єктивно-емоційному сприйнятті і небажанні перспективно і концептуально, без врахування об'єктивної реальності, підходити до сутності євроінтеграційного шляху України та політики Європейських Співтовариств, новий формат відносин Україна–ЄС відкриває якісно нові можливості та перспективи. Це в першу чергу лібералізація торгівельно-економічних відносин, залучення та реалізація значних іноземних інвестиційних проєктів, розвиток транскордонних комунікацій та поступове відкриття європейських кордонів для українських громадян, що означатиме поступовий вихід на спільний європейський ринок і розширення участі України в основних аспектах політики та програм ЄС. Це також інтенсифікація та поглиблення співпраці в сфері безпеки, здійсненні культурних, освітніх, екологічних і науково-технічних зв'язків. Цьому сприятимуть у найближчій перспективі такі кроки нашої держави, як отримання статусу країни з ринковою економікою, вступ до СОТ і створення зони вільної торгівлі з ЄС, які передбачені Планом дій Україна–ЄС, затвердженим сторонами в Брюсселі 21 листопада 2005 року. ЄС вже сьогодні є найбільшим торгівельним партнером та інвестором України. Реалізація визначених завдань співпраці дасть змогу ЄС та Україні розширювати і поглиблювати відносини, вищою точкою розвитку яких у перспективі стане

повноправне приєднання останньої до європейського об'єднання, а проміжним етапом – статус асоційованого члена.

Велика Британія як країна, що займає провідні позиції в Європі, є одним із найактивніших партнерів України на її євроінтеграційному шляху. Протягом останнього десятиліття країна нарешті зуміла утвердитися як активний учасник загальноєвропейських процесів, ініціатор інституційно-управлінського та структурно-галузевого реформування, що було, зокрема, підтверджено під час головувань у Раді ЄС. Одночасно країна зберігає власну ідентичність, традиційні зовнішньополітичні орієнтації, які ґрунтуються на практичній філософії пошуку інтересів у всьому світі. Це дозволяє їй зберігати особливе місце в когорті європейських держав. В цьому контексті Україна має яскравий приклад для ефективної розбудови та реалізації власної зовнішньої політики.

Інтеграційні процеси, що охопили континент, стали пріоритетною сферою британської політики. Сприяння поширенню євроінтеграційних процесів, які неминуче зменшуватимуть наднаціональний тиск і збільшуватимуть єдиний європейський ринок, вирізняє Сполучене Королівство як надійного партнера України у її прямуванні до Європи. Євроінтеграційні прагнення України збігаються з баченням Великою Британією її місця в сучасному геополітичному просторі. Головування Великої Британії в Раді ЄС, що розпочнеться з 1 липня 2005 року, має ознаменуватися поглибленням відносин Україна–ЄС, а значить і подальшим розвитку українсько-британських відносин.

Політику Великої Британії щодо європейського шляху України у майбутньому визначатимуть наступні чинники:

- подальший рівень концентрації уваги керівництва країни на вирішенні європейських питань та поглиблення участі у реформуванні засад європейського об'єднання в нових умовах;
- можливі зміни у концептуальних підходах щодо європейської інтеграції – трансформації британського трактування федералізму;
- особливості розвитку відносин з головними європейськими партнерами (Німеччина, Франція) та імовірність нових компромісів для збереження власного впливу на континенті;
- чинник Росії і трансформація його впливу на політику країни в східноєвропейському регіоні;
- чинник США: позиція „особливого партнера” Британії щодо інтеграційних процесів в Європі та місця і перспектив в ньому України;
- вирішальний вплив матиме готовність самої України (не декларативна, а реальна) розвивати і поглиблювати стосунки з ЄС та розширювати сфери стратегічних відносин як зі Співтовариствами, так і з самою Британією.

Україна і Європейський Союз сьогодні не мають альтернативи розвитку ефективній співпраці. Велика Британія як активний та впливовий учасник євроспільноти підтвердила пріоритетність своєї участі в загальноєвропейських процесах. Саме тому українсько-британські відносини не можна розглядати поза сферою участі двох країн в

евроінтеграційних процесах та відносинах з ЄС, який окреслюється як головний перспективний чинник впливу на їх розвиток.

1.2. Становлення і розвиток системи політичних міждержавних відносин

Політичні відносини між країнами відіграють ключову роль у налагодженні комплексної системи міждержавних відносин. Вони забезпечують налагодження, стимулювання і підтримання постійного діалогу між країнами, комунікацію на різних рівнях (міждержавному, міжурядовому, міжпарламентському, неурядовому) і організацію системної конструктивної та взаємовигідної співпраці. Саме тому міждержавні відносини розпочинаються із налагодження політичних (дипломатичних) контактів, здійснюваних уповноваженими представниками обох країн від їх імені.

В розвитку українсько-британських політичних відносин можна виділити наступні етапи:

- ✓ *1991 – 1993 рр. – інституційний період;*
- ✓ *1994 – 1996 рр. – період активізації;*
- ✓ *1997 – 2001 рр. – період прагматичних взаємовідносин;*
- ✓ *2002 – 2004 рр. – період зниження активності.*

Українсько-британські двосторонні міждержавні контакти розпочалися восени 1991 року, після проголошення незалежності України. У листопаді в Києві відкрито Генеральне Консульство Великої Британії, яке очолив М. Холмс. 14 грудня укладено Спільне комюніке щодо встановлення консульських відносин, яке підписали від імені Уряду України Начальник Консульського управління МЗС П.Сардачук і від імені Уряду Сполученого Королівства Заступник Державного секретаря МЗС і у справах Співдружності Л. Еппл'ярд. В документі сторони висловлюють бажання встановити і розвивати всебічне співробітництво в політичній, економічній, торгівельній, науково-технічній, гуманітарно-культурній сферах та впевненість у тому, що встановлення консульських відносин між Україною та Сполученим Королівством сприятиме розвитку дружніх взаємовідносин [96]. *31 грудня 1991 року Прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор направив листа Президенту України Л. Кравчуку, в якому йшлося про визнання Сполученим Королівством України як незалежної держави. З цього часу офіційно ведемо відлік двосторонніх відносин між Україною та Великою Британією.*

З початку 1992 року розпочалися офіційні дипломатичні відносини між країнами і практична робота по створенню постійних дипломатичних представництв (посольств) України та Великої Британії відповідно у столицях двох країн. У листі Державного Секретаря ІІ Величності з питань закордонних справ і Співдружності Д.Херда Міністру закордонних справ України А. Зленку від 8 січня 1992 року запропоновано з 10 січня

поточного року встановити дипломатичні відносини між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, а Генеральному Консульству Великої Британії у Києві надати статус Посольства. Тимчасовими повіреними у справах, до прибуття Посла з Лондона, стали колишній Генеральний консул М. Холмс, а з 17 січня – Д. Гладстон. Наступного дня, 9 січня 1992 року, у своєму листі до Державного Секретаря Її Величності з питань закордонних справ і Співдружності Д. Херда Міністр закордонних справ України А.Зленко заявив про прийняття пропозиції щодо встановлення дипломатичних відносин між двома країнами та схвалення запропонованих кандидатур британських дипломатів [97]. **Отже, 10 січня 1992 року офіційно розпочалися дипломатичні відносини між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії.**

Під час візиту до України 19 січня 1992 року Державного Секретаря закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Д. Херда відкрито Посольство Великої Британії в Україні, яке спершу розмістилося у приміщенні готелю „Національний” поряд з представництвами інших держав, а незабаром отримало приміщення на вулиці Десятинній, 9 поблизу МЗС України, де його основна частина знаходиться і сьогодні. Незабаром першим Послом Сполученого Королівства в Україні став кар’єрний дипломат зі значним послужним списком та географією дипломатичної служби (від Парижа до Москви та від Нью-Йорка до Найробі) С. Хіманс (див. додаток 1), який першим із британських дипломатів вручив вірчі грамоти Президенту України.

Указом Президента України № 293 „Про призначення Надзвичайного та Повноважного Посла України в Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії” від 14 травня 1992 року першим в історії України Послом у Великій Британії став академік, колишній Заступник Прем’єр-міністра України з гуманітарних питань С. Комісаренко (див. додаток 1) [98]. 28 жовтня 1992 року відбулася історична подія – Посол України в Сполученому Королівстві вперше вручив Вірчі Грамоти в Букінгемському Палаці Її Величності Королеві Єлизаветі II.

На етапі становлення дипломатичної служби незалежної України виникла низка проблем кадрового, організаційного та матеріального характеру, які мали місце і при організації українсько-британських дипломатичних відносин. З 1991 року Україна почала відкривати власні представництва за кордоном, у зв’язку з чим в першу чергу постала кадрова проблема, пов’язана із недостатньою кількістю фахівців з відповідною підготовкою. На середину 1992 року в МЗС України налічувалося понад 200 штатних працівників. Для порівняння, у Великій Британії на початок 1992 року у центральному апараті МЗС налічувалося 3805 працівників та у закордонних установах – 2800 [61:174]. Постала проблема організації приміщення Посольства України у Сполученому Королівстві. Незважаючи на домовленість між урядами Росії та України про передачу останній 16% закордонної власності (тобто власності посольств, консульств) колишнього СРСР, МЗС України у Великій Британії не отримало ніякого майна, а тому при організації Посольства довелося покладатися лише на допомогу з Києва та підтримку місцевих українських громад. Завдяки останнім Посольство України у Великій Британії з часом отримало необхідні

приміщення, в яких працює і сьогодні. Зокрема, Об'єднання українців передало Посольству свій лондонський будинок в оренду на 99 років за символічну плату – 1 фунт стерлінгів на рік. Цей будинок було використано для розміщення установ Посольства. Меценат українського походження Тарнавський передав у власність України окремих лондонський будинок на Басід-роуд, де мешкали працівники Посольства. Згодом Союз українців у Великій Британії передав для української амбасаді будинок на Голланд Парк авеню, який тривалий час використовувався як помешкання для українських дипломатів. Протягом першої половини 90-х років українське Посольство у Великій Британії взагалі залишалося без окремого належно обладнаного будинку. Лише у 1998 році завершено ремонт будівлі на Голланд Парк, 60 (Holland Park), де розмістилося Посольство України, а консульський відділ отримав прописку на Кенінгстон Парк Роуд, 78 (Kensington Park Road). „Нині це важко уявити, але ми починали свою діяльність з нуля. Ми почали без будинку для посольства України, без машини, не маючи матеріальної структури. Стільців, меблів, книжок — нічого не було! Та головне навіть не це. Найбільша складність полягала в тому, що ми почали працювати, не маючи ніякого дипломатичного досвіду. Сьогодні Україна вже має чотири будинки і всі умови для нормальної діяльності наступних посольств у Британії”, – згадував по завершенні своєї каденції перший Посол України у Великій Британії С. Комісаренко [99:8]. Як показав час, наявні численні проблеми в організації роботи Посольства не стали перешкодою для розвитку інтенсивного конструктивного діалогу та співпраці між країнами.

Двосторонні візити високопосадовців розпочалися в січні 1992 року з офіційного візиту до України Міністра закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Д. Херда. Під час зустрічі з українським колегою А. Зленком відбулося обговорення організації засад українсько-британських відносин, актуальних проблем міжнародних відносин та українського державотворення, зокрема ядерного роззброєння України. Візит-відповідь Міністра закордонних справ України відбувся 15-16 вересня 1992 року, в ході якого укладено низку принципових домовленостей щодо розвитку двосторонньої економічної, торгівельної, гуманітарно-культурної та військової співпраці. А. Зленко виступив з промовою в Королівському інституті міжнародних відносин на тему „Європа: українське бачення”, в якій конкретизував для британської сторони зовнішньополітичні пріоритети України. Безпосередніми результатами візиту стало відкриття Посольства України в Лондоні, закладання основи договірної бази двосторонніх відносин і початок співпраці країн в сфері безпеки. Державний Секретар від імені Уряду Її Величності передав запрошення відвідати свою країну Президенту України Л.Кравчуку.

Символічним є той факт, що під час візиту до Великої Британії А.Зленко відвідав англійське містечко Бейзінсток, в якому знаходиться поліграфічна фірма „Tomas De La Ru”. Саме ця фірма, яка на середину 90-х друкувала 70 % світової продукції цінних паперів, стала виробником 100 та 50-гривневих купюр української національної валюти [100:7].

В ході візиту керівника МЗС України 15 вересня підписано міжурядові Спільну декларацію та Меморандум про взаєморозуміння. Спільна декларація між Україною і Сполученим Королівством визначила принципи та напрями політичного співробітництва

двох країн як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. В документі сторони домовляються поважати суверенітет і територіальну цілісність одна одної. Україна визнається одним із правонаступників СРСР. У статті 2 зазначено: „Сторони підтверджують, що відносини між ними засновані на спільній відданості свободі, демократії, верховенстві закону і прав людини та непорушності кордонів” [57].

Статтею 7 документу передбачено комплекс перспективних заходів щодо українсько-британських політичних відносин:

- організація регулярного обміну візитами на рівні міністерств, які повинні заохочувати міжпарламентське співробітництво та контакти між законодавчими і виконавчими органами влади двох країн, сприяти обміну досвідом у підготовці та реалізації законодавства;
- надання належної допомоги для розвитку контактів між громадськими і приватними організаціями двох країн;
- проведення міністерствами закордонних справ постійних консультацій з актуальних двосторонніх і міжнародних питань;
- надання двосторонньої допомоги у заснуванні дипломатичних місій;
- вживання обопільних заходів щодо якнайшвидшого та ефективного оформлення віз;
- проведення офіційних консультацій для вивчення сучасних договірних відносин між Україною та Великою Британією;
- співробітництво сторін у подальшому розвитку ефективних зв'язків між Україною та ЄС;
- спільна робота з укладення Договору про співробітництво „з метою зміцнення на правовій базі фундаментальних принципів майбутніх відносин між Україною і Сполученим Королівством” [57].

Двосторонні консультації на рівні керівництва міністерств закордонних справ продовжилися у жовтні 1992 року під час візиту в Україну Заступника міністра закордонних справ Великої Британії Лінди Чокер.

Центральною подією інституційного періоду українсько-британських відносин став візит до Великої Британії 9–12 лютого 1993 року української представницької делегації у складі урядовців, парламентарів, представників ділових кіл України на чолі з Президентом Л. Кравчуком на запрошення британської сторони. На візит обидві сторони поклали великі сподівання щодо остаточного погодження позицій в першу чергу з таких важливих проблем, як ядерне роззброєння України і роль Сполученого Королівства у даному процесі. Від їх вирішення безпосередньо залежала можливість подальшої розбудови партнерських міждержавних відносин та подолання певної прохолодності і стриманості, що була для них притаманною на початковому етапі.

Насичена програма першого візиту Президента незалежної України до Сполученого Королівства складалася із зустрічі Л.Кравчука з представниками української громади у Великій Британії, переговорів віч-на-віч з Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором (див. додаток 1, рис.1), участі в економічному семінарі „Українська ініціатива

британських промисловців”, аудієнції в Її Величності Королеви Єлизавети II в Букінгемському Палаці, урочистого обіду у старовинному „Гілдхолі”, який дав на честь Президента України Лорд-Мер Лондона Марк Вільямс. Л.Кравчук і численна українська делегація відвідали штаб-квартиру ЄБРР у Лондоні, де провели переговори з керівництвом банку. На завершення візиту Президент України відвідав столицю Шотландії Единбург.

Основна увага ЗМІ та громадськості була прикута до переговорів сторін в резиденції британського Прем'єр-міністра на Даунінг-стріт 10, центральною темою яких стала проблема ядерного роззброєння України. Зазначимо, що вирішення цієї проблеми породило на той час дуже непростий діалог не лише на міжнародному рівні, але й серед політичних кіл та громадськості України. Верховна Рада на початку 1993 року відклала ратифікацію договору СНО-1, що поставило Президента України у неоднозначну ситуацію на міжнародній арені. Л. Кравчуку в Лондоні випала непроста місія переконувати британських колег у послідовності лінії України на ядерне роззброєння. Однак Президент також поставив питання про надання гарантій безпеки, технічну та фінансову допомогу у зв'язку з ліквідацією ракетно-ядерного комплексу. Як зазначали дипломати, аргументи української сторони були сприйняті британською стороною з розумінням [101:4]. Керівництво Великої Британії погодилося надати гарантії безпеки Україні для прискорення процесу ратифікації договору СНО-1 і приєднання до ДНЯЗ, а також сприяти процесу роззброєння виділенням технічної допомоги.

Результатом тривалих переговорів, компромісів та врешті погодження позицій у справі ядерного роззброєння України стало укладення широкомасштабного Договору про принципи відносин і співробітництва між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 10 лютого 1993 року, який є базовим документом українсько-британських відносин. Договір набув чинності 5 серпня 1994 року.

Договір містить положення, що були напрацьовані у попередніх документах та окреслює завдання і можливості українсько-британського співробітництва в політичній, економічній, безпековій, гуманітарно-культурній сферах. В документі сторони висловлюють прагнення будувати двосторонні відносини „на засадах взаємної довіри і розуміння, партнерства і співробітництва” (Ст.1), розвивати відносини в рамках інших міжнародних організацій, членами яких вони є, „на основі чіткого дотримання принципів міжнародного права” (Ст.4) [58:72]. Значну частину основного змісту документу займають питання безпеки (роззброєння і контроль за поширенням зброї, боротьби з тероризмом і злочинністю). В документі мають місце принципові пункти щодо надання гарантій безпеки Україні у зв'язку із роззброєнням та приєднанням до ДНЯЗ (Ст.7, п.1) і підтримки Сполученим Королівством подальшого розвитку відносин між Україною та ЄС (Ст.10, п.2). Договором окремо передбачено обопільне заохочення до співробітництва та обміну досвідом у парламентській процедурі і практиці та у розробці законодавства; контактів і обміну досвідом у галузі державного управління, сфері судочинства тощо (Ст.15) [58:74].

Також керівництвом двох держав укладено низку основоположних документів в окремих сферах співробітництва: міждержавні угоди „Про сприяння і взаємний захист

інвестицій”, „Про повітряне сполучення”, „Про співробітництво в галузях освіти, науки і культури”, конвенцію „Про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на прибуток і на приріст вартості майна”, меморандум „Про взаєморозуміння щодо технічної допомоги”.

В ході візиту особливо слід відзначити теплу зустріч Президента України з представниками української діаспори у Великій Британії. Виступаючи в будинку муніципальної Ради лондонського району Челсі, Л.Кравчук висловив вдячність українській 35-тисячній громаді у Сполученому Королівстві, яка не пориває зв'язків з історичною батьківщиною і зазначив, що Україна покладає великі надії на українську діаспору у розбудові відносин з Британією [102:1].

Такий тривалий, насичений і результативний візит української делегації на чолі з Президентом України до Великої Британії засвідчив зацікавленість британського керівництва у розбудові повноцінних відносин з Україною та зумовлений значною мірою тими успішними кроками на міжнародній арені, які здійснила наша країна після здобуття незалежності. Рівень прийому української делегації, безпрецедентна увага до візиту британського істеблішменту та широкої громадськості, досягнені домовленості стали ще одним впевненим кроком на шляху утвердження української державності.

Підведення підсумків перших років українсько-британських відносин, розробка механізмів реалізації досягнутих домовленостей під час візиту Президента України до Сполученого Королівства, погодження позицій щодо поточних питань та визначення найближчих перспектив співпраці були поставлені на порядок денний під час візиту в Україну Заступника міністра закордонних справ Великої Британії Д. Хогга у липні 1993 року та консультацій в Києві між міністерствами закордонних справ України і Великої Британії 28 – 29 жовтня 1993 року, а 6–12 грудня 1993 року винесені на обговорення парламентських делегацій двох країн в ході візиту до Лондона Голови Верховної Ради України І. Плюща. Під час візиту голова українського парламенту мав зустрічі з керівництвом і депутатами Палати Громад британського парламенту, Державним міністром закордонних справ Дугласом Хоггом, представниками української громади. Цей візит заклав основи двосторонньої міжпарламентської співпраці.

Отже, протягом інституційного періоду відбулося встановлення та налагодження конструктивного українсько-британського діалогу на міжурядовому та міжпарламентському рівнях, започатковано двосторонні контакти на рівні закордонних відомств та на найвищому рівні, закладено необхідну договірно-правову та організаційну базу для подальшого розгортання та інтенсифікації двосторонньої співпраці в різних сферах.

Період активізації українсько-британських політичних відносин пов'язаний із виходом відносин між двома країнами на якісно новий етап як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. 1994 – 1996 роки для України – це період стабілізації внутрішньої ситуації, початку здійснення економічного реформування та прийняття Конституції у 1996 році; досягнення вагомих зовнішньополітичних успіхів, пов'язаних із ядерним роззброєнням, набуттям членства в низці міжнародних організацій, визначенням форм співпраці та

налагодженням співробітництва з НАТО і ЄС, поступовим розв'язанням гострих суперечностей з Росією тощо. Для Великої Британії – це період виходу з економічної кризи, завершення багаторічного правління консерваторів, трансформації зовнішньополітичної концепції щодо європейської політики, пошук та реалізація своїх інтересів на східноєвропейському напрямку.

Другий період українсько-британських політичних відносин розпочався з візиту до України 24 травня 1994 року Міністра закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Д. Херда. В ході переговорів з Президентом України, Міністром закордонних справ, міністрами економіки та оборони було обговорено широке коло питань двостороннього співробітництва. Як повідомив урядовець, головна мета його візиту до Києва – зміцнення зв'язків між Україною та Європою, інтеграція України в ЄС і НАТО [9:88]. В ході двосторонніх переговорів британська сторона наголосила на необхідності якнайшвидшого укладення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, висловила підтримку щодо участі України в програмі НАТО „Партнерство заради миру”. Сторони також обговорили питання ядерної безпеки та приєднання України до ДНЯЗ, надання британської допомоги Україні через Фонд „Ноу-Хау”, українсько-російських відносин. В контексті останніх міністр виловив принципову підтримку керівництву України у врегулюванні т. зв. „Кримського питання”. Під час зустрічі Д. Херда з Головою Верховної Ради України О. Морозом основну увагу співрозмовників було зосереджено на питаннях економічних реформ в Україні [103:1]. Зазначимо, що візит Д. Херда став останнім візитом британського урядовця такого рівня під час президентства Л. Кравчука.

З обранням на посаду Президента України Л. Кучми у липні 1994 року та приєднанням України як без'ядерної держави до ДНЯЗ в грудні цього ж року українсько-британські відносини набули нового імпульсу. Нагадаємо, що Велика Британія є однією із сторін-підписантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ від 5 грудня 1994 року, активним учасником співпраці з Україною у сфері ядерного роззброєння та у військовій сфері в цілому. Британське керівництво підтримало Україну у прагненні налагодити тісну і конструктивну співпрацю з НАТО і ЄС, сприяло входженню нашої країни як повноправного члена до Ради Європи.

Українсько-британські відносини у 1995 – 1996 роках ознаменувалися справжнім проривом на всіх рівнях: це офіційні візити вищого керівництва України та Великої Британії, представницьких урядових делегацій, галузевих міністрів, парламентарів, активний діалог ділових кіл двох країн. В лютому 1995 року столицю Сполученого Королівства відвідав Міністр оборони України В. Шмаров. Травень 1995 року пройшов під знаком українсько-британського економічного та бізнес-діалогу: у Києві відбулися переговори економічного блоку Уряду України з британською економічною делегацією на чолі з Міністром фінансів Британії К.Кларком, а наприкінці місяця в Лондоні проходила представницька міжнародна конференція „Інвестиційне вікно в Україну”. Остання відбувалася в ході візиту представницької делегації до Лондона, яку очолював Прем'єр-міністр України Є. Марчук. Відбулися переговори керівника українського уряду з Державним секретарем у закордонних

справах Сполученого Королівства Д. Хердом та Президентом ЄБРР Ж. Ларозьє, Першого віце-прем'єра В. Пинзеника з Міністром закордонних справ та у справах співдружності Великої Британії Д. Хоггом, Міністром фінансів К. Кларком, зустрічі з представниками ділових кіл Великої Британії [104:2].

Міністр закордонних справ України Г. Удовенко та Міністр оборони В.Шмаров 21 липня 1995 р. взяли участь у Лондонській нараді делегацій 16 країн щодо врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині. 3-4 вересня Київ з офіційним візитом відвідав нещодавно призначений Міністр закордонних справ М. Ріфкінд, який до цього займав посаду Державного секретаря у справах оборони. Зазначимо, що відвідини України стали першим офіційним закордонним візитом М. Ріфкінда на новій посаді.

Під час переговорів з Міністром закордонних справ України Г.Удовенком та Прем'єр-міністром України Є. Марчуком М. Ріфкінд підкреслив, що його країна надає важливого значення розвитку взаємовигідного двостороннього співробітництва з Україною і вітає її впевнене просування до повноправного членства в євроспільноті [105:1]. Другого дня візиту міністр мав зустрічі з Головою Верховної Ради України О.Морозом, Міністром оборони В. Шмаровим, виступив в Інституті міжнародних відносин та відвідав Крим, де зустрівся з Президентом України Л. Кучмою. В ході останньої зустрічі обговорено низку актуальних міжнародних проблем, серед яких перспективи закриття ЧАЕС та розв'язання Боснійського конфлікту. Керівник Форін офісу привітав позицію українського керівництва з врегулювання конфлікту на Балканах, схвалив рішення Президента України про закриття ЧАЕС до 2000 року та наголосив на активній позиції Британії під час переговорів з цього питання у форматі Україна–Велика сімка [106:2].

У своєму виступі в Інституті міжнародних відносин М. Ріфкінд зупинився на широкому спектрі проблем українсько-британських відносин в усіх основних сферах, висловив підтримку щодо участі України в програмі НАТО „Партнерство заради миру” і вступу до Ради Європи, поглиблення співпраці з ЄС, привітав покращення українсько-російських відносин та налагодження ефективної роботи місії ОБСЄ в Україні. Міністр особливо підкреслив роль України у розбудові сучасної системи безпеки на континенті. Він також відзначив прогрес в економічному реформуванні і запевнив, що Британія продовжить як на двосторонньому (через програми технічної допомоги фонду „Ноу-Хау”, торгівельно-економічну та інвестиційну співпрацю), так і на багатосторонньому рівні (через міжнародні фінансові інститути, ЄС та Велику сімку) допомагати Україні у цій справі. „Ми з захопленням спостерігаємо, як держава такої ваги і значення, як Україна знов займає своє місце серед інших держав. Повернувшись сюди після того, як ви щойно відсвяткували четверту річницю своєї незалежності, я був вражений обсягом реформ, які тут відбуваються. Україна повертається на своє законне місце у європейській спільноті незалежних, демократичних націй”, – зазначив М. Ріфкінд [107:10]. Міністр також висловив сподівання, що незабаром діалог між керівництвом двох країн продовжиться на найвищому рівні під час візиту Президента України до Великої Британії.

Підготовці цього візиту, розвитку співпраці між Адміністрацією Президента України та Офісом Прем'єр-міністра Великої Британії присвячений візит Голови АПУ Д. Табачника до Лондона 26-27 вересня 1995 року. Під час зустрічей з керівництвом Цивільної служби Секретаріату Кабінету Міністрів Великої Британії і Політичного департаменту Офісу Прем'єр-міністра Д. Табачник висловив побажання Президента України прийняти Дж. Мейджора в Києві в першій половині 1996 року [108:2].

Центральними подіями періоду активізації українсько-британських політичних відносин стали офіційні візити Президента України Л. Кучми до Великої Британії в грудні 1995 року та Прем'єр-міністра Сполученого Королівства Дж. Мейджора до України у квітні 1996 року.

Офіційний візит Президента України Л.Кучми до Лондона 12-14 грудня 1995 р. – знаменна подія в історії двосторонніх відносин України та Великої Британії. Численна українська делегація урядовців, парламентарів, підприємців, наукових та громадських діячів, очолювана Л. Кучмою, мала змогу поспілкуватися з представниками британських урядових та ділових кіл, української діаспори. Протягом першого дня візиту Президент мав теплу зустріч з українцями Великої Британії в приміщенні Мерії лондонської дільниці Кенінгстону і Челсі. Її важливість підсилювалася тим, що у 1996 році виповнювалося 50 років від заснування Союзу українців Британії (далі – СУБ). У вітальній промові Голова СУБ Л.Мазур зазначив: „Сьогодні, Пане Президенте, українці з'їхалися з усіх усюд Великої Британії..., щоб нав'язати з Вами живий контакт, щоб постало краще розуміння між нами, щоб Ваше й наші серця бились в одному ритмі спільних зусиль і праці для розбудови й закріплення спільної нам Української Держави” [109:134]. Президент подякував українській громаді у Великій Британії за підтримку України у визначальний час державотворення. „Говорячи про можливі шляхи подальшої взаємодії між Україною та українством Британії, хотів би висловити сподівання на активізацію ваших зусиль у напрямку просування і відстоювання інтересів України у відповідних державних структурах Великої Британії”, – зазначив Л. Кучма [110:140].

Протягом візиту до Лондона Л. Кучма мав зустрічі із Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором (див. додаток 1, рис.2), Державним Секретарем у закордонних справах М. Ріфкіндом, Міністром оборони М.Портілло, побував на аудієнції в королеви Єлизавети II, зустрівся з лідерами британської урядової опозиції, головою Британсько-Української парламентської групи Дж. Вілкінсоном, членами Лондонського муніципалітету і Лордом-Мером Лондона в його резиденції, президентом ЄБРР Ж. Ларозьє, дав інтерв'ю інформаційній службі ВВС, відвідав історичні місця Англійської столиці – Тауер та Вестмінстерське абатство. Результати двосторонніх переговорів у концентрованому вигляді відображені у Спільній декларації, укладеній Президентом України та Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором 13 грудня. Британська сторона привітала здобутки України на шляху політичних та економічних реформ і закликала Президента зберегти їх позитивний імпульс, підтвердивши прагнення Сполученого Королівства здійснювати підтримку у цьому напрямі [63:90]. Сторони дійшли згоди щодо необхідності заохочення

двосторонньої торгівельно-економічної та інвестиційної співпраці, відзначивши ключову роль відкриття ринків Європейського Союзу для країн Центрально-Східної Європи. Було відзначено пріоритетність українсько-британської співпраці на багатосторонньому рівні в рамках діалогу України з Великою сімкою щодо закриття ЧАЕС, діяльності ОБСЄ і поглиблення співпраці у форматі Україна-НАТО та в рамках діяльності ООН. Окрема увага була приділена розвитку двосторонньої співпраці у військовій та гуманітарній сферах.

Безпосереднім результатом візиту стало підписання міжурядової угоди „Про міжнародні автотранспортні перевезення” та Меморандуму „Про взаєморозуміння щодо конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом”. Останній документ засвідчив прагнення двох країн співпрацювати в галузі боротьби з такими глобальними проблемами сучасності, як незаконний обіг наркотиків, тероризм, нелегальна міграція, незаконна торгівля зброєю, іншими формами міжнародної злочинності.

Візит до Лондона став вдалою нагодою для Президента України чи не вперше на двосторонньому рівні, перебуваючи в одному з провідних економічних і політичних центрів Західного світу, заявити про прагнення України до вступу в СОТ, створення зони вільної торгівлі з ЄС, та підкреслити особливу роль сприяння Великої Британії „як важливого фактора досягнення успіху в реалізації цих прагнень” [111:147]. Нагадаємо, що саме Велика Британія проявила високу політичну активність у справі підтримки визначення конкретних рамок взаємовідносин між Україною та ЄС у формі Угоди про партнерство та співробітництво і тимчасової торгівельної угоди, однією з перших ратифікувала УПС, підтримала Україну під час вступу до Ради Європи. Сам факт тривалого і конструктивного діалогу двох європейських держав був розцінений сторонами як символічна „зустріч молодій Європи з Європою, традиційно званою Старим Світом” на основі спільного порозуміння [111:149].

Продовження двостороннього міждержавного діалогу на найвищому рівні відбулося 18 квітня 1996 року, коли вперше столицю України на запрошення Президента з офіційним візитом відвідав Прем'єр-міністр Сполученого Королівства Дж. Мейджор. В ході візиту високий британський гість провів переговори з Президентом Л. Кучмою, своїм українським колегою С. Марчуком, Головою правління НБУ В. Ющенком, під час яких обговорювалися питання реалізації конкретних двосторонніх економічних проектів, закриття ЧАЕС в контексті рішень Великої сімки, проблеми загальноєвропейської безпеки та розширення НАТО на схід, інтеграції України до європейських структур. Підписано двосторонні міжурядові угоди „Про арешт і конфіскацію доходів і знарядь, пов'язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків” та „Про надання взаємодопомоги у боротьбі з незаконним обігом наркотиків”. Зазначимо, що візит британського Прем'єр-міністра відбувався саме напередодні самміту Великої сімки і Росії в Москві, а тому був розцінений британськими та українськими політичними колами як вияв підтримки британським Урядом позицій України на міжнародній арені.

Зустріч з Головою Верховної Ради України О. Морозом була присвячена перспективам двосторонньої міжпарламентської співпраці та розвитку українсько-

британських відносин у пріоритетних сферах (відносини на багатосторонньому рівні і торгівельно-економічне співробітництво). Британська делегація взяла участь у відкритті нового приміщення представництва Британської Ради в Києві. На підсумковій прес-конференції Дж. Мейджор зазначив: „Я задоволений з того, що мав можливість відвідати Україну незалежну, яка вже твердо стоїть на ногах і впевнено дивиться у майбутнє” [112:2].

Кінець 1996 року ознаменувався візитом до України Принца Уельського Чарльза (див. додаток 1, рис.3). Візит наступника Британського Престолу планувався з часу відвідин Сполученого Королівства Президентом України та його аудієнції в Королеви Єлизавети II, під час якої Л. Кучма запросив Її Величність відвідати Україну. Однак, через наперед розписаний кількарічний графік Королева пообіцяла найближчим часом відрядити до України свого вінченосного сина, що й відбулося 4-6 листопада 1996 року. Зазначимо, що це був не перший візит представника королівської родини в нашу країну, адже у вересні 1994 року Крим з нагоди 140-ї річниці початку Кримської війни відвідали Герцог та Герцогиня Глостерські.

Візит Принца Чарльза окрім історико-символічного мав також значення як окрема складова українсько-британського діалогу на найвищому рівні і отримав позитивний резонанс в пресі та серед широкої громадськості в Україні. Високий гість і британська делегація підприємців відвідали Національний університет Києво-Могилянська Академія, де взяли участь в „круглому столі” Форуму лідерів бізнесу, побували на прийомі в Маріїнському палаці у Президента України. Протягом другої частини візиту Принц відвідав Крим, де вшанував пам'ять загиблих під час Кримської війни 1853–1856 років [113:2].

Останньою подією прориву 1995 – 1996 років в українсько-британських відносинах став черговий візит до Сполученого Королівства Міністра закордонних справ України Г. Удовенка 4-5 грудня 1996 року, який був покликаний підвести певні підсумки у діалозі між двома країнами на даному етапі та погодити плани подальшої співпраці у сфері безпеки. Останні були конкретизовані під час інтенсивного діалогу військових відомств у 1997 році.

Період активізації українсько-британських відносин став яскравою сторінкою в новітній історії взаємин між двома країнами. Сторонам вдалося провести насичений, динамічний і конструктивний діалог на різних рівнях, поглибити партнерські відносини. Велика Британія проявила себе як надійний і послідовний партнер України у співпраці з вирішення складних міжнародних проблем, європейської та євроатлантичної інтеграції, ліквідації наслідків та закриття ЧАЕС, підтримки економічного реформування. Зрештою британці (в першу чергу керівні кола) більше дізналися про Україну, а українці – про Британію, що відіграє дуже важливу роль в налагодженні успішних взаємовідносин. Досягнуті необхідний рівень довіри та взаєморозуміння, конкретні домовленості дали змогу сторонам перейти до комплексної реалізації напрацювань у всіх напрямках співпраці.

Початок наступного періоду – періоду прагматичних взаємовідносин – ознаменувався зміною керівництва Великої Британії. У травні 1997 року в результаті парламентських виборів переконливу перемогу (першу з 1974 року) отримала лейбористська партія, яка й сформувала уряд на чолі з Т. Блером. З огляду на це виникла потреба у забезпеченні

спадковості українсько-британських відносин з часу попереднього керівництва. У цьому українська сторона отримала гарантії і підтримку від британського державного апарату виконавчої влади, який фактично не міняється, коли відбуваються зміни уряду. Здійснено низку відповідних заяв лейбористів ще до виборів. Після них спершу Держсекретар закордонних справ Р. Кук, а згодом Прем'єр-міністр Т. Блер підтвердили таку спадковість. Новий британський уряд запевнив посольство і керівництво нашої держави, що він продовжуватиме політику зміцнення і розширення взаємовідносин з Україною [114]. В ході першої зустрічі нового британського Прем'єра з Президентом України під час Самміту НАТО в липні 1997 року Т. Блер повністю підтримав розвиток двосторонніх відносин з Україною. „Україна стоїть перед серйозними випробуваннями, які стосуються економічних реформ і закриття ЧАЕС. Однак ми працюватимемо разом з нею, щоб допомогти подолати ці труднощі. І в європейській спільноті, і в ОБСЄ... ми бачимо Україну як запоруку миру та процвітання в Європі і пріоритетним партнером Великої Британії”, – зазначив глава британського уряду [115:413].

Протягом періоду прагматичних взаємовідносин політичні контакти між країнами продовжили інтенсивний розвиток на міжурядовому, міжпарламентському та міжгалузевому рівнях. Особливо відзначимо співпрацю на рівні міністерств закордонних справ обох країн та їх керівництва, що є природним з огляду на першочергову роль цих структур у забезпеченні міждержавних відносин. У червні 1998 року Україну відвідав Заступник міністра закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Д. Хендерсон, який провів переговори з керівництвом Уряду, Міністерства закордонних справ та РНБО України. В ході переговорів окреслено перелік пріоритетних питань, які стали характерними для всього подальшого двостороннього діалогу протягом даного періоду. Серед них виділимо активізацію партнерства Україна–ЄС, майбутнє закриття ЧАЕС та проблеми ядерної галузі України, інвестування в українську економіку, спільна участь у військових навчаннях та комплекс питань співпраці у сфері безпеки [116:2].

У 1997–1999 роках відбулося завершення формування основ діючої договірно-правової бази двосторонніх українсько-британських відносин. Укладено Домовленість „Про обмін інформацією між Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Адміністрацією з питань охорони здоров'я і техніки безпеки Сполученого Королівства” від 6 лютого 1997 р., Меморандум „Про взаєморозуміння з технічного співробітництва в галузі метрології між NPL Management LTD Національною Фізичною Лабораторією (NPL) Сполученого Королівства і Державним комітетом України по стандартизації, метрології та сертифікації” від 14 жовтня 1998 р. У липні 1999 року оформлено правонаступництво України по 10 угодах про взаємовідносини в різних сферах, укладених між колишнім СРСР та Сполученим Королівством. ***Сьогодні договірно-правову базу українсько-британських відносин формують 21 угода і Договір про принципи відносин та співробітництво.***

У 1999 році, після дворічної перерви, поновилися візити керівництва МЗС України до Великої Британії. 1–3 лютого 1999 р. відбувався візит Міністра закордонних справ України

Б.Тарасюка до Лондона, який очолив делегацію урядовців та ділових кіл України. Під час візиту сторонам вдалося, виходячи із наявного досвіду співпраці, окреслити перспективи українсько-британських відносин у різних сферах в контексті набуття чинності УПС, розширення співпраці в інших міжнародних організаціях. Під час переговорів Б.Тарасюка з Державним Секретарем Великої Британії у закордонних справах Р. Куком сторони констатували динамічний розвиток двосторонніх відносин. Особливу увагу приділено розширенню договірної бази, торгівельно-економічного та інвестиційного співробітництва. Окремо обговорено питання підтримки Великою Британією України щодо набуття статусу асоційованого члена ЄС, її участі у роботі Європейської конференції, врахування української позиції у виробленні Спільної стратегії ЄС щодо України. Сторони висловили стурбованість у зв'язку з небезпечною ситуацією на Балканах, обмінялися думками щодо ситуації в Косово та співпраці у врегулюванні міжнародних конфліктів, українсько-британського співробітництва в рамках ООН [117]. Ці та інші питання, зокрема, надання технічної допомоги Україні і військово-співробітництво, були в центрі уваги сторін під час зустрічей української делегації з Державним Секретарем з питань Міжнародного розвитку К. Шорт, Державним секретарем у справах оборони Дж. Робертсоном, Головою Комітету закордонних справ Палати громад Д. Андерсоном, Лордом-канцлером Палати лордів, керівництвом ЄБРР, діловими колами Британії [118:3]. Відбулася розширена зустріч Б. Тарасюка з представниками української діаспори (див. додаток 1, рис.4). Глава зовнішньополітичного відомства України виступив з доповіддю в Королівському інституті міжнародних відносин на тему „Україна і процеси європейської інтеграції”.

Візит-відповідь британського Міністра закордонних справ Р. Кука до України 11 квітня 2000 року (перший візит глави британського зовнішньополітичного відомства з 1995 року) сприяв вирішенню низки важливих практичних питань міжнародного значення. Зокрема, британський урядовець озвучив готовність уряду Сполученого Королівства надати Україні 10,5 млн. ф. ст. для завершення будівництва саркофага на ЧАЕС. Повідомлено про підтримку Великою Британією розвитку відносин України з ЄС і прагнення вступити до СОТ. На думку Р. Кука, „смілива програма економічних реформ”, запропонована Л.Кучмою і В.Ющенком, „дуже позитивно сприйнята на Заході і може забезпечити подальше надходження інвестицій в Україну” [119:2] (див. додаток 1, рис.5). В ході візиту підписано Меморандум про співробітництво Форін Офісу з МЗС України, оголошено про створення нових форм зв'язку між АПУ та Офісом Прем'єр-міністра Великої Британії, зокрема постійно діючу політико-консультативну групу. Цю групу з української сторони очолив радник Президента України з питань зовнішньої політики А. Орел, а з британської – радник Прем'єр-міністра Великої Британії Р. Лідл. Візит Р. Кука до Києва засвідчив зміцнення українсько-британських політичних відносин, створив необхідні передумови для подальшої стабільної та динамічної співпраці на найвищому рівні.

Розглядаючи українсько-британські політичні відносини, окремо слід виділити парламентське співробітництво, яке набуло достатньо інтенсивного характеру. З часу візиту до Великої Британії у 1993 році Голови Верховної Ради України в парламентах обох країн

створено спеціальні органи двосторонньої співпраці – це депутатська група Верховної Ради з міжпарламентських зв'язків з Великою Британією і Британсько-Українська парламентська група в Палаті громад. Також при Верховній Раді постійно працювали консультанти різних рівнів – від міністрів закордонних справ до радників.

Значною подією для подальшого розвитку українсько-британського парламентського співробітництва став візит до Києва 18 – 19 жовтня 2000 р. Спікера Палати громад Британського парламенту Б. Бутройд. В ході візиту відбулися відвідини пані Бутройд Верховної Ради України з виступом у сесійній залі, зустріч зі своїм українським колегою І. Плющем. Під час офіційного прийому в Президента України обговорювалися практичні питання економічної співпраці в галузях енергетики і сільського господарства, перспективи закриття ЧАЕС та участь Великої Британії в ньому, спорудження компенсуючих потужностей на Рівненській і Хмельницькій АЕС тощо [120:2] (див. додаток 1, рис. 6).

Соціально-економічні реформаторські процеси, активізація діалогу з міжнародними фінансово-економічними та політичними інституціями, зростання обсягів залучення до України інвестиційних потоків з провідних економік світу, що спостерігалися протягом кінця 2000 – 2001 років, стали наріжним каменем діяльності Уряду України на чолі з В. Ющенком. В активній діяльності на зовнішньому напрямку роботи керівництво України безумовно не могло обійти стороною такий потужний фінансово-економічний світовий центр, як Лондон, і не могло знехтувати зв'язками з такою потужною країною, як Велика Британія. Під час своєї каденції на посаді Прем'єр-міністра В.Ющенко тричі відвідував Лондон: 14–15 лютого і 18–19 жовтня 2000 року, 1 березня 2001 року. Усі візити були присвячені вирішенню переважно економічних питань: розширення фінансування проектів ЄБРР в Україні; фінансування банком добудови блоків Рівненської та Хмельницької АЕС і реконструкція саркофага на ЧАЕС; приватизація іноземними інвесторами частини енергетичної галузі України; транспортування енергоресурсів в Європу через територію України; налагодження співпраці з міжнародними фінансово-економічними групами і корпораціями.

У 2001 році Україна відсвяткувала перший десяток років своєї незалежності. Цю дату безумовно не обійшли увагою лідери інших країн. Прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер у вітальній телеграмі на адресу Президента України висловив впевненість, що плідні відносини Великої Британії з Україною, які успішно розвивалися протягом десятиліття, продовжаться в майбутньому, а спільні зусилля українського керівництва і народу зможуть утвердити позитивні досягнення в економіці країни [121:3].

Протягом зазначеного періоду започатковано нову, нестандартну форму діалогу між представниками обох країн – конференцію британського Вілтон Парку, присвячену Україні, яка сьогодні стала традиційною. 18–19 лютого 2000 р. в приміщенні власності МЗС Сполученого Королівства Вістон Хаус відбулася перша така конференція на тему „Україна: яким ми бачимо її майбутнє?”. Особливість заходу полягає у неформальній обстановці його проведення із залученням широкого кола дипломатів, урядовців, журналістів, бізнесменів, вчених, експертів інших галузей не лише з України та Великої Британії, але й з інших

європейських країн, США і Канади. Під час зазначеного заходу учасники обговорювали питання економічного та адміністративного реформування в Україні, залучення закордонних інвестицій і проблеми на цьому шляху, розвитку демократичних інституцій і засад ринкової економіки в Україні, розвитку відносин із сусідніми країнами (в першу чергу з Росією), підвищення рівня знань про Україну на Заході. В центрі дискусій стояли також питання відносин України з ЄС і НАТО. Учасники конференції виявили розуміння того, що процес наближення України до цих організацій безпосередньо допоможе їй покращити економічну ситуацію, поглибити розвиток демократії, підвищити вплив та імідж на міжнародній арені [122:4-5].

Знаковою подією для розвитку українсько-британського діалогу став візит в Україну на запрошення Президента Л. Кучми Заступника прем'єр-міністра Великої Британії Дж. Прескотта, який відбувся 16-17 жовтня 2001 року. Це був найвищий рівень британського урядового візиту в Україну за попередні п'ять років. Його мета – подальший розвиток двосторонніх відносин між урядами України і Сполученого Королівства та ознайомлення британського урядовця з поточною політичною та економічною ситуацією в Україні. Під час свого візиту Дж. Прескотт обговорив широке коло питань з Президентом України Л. Кучмою, Прем'єр-міністром А.Кінахом, Головою Верховної Ради І.Плющем, Державним Секретарем МЗС Ю.Сергєєвим, представниками фракцій та груп Верховної Ради України. Він також поклав вінок до пам'ятника Тарасу Шевченку та відвідав матч Європейської Ліги Чемпіонів між клубами „Динамо-Київ” і „Ліверпуль” [123]. Однією з центральних тем під час переговорів з Президентом України були події 11 вересня 2001 року в США і формування антитерористичної коаліції, з приводу яких сторони дійшли повного порозуміння. Дж. Прескотт високо оцінив результати візиту в Україну, яка для нього стала великим особистим відкриттям.

Проблеми безпеки, в контексті ескалації міжнародного тероризму та війни в Афганістані, обговорювалися під час візиту до Великої Британії Міністра закордонних справ України А. Зленка 23–25 жовтня 2001 року. В ході візиту Міністр провів переговори з Віце-прем'єр-міністром Дж. Прескоттом та Державним секретарем закордонних справ Дж. Стро, головою парламентського Комітету закордонних справах Д. Андерсоном, в ході яких обговорювалися актуальні питання двосторонніх українсько-британських відносин, а також міжнародна ситуація. Відбулися також зустрічі з керівництвом ЄБРР та представниками української громади. Міністр виступив у Королівському інституті міжнародних відносин з доповіддю на тему „Основні зовнішньополітичні пріоритети України”.

Сторони, серед іншого, обговорювали питання диверсифікації джерел енергопостачання в Європу в контексті можливості транспортування енергоносіїв з кавказького регіону. Було підкреслено стратегічне значення України у справі гарантування європейської енергетичної безпеки як на даному етапі, так і в довгостроковій перспективі [124]. Глави зовнішньополітичних відомств двох країн обмінялися нотами про спрощений порядок отримання дипломатичних і службових віз. Дж. Стро підтвердив готовність Уряду

Великої Британії підтримати Україну на шляху до якнайскорішого приєднання до Світової організації торгівлі.

Характерними ознаками періоду прагматичних взаємовідносин стали, по-перше, продовження та поглиблення конструктивного інтенсивного діалогу на різних рівнях і, по-друге, трансформація дипломатичних зусиль керівництва і дипломатів обох країн в конкретні результати у всіх сферах співпраці. Після певного спаду активності контактів (1997 – 1998 рр.) у 1999 – 2001 роках спостерігалася активізація двосторонніх візитів. Цьому, зокрема, сприяла зацікавленість нового британського керівництва до України як важливого партнера Великої Британії і ЄС на сході Європи та практичний інтерес українського керівництва (урядів В. Ющенка і А. Кінаха) до Сполученого Королівства як впливового політичного, потужного фінансово-економічного світового центру. Велика Британія надала сприяння Україні в закритті ЧАЕС, виділенні фінансування ЄБРР, підтримку в розвитку діалогу з ЄС і НАТО, СОТ, сторони активно співпрацювали в Раді Європи та ОБСЄ, ООН. Слід зазначити, що Україна у 2000 – 2001 роках була непостійним членом Ради Безпеки ООН. Це надавало їй додаткові можливості для вирішення з провідними країнами світу широкого спектру актуальних міжнародних проблем, як-от, Балканський конфлікт, боротьба з тероризмом, проблеми континентальної безпеки, війна в Афганістані та створення антитерористичної коаліції, проблеми гуманітарного характеру в світі тощо. На двосторонньому рівні країнам вдалося розвинути плідну співпрацю у військовій сфері, поглибити економічне співробітництво, запровадити низку програм широкого спектру відносин в гуманітарній сфері.

Період зниження активності в дипломатичних та політичних відносинах між Україною та Великою Британією (2002–2004 рр.) значною мірою пов'язаний із тими проблемами, які виникли в українського керівництва на зовнішньополітичному напрямку, і про які вже йшла мова. Динаміка та особливості реалізації зовнішньої політики України протягом даного періоду дозволяють виділити два підперіоди: 2002 – перша третина 2003 року; квітень 2003 – кінець 2004 року.

В центрі уваги сторін у 2002 році були питання внутрішньополітичних проблем України: міжнародні скандали навколо вбивства українського журналіста Г. Гонгадзе та імовірного продажу української зброї Іраку та зміни політики ЄС щодо України, одним з ініціаторів якої виступив Уряд Сполученого Королівства. Державний секретар у закордонних справах та у справах Співдружності Дж. Стро під час зустрічі з Міністром закордонних справ Анатолієм Зленком у жовтні 2001 року наголосив на занепокоєнні Великої Британії ситуацією із вбивствами журналістів (Гонгадзе та Олександрова) в Україні. Він повторив це у своєму листі до pana Зленка у січні 2002 року. Про ці випадки також було наголошено під час обговорень з питань закордонної політики між Офісом Прем'єр-міністра та АПУ в грудні 2001 та в червні 2002 року. Посол Великої Британії у Києві неодноразово піднімав це питання на зустрічах з українськими високопосадовцями.

На початку „кольчужного скандалу” відбувся візит до Києва британського Держсекретаря у справах оборони Дж. Хуна (25–26 вересня 2002 року). В центрі уваги

переговорів було з'ясування британською стороною достовірності інформації про продаж радарних установок до Іраку. Безрезультатність роботи американсько-британської комісії експертів в Україні з перевірки імовірності продажу зброї, що проводилася в жовтні – листопаді, спричинила відмову британської сторони від зустрічі Прем'єр-міністра Т. Блера з Президентом України Л. Кучмою під час Празького самміту НАТО 22 листопада 2002 року. Наприкінці року Посол Великої Британії в Україні Р. Брінклі заявив, що ситуація з кольчугами спричинила погіршення відносин Великої Британії з керівництвом України і представникам британського уряду „буде складно мати контакти з Президентом Кучмою” [125]. Однак, за словами посла, Україна і надалі залишається важливим партнером для Великої Британії як велика європейська держава.

Політичні проблеми не стали на заваді продовженню активного діалогу та розвитку співпраці між країнами в економічній сфері, розвитку відносин на багатосторонньому рівні. В ході робочого візиту до Лондона Державного секретаря МЗС України Ю. Сергєєва в березні 2002 року відбулися двосторонні консультації щодо співробітництва в енергетичній сфері, зокрема залучення британських компаній до реалізації проекту нафтопроводу „Одеса–Броди”. В контексті розвитку відносин Україна–ЄС в умовах розширення останнього, сторони обговорили питання про практичне започаткування механізму політичних консультацій у трикутнику „Україна – Велика Британія – Польща”, ідея проведення яких була висунута вперше під час візиту Б. Тарасюка до Лондона в лютому 1999 року. Перші тристоронні консультації відбулися 25 вересня 2002 року у Варшаві. Під час візиту сторонами також було визнано, що важливим кроком у напрямку поглиблення співпраці між Україною та ЄС має стати членство нашої країни в СОТ. Британська сторона підтвердила готовність продовжити практичну співпрацю в напрямку прискорення вступу України до цієї організації [126].

Наявне поглиблення кризи в українсько-британських політичних відносинах, що спостерігалось в другій половині 2002 – на початку 2003 року, було призупинено з початком військових дій в Іраку весною 2003 року. Керівництво України висловило політичну підтримку міжнародній коаліції на чолі зі США та Сполученим Королівством, а згодом проголосило про намір направити український військовий контингент для миротворчої діяльності до Іраку. Така політика українського керівництва зустріла схвалення та підтримку з боку Уряду Великої Британії.

У квітні 2003 року відбулася низка візитів українських високопосадовців до Сполученого Королівства, що ознаменували найвищу точку двосторонніх дипломатичних контактів і політичного діалогу протягом даного періоду. 2–3 квітня відбувся візит до Лондона урядової делегації на чолі з Прем'єр-міністром України В. Януковичем, в ході якого Глава українського уряду мав переговори з Радою директорів ЄБРР, взяв участь у засіданні Асамблеї донорів Чорнобильського фонду „Укриття”, здійснив двосторонні зустрічі із Заступником прем'єр-міністра Великої Британії Дж. Прескоттом, Лордом-мером лондонського Сіті Гевіном Артуром і всесвітньо відомим меценатом лордом Ротшильдом. Результатами візиту стали активізація відносин Уряду України з ЄБРР (поновлено ряд

інвестиційних проектів, підписано Програму співробітництва на 2003–2004 рр.). Відбулося погодження позиції українського і британського керівництва щодо проблем, пов'язаних з розширенням ЄС та проголошеною „політикою сусідства”. Дж. Прескотт запевнив, що його уряд надалі працюватиме над конкретизацією питання про визнання України країною з ринковою економікою та підтримав її євроінтеграційні прагнення. Прем'єр-міністр відзначив позитивний підхід Польщі і Великої Британії до проблеми вступу України в євроструктуру. „Важливо, щоб ми відчули рухи назустріч українським прагненням... Ми чекаємо на позитивний сигнал від Британії та інших країн Євросоюзу щодо прийняття України до ЄС”, – зазначив В. Янукович [127:3].

У квітні 2003 року в Києві відбувся другий раунд українсько–польсько–британських тристоронніх консультацій з питань європейської інтеграції на рівні керівників департаментів зовнішньополітичних відомств. Українську делегацію сформували представники Секретаріату Кабінету Міністрів, МЗС, Мінекономіки та з питань євроінтеграції, МВС та Мінюсту. До складу британської делегації увійшли представники МЗС, урядового Офісу, Департаменту торгівлі та промисловості, МВС, Департаменту міжнародного розвитку. Сторони обговорили широке коло питань щодо нової концепції відносин Україна–ЄС, перспективи поглиблення співпраці України з Євросоюзом у торгівельно-економічній сфері, галузях юстиції та внутрішніх справ [88]. Відбувся обмін думками щодо нових механізмів транскордонного співробітництва в контексті розширення ЄС, нових підходів до надання технічної допомоги Україні тощо.

На 2003 – 2004 роки припадає поживавлення співпраці між парламентами України та Великої Британії. Цьому сприяв набутий десятилітній досвід міжпарламентської співпраці як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях (в рамках ПА РЄ, міжнародних комісій тощо). У Британському парламенті працює Британсько-українська парламентська група, а у Верховній Раді України – депутатська група з міжпарламентських зв'язків з Великою Британією.

29 квітня – 1 травня 2003 року Голова Верховної Ради України В. Литвин на запрошення британського уряду відвідав з візитом Велику Британію. Його супроводжувала делегація, що складалася з українських парламентарів та журналістів. В ході візиту В. Литвин провів зустрічі з Лордом-Канцлером Ірвіном Леїргським, мав вечерю зі Спікером Палати Громад М. Мартіном. Він також відвідав Палату Лордів, центральний офіс ЄБРР та Королівський інститут міжнародних відносин, де відбулася дискусія за круглим столом щодо поточного стану справ в Україні. Пан Литвин також дав інтерв'ю російській та українській службам Бі-Бі-Сі, відвідав щотижневу сесію запитань до Прем'єр-міністра у Палаті Громад, спілкувався з представниками української громади [128]. 28 червня – 1 липня 2004 року Київ відвідала делегація Парламенту Великої Британії на чолі з Лордом Хау Аберавонським, заступником голови Британсько-української парламентської групи (див. додаток 1, рис.7).

На відміну від інтенсифікації двосторонніх міжпарламентських контактів, активність та рівень представництва українсько-британського міждержавного діалогу на міжурядовому

рівні з другої половини 2003 року, у порівнянні з попередніми етапами, знизилася. У 2003 – 2004 роках найвищим за рангом британським урядовцем, який відвідав Україну, був Міністр з питань Європи МЗС Великої Британії Д. Мак Шейн. З української сторони (з часу візиту Першого віце-прем'єра М.Азарова в травні 2003 р.) – це Міністр закордонних справ К. Грищенко, який відвідав Лондон з робочим візитом 12 січня 2004 року. В ході візиту відбулася його зустріч з британським колегою Дж. Стро. Сторони обговорили актуальні міжнародні проблеми, обмінялися думками щодо механізмів взаємодії між міністерствами закордонних справ двох країн в двосторонньому і багатосторонньому форматах. Мова, зокрема, йшла про проведення регулярних консультацій та подальший розвиток діалогу в тристоронньому українсько-польсько-британському форматі. Відзначалася необхідність розширення договірно-правової бази двосторонніх відносин [129]. Під час візиту в Афіни 17 квітня 2004 року Президента України Л. Кучми відбулася його зустріч з Міністром закордонних справ і у справах Співдружності Великої Британії Дж. Стро (див. додаток 1, рис.8). Протягом зазначеного періоду єдина зустріч Президента України з британським Прем'єр-міністром відбулася у травні 2003 року в Санкт-Петербурзі у формі коротких перемовин.

Протягом виборів Президента України у 2004 році в Україні в якості спостерігачів працювали кілька десятків британських представників: парламентарів, юристів, представників громадських організацій тощо. Згідно даних Посольства Великої Британії в Україні, Велика Британія надала 60 короткострокових і п'ять довгострокових спостерігачів для Місії із спостереження за виборами від Офісу Демократичних Інституцій і Прав Людини (ОДІПЛ), чотири британські парламентарі та один член Європарламенту взяли участь у різноманітних парламентських моніторингових місіях під час першого туру виборів, працювали троє спостерігачів від Британсько-української правничої асоціації і один незалежний спостерігач. Приблизно така ж кількість британських представників працювала під час другого туру виборів [130; 131].

Останній етап українсько-британських політичних відносин характеризувався зниженням рівня двостороннього діалогу вищого керівництва Великої Британії та України, що проявилось в першу чергу у відсутності протягом 2002–2004 років візитів до України британських високопосадовців рівня Міністра закордонних справ та Прем'єр-міністра. Нагадаємо, що вперше і наразі востаннє Глава Уряду Великої Британії (тоді ще Дж. Мейджор) відвідував Україну у 1996 році, а Міністр закордонних справ – у 2000 році. Президент України востаннє відвідував Велику Британію ще у 1995 році. Значний вплив на зниження рівня українсько-британського діалогу справило погіршення зовнішньополітичного іміджу вищого керівництва України, наявність проявів непослідовності у зовнішній політиці та внутрішньополітичні проблеми. Однак це не означало в цілому зниження уваги до України та українсько-британських відносин з боку керівних кіл Великої Британії. Це засвідчили двосторонні переговори під час візитів до Лондона чільних українських посадовців, розвиток двосторонньої міжпарламентської співпраці та співробітництва на багатосторонньому рівні. Тому, на наш погляд, ставлення до

України (в першу чергу до її вищого керівництва) протягом цього періоду можна охарактеризувати як стримане, що не мало наслідком зміни засад та структури українсько-британських двосторонніх відносин.

Із завершенням президентської кампанії та зміною влади в Україні розпочався новий період в українсько-британських дипломатичних та політичних відносинах. Двосторонні міждержавні контакти відкриває візит до України Міністра з питань Європи МЗС Великої Британії Д-р Д. МакШейна, який представляв свою країну на церемонії інавгурації новообраного Президента України В. Ющенка. Під час самміту НАТО в Брюсселі 22 лютого 2005 р., після кількарічної перерви, відбулася двостороння зустріч Глави Української держави з Прем'єр-міністром Сполученого Королівства. Ця зустріч повинна започаткувати відлік не лише формально нового етапу у відносинах двох європейських країн, але й стати дієвим сигналом до активізації їх співпраці в усіх сферах в контексті нових завдань, які сьогодні стоять перед Україною та Великою Британією, враховуючи наявний досвід та здобутки.

* * *

Українсько-британські політичні відносини протягом 1991 – 2004 років пройшли тривалий, непростий, але динамічний та конструктивний шлях становлення і розвитку. Від вивчення потенційного партнера, певного упередженого ставлення до України з боку британської сторони, що спостерігалось на початку 90-х років, надалі, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників у розвитку двох країн, вони досить швидко перейшли у стадію налагодження контактів і співробітництва на різних рівнях та окреслення реальних пріоритетів співпраці, тобто розвинулися до рівня зрілого партнерства між двома європейськими країнами. Вирішальне значення для такого переходу мало приєднання України до ДНЯЗ та роззброєння. Багатосторонній діалог і підписання Меморандуму про надання гарантій безпеки Україні у 1994 році стали фактично переломним моментом у двосторонніх відносинах, відкрили шлях до їх розгортання на всіх напрямках. Сполучене Королівство, серед інших провідних країн світу, виступило гарантом незалежності та безпеки України, продемонструвало політичну підтримку прагненням України швидко і ефективно інтегруватися в сучасну систему міжнародних відносин, налагоджуючи ефективну співпрацю на різних рівнях.

Українсько-британські відносини слід розглядати в контексті глобальних світових процесів, які відбуваються на рубежі століть, враховуючи міжнародну ситуацію, наявність інтересів у провідних держав і міжнародних формувань регіонального та світового значення. Ключову роль при цьому відіграє важливе геополітичне та гео економічне розташування України, її роль у формуванні системи безпеки на Європейському континенті. З огляду на це основними геополітичними чинниками впливу на відносини між Україною та Сполученим Королівством є Росія, США та Європейський Союз. Їхня роль у розвитку цих відносин

протягом досліджуваного періоду була неоднаковою і зазнавала певних трансформацій. Так, якщо впливи США на українсько-британські відносини залишалися стабільно великими і посилювалися протягом останнього періоду (2002 – 2004), то вплив Росії зазнавав певних змін, з послабленням на середину 90-х років і подальшим поступовим посиленням, чому сприяла політика українського керівництва та міжнародна ситуація. Додамо також фактор стереотипно-ментальнісного сприйняття британцями України як фактично одного цілого з Росією чи її складової, який був домінуючим протягом всього періоду незалежності України і лише останнім часом зазнає відчутних змін.

Окреме питання – вплив ЄС на українсько-британські відносини. Оскільки це об'єднання на модернових засадах і принципах оформилося практично паралельно із формуванням новітньої української державності, то протягом першого періоду українсько-британських відносин (1991 – 1993) воно не справляло істотного впливу. Однак Україна одразу заявила про прагнення розвивати якнайтісніші стосунки з ЄС і зробила для цього ряд конкретних кроків. Велика Британія, яка поступово змінила підходи до своєї європейської політики, надала політичне і технічне сприяння Україні для налагодження співпраці з європейськими та євроатлантичними структурами. Це зумовило посилення впливу чинника ЄС на відносини між країнами. Сьогодні, в нових умовах реалізації українсько-британських політичних відносин, коли нове керівництво України завершило політику „багатовекторності” і проголосило курс країни на інтеграцію в Європейські Співтовариства, чинник ЄС виходить на передній план. Також спостерігається посилення чинника США на українсько-британські відносини, тоді як вплив чинника Росії зазнав послаблення.

Розглядаючи українсько-британські політичні відносини протягом 1991-2004 років відзначаємо їх конструктивізм, насиченість, динамічність, результативність, виваженість підходів до вирішення складних міждержавних проблем, дотримання сторонами пунктів двосторонніх угод та норм міжнародного права по відношенню одна до одної, взаємне створення максимально сприятливих умов для розгортання діяльності представницьких структур обох країн, сприяння політичному діалогу на різних рівнях. Політичні відносини виправдали покладені на них завдання – заклали надійну основу співробітництва у всіх галузях функціонування держави і суспільного розвитку України та Великої Британії. Незважаючи на кризову ситуацію протягом 2002 – початку 2003 років та період зниження динаміки двосторонніх політичних контактів (2002–2004 рр.), зусиллями обох сторін збережено непорушними принципові засади відносин між країнами, наявні значні позитивні напрацювання та продовжено співпрацю у всіх напрямках і на всіх рівнях.

Підґрунтям успішного політичного співробітництва стала ефективна двостороння дипломатична робота. Безпосередніми результатами діяльності дипломатів обох країн стало укладення 21 угоди та широкомасштабного Договору, організація понад п'яти десятків офіційних зустрічей. Як зазначав колишній Посол Великої Британії в Україні Роланд Сміт, „багато з цих візитів стали не лише нагодою для обміну думками..., вони також створили можливості для конкретних кроків, спрямованих на зміцнення та розширення стосунків” [132:9]. Британські дипломати, політична еліта країни в цілому підтримали Україну у

непростий для неї час формування основних засад державності та діяльності як повноправного суб'єкта на міжнародній арені.

Значний досвід українсько-британського політичного співробітництва протягом 1991–2004 років дає можливість стверджувати про його значні можливості до розширення у перспективі за умови сприятливої і стабільної загальносвітової політичної ситуації та подальшого послідовного руху України шляхом демократичного правового розвитку. Першочерговим завданням сторін є коригування підходів до реалізації двосторонніх політичних відносин в контексті змін у зовнішньополітичному курсі України та міжнародних реалій сьогодення, розширення співпраці на багатосторонньому рівні.

РОЗДІЛ II.

УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Незважаючи на більш ніж десятилітній шлях розвитку України як незалежної держави, сьогодні все ще залишається актуальним питання подолання кризових явищ економічного розвитку, активного та ефективного залучення іноземних інвестицій, налагодження стабільних широких торгівельно-економічних відносин в першу чергу із країнами Європейського Союзу. В контексті всеохоплюючих глобалізаційних світових процесів, масштабної європейської інтеграції виникає низка питань щодо перспектив подальшого входження української економіки у світовий економічний простір, і перш за все у спільний європейський ринок.

Сьогодні очевидним є алгоритм наступних кроків України на шляху до Європи: отримання статусу країни з ринковою економікою, вступ до СОТ, створення зони вільної торгівлі з ЄС, досягнення асоціації із наступною перспективою набуття статусу повноправного члена Співтовариства.

Серед головних причин і факторів, що спонукають до поглиблення участі економіки України в міжнародному поділі праці, до органічного включення її господарства в сучасні цивілізаційні процеси є, насамперед, висока питома вага експорту у валовому національному продукті. Третина національного виробництва України опосередковується дією зовнішніх економічних зв'язків, що підкреслює важливість даної сфери в системі життєзабезпечення держави, її виходу з глибокої системної кризи. Серед інших передумов, що детермінують тісну взаємодію української економіки зі світовим господарством, слід виділити досить розвинені внутрішній поділ та кооперацію праці, ресурсну обмеженість (в першу чергу паливно-енергетичну), зростаючу необхідність отримання нових технологій, інвестиційних та фінансових ресурсів з розвинених країн Європи і світу.

В цьому контексті постає необхідність неупереджено та об'єктивно узагальнити досвід економічної співпраці України та ЄС, а тому актуальним є розгляд основних тенденцій розвитку, досягнень та проблем її практичної реалізації як із Співтовариством в цілому, так і в рамках відносин України з окремими країнами-членами ЄС. З огляду на провідні позиції у світовій та європейській економіці Велика Британія стала природним партнером України в економічній сфері.

Протягом останнього десятиліття основними формами економічного співробітництва між двома країнами стали торгівля та інвестиційна діяльність.

2.1. Двостороння торгівельна діяльність

Розбудова незалежної держави, формування та реалізація ефективної зовнішньої політики в цілому в значній мірі визначається можливостями виходу національної економіки на зовнішні ринки, формування основних напрямів зовнішньоекономічної політики.

Із здобуттям незалежності перед Україною постала нагальна необхідність вирішення низки надзвичайно гострих і складних проблем структурного оновлення економіки. Глибока структурна деформація (домінування затратних, ресурсномістких та екологічно шкідливих виробництв із максимальною орієнтацією на потреби ВПК), високий рівень монополізації, застаріла техніко-технологічна база і, як наслідок, низька конкурентоспроможність товарів, їх ізольованість від світового ринку, відсутність необхідного інституційного забезпечення функціонування економіки (державної грошової одиниці, фінансово-банківської та податкової системи, ринку товарів і капіталу) передалися економіці країни з часів адміністративно-командної системи. Від їх вирішення безпосередньо залежить економічна безпека країни.

У 1994 році серед інших заходів по стабілізації та розвитку економіки України запроваджено лібералізацію режиму зовнішньої торгівлі та взято курс на побудову експортно-орієнтованого виробництва. Саме сфера зовнішньоекономічної діяльності, на думку фахівців, виявилася найбільш прогресуючою: з 1993 до 1998 років експорт товарів та послуг зріс майже у 2 рази – з 26 до 40% ВВП, чого значною мірою вдалося досягти за рахунок експорту товарів та послуг у країни далекого зарубіжжя (58,6% експорту) [133:32].

Однак у розвитку української економіки в цілому залишилися невирішеними чимало проблем як організаційно-функціонального, так і структурного характеру. Так, протягом останнього десятиліття спостерігалось зростання частки чорної металургії у загальному виробництві та зниження майже втричі частки машинобудування, легкої та харчової промисловості, що негативно впливає на формування структури експортного потенціалу країни.

Після тривалого періоду економічної стагнації на рубежі XX і XXI століть Україна переходить до динамічної стратегії реформування економіки, заклавши підвалини ринкових відносин та активізуючи свою діяльність на світових ринках. Головне завдання розвитку останньої – створення довгострокових конкурентних переваг на основі розширення експортного потенціалу в умовах стабілізації та економічного зростання.

Економічні труднощі світового співтовариства з початку 90-х років не минули і потужну економічну систему Великої Британії. Станом на 1993 рік рівень продуктивності праці у британській економіці відставав від аналогічних показників інших країн Великої сімки на 25-50 %. Однак починаючи із середини 90-х країна нарощувала економічні темпи розвитку і на початок XXI століття вийшла на найкращі показники економічного зростання серед країн Європейського Союзу.

Велика Британія залишається однією із провідних країн світу. Частка країни у світовому ВВП у 2000 році склала 3%, а в промисловому виробництві – 3,5% [134:133].

Країна входить до когорти провідних світових виробників широкого спектру електротехнічних товарів, машинобудування, фармацевтичних препаратів та продуктів хімічної промисловості. Їй належить визнане лідерство у сфері телекомунікацій, створенні комп'ютерних програм, третє місце у світі за обсягами виробництва аерокосмічної, четверте – хімічної та поліграфічної продукції [7:33]. У відповідності з вимогами міжнародного поділу праці складаються сприятливі умови для розвитку галузей із максимальною технологізацією процесу виробництва та високим рівнем кваліфікації робітників.

У зовнішньоекономічних зв'язках Сполученого Королівства протягом останнього десятиліття відбулися істотні зміни, значною мірою обумовлені довгостроковими тенденціями розвитку світового господарства другої половини ХХ ст. Процес послаблення економічних позицій країни, відставання за багатьма показниками ефективності виробництва призвели до значного зменшення її частки у світовому торговому обороті у 80-ті роки. В 90-ті становище Британії в світовій торгівлі стабілізувалося і сьогодні її частка у світовому експорті товарів і послуг становить 4,9 %, в імпорті – 5,3 % (5 і 4 місце відповідно) [135]. Країна експортує четверту частину свого річного ВВП. Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів обробної промисловості наприкінці 90-х років зросла до 30% (2 місце в світі) [12:46].

Виходячи з наявного потенціалу, Велика Британія як торговий партнер становить значний інтерес для України, яка стала на шлях перебудови власного виробництва на основі передових технологій та поступово розширює якісні і кількісні можливості зовнішньоекономічної діяльності. Одночасно і Сполучене Королівство виявляє зацікавленість в Україні як у достатньо широкому ринку збуту власної промислової продукції та пошуку нових можливостей для реалізації власного потенціалу у сфері експорту капіталів і послуг.

Інтерес України у співпраці з Великою Британією знаходиться не лише в сфері здійснення двосторонніх торговельних операцій, але й має практичне стратегічне значення, зважаючи на прагнення України найближчим часом вступити до СОТ. Британія – активний учасник раундових переговорів в рамках ГАТТ/СОТ. Система СОТ винятково важлива для країни, оскільки вона регулює приблизно 40-45% її зовнішньої торгівлі, значна частка якої припадає на сировинні товари. Протягом останніх десяти років британський уряд наголошував на особливому значенні врахування в діяльності СОТ поточних тенденцій світової торгівлі і на зниженні протекціонізму.

Торгівельному співробітництву належить центральне місце в системі економічних відносин України та Великої Британії. В його розвитку протягом 1991 – 2004 років можна виділити ряд періодів:

- **інституційний – 1991–1995/96** (період становлення торгівельно-економічних контактів на різних рівнях та оформлення договірно-правової бази співпраці);
- **перший період піднесення та інтенсифікації – 1995–1998** (досягнення зростання темпів експортно-імпортних операцій);
- **кризовий – 1999–2000** (період спаду торгівельної співпраці);

➤ **другий період піднесення та інтенсифікації (післякризовий) – 2001–2004**

(в цілому, стабілізація торгівельно-економічної співпраці, розширення структури та видів торгівельної діяльності).

Із встановленням дипломатичних відносин між країнами сторони швидко налагодили взаємовигідні продуктивні контакти. Регулярно відбувалися візити в Україну провідних британських урядових представників, бізнес еліти та працівників торгівельно-промислових організацій. Першим вагомим кроком у справі налагодження економічних контактів став візит до Києва у березні 1992 року делегації британських бізнесменів – представників 15 англійських фірм – на чолі з членом виконкому колишньої Британсько-Радянської торгівельної палати Дж. Бреєм. Проведено інтенсивні переговори з представниками українських міністерств, відомств та підприємств. Визначено сектори взаємних інтересів: можливість поставок в Україну різноманітного промислового обладнання, комп'ютерної техніки, закупівля сировини та промислового обладнання [136:7]. Сторони погодилися щодо необхідності створення Українсько-Британської торгівельної палати.

На найвищому офіційному рівні перший результативний крок до співпраці зробила українська сторона. У вересні 1992 р. Лондон відвідав Міністр закордонних справ України А. Зленко. Урядовець провів зустрічі із міністрами фінансів, торгівлі й промисловості Великої Британії, англійськими бізнесменами. Практичним результатом візиту стало відкриття наприкінці листопада авіамаршруту „Київ-Лондон-Київ”, що стало можливим завдяки співпраці компаній „Міжнародні авіалінії України” та британської „GPA”.

Візит поклав початок формуванню двосторонньої договірно-правової бази в торгівельно-економічній сфері. У Спільній декларації між Україною і Сполученим Королівством від 15 вересня 1992 р. йдеться про зростаючі можливості економічної співпраці країн на основі реалізації економічних реформ в Україні та ширшого залучення британських компаній до українського ринку. „Сторони, – зазначається в документі, – схвалюють принципи вільного ринку та лібералізації економіки” [57]. Порядок відвідин кожної із країн юридичними та фізичними особами, їхні права визначаються міжурядовим Меморандумом „Про необмежену свободу пересування” від 15 вересня 1992 р. Документ поширює право необмеженої свободи поїздок на представників громадських та профспілкових організацій, ділових людей, при дотриманні відповідних правових норм країн-підписантів та міжнародного права [137].

Велика Британія станом на 1992 рік займала провідні позиції в експортно-імпортних операціях з Україною. Левову частку імпорту останньої (95%) складали машини, устаткування, запасні частини до них, засоби електронно-обчислювальної та оргтехніки [138:54].

Інтенсифікації двосторонньої торгівлі сприяв активний українсько-британський діалог 1993-1995 років, в рамках якого закладено основу договірно-правової бази відносин двох країн, налагоджено стабільні довгострокові контакти між урядовцями та підприємцями, а також укладено стратегічно важливі документи – Угоду про партнерство та співробітництво

між Україною та ЄС 1994 р. і Тимчасову угоду про торгівлю і питання, пов'язані з торгівлею між Україною та ЄС 1995 р.

Конвенція „Про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на дохід і на приріст вартості майна” від 13 лютого 1993 р. у статті 8 визначає правила оподаткування прибутків резидентів від експлуатації морського і повітряного транспорту в міжнародних перевезеннях [139]. Винятково важливе значення, з огляду на географічну віддаленість двох країн та необхідність в забезпеченні інтенсивного співробітництва, має міжурядова Угода „Про повітряне сполучення” від 10 лютого 1993 р., в якій знаходимо регулювання питань призначення підприємств-авіаперевізників, принципи регламентації експлуатації договірних ліній, вказаних у додатку до угоди, повноважень та гарантій підприємств-перевізників, тарифів, мита, авіаційної безпеки та вирішення спорів [140].

Ці двосторонні документи було підписано в рамках візиту до Сполученого Королівства Президента України Л. Кравчука, в ході якого у приміщенні Конфедерації британської індустрії відбувся представницький семінар „Українська ініціатива британських промисловців” за участю британської та української політичної та бізнес еліт. Форум сприяв інформуванню британської громадськості про економічний розвиток України та мав наслідком укладення низки практичних двосторонніх домовленостей. Президент відвідав фабрику медичних препаратів фірми „Етикон” в Единбурзі – потужного експортера фармацевтичної продукції і новітніх технологій.

Важливий вплив на режим зовнішньоекономічних зв'язків Великої Британії здійснювала участь країни в Спільному ринку Європи, в сферу повноважень якого передано ряд важливих функцій зовнішньоторгівельного регулювання – укладання торгових договорів, встановлення митних тарифів, антидемпінгових зборів тощо. Оскільки Велика Британія є членом ЄС, до нормативно-правової частини регулятивної сфери українсько-британських торговельних відносин належить Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС від 14 червня 1994 р. (ратифікована Парламентом Сполученого Королівства 29 червня 1995 р.). Розділ III „Торгівля товарами” передбачає формування відносин на основі „режиму найбільшого сприяння” із дотриманням принципів свободи транзиту товарів та ринкових цін. Цей розділ УПС містить основні принципи ГАТТ по торгівлі товарами: національний режим; свобода транзиту; загальна заборона кількісних обмежень (окрім текстильної продукції та деяких товарів вугільної і сталеплавильної промисловості, ядерних матеріалів, торгівля якими регулюється окремими угодами). Важливим є питання щодо встановлення мита на товари. У статті 19 зазначається: „Ніщо в цьому розділі ...не перешкоджає і не впливає на прийняття будь-якою із Сторін антидемпінгових або компенсаційних заходів відповідно до статті VI ГАТТ... або відповідного внутрішнього законодавства” [59]. Статтею 20 також передбачено збереження заборон та обмежень щодо імпорту, експорту або транзиту товарів, „введених з мотивів громадської моралі, державної політики або державної безпеки...”. Одночасно подається застереження, що заборони та обмеження не стануть засобами свавільної дискримінації у торгівлі між сторонами угоди.

Принциповий характер має положення статті 4 угоди про можливість створення зони вільної торгівлі між сторонами „...після подальшого просування України шляхом економічних реформ...”. Оскільки угода набула чинності з 1 березня 1998 р., її торговельні положення набули чинності з підписанням Тимчасової угоди „Про торгівлю та питання, пов’язані з торгівлею” між Україною та ЄС від 1 червня 1995 р.

Знаковими для окреслення можливостей українсько-британських торговельних відносин стали слова Державного секретаря закордонних справ Великої Британії М. Ріфкінда під час візиту в Україну у вересні 1995 року: „Наші країни мають спільний інтерес до розвитку більш вільної торгівлі. Українські ресурси та потенціал є величезними, безумовно, в сільському господарстві, але промисловість має ще більше значення для вашої економіки, і поготів – для вашого експорту. Мене дуже вразили ваші успіхи в експорті на світові ринки металів, хімічних речовин, обладнання і текстилю”, – зазначив урядовець [107:12-13].

Завершення інституційного періоду розвитку українсько-британських торговельних відносин припало на пік інтенсивності дипломатичних контактів між двома країнами на найвищому рівні. У травні 1995 року під час офіційного візиту урядової делегації України на чолі з Прем’єр-міністром Є. Марчуком наявний стан та перспективи розвитку торговельного напрямку міждержавної співпраці обговорювали в рамках численних зустрічей та представницької конференції „Інвестиційне вікно в Україну”. У листопаді Київ відвідала делегація представників британських ділових кіл на чолі з головою Правління зовнішньої торгівлі Д. Хорнбі, а з офіційним візитом в Лондоні побував Міністр зовнішніх економічних зв’язків України С. Осика.

Особливо відзначимо візити Президента України Л. Кучми до Лондона в грудні 1995 р. та Прем’єр-міністра Сполученого Королівства Дж. Мейджора до Києва у квітні 1996 р. Результатом інтенсивного двостороннього переговорного процесу стало підписання низки основоположних документів: міждержавних Угоди „Про міжнародні автотранспортні перевезення” від 13 грудня 1995 р., Угоди „Про арешт і конфіскацію доходів та знарядь, пов’язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків” від 18 квітня 1996 р. та Спільної декларації. Цими документами визначено правила здійснення пасажирських і вантажних перевезень в міжнародному автомобільному сполученні між територією України та Великої Британії і транзиту [141], передбачено координацію спільних заходів для попередження та боротьби із злочинною діяльністю [142]. Спільна декларація містила погоджену позицію сторін щодо необхідності розширення подальшого розвитку двосторонньої економічної співпраці. Вона фіксує підтримку керівництвом Великої Британії України щодо її визнання як країни з перехідною економікою, перспективного приєднання до СОТ і лібералізації торгівлі з ЄС [63:91].

Результати домовленостей не забарилися. В рамках реалізації Угоди „Про міжнародні автотранспортні перевезення” з 1 травня 1996 року відкрито регулярне автобусне сполучення за маршрутом „Київ-Лондон-Київ” на основі співпраці київської транспортної компанії та англійської фірми „Aston Travel Holiday” [143:2].

Налагодження конструктивного діалогу між двома країнами стало запорукою розширення обсягів та інтенсифікації торгівельно-економічної співпраці. Вже з 1993 року спостерігається стабільне зростання показників експортно-імпортних операцій (див. додаток 2, графік 1) та розширення товарної номенклатури. Досягнуті внаслідок лібералізації української зовнішньої торгівлі та стабілізації на внутрішньому валютному ринку позитивні тенденції в українсько-британському товарообміні набули нової динаміки в середині 90-х років. Для прикладу, експорт Великої Британії з 1995 по 1997 рік щорічно зростав на 25-30 млн. фунтів стерлінгів. Стабільно зростав британський імпорт з України. В цілому, середній показник зростання товарообігу у 1995-1998 роках складав приблизно 10 % щорічно, що відповідало загальній динаміці зростання торгівлі України з країнами ЄС [144].

Згідно даних комерційного відділу Посольства Великої Британії, країна експортувала на український ринок енергетичні генератори, виробниче та медичне обладнання, електронні пристрої, косметику, хімічні матеріали і продукти харчування. Український експорт складала метали, мінеральне паливо, продукти неорганічної хімії, текстиль, хутряну сировину, олійні культури, телекомунікаційне обладнання, добрива, цукор, кондитерські вироби, напої, деякі види обладнання [145:73]. Структура так званого невидимого сектору (сфера послуг) складалася із транспортних послуг, страхування, консалтингу, лізингу, туризму, надання науково-технічних розробок. Однак показники експорту-імпорту залишалися достатньо незначними. Одразу намітилося суттєве негативне торгівельне сальдо для України.

Серед основних проблем, що гальмували зростання обсягів торгівлі, самі британці відзначали низьку купівельну спроможність більшості населення в Україні (британські товари в усьому світі славляться перш за все своїми якісними показниками, а відповідно і вищими цінами), переважання на українському ринку бартерних взаєморозрахунків та практичну відсутність їх вексельної форми, високу вартість транспортних перевезень вантажів через географічну віддаленість країн, нестабільність українського законодавства [145:74]. Певним стримуючим фактором для британських підприємців стала суспільно-політична нестабільність в Україні на початку 90-х років, яка до того ж супроводжувалася часто панічними повідомленнями ЗМІ.

„Щоб отримати прибуток завтра, сьогодні треба чимось поступитися” – відомий принцип діяльності далекоглядних прагматичних підприємців. Провідні британські компанії, виходячи з цього принципу, вже з перших років двосторонньої співпраці готували власні ринки в Україні. Відзначимо відомі фірми British Motors, Zeleca, Little Alack Car Co, Thomas do Aue. Зазвичай ці компанії працюють на довгострокову перспективу. Фірма Zeleca запропонувала українським споживачам сільськогосподарську продукцію, високоякісне друкарське обладнання. Рекламу своєї номенклатури товарів розгорнула компанія British Motors. Інші фірми запропонували одяг, предмети особистої гігієни, виготовлені в Англії й на дочірніх підприємствах, договори на їх поставки.

Упродовж 1993-1997 років зростання українського експорту до Великої Британії становило 200%, що удвічі випереджало темпи зростання британського експорту до України.

Щорічний приріст товарообігу складав близько 15-20 %. Разом з тим негативне експортно-імпортне сальдо для України (за собівартістю товару) в 1997 році становило 126 млн. дол. США. У загальній структурі експортних поставок України з середини 90-х років спостерігалось збільшення експорту чорних металів. Однак надалі, у зв'язку із введенням відповідних обмежень з боку ЄС, їх частка скоротилася до 16,3 % від загального українського експорту. Значна частка експорту припадала на поставки продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, мінеральних продуктів, харчової сировини. Серед продукції сільського господарства в українському експорті значна частка належала олійному насінню (в основному соняшника), продукції хімічної промисловості – добривам (у 1998 році обсяги їх постачання різко поменшали), а також ваті і текстильній сировині [146:23].

Як видно зі структури українського експорту, спостерігалася негативна тенденція до збільшення його сировинної частки („натуралізація експорту”), що засвідчило глибоку кризу в розвитку технологічної інфраструктури українського виробництва та переробної галузі. Деформована структура експорту свідчила про неадекватне входження країни у світову торгівельну систему, поглибила диспропорції розвитку галузей національного господарства. Окрім того втрачалися традиційні ринки реалізації продукції, практично не оновлювалися основні засоби виробництва і не залучалися сучасні технології машинобудування. У порівнянні з 1995 у 1997 році майже вдвічі зменшився експорт продукції харчової промисловості України за рахунок скорочення експорту цукру, лікєро-горілчаних виробів, зернових культур. Ці тенденції визначили розвиток українського експорту другої половини 90-х.

Аналогічні тенденції до збільшення обсягів торгівлі спостерігалися в сфері послуг. Так, якщо британський експорт послуг до України у 1994 році складав всього 27,7 млн. дол. США, то у 1998 – 123,2 млн. дол. Обсяг українського експорту послуг за аналогічний період зріс з 12,7 млн. дол. до 81,1млн. дол. США [5:169]. Основну частку складали транспортні послуги, а також фінансові послуги і туризм. Серед країн світу – основних замовників українських транспортних послуг – протягом 1997-2000 років Велика Британія займала друге місце (3%), істотно відстаючи від Росії [147:91]. Безпосередній вплив на розвиток і напрями зовнішньої торгівлі здійснювали інші види зовнішньоекономічних зв'язків: експорт капіталу, інженерно-консультативні, будівельні, лізингові угоди.

На середину 90-х років встановлено прямі контакти між рядом провідних українських і британських підприємств, зокрема Мінмашпромом („Мотор-Січ”, НТК ім. О.Антонова) і компанією „British Airspace”, Мінпромом і провідними брокерами Лондонської біржі металів, з компаніями-покупцями металургійної, хімічної продукції, мінеральних добрив, цементу тощо.

Розвитку цих та інших контактів, реалізації спільних проектів значно посприяла Британсько-українська торгівельна палата, заснована у 1997 році. Головне завдання цієї неурядової організації – сприяння покращенню умов для експорту/імпорту між двома країнами, спільного виробництва і підприємництва, а також інвестування. Засновником Британсько-української торгівельної палати виступили 20 компаній: британські – Aon Group

Ltd, BC Toms & Co, British Petroleum plc, Caspian Securities Ltd, Courtaulds plc, De La Rue, ED & F Man Sugar Ltd, Glaxo Wellcome plc, JXX Oil & Gas plc, KPMG, Procter & Gamble, Rank Xerox Ltd, Shell International Ltd, SmithKline Beecham plc, Thomas & Adamson International Ltd, Unilever plc, White Creative solutions; українські – Міжнародні авіалінії України, Перший український міжнародний банк, Укргазпромбанк [148]. До складу Палати увійшли представники найрізноманітніших сфер бізнесу: юридичні, нафтогазові, фармацевтичні, будівельні, страхові, консалтингові компанії, а також банки, авіалінії, компанії, що працюють в сфері АПК, менеджменту, освіти.

У 1998-1999 роках зовнішньоекономічні зв'язки України, її регіонів здійснювалися в ускладнених умовах, на які впливали ряд внутрішніх та зовнішніх чинників. Насамперед це погіршення кон'юнктури на традиційних зовнішніх ринках для українських товарів, наслідки фінансової кризи 1998 року, а також низька конкурентоспроможність більшості товарів українського експорту. Фінансова криза, наслідком якої стало відчутне знецінення української гривні, призвела до відносного подорожчання імпорту в умовах нестійкої платоспроможності українських імпортерів. Українські компанії переживали значні труднощі в розміщенні замовлень по закупівлі британських товарів [149].

У 1999 році відбулося падіння українсько-британського товарообігу на 15%, причому головним чином через різке (на 33%) зменшення імпорту товарів та послуг в Україну [144]. Британський експорт скоротився з 168,8 до 145 млн.ф.ст, а імпорт – з 50, 7 до 48, 4 млн.ф.ст. Однак вже в першому кварталі 2000 року спостерігалось зростання обсягів взаємної торгівлі, але у протилежному напрямку – зростання майже на третину імпорту британських товарів в Україну та одночасне зниження експорту українських товарів у Велику Британію на 10%. Зазначені цифри свідчать про відсутність стабільних і довготривалих торгівельних відносин між Україною та Великою Британією. Однак, на думку тодішнього Прем'єр-міністра України В. Ющенка цей висновок жодним чином не стосується окремих британських та українських компаній, які вже визначили своє місце на відповідних ринках.

Кризові явища також відбилися на експорті послуг з України, які у 2000 році знизилися на 10,4 % (склав 104,6 млн. дол. США). Одночасно імпорт британських послуг зріс на 30,1 млн. дол. (в 1,4 рази) [150].

Сполучене Королівство станом на 1 січня 2000 року займало 5-те місце в переліку найбільших експортерів до України серед країн-учасниць Організації економічної співпраці та розвитку і 4-те серед країн ЄС (після Німеччини, Італії та Австрії). У 2000 році британський експорт становив 154,7 мільйони фунтів стерлінгів (що на 10 млн. менше, ніж у 1997 р.) і складався головним чином із телекомунікаційного обладнання, текстильних виробів, пряжі, готової продукції та продукції промислового машинобудування. Імпорт з України переважно складався з пального та нафтопродуктів, одягу, транспортного обладнання, залізних і сталевих виробів, вугілля [151]. Український експорт до Британії складав одяг, устаткування ядерної енергетики, залізо і сталь (прокат), нафта і нафтопродукти тощо на загальну суму 65,5 млн. ф.ст. (див. додаток 2, табл. 1,2).

На розвиток українсько-британських торговельних відносин значний вплив має специфіка розвитку відносин обох країн з ЄС і СОТ, оскільки Британія є одним із провідних членів цих організацій. При цьому для розвитку торгівлі є першорядними питання тарифів, митних зборів, експортно-імпортних квот, стандартизації та сертифікації.

На кінець 90-х років стабілізація позицій у світовому господарстві дозволила Великій Британії, згідно із зобов'язаннями перед СОТ і ЄС, значно скоротити кількісні обмеження імпорту. Збереглися обмеження щодо текстильних товарів, одягу, сталі, взуття та керамічних виробів для країн, що не були членами СОТ. Щодо України існували також квоти на ввезення продукції чорної металургії. Зберігалися неекономічні обмеження на м'ясні продукти, лікарства, радіотехніку тощо.

Важливим інструментом торгової політики залишилися антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи в рамках ЄС. Однак вони багато в чому залежали від позиції країни. Не менший вплив мали також численні технічні, екологічні норми, вимоги до упаковки та маркірування. Вимоги щодо стандартизації високотехнологічної продукції в Британії зазвичай вищі, ніж передбачено в рамках ЄС.

Двостороння торгівля між Україною та ЄС збільшилась протягом 2000 – 2001 років із зростанням приблизно на 25 % у 2001 році. Частка України у торгівлі ЄС складала лише 0,4 %. Частка ЄС у торгівлі України – 22 % [152]. Здійснювалися практичні кроки щодо вирішення найгостріших питань. Фактично Україна могла платити нижчі тарифи на свій експорт до ЄС за певними товарами, що прибували за Генералізованою системою преференцій, переваги якої були надані Україні у 1993 році. В грудні 2000 р. укладено нову Угоду „Про торгівлю текстилем”, яка передбачає взаємну лібералізацію торгівлі текстильними виробами та одягом. Відповідно до положень Угоди Україна ввела тарифні знижки на експорт з ЄС текстильних виробів з 23 лютого 2001 року, а Єврокомісія зняла всі кількісні обмеження на імпорт з 26 березня 2001 року [153]. У 2001 році розпочався процес зниження тарифних ставок Україною до рівня європейських.

Укладено проект угоди про розширення квоти для України в постачанні сталі на європейські ринки, яка мала увійти в дію по завершенню терміну дії Угоди між Європейським Співтовариством по вугіллю та сталі та Урядом України „Про торгівлю сталеливарними виробами” від 15 липня 1997 року. Однак між сторонами виникли суперечки через питання повернення ПДВ українським експортерам чорних металів. У грудні 2002 р. Україна запровадила експортне мито на брухт чорних металів. Одночасно Єврокомісія запровадила односторонні заходи на 2002 та 2003 рр., що базувались на кількісних обмеженнях старої угоди [152]. Однак вона схвалила дії Уряду України щодо відміни вимоги ліцензування імпорту певних видів продукції фармацевтичної галузі, ветеринарних препаратів, косметики, продуктів особистої гігієни, інсектицидів.

Перепоною для розвитку торгівлі стало введення у 2000 році Урядом України повної заборони на експорт брухту кольорових металів, використання в Україні дискримінаційних ставок акцизних зборів на певні види продукції (на етиловий спирт, окремі алкогольні напої, автомобілі), що є порушенням принципу національного режиму. Також залишилися

невирішеними ряд питань у сфері сертифікації і стандартизації, технічного регулювання та оцінки відповідності продукції, митного регулювання. Традиційною залишалася проблема узгодження законодавчої бази та вплив позаекономічних чинників на сферу зовнішньоекономічних відносин. З огляду на перспективи входження України в європейський ринок цікавою є думка, висловлена українськими експертами щодо основних перепон у цьому процесі (див. додаток 2, діагр. 5).

Двосторонні заходи з оптимізації умов торгівлі в рамках відносин Україна – ЄС та Україна – Велика Британія протягом останніх 3–4 років, чинники сприятливої кон'юнктури ринку вплинули на динаміку та обсяги надходжень на ринки країн ряду товарів. Протягом 2000-2004 років зріс український експорт на британські ринки товарів текстилю, готового одягу, нафти і нафтопродуктів, металевих руд і металобрухту, високотехнологічного обладнання. Зростання британського експорту спостерігалось в наступній номенклатурі товарів: енергетичне устаткування, високоточне обладнання, фармацевтична продукція, одяг, папір та паперова продукція, тютюнова продукція, транспортні засоби (див. додаток 2, табл. 1-4). В цілому протягом останнього періоду торгівельних відносин зберігалися значні диспропорції в українському експорті між готовими товарами та сировиною. Відзначимо поступове зростання експорту високотехнологічної продукції та електротехнічного обладнання. Залишилася незначною частка продуктів харчування і сільськогосподарської сировини.

Протягом 2000-2004 років торгівельна динаміка (в першу чергу з боку України) була нестабільною. Спостерігалось достатньо стійке (за виключенням 2002 року) зростання британського експорту в середньому на 30–40 мільйонів ф. ст. щорічно та коливання обсягів українського експорту. Згідно даних Державного комітету статистики України, у 2004 році український експорт до Сполученого Королівства склав понад 346 млн. дол. США, імпорт – 733,6 млн. дол. США, що еквівалентно відповідно 216 і 458,5 млн. ф.ст. [154]. Це засвідчує наявні позитивні тенденції і значний потенціал в розвитку торгівлі між країнами, які слід спільними зусиллями зберегти і розвивати. Британський експорт в основному представлений автотранспортними засобами, фотографічним та оптичним обладнанням, спеціалізованою продукцією промислового машинобудування, неметалевими мінеральними виробами, текстильними виробами, засобами телекомунікації, звуковим обладнанням, різноманітними напоями (див. додаток 2, діагр. 2).

Велика Британія серед країн ЄС знаходиться на п'ятій позиції серед головних партнерів України за експортом її товарів (після Німеччини, Італії, Польщі та Угорщини) і на третій (після Німеччини, Польщі та Італії) – за імпортом. Її частка в українському імпорті складала 2,5%, в експорті – менше 2%.

Сполучене Королівство, серед інших країн ЄС, займає третю позицію за обсягами імпорту з України енергетичних матеріалів та одягу, другу – за імпортом електричних машин, устаткування та експортом наземних транспортних засобів (окрім залізничних) [155].

У торгівлі послугами динаміка також не була рівномірною. Наприклад, український експорт послуг у 2001 році становив 88,5 млн. дол., у 2002 – 100,3 млн. дол., а в 2003 – 84,3

млн. дол. США. Динаміка британського експорту послуг виглядала так: 2001 – 138 млн. дол., 2002 – 216,9 млн. дол., 2003 – 220,2 млн. дол. США [156]. Тобто спостерігаємо в цілому незначне зменшення обсягів першого (за виключенням 2002 року) та стабільне зростання другого. Головними партнерами для України, на яких припадало близько половини обсягу торгівлі послугами, залишалися Сполучене Королівство та Німеччина. У структурному розрізі двостороння торгівля послугами виглядала наступним чином. Найбільшу питому вагу в експорті послуг до Сполученого Королівства займали транспортні (75,7%), різні ділові, професійні та технічні послуги (11,9%), послуги зв'язку (5,7%). Найважливішими послугами, одержаними Україною, були державні (19%), різні ділові, професійні та технічні (24,1%), фінансові (16,2%), транспортні (13%) послуги [157].

У 2004 році спостерігалось різке збільшення двостороннього балансу у торгівлі послугами. Зокрема, український експорт послуг склав 146,9 млн. дол. США (у 1,7 рази більше від показника попереднього року), британський – 306,5 млн. дол. США (139,2% показника попереднього року) [158]. Велика Британія посіла друге місце в українському експорті і третє в українському імпорті послуг серед 202 країн світу, де її частка склала відповідно 5,8 % і 7,3 % (див. додаток 2, діагр. 3,4).

Протягом 1991 – 2004 років серед областей України найбільшу активність в торгівлі з британськими підприємствами виявили Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Черкаська, Чернігівська області. Так серед іноземних торгових партнерів Київської області Велика Британія входила у першу четвірку, а також була одним із основних партнерів в торгівлі послугами. На цю країну припадало 3,5 % експортних поставок підприємств області та 2,6 % імпорتنих надходжень (станом на 2003 р.). Протягом 2002-2004 років імпорт британських послуг в області зріс в 4,6 рази. У 2002 році український експорт послуг від області складав 310 тис. дол., імпорт – 1 млн. 55 тис. дол. [159].

Значні обсяги експорту послуг до Сполученого Королівства здійснювали підприємства Миколаївщини. Лише за перший квартал 2003 року його обсяги становили 1,5 млрд. дол. США [160]. Британські підприємства були одними з провідних торговельних партнерів Полтавщини (7,1 % експорту, 3-тє місце), Черкащини (5,6 % імпорту товарів; 7-ме місце), Чернігівської (21,6 % імпорту послуг, 3-тє місце), Одеської (2,6 % експорту послуг; 2-ге місце за обсягами торгівлі), Луганської (1,9 % імпорту товарів; 7-ме місце) областей [161–165].

Реалізацію двосторонніх торговельно-економічних відносин з обох боків забезпечувала система організацій різного рівня. Серед них виділимо британські урядові організації: МЗС, Міністерство торгівлі і промисловості та Міністерство фінансів, створена на базі їх підрозділів Британська служба міжнародної торгівлі (British Trade International) та одна з її організацій – Trade Partners UK (Британські торгові партнери), Департамент гарантій експортних кредитів при Міністерстві фінансів Великої Британії, Британська Рада з питань зовнішньої торгівлі, Східно-Європейська торговельна рада (ЕЕТС). З українського боку це МЗС України, міністерства, які регулювали зовнішньоекономічну політику України і назва яких протягом періоду, що розглядається змінювалася (Міністерство зовнішніх економічних

зв'язків, Міністерство економіки, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції), галузеві міністерства та ряд відомств. Відповідну роботу проводять відділи посольств – Торгівельно-економічна місія при Посольстві України у Сполученому Королівстві та Комерційний відділ Посольства Великої Британії в Україні. Неурядові організації – Лондонська торгово-промислова палата, Українсько-британська торгівельна палата (сьогодні нараховує близько 40 компаній), Міжнародний Трейд-клуб в Україні, Спілка промисловців і підприємців України, а також галузеві об'єднання підприємців України та Великої Британії. На базі найновіших інформаційних технологій Міністерство торгівлі і промисловості Великої Британії розробило програму безкоштовного обслуговування в системі Інтернет, яка має на меті сприяння в пошуку британських постачальників.

Зазначений рівень обсягів торгівлі безумовно не може задовольняти жодну із сторін. Так, у 2002 році на торгівлю з Україною припадало всього 0,1% повного обсягу зовнішньої торгівлі Великої Британії. Згідно даних Держкомстатистики України, у 2002 році Велика Британія займала 6-те місце в українському експорті (3%) і 10-те в імпорті нашої країни (1,6%) [149]. В британському експорті у країни Східної Європи на Україну припадало лише 3,1%. У тому ж році імпортовані товари з України склали 0,7 % всього імпорту Сполученого Королівства і 1,93 % товарів, що прибули із Східної Європи.

Головним завданням зовнішньоторгівельної політики України із Великою Британією є подолання негативного сальдо торгового балансу, збільшення частки готових виробів в структурі українського експорту. Наявність негативного сальдо свідчить про, в цілому, низьку конкурентоздатність українських товарів у порівнянні з продукцією британських виробників. Протягом останніх років активізувалася робота по сертифікації української продукції, впровадженню нових технологій, організації спільних виробництв, що здатна суттєво вплинути на підвищення конкурентоздатності українських товарів і прискорити їх просування на ринки Сполученого Королівства.

Українсько-британські торгівельні відносини мають значний потенціал для розвитку нових напрямків та форм співпраці, суттєвого розширення номенклатури товарів, насамперед за рахунок реалізації наукоємної технологічної продукції. Це засвідчили учасники п'ятої торгової місії до України, організованої Лондонською торгово-промисловою палатою 11-15 березня 2002 року, в ході якої до Києва завітали представники 12 британських компаній. На форумі були представлені такі перспективні напрями співпраці, як товарне інспектування, виробництво систем газового аналізу, металохімікатів, постачання протипожежних систем та виробництво тимчасових металевих конструкцій, страхові послуги та послуги з пошуку венчурного капіталу у високотехнологічних галузях, виробництво медичних товарів одноразового застосування, нарешті постачання SIM карт для мобільних телефонів стандарту GSM та програм з вивчення іноземних мов. Майбутній розвиток торгівельних відносин між країнами залежатиме від активного залучення до співпраці представників малого та середнього бізнесу двох країн, що виведе їх на новий ширший і більш стабільний рівень співпраці.

Значні перспективи має торгівля зерновими, зважаючи на потенціал України в цій галузі та необхідність відновлення колишньої слави „житниці Європи”. Це засвідчили учасники Української зернової конференції, яка проходила в Києві 24 – 25 квітня 2003 р. за співорганізації Української зернової асоціації та міжнародної Асоціації торгівлі зерном і кормами (GAFTA, Лондон). Представники ділових кіл понад 20 країн світу засвідчили значну зацікавленість потенціалом нашої країни в даній галузі, зокрема щодо можливості створення ф'ючерсної біржі в Україні [166].

Темпи розвитку та подальші перспективи торгівельної співпраці України і Великої Британії будуть і надалі безпосередньо залежати від подальшого розвитку діалогу України з ЄС та визначення найближчим часом конкретних перспектив співпраці. Це засвідчує досвід наших найближчих західних сусідів і партнерів – Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини та Словенії, які сьогодні вже стали повноправними учасниками Співтовариства. Зокрема, завдяки спільним зусиллям Міністерства закордонних справ Сполученого Королівства і Міністерства торгівлі та промисловості по організації кампанії сприяння бізнесу лише до кінця 1998 було подвоєно британський експорт та інвестиції у цих країнах до 5 млрд. ф.ст. [167]. Для порівняння товарообіг Великої Британії в торгівлі з Польщею у 1998 році склав 2 млрд. ф.ст., з Чехією – 1,3 млрд ф.ст., Угорщиною – понад 1 млрд. ф.ст., що на кілька порядків більше, ніж в торгівлі з Україною.

Значним імпульсом для подальшого розвитку українсько-британської торгівлі може стати вступ України до СОТ та укладення угоди про створення зони вільної торгівлі з ЄС, яка передбачатиме загальну заборону на застосування імпорتنих квот з певними важливими частковими винятками для України.

Українсько-британські торгівельні відносини протягом 1991-2004 років були достатньо продуктивними, засвідчили наявність потенціалу і можливостей з боку обох сторін до їх розширення та інтенсифікації, урізноманітнення асортименту продукції та напрямів співпраці. Одночасно наявні темпи та обсяги торгівельного співробітництва не можуть задовольняти жодну із сторін і залишаються на значно нижчому рівні від потенційно можливого. Протягом досліджуваного періоду вдалося налагодити стабільні контакти між провідними підприємствами-виробниками та організаціями двох країн, визначити пріоритетні напрями співробітництва на перспективу. З-поміж факторів стримування їх розвитку також зазначимо очевидне недостатнє усвідомлення позитивної ролі Великої Британії, яку вона могла б відіграти у справі підтримки надання Україні торгових пільг, здобуття повноцінного членства у СОТ, вступу до європейської зони вільної торгівлі. Тому сьогодні українській стороні слід переглянути та усвідомити роль і значення цієї західноєвропейської країни в контексті перспективи виходу на єдиний європейський ринок.

2.2. Залучення британських інвестицій в економіку України

Проголосивши незалежність, Україна стала на шлях перебудови господарської системи на ринкові засади. У зв'язку з розпадом СРСР перед країною природно постали великі труднощі фінансового, адміністративного, ресурсного, кадрового характеру, матеріально-технічного забезпечення новітніми технологіями, потреба конверсії та переорієнтації виробництва на високотехнологічну основу, що стало вимогою часу. Саме тому виникла необхідність в активному залученні в економіку країни досвіду та фінансово-економічних ресурсів розвинених країн світу, розробці спільних проектів та програм по інвестуванню закордонними компаніями підприємств України. Велика Британія як один із визнаних світових лідерів у фінансово-економічній та виробничо-промисловій сферах одразу стала одним із найбільш перспективних партнерів України у цьому напрямку.

Одне з головних питань економічного реформування в Україні, що наприкінці ХХ століття стала на шлях інтеграції у світову ринкову економіку – організація ефективного інвестиційного процесу, здатного забезпечити структурну перебудову економіки, формування сучасної інфраструктури ринкових відносин, створення умов для економічної стабілізації та подальшого розвитку. В умовах дефіциту внутрішніх інвестиційних ресурсів особливого значення набули питання залучення іноземного капіталу. По-перше, іноземні інвестиції є одним із джерел фінансування інвестиційних проектів, модернізації економіки. По-друге, іноземна інвестиційна діяльність – одна з провідних ефективних та всеохоплюючих форм міжнародного співробітництва в сучасних умовах глобалізації. По-третє, формування сприятливого інвестиційного клімату для іноземного капіталу має важливе значення і вплив на ринково орієнтоване реформування економіки України, формування конкурентного середовища. Тому іноземні інвестиції відіграють роль одного із чинників стимулювання швидшої адаптації та входження національної економіки до сучасної світогосподарської системи.

Зовнішньоекономічна політика значною мірою пов'язана з міжнародним рухом національного та іноземного капіталу. Вивіз і ввіз капіталу виступають одночасно засобами здійснення політики та її ціллю. Вони є однією з істотних економічних основ завоювання закордонних ринків. Велика Британія в більшій мірі залучена до міжнародного руху капіталів, ніж інші провідні країни Європи та світу. В міжнародній економічній стратегії великі британські компанії надають перевагу вивозу капіталу і закордонному виробництву перед експортом товарів і послуг. Погіршення економічних умов всередині країни, пов'язане із підвищенням валютного курсу, зниженням норми прибутку, сприяє переорієнтації компаній з експорту товарів на вивіз капіталу [12:158]. Як наслідок у 90-ті роки частка Сполученого Королівства в загальносвітових обсягах прямих капіталовкладень у 2–3 рази перевищувала частку країни в світовій торгівлі товарами.

Протягом 90-х обсяг вивозу британського капіталу збільшився в 4,5 рази – з 329 млрд. до 1490,3 млрд. ф.ст. [168:82]. За об'ємами інвестованих за кордоном капіталовкладень Велика Британія займає друге місце в світі (після США) та одночасно є найбільш

привабливою в Європі країною для інвестування. На її частку припадає 15 % капіталовкладень світу.

Основними формами закордонних капіталовкладень є кредити та позики, придбання акцій через фондові біржі або національні та іноземні компанії, пряме створення філіалів або спільних підприємств. Станом на 1 жовтня 2003 року загальний обсяг британських закордонних інвестицій складав 3520,9 млрд. ф.ст., в тому числі у вигляді прямих інвестицій – 653,1 млрд. ф. ст. [169]. Останні стали найбільш динамічною формою капіталовкладень.

Основним „двигуном” розвитку Великої Британії як провідної фінансової країни світу є Лондон, в якому нараховується понад 500 центральних офісів та філій банків і здійснюється до 30% міжнародних валютних операцій [7:33]. За сумою обігу на міжнародних грошових ринках та ринках капіталів він утримує позицію світового лідера і має найефективнішу в Європі інфраструктуру грошового ринку, посідаючи перше місце за кількістю іноземних банків.

Основна маса британських закордонних капіталовкладень зосереджена в сфері послуг (56%, менше половини – у промисловості та 13% у гірничодобувній справі) [12:159]. Значна їх частина, за винятком нафтопереробки, сконцентрована в галузях із високими витратами на рекламу. Це виробництво продуктів харчування, тютюнових виробів, напоїв, будівельних матеріалів і металів.

Закордонні прямі інвестиції мають 1100 британських компаній, які контролюють приблизно 2700 закордонних фірм. Чимало з провідних компаній Великої Британії із появою на Сході Європи відкритого економічного простору із значними трудовими та природними ресурсами, науково-технічним потенціалом побачили власні інтереси та пріоритети в Україні і отримали змогу реалізувати власний потенціал в різних галузях економіки.

Українсько-британське інвестиційне співробітництво протягом 1991 – 2004 років пройшло тривалий і складний процес становлення та розвитку. Зазначимо, що задовго до офіційного затвердження незалежності України керівництвом держави було зроблено низку важливих та необхідних кроків для правового забезпечення інвестиційної та в цілому підприємницької діяльності на території нашої країни, в тому числі для іноземних громадян та організацій. Серед них прийняття Верховною Радою закону від 10 вересня 1991 року „Про захист іноземних інвестицій в Україні”, яким передбачено захист інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів на території України. При цьому іноземні інвестори мають дотримуватися законодавства України і не завдавати шкоди її державним, соціальним та економічним інтересам. „Держава не може реквізувати іноземні інвестиції за винятком випадків стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій, – зазначається в статті 3 закону. – Рішення про реквізицію іноземних інвестицій приймає Кабінет Міністрів України. Компенсація, що виплачується в цих випадках іноземному інвестору, має бути адекватною та ефективною” [170]. Законом також передбачено такі основоположні права інвесторів, як переведення законно отриманих прибутків за кордон та реінвестування. У Зверненні Верховної Ради України „До парламентів і народів світу” від 5 грудня 1991 року

проголошено перехід України на засади ринкової економіки, визнання усіх форм власності та важливість приватної власності [4].

Розвитку співробітництва між двома країнами в сфері інвестицій посприяло налагодження стабільного конструктивного діалогу українських та британських урядових і бізнесових кіл, укладення низки принципово важливих домовленостей та двосторонніх міждержавних документів. Серед перших широких ділових зустрічей відзначимо візити представників ділових кіл Великої Британії в березні 1992 року (про що йшлося в попередньому розділі), діалог на міждержавному рівні під час першого візиту до Сполученого Королівства Міністра закордонних справ України А. Зленка, інші двосторонні контакти підприємців та офіційних осіб.

Значний внесок у формування підвалин розбудови інвестиційної співпраці здійснено завдяки візиту до Великої Британії Президента України в лютому 1993 року, в ході якого укладено низку міждержавних угод. Договір „Про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії” від 10 лютого 1993 р. у статті 11 передбачає сприяння договірних сторін співробітництву у таких сферах економічної діяльності, як енергетика, сільське господарство та переробка продовольчих товарів, державні фінанси та податки, банківська справа та фінансові послуги, приватизація, розвиток малого підприємництва [58:74]. Сторони також зобов’язалися забезпечувати ефективну правову основу для приватного інвестування, правовий захист інвестицій фізичних та юридичних осіб іншої сторони.

Базовим двостороннім документом в сфері забезпечення та регулювання інвестиційної діяльності стала міжурядова Угода „Про взаємний захист інвестицій” від 10 лютого 1993 року. В документі сторони зобов’язуються створювати сприятливі та рівноправні умови інвесторам для вкладання капіталів на своїй території. „Жодна із Договірних Сторін, – зазначається у пункті 2 Статті 2 угоди, – не перешкоджатиме невмотивованими або дискримінаційними заходами управлінню, обслуговуванню, використанню, володінню та розпорядженню інвестиціями на її території інвесторами іншої Договірної Сторони” [171]. Визначено перелік видів інвестиційних вкладів, можливих інвесторів, передбачено захист капіталів.

Безпосереднє відношення до інвестиційної діяльності має міжурядова Конвенція „Про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на дохід і на приріст вартості майна” від 13 лютого 1993 р. Документ визначає такі поняття, як резиденція, постійне представництво, прибутки від комерційної діяльності, асоційовані підприємства, дивіденди і проценти, недискримінація та відносини, що з ними пов’язані. У Статті 2 документу подано перелік податків, на які поширюється дія угоди [139].

В ході візиту Президента України відбулися численні консультації ділових кіл двох країн, в тому числі в рамках семінару „Українська ініціатива британських промисловців”, що відбувся в приміщенні Конфедерації британської індустрії. На прес-конференції Л. Кравчук зазначив, що особливо сприятливими для двостороннього економічного співробітництва є такі напрями, як конверсія підприємств ВПК, енергетика, електротехнічна та автомобільна

галузі, фінансова сфера, АПК [32:1]. Як повідомив тодішній Віце-прем'єр-міністр, Міністр економіки України В. Пинзеник, з британськими бізнесменами обговорювалися можливості реалізації в Україні конкретних проектів у галузі АПК з виробництва фруктових соків, розведення високопродуктивного поголів'я худоби молочного і м'ясного напрямів [172:1].

Діалог урядовців та підприємців продовжився у 1994 році. В червні цього року Київ відвідала британська економічна делегація на чолі із заступником міністра фінансів, яка провела плідні переговори з Віце-прем'єром В. Ландиком та Міністром сільського господарства України В. Карасиком. Під час круглого столу за участю представників Міністерства фінансів, Національного агентства з міжнародного співробітництва та інвестицій, Головної податкової інспекції, МЗС, НБУ та Ексімбанку делегація ознайомилася зі становищем в економіці України та ходом реформ [173:94].

Для України першою значною подією, що дозволила їй заявити про себе як про перспективний об'єкт інвестування, стала Перша Міжнародна конференція „Інвестиційне вікно в Україну”, яка відбулася в травні 1995 року під егідою Інституту Адама Сміта в Лондоні. Участь у форумі взяли українські та британські урядовці, представники банків, кредитно-фінансових установ, промисловці. Метою форуму стало ознайомлення урядових та ділових кіл Великої Британії і світу з інвестиційним кліматом в Україні, можливостями взаємовигідної співпраці в різних сферах. У своєму виступі Прем'єр-міністр України Є.Марчук зазначив, що серед пріоритетних галузей іноземного інвестування Уряд України виділяє паливно-енергетичний комплекс, АПК, металургійну і фармацевтичну промисловість [174:2]. Домовленості конференції закріпленні в грудні 1995 р. під час візиту Президента України Л.Кучми до Лондона.

У вересні 1995 року Київ відвідав Державний секретар закордонних справ Великої Британії М. Ріфкінд, який у своєму виступі в Українському інституті міжнародних відносин підкреслив зростаючі можливості для розширення економічного співробітництва двох країн. „Я вважаю, що у сфері комерції ми можемо зробити більше...Ми будемо заохочувати інші британські компанії наслідувати приклади Роллс-Ройса, Брітїш телеком, Ай-Сі-Ел та інших, які вивчають існуючі можливості в Україні”, – заявив урядовець [107:16]. Цього ж місяця Лондон відвідав Голова Адміністрації Президента України Д. Табачник, який провів низку ділових зустрічей із представниками провідних британських банків – Ллойдз, Барклі, Нешнел Вестмінстер та фінансових корпорацій Брітїш Інвізіблі і Маккеннз, керівництвом ради Східноєвропейської торгівлі. Обговорювалися питання розширення міжбанківських зв'язків, залучення британських інвестицій та можливості кредитування промислових проектів в Україні [108:2].

У 1996 році продовжилися активні двосторонні контакти у формі конференцій. 19-20 лютого в Києві відбулася конференція „Інвестиційні проекти для України”, співорганізаторами якої виступили Український міжнародний Форум „Київ” та британські юридичні фірми „SALKOM” і „Novard Kennedy”. 12-13 березня 1996 року, напередодні візиту в Україну Прем'єр-міністра Сполученого Королівства Дж. Мейджора, в Києві відбулася Друга міжнародна конференція „Інвестування в Україну”, у якій взяли участь

представники Лондонської інвестиційної компанії на чолі з її головою М. Александером. Під час офіційного візиту до Києва 18 квітня 1996 р. британського Прем'єра обговорювалися конкретні питання інвестиційної співпраці, зокрема участь британських компаній (JKX, British Gas, Shell International тощо) у розвідці нафти і газу на території України [112:2].

Протягом першої половини 90-х років Велика Британія вийшла на третє місце серед країн-інвесторів в українську економіку. Станом на 1 січня 1996 року загальний обсяг британських інвестицій склав 53,9 млн. дол. США. Про розвиток співпраці підприємців обох країн свідчать такі дані: якщо на 1 січня 1992 року в Україні працювало 4 спільних українсько-британських підприємства, то на 1 січня 1996 року їх кількість досягла 126. Всього з британськими інвестиціями налічувалося 162 підприємства (в тому числі підприємства із чистим британським капіталом) [138:141]. У галузевій структурі британські інвестори надавали перевагу інвестуванню в машинобудування та металообробку (38,1 %), а також в харчову промисловість (25,9%), внутрішню (11,5 %) та зовнішню (8,5 %) торгівлю [175:6]. Також виділимо такі перспективні напрями інвестування, як розвідка та видобування нафти і газу, ядерна енергетика, вуглевидобуток, фармацевтика, страхування і консалтинг, сільське господарство.

Достатньо динамічному і стабільному зростанню обсягів британських капіталовкладень в українську економіку сприяло прийняття Верховною Радою України низки законодавчих актів, серед яких виділимо Закон України „Про іноземні інвестиції”, „Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” (1992), „Про режим іноземного інвестування” (1995). Для сприяння розширенню іноземних інвестицій розроблено „Державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні”, якою передбачено створення необхідної законодавчої і нормативної бази, механізму стимулювання надходження іноземних інвестицій. Іноземним інвесторам надано певні митні та податкові пільги.

Протягом 1994 – 1998 років обсяги загальних прямих іноземних інвестицій в економіку України зросли у 19 разів – із 264 у 1994 до 2782 млн. дол. США у 1998 р. [133:33]. Британські інвестиції з 1996 по 2000 рр. зростали щорічно на 45-50 млн. дол. США. На український ринок прийшли такі світові гіганти, як JKX Oil and Gas, British Petroleum Company, Royal Dutch/Shell, British Gas, British Telecom, ICL, Glaxo Wellcome, Smith Kline Beechem, British Airspace, Zeneca, British Airways, Procter & Gamble тощо.

Розвитку співпраці в сфері інвестицій сприяла діяльність Українсько-британської торгівельної палати. Низка компаній-засновників цієї неурядової організації (їх перелік подано в попередньому розділі) долучилися не лише до налагодження торгівельних зв'язків між двома країнами, але й виявили бажання працювати на українському ринку інвестицій. В рамках діяльності палати розроблялися важливі інвестиційні проекти. Показовими є проект компанії British Petroleum вартістю у 2 млрд. дол. США, спрямований на видобуток природного газу в Дніпровсько-Донецькому регіоні, проект компанії Shell International Gas Limited, метою якого була участь в інвестуванні і подальшому спільному управлінні системою магістральних експортних газопроводів в Україні, ідея залучення досвіду Агенції

розвитку Уельсу для індустріального та екологічного відновлення Донецького вугільного басейну через залучення іноземних інвестицій і реалізації проекту палати щодо розширення української присутності в мережі Internet тощо [176].

На інвестиційний клімат в Україні в цілому впливає багато чинників. Окрім правових умов виділяємо також політичну стабільність, ставлення до іноземного інвестора, рівень розвитку ринкової інфраструктури, обмеження на власність, рівень інфляції, стан валютних ринків, структура податків та урегульованість механізмів їх стягнення, ступінь розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, наявність кваліфікованої робочої сили, рівень міждержавних стосунків тощо. Деякі з факторів привабливості інвестиційного клімату України склалися історично: вигідне геополітичне розташування, значні природні ресурси, наявність кваліфікованих робочих кадрів, значна ємність внутрішнього ринку. Протягом 90-х років Україні вдалося подолати мирним шляхом конфліктні ситуації із сусідніми країнами, утвердитися на міжнародній арені як повноправному суб'єкту міжнародних відносин, що шанує і дотримується основоположних принципів міжнародного права. Поступово налагоджувалися конструктивні відносини із ЄС і НАТО.

Британська преса в першій половині 90-х років відзначала ситуацію в економіці України як критичну, а сама країна називалася як єдина в Східній Європі, що не подолала гіперінфляції та нездатна перейти до приватизації. Як основний чинник такої ситуації вказували зазвичай не відсутність демократії, а нової Конституції [177:10]. Саме діяльність держави за старою радянською конституцією вважалася головним чинником нестабільності в Україні. Із прийняттям Конституції у 1996 році вдалося в цілому стабілізувати внутрішньополітичну ситуацію. Поступово подолано соціальну напругу в окремих регіонах країни. Незважаючи на загальну кризову ситуацію в економіці досягнуто покращення макроекономічних показників (подолано шалену інфляцію початку 90-х), запроваджено вільний обмін валюти, введено національну валюту.

На інституційному рівні створено Консультативну раду з питань іноземних інвестицій при Президентові України, в рамках роботи якої проводився діалог між українськими урядовцями, українськими та британськими підприємцями. У 1997 році Указом Президента України створено Палату незалежних експертів з питань іноземних інвестицій як консультативно-дорадчий орган з метою запобігання виникненню спорів між іноземними інвесторами та органами влади, пошуку шляхів їх позасудового врегулювання.

Більшість цих позитивних процесів однак не мали завершеного характеру. Залишилися невирішеними питання розвиненого та, головне, стабільного інвестиційного законодавства, ефективного регулювання та функціонування податкової системи та високі ставки і різноманітність податків, відсутність уніфікованих ліцензій, квот, тих же податків, митних тарифів, нерозвиненість української системи професійного маркетингу та менеджменту підприємницької діяльності, фондового ринку. Збереглися старі проблеми надмірного адміністративного втручання органів влади на всіх рівнях в господарсько-економічні процеси, переважання тіньових процесів в економіці країни, що безумовно створювало перешкоди для теперішніх та відлякувало майбутніх інвесторів.

Через ці та інші причини практично всі британські компанії в Україні так чи інакше зустрілися із певними труднощами у своїй діяльності, що природно мало наслідком втрату часу та потенційно значних інвестиційних прибутків. У 1998 році Посол Великої Британії Рой Стівен Рів в інтерв'ю журналу „Економічний часопис” зазначив: „Загальна сума наших [британських – авт.] інвестицій становить 250 млн. фунтів, що порівняно з потенційними можливостями дуже мало. Причина цього – відсутність в Україні сприятливого ринкового клімату, налагодженої податкової, стабільної та прозорої законодавчої системи, а також дуже високий рівень корупції... Інвестори і бізнесмени не прийдуть сюди зі своїми грошима, поки не почуватимуться захищеними та впевненими у надійності цього ринку. ...Сьогодні ж представники британських компаній постійно потерпають від майже щотижневої зміни або податкового законодавства, або інших нормативів, що регулюють їхню діяльність та ускладнюють роботу” [178].

Економічна привабливість України як потенційного акцептора іноземних інвестицій залишалася дуже низькою. Так у 1996 році один із найавторитетніших міжнародних рейтингів оцінки інвестиційного клімату Institutional Investor, що ґрунтується на оцінці конкурентноздатності країни на ринку іноземних інвестицій за участю експертів і провідних міжнародних банків, позиціонував Україну на 111 місці (серед 135 країн світу) із подальшою тенденцією до зниження [179:155]. В цілому, Україна серед європейських країн сприймалася як держава з найбільшим ризиком, оскільки економічні національні умови для реалізації міжнародних інвестиційних програм були порівняно непривабливими. Зокрема фахівцями підраховано, що норма прибутку з вкладеного капіталу у будівництво заводу у Західній Європі становила близько 38 % (окупність – 6 років), а в Україні – 21 % з 11-річним терміном окупності. Однак навіть ці показники засвідчили, що в Україні на практиці запроваджено розбудову моделі ринкової конкурентноздатної економіки, утверджується економічна свобода, розширюються можливості вибору сфери господарської діяльності, і ці процеси набрали незворотного характеру.

Згідно статистичних даних Уряду України станом на 1 квітня 2000 року загальний обсяг іноземних інвестицій в економіку України становив близько 3,4 млрд. дол. США. Частка Великої Британії у загальному обсязі прямих інвестицій склала 264,2 млн. дол. США, або приблизно 8%. Частка британських інвестицій у харчову промисловість України від загального обсягу іноземних інвестицій склала 8%, у сільське господарство – 11%, у паливно-енергетичний комплекс – 3 %, у зв'язок – близько 1 % [144].

Протягом 2001 – 2004 років спостерігалася стійке зростання обсягів британських інвестицій в економіку України в середньому щорічно на 100 – 150 млн. дол. США (див. додаток 2, діагр.6). Станом на 1 січня 2004 року Велика Британія інвестувала в економіку України понад 686 млн. дол. США, що склало близько 10% від загальних іноземних інвестицій. Серед країн ЄС Сполученому Королівству належала першість, і його частка від загальних інвестицій країн Співтовариства станом на цей же період складала майже 30% [180]. Згідно даних Державного комітету статистики України на 1 січня 2005 року обсяг

британських інвестицій склав 895,9 млн.дол. (10,7%). За цим показником вона посідає 3 місце (після США і Кіпру) (див. додаток 2, діагр.7).

Як показує статистика, для британських підприємців найбільш інвестиційно привабливими в Україні є такі види економічної діяльності, як харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів – вкладено 105,3 млн.дол. (15,3% загального обсягу інвестицій з країни), транспорт та зв'язок – 105,3 млн.дол. (15,3%), оптова торгівля і посередництво в торгівлі – 99,6 млн.дол. (14,5%), машинобудування – 75,1 млн.дол. (11%) [181] (див. додаток 2, табл.5).

Зростання динаміки інвестування зумовлене низкою факторів. По-перше, компанії, які з початку 90-х років працювали на українському ринку, а, отже, мали значний багатолітній досвід роботи, розширювали власну виробничу інфраструктуру та залучали додаткові фінансово-виробничі ресурси. По-друге, в Україну прийшли нові інвестори, які зазвичай кілька років вивчали потенційні можливості інвестиційно-виробничої діяльності.

По-третє, спостерігалися позитивні тенденції в економічному реформуванні країни та інтенсифікації темпів економічного розвитку. Значні позитивні тенденції в економіці України намітилися у післякризовий період за час роботи уряду на чолі з В. Ющенком, яким було розроблено перспективну програму соціально-економічного розвитку та за короткий термін досягнуто значних показників зростання економічного потенціалу країни. На належному рівні підтримувалася макроекономічна та фінансова стабільність, зросло кредитування економіки, вперше виконувався профіцитний бюджет, прискорилися приватизаційні процеси. Відбулися зміни в діловому кліматі країни та покращення міжнародного іміджу, що пов'язано в першу чергу з активізацією діалогу з ЄБРР і МВФ, західними партнерами, зацікавленими в реалізації масштабних виробничих і транспортних проектів на території України. Прискорилися процеси вступу України до СОТ.

По-четверте, відбулися покращення в юридично-правовому забезпеченні інвестиційної діяльності та вдосконаленні управлінських механізмів в господарській сфері країни. Дало свої результати запровадження спеціального економічного режиму інвестиційної діяльності в регіонах з метою залучення іноземних інвестицій у провідні галузі виробництва. Згідно указів Президента України передбачалося створення кількох спеціальних економічних зон, а також з 1 січня 2000 року на певних територіях пріоритетного розвитку запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності. Територіями пріоритетного розвитку названо АР Крим, кілька міст та районів Волинської, Житомирської та Чернігівської областей, а також міста Харків та Шостка. Разом з існуючими територіями пріоритетного розвитку (ТПР) в Донецькій та Луганській областях усього 54 райони отримали право реалізації інвестиційних проектів в режимі ТПР [182:45].

Кабінетом Міністрів України розроблено та затверджено Програму розвитку інвестиційної діяльності на 2002 – 2010 роки та Програму „Інвестиційний імідж України”, мета яких – консолідація ресурсів усіх державних та інших джерел фінансування сталого розвитку економіки, збільшення обсягів інвестицій і підвищення їх ефективності. За підсумками Всеукраїнської наради з питань поліпшення інвестиційного клімату в Україні,

яка відбулася 6 червня 2003 року, видано Указ Президента України від 7 липня 2003 року „Про додаткові заходи щодо залучення іноземних інвестицій в економіку України”, який передбачає підготовку проекту закону „Про державну підтримку та стимулювання інвестиційної діяльності в Україні”, створення Агентства з питань іноземних інвестицій тощо [183:5]. Прийнято Земельний (2001), Митний (2002) кодекси України, Закон „Про судоустрій України” (2002), Цивільний кодекс (2004).

Станом на початок 2004 року в Україні працювало близько 80 британських компаній, діяло понад 200 підприємств з британським капіталом. Головні сфери їхньої діяльності включають нафтову та газову галузі, енергетику, будівництво, харчову промисловість, фінансові послуги та виробництво споживчих товарів [184]. Розглянемо інвестиційну діяльність в Україні провідних британських компаній і найбільш успішні інвестиційні проекти, що здійснювалися протягом досліджуваного періоду в різних галузях.

Однією із найбільш успішних, перспективних, та одночасно найбільш проблемних галузей інвестування британського капіталу в Україні стала *гірничодобувна галузь* і зокрема *нафтогазодобування*, до якої прикута увага провідних британських та світових компаній – JP Kenny, British Petroleum Company, Royal Dutch/Shell Group, British Gas.

Компанія **JP Kenny (JP Kenny Exploration & Production Ltd. (JKX Oil & Gas)** – британське акціонерне товариство, яке спеціалізується на закордонних операціях у галузі розвідки та добування нафти і газу – прийшла в Україну у 1992 році. Початком її діяльності стала реалізація пошукового проекту „Дельфін” на шельфі Чорного моря, здійснювати який взялося СП **„Кримська нафтова компанія”** — дітище JP Kenny і „Чорноморнафтогазу”. Однак високий рівень ризику проекту змусив серйозно задуматися над розвитком видобутку на континенті. Англіїців зацікавили поклади нафти на Полтавщині. Влітку 1992 року розпочалася робота над проектом СП **„Полтавської газонафтової компанії” (ПГНК)**, офіційно зареєстрованої у 1994 році як товариство з обмеженою відповідальністю зі статутним фондом 3,1 млн. дол. США. Засновники – британська JP Kenny Exploration & Production Ltd. і два українських підприємства – „Полтавагазпром” та „Полтавагазгеологія”. Одночасно було отримано ліцензії на пошуки і розвідку на Ново-Миколаївській площі та на експлуатацію чотирьох родовищ. У 1996 році ПГНК першою з українських недержавних підприємств отримала кредит ЄБРР на суму 8 млн. дол. США. Всього з початку діяльності компанія отримала 136 млн. дол. інвестицій, з яких, окрім кредиту ЄБРР, також понад 120 млн. дол. від JKX та 7,5 млн. дол. від Standard Bank London [185].

Компанія у своїй роботі використовує найновіше устаткування та передові комп’ютерні технології, за що протягом останніх років удостоєна численних міжнародних (серед них – „Золота Арка Європи”, „Платинова Зірка”) та всеукраїнських нагород. У 1998 році фахівцями компанії вперше в Україні здійснено повномасштабну трьохвимірну сейсморозвідку, а згодом повністю комп’ютеризовано роботу офісу та виробничої бази.

У роботі СП виникало чимало перепон: обмеження державою (а то й повна заборона) реалізації продукції, втручання державних центральних та місцевих органів влади, конфіскація значних коштів, проблеми із укладенням нової ліцензійної угоди у 1997 р.,

податковий тиск, намагання витіснити з українського ринку британську ЖКХ, або принаймні зменшити її частку. Зокрема у 1997 році Укргазпром та Національна нафтова компанія через брокерську фірму на Лондонській фондовій біржі придбали 10,5-процентний пакет акцій ЖКХ. В британській пресі висловлювалася думка про те, що українські державні компанії пішли на цей крок через опозицію до придбання ЖКХ компанією Ramco Energy [186:23]. Парадоксальний факт, але саме в нашій країні, яка потерпає від гострого дефіциту власного палива та закупає його переважно в Росії, усі зусилля компанії, спрямовані на підключення до магістрального нафтопроводу і реалізацію своєї нафти Кременчуцькому НПЗ всіляко блокувалися. Потягом трьох років тягнувся конфлікт між британським інвестором, Фондом держмайна і дочірніми компаніями створеної після ліквідації „Полтавагазпром” НАК „Нафтогаз України”, в ході якого першого навіть виключили зі складу інвесторів. Лише у 2001 році рішенням Вишого арбітражного суду прийнято рішення про відновлення прав англійської компанії [187].

Ця справа викликала широкий міжнародний резонанс, адже відбувалося порушення як українського та міжнародного законодавства в цілому, так і двосторонньої українсько-британської міжурядової Угоди „Про взаємний захист інвестицій”. Уряд Великої Британії та ЄБРР звернулися до Уряду України з протестом проти дій Фонду держмайна України, а 3 квітня 2001 року Прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер направив особистого листа Президенту Л. Кучмі з проханням захистити інтереси компанії ЖКХ [188].

Загальний вклад СП ПГНК на початок 2004 року в економіку України склав 100 млн. дол. США [185]. У 2003 році британський співзасновник – компанія JP Kenny Exploration & Production Ltd. – отримала повний контроль над СП ПГНК, яке закінчило рік з прибутком близько 35 млн. гривень. Сьогодні компанія володіє ліцензією на розробку чотирьох родовищ та ще на двох проводить геологічну розвідку (див. додаток 2, рис.1,2).

Менш успішним був досвід роботи в Україні інших провідних британських компаній даної галузі. Так, діяльність четвертої в світі транснаціональної і третьої серед найбільших виробників нафти й газу компанії **British Petroleum Company**, яка у 1995 році відкрила в Києві представництво, на відміну від Росії, була дуже обмеженою. Відбувалося співробітництво з компанією приватних українських структур на рівні торговельних операцій із придбання нафтопродуктів. Кілька проектів, у тому числі створення мережі заправних станцій ВР на території Київської області, зупинені через неспроможність української сторони виконати взяті зобов'язання [186:24]. Компанією розроблено програму інвестування 10 млрд. дол. у розвідку й виробництво нафти, проект видобування природного газу в Дніпровсько-Донецькому регіоні до 2010 року. Проте вони залишилися нереалізованими. У 2001 році компанія покинула український ринок. Нові та небезпідставні надії для відновлення і розвитку співпраці надала зустріч Президента України із виконавчим директором корпорації Дж. Брауном у червні 2003 року. „Позитивні макроекономічні тенденції, що спостерігаються протягом останнього часу в Україні, є стимулом для активізації інвестиційного співробітництва” – заявив Дж. Браун [189]. До слова зазначимо, що в Росії у 2003 році компанією спільно з місцевими фірмами створено нафтовий холдинг

„ТНК/ВР”, активи якого оцінюються у 18 млрд. дол. Саме з ним 8 липня 2004 року „Укртранснафта” уклала угоду на постачання російської нафти протягом трьох років у реверсному напрямі нафтопроводом „Одеса–Броди”.

Світовий гігант британсько-голландський концерн **Royal Dutch/Shell Group** – до 2001 року найбільша нафтова компанія світу – започаткувала діяльність в Україні у 1992 році і спершу теж обмежилася переважно торгівлею мастильними матеріалами та хімічними продуктами. У 1996 році компанії було надано чотири ділянки на шельфі Чорного моря. Однак компанія тривалий час очікувала законодавчого забезпечення своєї діяльності. Як повідомив керуючий директор об'єднання Royal Dutch/Shell Group М. Муді-Стюарт, компанія була готова вкласти у розвиток газового комплексу України понад 1,5 млрд. дол. США [190:6]. У 2000 році Royal Dutch/Shell Group виступила з пропозицією створення міжнародного газового консорціуму по транспортуванню газу через територію України із розподілом часток акцій між провідними інвесторами – Shell International Gas Limited, російським „Газпромом” та НАК „Нафтогаз Україна” – у співвідношенні 25% – 25% – 25% + 1 акція [191]. Shell виявила бажання взяти концесію на користування української газовою трубою на 40 років з перспективним інвестування в її ремонт та технічну підтримку 600 млн. дол. Проте у самого концерну згодом розпочалася затяжна ресурсна та управлінсько-адміністративна криза і діалог було призупинено. Компанія також виявляла зацікавлення у проекті транспортування Каспійської нафти в Європу нафтопроводом „Одеса–Броди”.

На українському нафтогазовому ринку певний досвід співпраці мала компанія **British Gas**, яка в середині 90-х виявила зацікавленість в отриманні ліцензії на проведення розвідувальних робіт на п-ві Керч та щодо участі в експлуатації системи магістральних експортних газопроводів [186:26]. Однак, не отримавши відповідей, робота компанії в Україні фактично припинилася.

Британських підприємців у сфері газодобування зацікавили не лише родовища на сході та півдні України. У 2002 році спільне українсько-британське підприємство „**European Oil & Gas – Україна**” приступило до промислового добування газу на Городоцькому родовищі, що у Львівській області. Також працює українсько-британське СП „**Західна нафтова група**” (**West Oil Group**), якій належить 10,5 % акцій ВАТ „Львівгаз”.

Серед інших спільних проектів гірничодобувної галузі відзначимо СП „**Donbas Kleys**”, яке займається видобутком глини на півночі Донеччини.

В *металургійній промисловості* України працює британська компанія „**Mauerton Limited**”, яка здійснила інвестування в гіганта української промисловості „Запоріжсталь”. Компанія працює на ринку консультаційних послуг із питань торгівлі металопродукцією, дослідження кон'юнктури ринку металопродукції у Великій Британії та інших країнах.

У галузі *машинобудування* відзначимо роботу українсько-британського акціонерного товариства „**Міжнародні вугільні технології**”. Також в Донецьку група британських компаній підписала контракти з Петровським машинобудівним заводом та кількома шахтами про модернізацію виробництва гірничого устаткування і переоснащення шахт на суму 111 млн. дол. [5:170]. На початку лютого 2005 року британський гігант CV „**Motors**” Ltd.

придбала 60-процентний пакет акцій ВАТ „Луцький автомобільний завод”, що є наразі найбільшою британською інвестицією в автомобільне виробництво України.

Яскравим прикладом успішного інвестування британських коштів в *електротехнічну галузь* стала діяльність українсько-британського спільного підприємства „**Britanica**”. Засноване у 1994 році, підприємство спеціалізується на продажі та маркетингу відомих британських торгівельних марок опалювального обладнання та власному виробництві телефонних апаратів і електричних побутових приладів. Успішна реалізація продукції дозволила компанії відкрити сучасний завод у Ровеньках (Київська обл.), власні офіси та виставкові зали у Києві, Луганську та інших містах України (див. додаток 2, рис.4.) [192:16]. Велике зацікавлення викликала організація підприємством безвідходного підприємства, тому компанія працює з британською філією однієї з найбільших міжнародних компаній з управління активами для оцінки потенціалу ширшого застосування набутого досвіду повторного використання пластику в Україні. „Britanica” налагодила відносини з рядом компаній у Великій Британії та ЄС.

Відзначимо також діяльність житомирського заводу з виробництва сталевих конструкцій, яким володіє та керує компанія **Ward Building Systems Ukraine**, дочірнє підприємство британської компанії AWBS Holdings Ltd. Це одна з найбільших та найуспішніших британських інвестицій в Україні. Завод виробляє збірні сталеві конструкції найвищих міжнародних стандартів для будівельної промисловості України та інших країн, забезпечуючи робочі місця більш ніж двомстам місцевим робітникам.

СП „**The Little Black Cat**” в Чернівцях – одне з перших українсько-британських спільних підприємств в Україні, – засноване у 1991 році українським АТ „Фіотекс” та англійською фірмою „The Little Black Cat, Ltd” і спеціалізується на *пошитті* легкого жіночого одягу із сировини замовника [193]. За 12 років діяльності підприємство придбало великий досвід у сфері зовнішньоекономічної діяльності. 90% продукції СП виготовлено на замовлення англійської фірми.

В галузі *виробництва побутової хімії та косметичних засобів* виділимо діяльність в Україні всесвітньо відомої американсько-британської компанії **Procter & Gamble (PG)**, продукція якої з’явилася на українському ринку у 1990 році, а в 1993 відкрито офіс у Києві. З початку 1995 компанія інвестувала більше 150 млн. дол. в основні кошти, оборотний капітал, дистриб’юторську інфраструктуру, а також маркетингову підтримку своєї продукції [194]. „**Проктер енд Гембл Україна**” виросла в одну з провідних компаній сфери товарів народного споживання.

У 1997 році в рамках глобального придбання компанією **Procter & Gamble** англійської фірми **Tambands Ltd.**, завод в м. Бориспіль (Київська обл.), що випускає засоби жіночої гігієни, став частиною „Проктер енд Гембл в Україні” (див. додаток 2, рис.3). 85% продукції цього заводу експортується до країн Східної та Західної Європи, а також Північної та Латинської Америки. Сам завод заснований ще у 1988 році компанією Tambrands Ltd. як власність радянсько-англійського СП „Фемтек”. У 1992 році СП „Фемтек” реорганізоване у

підприємство зі 100-процентними іноземними інвестиціями – **ТОВ „Тамбрандс-Україна”**. На фабриці працює понад 300 робітників.

Основним світовим бізнес-конкурентом **Procter & Gamble** є відома міжнародна корпорація **Unilever**, утворена в першій половині ХХ ст. злиттям голландського та британського капіталів. Unilever виробляє широкий асортимент товарів побутової хімії, особистого догляду та продуктів харчування (всього 1600 марок товарів) по всьому світу. У 1998 році загальний обсяг продаж Unilever склав понад 27 млрд. дол. США [195]. Зазначимо, що українським споживачам продукція Unilever відома вже близько 30 років. У липні 1998 року зареєстровано дочірню компанію міжнародної корпорації Unilever – **ТОВ „Юнілівер Україна”**, яка представляє на українському ринку ряд продуктів – відомі світові бренди чаї Lipton та Sun Tea, шампуні Timotei та Organics, засіб для чищення CIF, засіб для дезинфекції, чищення та відбілення Domestos, пральні порошки ОМО та SURF, серія дезодорантів-антиперспірантів REXONA, чоловіча парфумерна серія DENIM, косметичне мило LUX. Корпорація проводить активну діяльність в Донецькій області, співпрацюючи з іншими відомими британськими інвесторами. Наприклад, компанія закупляє сировину (продукти переробки насіння олійних культур) на заводі британської фірми Cargill.

В галузі *сільського господарства та переробної промисловості*, окрім згаданої британської **Cargill**, яка збудувала в Донецьку завод з переробки насіння олійних культур вартістю в 40 млн. дол. (фінансування за участю ЄБРР), на ринку України також відзначимо діяльність фармакологічного та агрохімічного британсько-шведського концерну **AstraZeneca**, який у 2000 році спільно з швейцарською Novartis створив одну з провідних європейських фірм по виробництву агрохімічних засобів захисту рослин – компанію **Syngenta**.

Український ринок виробництва та реалізації *продуктів харчування* серйозно зацікавив британських підприємців. У 1993 році розпочалося співробітництво дистриб'юторської компанії „Піраміда” із англійською компанією **Ahmad**, всесвітньовідомим виробником чаю, яка наступного року отримала ексклюзивні права на продаж чаю „Ахмад Ті” в Україні [196]. У травні 1998 року в Харкові засновано спільне українсько-британське товариство з обмеженою відповідальністю **„Українська чайна фабрика „Ахмад Ті”**, яка випускає 25 видів чаю. Британський капітал у вигляді 50-процентної частки акцій компанії Scottish & Newcastle холдингу Baltic Beverages Holding, який управляє Пивоварним заводом **„Славутич”**, долучився до виробництва пива в Україні. У 2001 році завод отримав кредит ЄБРР. Серед інших підприємств галузі також відзначимо українсько-британське СП з переробки м'яса **„Галев-Ресурс”** в Пустомитівському районі Львівської області, засноване українсько-канадським підприємством **„Галев ЛТД”** і британською United Resources. В сфері громадського харчування – компанія **„Максбет”** (Київ).

В галузі виробництва та реалізації *хімічної продукції та фармацевції* в Україні, серед інших, працюють СП **„Фармікс”** в Луганську, СП **„Петрел”** в Одесі, **„Велта ЛТД”** в Полтаві, фірма **„Далбі”** в Києві.

В галузі виробництва паперу та упаковочних матеріалів одне з провідних місць в Україні належить **Рубіжненському картонно-тарному комбінату (РКТК)** та його британського інвестора **компанії DS Smith**, що є провідною британською компанією з виготовлення пакування. Комбінат розпочав роботу у 1996 році, а в 2003 відкрито новий цех з виробництва високоякісного пакування з гофрокартону з багатоколірним друком, розраховане на замовників з високими вимогами до графічного дизайну і призначене для такої продукції як напої та кондитерські вироби, комп'ютерна техніка та високоякісні електроприлади, одяг, взуття, іграшки тощо [197]. Протягом останніх семи років акціонери через серію проектів інвестували в РКТК 163 мільйони гривень (19 млн. ф.ст.), а ЄБРР нещодавно виділив кредит 14 млн. дол. для модернізації та розширення існуючого виробництва паперу і гофрокартону.

У сфері послуг за участю британського капіталу створено СП **“ЄВРОКРИМ”** (кредитно-фінансова торгівельна компанія), **ТЗОВ „Міжнародна комерційна компанія”** (лізинг), **„Dean Group Україна”** (юридичні консультації), **„Компанія МЕМ” ЛТД** (постачання електричної енергії), СП **„ІСА–Morrison”** (будівництво), **Jones East 8** (агенство нерухомості), **В.С. Toms & Co** (міжнародна юридична фірма), **„Фортеця С”** (послуги з надання охорони) тощо. Транспортні послуги найвищого класу з міжнародних авіаперевезень надає українським споживачам всесвітньовідома компанія **British Airways**.

На ринку України з 1992 року працює провідна британська консультаційно-аудиторська фірма **Pricewaterhouse Coopers**. Робота фахівців Pricewaterhouse Coopers організована за галузевим принципом, що дозволяє їм накопичувати спеціалізовані знання і досвід у п'яти стратегічно важливих для України галузях: енергетика, банківський сектор, телекомунікації, промислове виробництво і виробництво споживчої продукції. Послуги компанії охоплюють різноманітні аспекти бізнесу від стратегічних перетворень, дослідження ринків і впровадження інформаційних систем до аудиту і податкового планування. Найяскравішими прикладами діяльності Pricewaterhouse Coopers в Україні стали дослідження ринкового потенціалу для українського транспортно-пасажирського літака, аналіз і прогноз ринку автомобілів в Україні і Росії для СП "АвтоЗАЗ - ДЕУ", визначення стратегічних завдань та розробка системи корпоративного управління для провідного українського виробника спеціальних сталей, робота з підприємствами Запорізької області та Криму [198]. Фахівці компанії, у співпраці з „Укртранснафтою”, відпрацювали бізнес-план для комерційної експлуатації стратегічного для України та усієї Європи нафтопроводу „Одеса-Броди”.

У сфері цінних паперів та банківських кредитів в Україні досвід роботи мають британська **Regent Capital**, банк **ING Barings**. Британські капітали наявні у статутному фонді **CJSC „Microfinance Bank” (Київ)** тощо.

Регіональна структура британських інвестицій в Україні є достатньо широкою та об'ємною. Серед регіонів України провідні позиції по залученню британського капіталу займали Донецька, Київська, м. Київ, Львівська, Житомирська, Черкаська, Херсонська, Полтавська, Чернівецька та Чернігівська області. Перше місце займала Донецька область, в

яку станом на 1.01.2004 підприємцями Сполученого Королівства вкладено близько 42 млн. дол. США (третій показник після США і Британських Віргінських островів) [199] (див. додаток 2, діагр.8). В галузевій структурі – найбільші інвестиції у вугільній, металургійній промисловості, машинобудуванні та АПК. В області працювало 69 представництв іноземних фірм, з них 9 – британські.

Чернігівська область станом на 1.10.2004 отримала від англійських інвесторів 24,2 млн. дол., що склало 26,6 % всіх інвестицій (2-ге місце після Німеччини) [163]. Найбільш інвестиційно привабливими в області залишаються підприємства харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів. Британські інвестори у 2002 році вийшли на провідні позиції у м. Харкові. З липня 2000 по листопад 2002 року частка британських інвестицій в загальному обсязі іноземних інвестицій в економіку міста зросла з 6,7 % до 22 % відповідно [182:296], що дозволило їм вийти на перше місце. В Київську область станом на 1.01.2003 надійшло 19,3 млн. дол. США (72% до підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості) [200]. Працювало 16 спільних підприємств. У Києві, який продовжує лідирувати у сфері інвестиційної діяльності іноземних компаній, залучаючи третину всього зовнішнього фінансування України, Велика Британія протягом 2000 – 2003 років за обсягами інвестування стабільно займала 3 місце після США та Німеччини [201]. У Львівську область лише до 2000 року включно надійшло понад 21 млн. дол. британського капіталу [202]. На Херсонщині станом на 1.07.2004 інвестиційна частка Сполученого Королівства складала 10,1 млн.дол. (2-ге місце) [203], а в Черкаській області – 8,2 млн. дол., станом на 1.01.2004 (3-тє місце) [204]. Велика Британія займала провідні позиції серед іноземних інвесторів в Чернівецькій (3,1 млн. дол., станом на 1.01.2004), Житомирській (2 місце, станом на 1.01.2004) та Полтавській (3 % інвестицій, 4-ге місце, станом на 1.01.2002) областях [205; 206;161].

Розвитку інвестування в українську економіку, та в цілому її реформуванню, значно посприяла робота британського *Фонду технічної допомоги „Ноу-хау”*, функції якого з 1997 року перебрало на себе новостворене *Міністерство міжнародного розвитку (Department for International Development)* Сполученого Королівства. В рамках діяльності цих структур надавалася допомога малому бізнесу в Україні, підприємцям фінансової та банківської сфер, реалізовувалися програми з реструктуризації енергетичних та сільськогосподарської галузей економіки, а також здійснювалася підтримка британських компаній, що планували інвестувати в Україні. Загалом уряд Сполученого Королівства виділив на реалізацію програми економічного розвитку України 12 млн. дол. США [207:34]. Фонд „Ноу-хау”, допомагаючи модернізувати українське господарство, щорічно складав огляди стану української економіки для урядових установ в Лондоні. Економічна складова становила лише частину загального спектру напрямів діяльності британських установ з реалізації програм технічної допомоги в Україні, про що йтиметься у наступних розділах.

При розгляді залучення британських капіталів в економіку України слід виділити діяльність *Європейського Банку реконструкції і розвитку*, який є найбільшим інвестором в регіоні Центральної та Східної Європи. ЄБРР здійснює проектне фінансування банків,

підприємств і компаній, інвестуючи як у нові виробництва, так і в діючі фірми. Інвестиційний фонд банку спрямований на поживлення процесів приватизації, розвиток приватного сектора, реорганізації фінансової і банківської системи і, зазвичай, надає сприяння діяльності приватних підприємств. Британія, поряд із країнами „Великої сімки”, є провідним донором ЄБРР, який, серед інших форм роботи, здійснює співфінансування та залучення прямих іноземних інвестицій в Україну. Вище зазначалося про фінансування ЄБРР діяльності українсько-британських спільних підприємств „Полтавська газонафтова компанія” (1995р. – 8 млрд. дол.), промислового виробництва компанії Cargill в Україні (1999р. – 56 млн. дол.; 2000 р. – 14 млн. дол.), Пивоварного заводу „Славутич” (2001р. – 16,2 млн. дол.), Рубіжненського картонно-тарного комбінату (2002 р. – 14,3 млн. дол.) [208]. ЄБРР у свій час надало кредити для діяльності британських Royal Dutch/Shell Group, British Gas по розвідці покладів нафти і газу на Чорноморському шельфі. Реалізації цих та інших проектів банку в Україні посприяло засідання ЄБРР в Києві у травні 1998 р., в якому взяло участь чимало британських бізнесменів та фінансистів. Уряд Британії представляв заступник міністра Департаменту міжнародного розвитку Дж. Фукс.

Аналіз статистичної інформації та узагальнення фактичного матеріалу по інвестиційній діяльності британського капіталу в Україні у 1991 – 2004 роках дають змогу виділити загальні особливості британського інвестування в Україні:

- спостерігалася стійка тенденція до зростання обсягів інвестицій;
- британський капітал поступово розширював сферу діяльності;
- наявне зосередження підприємств з іноземними інвестиціями у промислових центрах і регіонах України;
- склад іноземних інвесторів неоднорідний: великі всесвітньо відомі корпорації, малі фірми, що зазвичай орієнтовані на швидку віддачу інвестицій або вигоду разових операцій;
- розподіл інвестицій між галузями нерівномірний, що пояснюється нерівномірним впливом економічної кризи на різні сфери виробництва та іншими детермінантами інвестиційної привабливості галузей;
- іноземні інвестори виявляли обережність у великих та довгострокових інвестиціях;
- незначна кількість інвесторів на приватизаційному ринку та стратегічних інвестицій;
- переважали такі форми здійснення іноземних інвестицій, як внески рухомого і нерухомого майна, та, в меншій мірі, грошові внески;
- доля портфельних інвестицій незначна (див. додаток 2, діагр.9), що пов'язано із нерозвиненістю фондового ринку.

Протягом 1991 – 2004 років Україна зробила ряд спроб залучити у свою економіку британські інвестиції, проте слід відзначити їх явну недостатність, що відображає загальну тенденцію інвестування в українську економіку. За підрахунками фахівців, здійснених у 90-ті роки, обсяг необхідних інвестицій для економіки України повинен складати не менше 40-50 млрд. дол. США. Згідно даних Держкомстату України загальний їх обсяг станом на 1.01.2005 становив 8 млрд. 354 млн. дол. США [181]. Це принаймні у 4-5 разів менше

необхідного мінімуму. Серед країн Центральної та Східної Європи Україна за інвестиційними показниками займає останні позиції, значно поступаючись найближчим сусідам – Польщі, Угорщині, Чехії, які за своїм ресурсним та національним науково-технічним потенціалом принаймні її не переважають. Іноземні інвестиції (в тому числі британські) в економіку цих країн протягом останніх десяти років були на кілька порядків вищими, ніж в Україні. В цілому у 2000 році на ринки країн Центрально-Східної Європи припало лише 0,2 % загальних британських інвестицій [209]. На ринках європейського регіону, які розвиваються, британські компанії проявляли достатню обережність, уникаючи ризикованих вкладень капіталу і надаючи перевагу розширенню наявних позицій, або забезпеченню інвестицій жорсткими гарантіями.

Завдяки тим заходам, які докладалися в Україні для покращення економічної ситуації в цілому, та в інвестиційній сфері зокрема, спостерігалися тенденції до її стабілізації та поступового покращення, але до економічного прориву ще достатньо далеко. Доводиться констатувати, що основний негативний багаж з комплексу проблем в економіці, зокрема в сфері інвестування, Україна перенесла з XX у XXI століття. Так, згідно даних міжнародного експертного рейтингу „2002 Index of Economic Freedom by the Heritage Foundation” Україна займала 137 місце з 155 країн за рівнем лібералізації економіки [210:9]. У 2001 році за рейтингом „Investment Risk Rating by the Economist Intelligence Unit” Україна зайняла позицію в заключній групі D з високими показниками інвестиційних ризиків. Серед основних причин вказувалася корупція.

Голова комерційного відділу Посольства Великої Британії Д. Мур виділив ряд негативних факторів, з якими стикаються британські компанії в Україні: надмірна регуляція інвестиційних процесів державою, непрозорість економіки, проблеми з оплатами, бюрократія, „арканна” податкова система, неповернення НДС та недосконале законодавство [211:31]. Дослідник П. Ігнат'єв виділяє три головних фактори, що суттєво перешкоджають надходженню британського капіталу в Україну: 1) постійна зміна інвестиційного законодавства і втручання держави в економічні процеси, занадто ускладнена система реєстрації СП, домінування у діловому житті країни тіньової економіки та економічної злочинності; 2) негативний досвід діяльності британських фірм на українському ринку; 3) сумнівний імідж України, що сформувався у міжнародній пресі [11:69]. Колишній керівник Торгово-економічної місії України у Великій Британії і дослідник В. Майко серед факторів, які істотно впливають на те, що Україна залишається поза зоною пріоритетного інвестування, виділив наступні:

- недостатньо кваліфікована підготовка презентації українськими підприємцями інвестиційних проектів;
- неврахування тенденцій розвитку світової економіки;
- зазвичай відсутність швидкої адекватної реакції на різкі зміни, в тому числі сприятливі, що раптово виникають на світових ринках;
- стратегічні портфельні інвестиції не працюють в Україні через несумісність вимог інвестора та реалій українського фондового ринку;

- недоліки у системі підготовки інвестиційних проектів;
- відсутність професійного менеджменту на загальнодержавному рівні;
- відсутність координації між підприємствами різних міністерств та відомств України;
- відсутність скоординованої участі українських підприємств в інвестиційних форумах;
- брак розуміння технологій міжнародного виробництва та стандартів рентабельності тощо з боку українського менеджменту;
- загальний стан справ в Україні, часті випадки недобросовісного ведення бізнесу [146:16-17].

Незважаючи на труднощі, українсько-британське інвестиційне співробітництво має значний потенціал на перспективу. Велика Британія володіє значними економічними ресурсами (кошти, новітні технології) та практичним досвідом модернізації власної економіки. Україна приваблива для іноземних інвесторів в багатьох аспектах: висококваліфікований та освічений персонал, відносно низькі витрати на оплату праці, сформовані виробничі ресурси та близьке розміщення до європейських ринків. Структури економік двох країн здатні успішно доповнювати одна одну. Так, в Україні і надалі розвиватимуться саме ті базові галузі, яких Сполучене Королівство позбувається, зокрема вугільна. Це створює відповідні можливості постачання з України відповідної продукції в обмін на послуги з трансферу технологій та ноу-хау, поставки технологічного устаткування, тобто комплексного розвитку інноваційних технологій. Слід врахувати вітчизняні можливості у сфері фундаментальної та прикладної науки. Перспективним виглядає співпраця українських та британських підприємців з подальшого розширення розвідки, нафто- та газовидобутку, нафтопереробки і транспортування енергоносіїв, впровадження енергозберігаючих технологій, реструктуризації вугільної промисловості, модифікації атомної енергетики на базі сучасних технологій, механізації сільського господарства, розвитку легкої промисловості. Сполучене Королівство має значний досвід у реструктуруванні саме тих галузей промисловості, які є надзвичайно важливими для України: вугільній і оборонній, важкому машинобудуванні, ядерній енергетиці. Надзвичайно перспективні напрями співпраці – реалізація проектів у космічній галузі та авіаіндустрії, машино- та суднобудуванні, будівництві, надання консультаційних, кредитно-фінансових і транспортних послуг, реорганізація та розбудова туристичної інфраструктури України.

Значну зацікавленість широкого кола закордонних інвесторів щодо перспектив роботи на українському ринку засвідчила міжнародна інвестиційна конференція „Україна – східний двигун Європи”, яка відбулася в Лондоні наприкінці вересня 2004 року і була організована Міністерством фінансів України та британською компанією „Euromoney conference”. Участь у конференції взяли близько 350 портфельних інвесторів з усіх частин світу [212]. Під час чотирьох “круглих столів” презентовано наявну і перспективну структуру економіки України, параметри інвестиційного клімату, можливості фінансового та енергетичного секторів. На семінарах українські урядовці, представники компаній і місцевого самоуправління обговорять з інвесторами інвестиційний потенціал міста Києва, розвиток транзитних можливостей України, функціонування ринків акцій та облігацій.

До слова слід зазначити, що на перспективу слід сподіватися залучення українського капіталу, який останніми роками активно формується, в економіку Великої Британії. В першу чергу маємо на увазі інвестування у сферу послуг, торгівлю, туризм. Однак для українських підприємців ця форма реалізації власного економічного потенціалу безумовно є значно більш проблематичною, ніж, скажімо, для російських. Проблема лежить не лише у площині економічних можливостей потенційних українських інвесторів, але й у географічній віддаленості британського ринку та його насиченості капіталами розвинених країн, а отже величезній конкуренції, що, в цілому, робить його мінімально перспективним для діяльності українського капіталу, у порівнянні, скажімо, з ринками країн близького зарубіжжя. Станом на 1 січня 2004 року маємо наступні показники. Загальний обсяг інвестицій з України склав 163,5 млн.дол., з яких у країні ЄС – лише 17,3 млн. дол. [213]. На Сполучене Королівство припало всього 200 тис. дол. українських прямих інвестицій.

Реалізація конкретних довгострокових проектів у провідних перспективних сферах дозволить українсько-британському економічному співробітництву в цілому вийти на якісно новий рівень та реалізувати значний наявний потенціал. Для цього залучення британських інвестицій в економіку України повинно нарешті набути конструктивного системного характеру із неодмінним врахуванням національних інтересів країни-акцептора з огляду на перспективи подальшої інтеграції останньої в світовий та європейський господарські комплекси.

* * *

Виходячи з аналізу українсько-британського співробітництва в економічній сфері протягом 1991 – 2004 років можемо сформулювати ряд висновків.

По-перше, Україна та Велика Британія мають певні здобутки та набули досвіду двосторонньої економічної співпраці, які, виходячи із потенційних можливостей економік двох країн, є далекими від оптимальних. Економічним відносинам в цілому бракувало системності, часто послідовності (особливо в торгівлі) та стабільності. Обидві країни пройшли складний, проте необхідний шлях взаємопізнання один одного як можливого стабільного, передбачуваного та надійного партнера.

Фактори стримування розвитку двосторонніх економічних відносин в цілому мали об'єктивний характер. Україна як молода держава, позбавлена до цього можливості самостійної зовнішньоекономічної політики, надто важко та повільно освоює незвичайну для неї роль суб'єкта міжнародних економічних відносин. Далися взнаки макроекономічна нестабільність (протягом 90-х років), значні правові, організаційні, інформаційні проблеми, нерозвиненість на достатньому рівні сфери послуг (в першу чергу – фінансових), застосування недостатньо обґрунтованих торговельних преференцій, накладання політичних інтересів на економічні.

Велика Британія у відносинах з Україною зайняла природно дуже прагматичну, навіть дещо консервативну, виражену позицію як на державному, так і на приватному рівнях. Однак налагодження стабільних політичних відносин мало свій позитивний вплив на економічне співробітництво і вже в найближчій перспективі, із внутрішньою політичною та економічною стабілізацією в Україні, повинно посприяти його інтенсифікації.

По-друге, виникає необхідність в якнайшвидшому уточненні пріоритетних цілей зовнішньоекономічної політики України, втілення ефективних механізмів з інтеграції економіки України до сучасних світових економічних процесів, враховуючи національні інтереси держави, її потенціал, ресурси та економічні можливості. Зусилля по активізації зовнішньоекономічної діяльності в ключових секторах української економіки не матимуть бажаного ефекту без розробки загальнодержавної концепції зовнішньоекономічної політики із врахуванням зовнішньополітичних пріоритетів нашої країни як на регіональному, так і на міждержавному рівнях. Постає нагальна необхідність розробки стратегічної перспективної комплексної програми українсько-британського економічного співробітництва, яка б забезпечувала його стабільність. Необхідно підкреслити, що у формуванні концепції економічного співробітництва між двома країнами українська сторона повинна виходити з того, що Велика Британія, серед інших країн Західної Європи, є перспективним стратегічним партнером.

По-третє, зовнішньополітична та зовнішньоекономічна сфери діяльності держави є нерозривно пов'язаними і взаємодетермінованими. Тому, виходячи із досвіду відносин України та Сполученого Королівства, для розвитку економічних відносин визначальний вплив чинитиме визначеність курсу Україна на зовнішній арені та його послідовна реалізація. Очевидно, що сучасні слабкі євроінтеграційні позиції України, її невідповідність політичним та економічним критеріям повноправної інтеграції до ЄС є закономірним результатом непослідовності і зволікань у здійсненні реформ. Україна залишилася позаду провідних країн Центрально-Східноєвропейського регіону. Успіхи української дипломатії та заслужене визнання позитивної ролі України в підтриманні регіональної стабільності і безпеки виявилися недостатніми, аби компенсувати брак структурних реформ всередині країни, що об'єктивно не дозволило їй зайняти належне місце в світовому господарстві.

В цьому контексті надзвичайно важливо для України враховувати зовнішньополітичний та зовнішньоекономічний курс Великої Британії. Країна має достатню політичну волю та економічну зацікавленість у тому, щоб перевести співробітництво Україна – ЄС у більш конкретну і результативну площину.

РОЗДІЛ ІІІ.

УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Зі здобуттям Україною незалежності сфера безпеки та оборони одразу стала пріоритетною сферою діяльності молодій державі на міжнародній арені та, зокрема, одним із найбільш перспективних напрямів в комплексі українсько-британських відносин. Саме в цій сфері, поряд із економічною, молода країна зазнала глибокої кризи, ознаки якої спостерігаємо до сьогоднішнього дня. Постає нагальна необхідність в управлінському і матеріально-технічному реформуванні колишніх Радянських Збройних Сил на території України в контексті процесу формування Збройних Сил України. На порядку денному постало питання про ядерне роззброєння, скорочення значних запасів звичайних озброєнь. Велика Британія, маючи великий досвід у розбудові і реформуванні війська, будучи впливовим членом військово-політичної організації НАТО, займаючи ключову позицію в становленні сучасної системи колективної безпеки на євроатлантичному просторі, стала важливим партнером України у цій сфері.

Співпрацю у сфері безпеки та оборони слід розглядати в контексті масштабних геополітичних змін, що відбулися на початку 90-х років в Європі та світі. З розпадом соціалістичного табору та СРСР відбулася ліквідація післявоєнної системи безпеки, яка ґрунтувалася на протистоянні, суперництві і взаємостримуванні двох потужних військових блоків – НАТО (на чолі зі США) та Організацією Варшавського Договору (на чолі з СРСР). Виникла необхідність у формуванні нової системи безпеки, яка б ґрунтувалася не на протистоянні військових блоків, а на співпраці всіх її учасників заради спільної безпеки та захисту від нових загроз. Україна як нова незалежна держава, що виникла на пострадянському просторі, одразу опинилася в центрі уваги провідних західних країн (в першу чергу США і Великої Британії), що було зумовлено її стратегічним геополітичним та геоекономічним потенціалом, наявністю численних запасів ядерних і звичайних озброєнь, та, відповідно, виключною важливістю у формуванні нової системи безпеки на Європейському континенті.

З огляду на вищезазначені аргументи, українсько-британське співробітництво у сфері безпеки та оборони розпочалося практично одразу після встановлення офіційних відносин між двома країнами і набуло предметного конструктивного характеру. У липні 1992 року відбувся перший офіційний візит делегації Міністерства оборони України (далі – МОУ) до Великої Британії на чолі з Міністром К. Морозовим. У вересні 1992 року в ході переговорів Міністра закордонних справ України з Держсекретарем з питань оборони Сполученого Королівства М. Ріфкіндом сторони погодили стратегічні плани та перспективи співробітництва країн, бачення майбутньої моделі безпеки на європейському континенті. Під час візиту до України М.Ріфкінда, що відбувся у вересні 1993 року, укладено Меморандум

про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва між МОУ та МО Великої Британії, який визначив напрями двосторонньої військової співпраці між країнами:

- ✓ взаємні візити делегацій вищих військових відомств, органів стратегічного планування та оперативно-стратегічних органів збройних Сил України та Великої Британії;
- ✓ надання британською стороною допомоги Україні з питань реформування Збройних Сил (переходу МОУ на цивільну основу, навчання українських військовослужбовців у військових навчальних закладах Сполученого Королівства, підготовки штабних офіцерів й підрозділів для участі у миротворчих операціях, перекваліфікації та адаптації українських військовослужбовців, звільнених у запас або відставку);
- ✓ організація та проведення спільних військових навчань і польових тренувань з метою досягнення сумісності у багатонаціональних операціях з підтримки миру;
- ✓ військово-технічна співпраця;
- ✓ організація мовної підготовки українських військовослужбовців в обох країнах за програмою „Англійська мова для Збройних Сил України” [207:35].

Згідно з Меморандумом створено українсько-британську комісію з питань військового співробітництва, яка розробляє та узгоджує щорічну Програму двостороннього співробітництва у військовій галузі. З 1995 року за такою програмою здійснюється військове співробітництво між двома країнами.

У Договорі „Про принципи відносин і співробітництво між Україною та Великою Британією” визначено ряд основоположних принципів військової співпраці і відносин у сфері безпеки:

- відданість мирному врегулюванню спорів;
- організація Збройних Сил та співпраця виключно в оборонних цілях;
- запобігання розповсюдженню ядерної зброї та всіх інших видів зброї масового знищення;
- дотримання міжнародних документів щодо скорочення та обмеження розповсюдження зброї масового знищення і звичайних видів озброєнь;
- виконання зобов'язань за Статутом ООН;
- співробітництво в рамках інших міжнародних організацій, членами яких є сторони, а також на міжнародних конференціях і форумах [58:74].

Як уже зазначалося, Україна у 1994 році офіційно відмовилася від наявних значних запасів ядерних озброєнь та приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року. Однією зі сторін-підписантів Меморандуму про надання гарантій безпеки України була Велика Британія, яка стала гарантом безпеки України, а, отже, стратегічним партнером нашої держави у сфері безпеки та оборони. Практичним кроком у напрямку ядерного роззброєння України стало надання Великою Британією контейнерів і відповідного устаткування для реалізації програми поетапного демонтування та вивезення з території України ядерного арсеналу. Її уряд також виділив допомогу в розмірі 500 тис. фунтів

стерлінгів для перепідготовки українських військовослужбовців (у т. ч. з ракетних військ стратегічного призначення) у зв'язку зі скороченням Збройних Сил України [214:91].

У 1992 році Україна приєдналася до Договору про звичайні Збройні Сили в Європі (ЗЗСЄ), за яким зобов'язувалася скоротити власні озброєння до рівня, передбаченого даним документом. Період скорочення за Договором про ЗЗСЄ завершився в Україні 31 жовтня 1995 року. Цього дня у присутності керівництва МОУ, військових аташе європейських держав, почесних гостей, окремої інспекційної групи Великої Британії на Київському бронетанковому ремонтному заводі ліквідовано останній танк із числа тих, що підлягали скороченню [60:199]. Під звітом про цю подію стоїть підпис керівника британської інспекційної групи з контролю за роззброєнням майора В. Вільєма.

Для налагодження українсько-британського співробітництва в сфері безпеки велике значення мав насичений двосторонній міждержавний діалог на найвищому рівні, який здійснювався у 1995 – 1997 роках, контакти міністерств оборони обох країн. У 1995 році розпочалася співпраця Британської Ради в Україні зі Збройними Силами України щодо здійснення заходів з викладання англійської мови та надання інформаційних послуг. У Королівському коледжі оборонних досліджень перебував на навчанні полковник А. Андрієвський, який став першим одержувачем стипендії імені Манфреда Вернера [107:14].

В лютому 1996 року Лондон відвідав Міністр оборони України В.Шмаров. Відбулися переговори з Держсекретарем у справах оборони Сполученого Королівства М.Портілло, начальником Штабу оборони Великої Британії фельдмаршалом П.Інджем, начальником Генерального штабу сухопутних військ ген. сером Ч. Гетрі, Головнокомандувачем Сухопутних військ ген. сером Дж. Уїлсі, військовими радниками, членами парламентського комітету з питань оборони. Міністр відвідав авіабазу Бентлі Прайорі. Підписано Протокол про розвиток стосунків у військовій галузі, яким передбачено продовження співпраці міністерств оборони обох країн, програми навчання українських військовослужбовців у навчальних закладах Сполученого Королівства, встановлення прямих зв'язків між військовими частинами [215:3].

У 1996 році започатковано спільні українсько-британські військові навчання під назвою „Козацький експрес”, які пройшли у вересні на Яворівському полігоні поблизу Львова. По закінченні навчань на військовому полігоні Драпсько в Польщі відбулася зустріч керівників військових відомств України, Польщі та Великої Британії (відповідно, О. Кузьмука, С. Добжанські та М. Портілло). Вони обговорили питання військової співпраці, підготовки підрозділів для участі у миротворчій діяльності [216:6]. Започатковано тристоронні українсько-польсько-британські військові навчання „Козацький степ”, які стали традиційними заходами в рамках реалізації військової співпраці та підготовки миротворчих контингентів країн-партнерів. Останні навчання проходять щорічно по чергово на полігонах в Україні, Польщі та Великій Британії.

1997 рік був плідним на контакти вищого керівництва Збройних Сил України та Великої Британії. В лютому на запрошення Міністра оборони України у Києві з офіційним візитом перебував Держсекретар оборони Сполученого Королівства М.Портілло. Відбулися

його зустрічі з Президентом України, Секретарем РНБОУ, Міністром закордонних справ України, Міністром оборони, керівництвом парламентської комісії з питань оборони і держбезпеки. Міністр виступив перед керівним складом та офіцерами центрального апарату МОУ щодо проблеми поширення НАТО на Схід, розповів про здобутки та перспективи українсько-британського співробітництва. Сторони погодили питання щодо стажування у 1997 році 60 слухачів Академії Збройних Сил України в Королівських збройних Силах Великої Британії [217:3]. У вересні 1997 року Україну відвідав новопризначений Держсекретар оборони Сполученого Королівства Дж. Робертсон, який взяв участь у тристоронній зустрічі міністрів оборони та українсько-польсько-британських навчаннях. В грудні цього ж року з візитом в Лондоні побував Міністр оборони України ген. О. Кузьмук.

Окремим комплексним напрямом у співпраці українських та британських військових стала **спільна участь в миротворчих операціях** в „гарячих точках” планети. Конкретною формою миротворчої діяльності стали операції з підтримання миру (ОПМ) під егідою ООН і ОБСЄ. Згідно даних МЗС України, станом на 2000 рік у міжнародних операціях з підтримання миру взяли участь понад 12000 українських військовослужбовців [218:16]. У „гарячих точках” планети українські вертолітні і саперні полки та підрозділи постійно співпрацювали з британськими піхотними полками у забезпеченні охорони населених пунктів та цивільних об’єктів, розгортанні та роботі технічного обладнання, наданні гуманітарної допомоги в районах, що постраждали від військових дій. Такими „гарячими точками” в останнє десятиліття були Ангола, Боснія і Герцеговина, Македонія, Хорватія, Косово. Українські та британські цивільні спостерігачі брали активну участь у моніторингу за виборами, які проводилися під егідою ООН в ПАР і Мозамбіку у 1994 році. Війська обох країн доклали значних зусиль по запобіганню розгортання конфлікту в Югославії у 90-х роках, забезпеченні виконання угоди про припинення вогню, підтримання миру в Боснії і Герцеговині та Анголі.

Війська обох країн взяли безпосередню участь у врегулюванні балканського конфлікту. Протягом лютого 1992 – грудня 1995 років у складі миротворчих Сил ООН працювали українські підрозділи у складі понад 1200 чоловік. Саме українські „блакитні шоломи” опинилися в найгарячіших точках і були заблоковані в місцях дислокації під час масованого наступу боснійських сербів на мусульманські анклав Жена і Горажде, оголошені ООН зонами безпеки. У скрутний час британські військові надали допомогу українським миротворцям (2 роти українського батальйону), допомігши евакуюватися з небезпечної зони. Про це було домовлено у липні 1995 року в Лондоні під час зустрічі Міністра оборони України В. Шмарова з командуючим військами ООН у зоні конфлікту британцем ген. Р. Смітом [219:1].

В Лондоні 21 липня 1995 р. проходила нарада делегацій 16 країн щодо врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині, учасниками якої від України були Міністр закордонних справ Г. Удовенко і Міністр оборони В. Шмаров. У прийнятій спільній декларації учасники наради висловилися за продовження перебування Сил ООН в регіоні конфлікту і за зміцнення їхнього статусу. Керівник МЗС України запропонував посередництво у справі

організації переговорів між конфліктуючими сторонами. В грудні 1995 року підписано Дейтонські угоди, які передбачали подальшу миротворчу діяльність Силами виконання угоди, представленими військовим контингентом держав-членів НАТО, що визначено резолюцією РБ ООН № 1031 від 15 грудня 1995 р. В Боснію і Герцеговину направлено 240-й особливий батальйон українських миротворців у складі Сил виконання угоди під егідою НАТО.

Під час чергового загострення ситуації на Балканах, влітку 1999 року відбувалися консультації українських та британських дипломатів і військових. Україна визнала за доцільне відрядити до складу міжнародної присутності з безпеки в Косово миротворчий контингент під егідою ООН із 800 військовослужбовців.

На особливу увагу заслуговує **українсько-британське військове співробітництво в рамках співпраці Україна-НАТО**. Про важливість та необхідність налагодження військово-політичного співробітництва з цією організацією Україна заявила у 1993 році, коли Верховна Рада прийняла Постанову „Про Основні напрями зовнішньої політики України”. В ній зазначалося, що в умовах зникнення блокового протистояння в Європі пріоритетного значення набуває проблема створення загальноєвропейської структури безпеки на базі існуючих міжнародних інститутів, у тому числі НАТО [220:379]. Важливі практичні кроки, пов’язані з розбудовою відносин України з НАТО, були здійснені після 1994 року. Саме відтоді заяви про намір активно співпрацювати з Альянсом почали наповнюватися конкретним змістом. Насамперед це стосується участі України в реалізації програми „Партнерство заради миру”.

В жовтні 1994 року підрозділ української армії вперше взяв участь у спільних маневрах за цією програмою, які проходили в Польщі. Тоді ж український автомобільний підрозділ брав участь у навчаннях „Дух партнерства - 94”, які проводилися в Нідерландах. 23-27 травня 1995 року відбулися перші спільні навчання під назвою „Щит миру- 95” в Яворові біля Львова. В травні 1995 року на зустрічі міністрів оборони країн-членів НАТО в Нордвіку (Велика Британія) особлива увага приділялася відносинам з Україною. Було висловлено побажання розвивати їх у майбутньому [107:14].

Стосунки України з Північноатлантичним Альянсом визначаються як „особливе партнерство”, яке передбачає розширену співпрацю на всіх рівнях і у всіх сферах – політичній, військовій, економічній, науково-технічній, інформаційній тощо. Це передбачено Хартією про особливе партнерство між Україною і НАТО, укладеною 9 липня 1997 року в Мадриді. „Сторони хартії, – зазначено в документі, – сповнені рішучості підсилити взаємну довіру та співробітництво з метою зміцнення безпеки і стабільної, мирної та неподільної Європи” [221:3]. Висловлюється переконання, що „незалежна, демократична і стабільна Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності в Центрально-Східній Європі і на континенті в цілому”. Сторони підтверджують свої зобов’язання будувати взаємовідносини на основі наступних принципів: поваги до суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності інших держав; визнання верховенства права, зміцнення демократії, політичного плюралізму та ринкової економіки; запобігання конфліктам і

врегулювання спорів мирними засобами „у відповідності до принципів ООН та ОБСЄ”. Україна підтвердила свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний і цивільний контроль над Збройними Силами, підвищувати їх оперативнотехнічну сумісність зі збройними Силами НАТО та країн-партнерів. НАТО висловив підтримку зусиллям України у цих напрямках роботи. Передбачено поглиблення співпраці в рамках РЄАП (Ради Євро-Атлантичного партнерства) і програми „Партнерство заради миру”. До сфери консультацій сторін включено такі питання: політичні питання і питання розвитку безпеки; запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру і врегулювання конфліктів; контроль над озброєнням та роззброєнням; експорт озброєнь і передача супутніх технологій; боротьба з контрабандою і тероризмом; економічні аспекти безпеки; науково-технічні питання; аспекти безпеки у сфері довкілля, включаючи ядерну безпеку тощо. „Посилене співробітництво України з НАТО розширить та поглибить політичний діалог між Україною і членами Альянсу”, – зазначається в документі [221:3].

Українсько-британське військове співробітництво в рамках програм НАТО протягом 90-х років відбувалося у наступних напрямках: 1. проведення військових навчань в рамках програми „Партнерство заради миру”; 2. науково-технічне співробітництво; 3. реалізація програм навчання українських військових англійської мови та права; 4. надання консультацій з таких питань, як ядерна безпека, контроль над озброєннями та нерозповсюдженням зброї, врегулювання криз та регіональна безпека; 5. миротворча діяльність.

Програми українсько-британського військового співробітництва виконуються в рамках комплексної співпраці Північноатлантичного Альянсу з Україною і стали її ваговою та важливою складовою. Це стосується практично всіх напрямів співпраці. Приклад ефективного співробітництва під егідою НАТО – тристороння робота по вдосконаленню власних збройних сил за участю України, Великої Британії та Польщі. Показовим стала діяльність українсько-польського миротворчого батальйону, якому британські спеціалісти надали допомогу у вивченні англійської мови і в підготовці фахівців.

Слід також відзначити морські багатонаціональні навчання „Сі Бриз”, в яких щороку бере участь близько 4 тисяч військових із 11 країн. Постійними учасниками навчань стали українські і британські військові. Навчання мають миротворчий характер, спрямований на ліквідацію наслідків умовного землетрусу та порятунку постраждалих. У червні 2000 р. поблизу Одеси на полігоні Чабанка відбулися також миротворчі навчання військово-морських Сил „Кооператив партнер-2000” за участю 16 країн-членів НАТО і учасників програми „Партнерство заради миру” [222:29]. Станом на 1999 рік Україна взяла участь у 183 заходах в рамках співробітництва з НАТО [223:577].

У 1999 році розпочався якісно новий етап розвитку українсько-британських відносин у сфері безпеки та оборони. Налагодилися прямі контакти військових частин обох країн, створено двосторонню комісію з питань військового співробітництва. Відкрито місію зв'язку НАТО. В червні відбувся візит до України Держсекретаря у справах оборони Великої Британії Дж. Робертсона, який незабаром був обраний Генеральним Секретарем НАТО. Результатом зустрічі лорда Робертсона з Президентом України стали домовленості про

розширення освітніх і технічних програм співробітництва, подальша спільна участь у комплексних військових навчаннях в рамках програми НАТО „Партнерство заради миру”. Сторони висловили власне бачення ситуації в Югославії та обговорили можливі шляхи її розв’язання.

У вересні 1999 року на Яворівському полігоні поблизу Львова відбулися традиційні військові навчання „Козацький експрес”, які проходили під назвою „Санкціоновані ООН дії спільного українсько-британського батальйону в складі багатонаціональних Сил з підтримки миру в зоні конфлікту”. Наприкінці листопада до Севастополя прибули британські військові кораблі „Фіарлес” та „Единбург”, до екіпажу яких увійшов Командувач королівськими Силами морської піхоти генерал-майор Кілгур. В ході візиту проведено семінар за участю британських та українських військових, стрільби на полігоні поблизу Феодосії, інші заходи. У 1999 році близько 500 українських офіцерів пройшли курси англійської мови у Великій Британії та в Україні, близько 1000 британських військовослужбовців відвідали Україну і 20 офіцерів (у чині не нижче генерал-лейтенанта) з двох сторін здійснили візити в рамках програми двосторонньої співпраці в оборонній сфері [224:11].

Британська Рада в Україні розпочала співпрацю із Збройними Силами України у 1995 році, здійснюючи заходи з викладання англійської мови та надання інформаційних послуг. В рамках реалізації Програми регіональних академічних партнерських зв’язків (Regional Academic Partnerships Scheme, REAP), мета якої полягає в налагодженні співпраці між навчальними закладами двох країн, у Великій Британії для українських офіцерів організовано мовні курси в Беконсфілді, університетському коледжі Ріпона і Йорка, а також курс із викладанням у Сполученому Королівстві та Швеції. В Україні навчання англійської мови військовослужбовців та офіцерів налагоджено у Києві, Чернігові, Львові, Одесі, Вінниці, Харкові та Севастополі. Це відбулося за сприяння фонду ASSIST Challenge, створеного у березні 1999 року Міністерством оборони та Міністерством закордонних справ Великої Британії. Відбувся також традиційний візит до Великої Британії Стратегічного курсу Національної академії ЗСУ, в рамках якого 30 студентів мали змогу ознайомитися з країною, побувати в Міністерстві оборони, Постійному Об’єднаному Штабі британських військ в Норсвуді, на військово-морській базі „Дріада” біля Портсмута, тренувальній військовій базі в Кеттеріку, базі королівських ВПС в Брайз Нортон, суднобудівному заводі Королівського військового флоту в Портсмуті тощо [224:10]. Українські студенти побували в Брюсселі у штаб-квартирі НАТО і Штабі Головнокомандувача об’єднаними збройними Силами в Європі, де мали зустріч з їх командувачем британським генералом К. Кларком.

У 2000 році Велика Британія приймала чергові планові тристоронні військові навчання „Козацький степ”, які відвідав Міністр оборони України О. Кузьмук, а в Україні, на Яворівському полігоні, відбулися двосторонні українсько-британські навчання „Козацький експрес”, в яких взяв участь батальйон Територіальної армії Великої Британії. Відбулися візити в Україну начальника Королівського коледжу ВМС „Британія” і начальника інженерних військ Великої Британії. Військове керівництво обох країн організувало десятиденний візит 35 слухачів оперативно-стратегічного курсу та керівництва Національної

академії оборони України до Великої Британії та Бельгії (в рамках програми НАТО), прикомандирування офіцера Королівських ВМС до українського корабля і прикомандирування українського морського офіцера до британського корабля (обидва строком на два тижні) [225].

Розширила свою діяльність у даній сфері Британська Рада в Україні. Нею розроблено три проектні пропозиції на 2000 і 2001 роки (співпраця з оборонними та правоохоронними органами) в рамках програми ASSIST, які отримали фінансування від МЗС Сполученого Королівства і були реалізовані. Програма ASSIST (Assistance to Support Stability with In-Service Training – Допомога для підтримки стабільності через професійний розвиток) була започаткована Міністерством закордонних справ Сполученого Королівства у квітні 1998 року і замінила попередню ініціативу UKMTAS (United Kingdom Military Training Assistance Scheme – Програма Сполученого Королівства з допомоги військовій освіті). Вона ґрунтується на відстоюванні цінностей та етики демократичної цивільної системи урядування, яка утверджує права людини, толерантність, верховенство права та міжнародних норм. У рамках цієї програми надається допомога у навчанні іноземним збройним Силам, правоохоронним і цивільним органам.

В рамках діяльності фонду ASSIST Challenge реалізовувався проект під назвою „Правове та демократичне навчання курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) в Україні” (2000–2002 роки). Метою проекту стала розробка нових навчальних курсів для викладання на переддипломному та післядипломному рівнях (спеціаліст/магістр) у рамках навчальної програми з гуманітарних дисциплін вищих військових навчальних закладів МОУ. Нові навчальні модулі стали складовою частиною курсів з політології і права та охопили широкий спектр тем, що стосуються демократії, прав людини та права в цілому [226]. У березні 2000 року відбувся дводенний практичний семінар із залученням експертів Ланкастерського університету та представників Головного управління військової освіти МОУ з метою дослідити потреби у викладанні права і прав людини для курсантів та слухачів військових навчальних закладів. У вересні того ж року організовано поїздку восьми викладачів військових навчальних закладів МОУ до Ланкастерського університету для обговорення та планування програм нових курсів з права та політології. У червні 2000 року Британська Рада організувала для курсантів-правників лекцію судді Ранта, королівського адвоката, судді армії та військово-повітряних Сил Сполученого Королівства, у Військовому інституті Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Лекція проходила в рамках візиту судді Ранта до України на запрошення ОБСЄ і була присвячена питанням військово-цивільних відносин, особливостям системи військового права Великої Британії.

Починаючи з 2001 року, Уряд Сполученого Королівства об'єднав ресурси Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони та Міністерства міжнародного розвитку, створивши Глобальний Фонд запобігання конфліктам (Global Conflict Prevention Fund, GCPF). Ця нова ініціатива замінила існуючу програму ASSIST.

У 2000 – 2002 роках відбулося поживлення відносин Україна–НАТО. Протягом 29 лютого – 2 березня 2000 року проходив візит в Україну Північноатлантичної Ради НАТО на рівні послів, відбулося засідання Комісії Україна –НАТО. До складу делегації входили Генеральний секретар НАТО Дж. Робертсон, Голова військового комітету Альянсу Г. Вентуроні, постійні представники 16-ти країн-членів тощо. Проведення 1 березня засідання Комісії Україна–НАТО було розцінено як чіткий політичний сигнал з боку Альянсу щодо подальшої підтримки стратегічного зовнішньополітичного курсу України на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур [227:105]. Однією з основних тем діалогу була ситуація в Косово, участь України у стабілізації та миротворенні в даному регіоні. Члени делегації НАТО (в тому числі британські представники) взяли участь у проведенні „круглих столів” та робочих груп з різних аспектів співробітництва. Делегація Великої Британії, в рамках роботи представників країн-членів НАТО в регіонах, відвідала Донецьк. У 2001 році лорд Робертсон відвідував Україну в січні і липні (див. додаток 3, рис.1). Протягом останнього візиту Генеральний секретар НАТО взяв участь у міжнародному симпозиумі „Світ у XXI столітті: співробітництво, партнерство, діалог” (4–6 липня 2001).

В травні 2002 року керівництвом України проголошено стратегічним напрям євроатлантичної інтеграції і курс на вступ до НАТО. В листопаді під час Празького самміту прийнято новий План дій Україна–НАТО. Поглиблення відносин з Північноатлантичним Альянсом сприяло розвитку українсько-британського співробітництва у сфері безпеки та оборони. У період з 1 по 14 вересня 2002 року на Яворівському полігоні проходили традиційні українсько-британські військові навчання „Козацький експрес” за участю батальйону „Королівські добровільні стрільці” Територіальної армії Великої Британії (380 чоловік особового складу), представників інших 18 батальйонів та корпусів, понад 230 українських військовослужбовців Західного Оперативного Командування (див. додаток 3, рис.2). Залучено значну кількість військової техніки, спорядження та боєприпасів новітнього зразка. Захід відвідали численні гості: Посол Великої Британії в Україні, генерал та чотири полковники НАТО, бригадний генерал та Представник Її Величності Королеви у графстві Беркшир, представники української влади і вищого офіцерського складу Збройних Сил України, журналісти [228:4]. У вересні в Польщі також відбулося щорічне тристороннє навчання „Козацький степ” за участю військових підрозділів України, Польщі та Великої Британії.

На запрошення Міністра оборони України 25–26 вересня 2002 року з візитом в Києві побував Держсекретар Великої Британії з питань оборони Дж. Хун. Мета візиту – подальший розвиток двосторонніх відносин між урядами України та Великої Британії в контексті прагнення України до ближчої інтеграції в європейські та євроатлантичні структури [229:2]. Під час зустрічей з Президентом України, Міністром оборони обговорювалися теми двостороннього співробітництва у військовій сфері, прагнення України до ближчої інтеграції в НАТО та реформування системи збройних Сил України. Пан Хун висловив занепокоєння з приводу доповідей про можливу передачу українських озброєнь до Іраку. До слова зазначимо, що напруга у відносинах між країнами, яка виникла у зв’язку з т. зв. „кольчужним

скандалом”, не вплинула на загальну динаміку розвитку українсько-британських відносин у сфері безпеки та оборони. Пан Хун та ген. Шкідченко, Міністр оборони України, підписали двосторонню Програму військового співробітництва на 2003 рік.

Зазначимо, що **Програма військового співробітництва між Україною та Великою Британією стала найбільшою британською програмою такого роду в Центральній та Східній Європі** [230]. Вона передбачає понад 75 заходів (семінарів, візитів, обмінів, військових навчань, візитів кораблів, освітніх програм). Діапазон двосторонньої діяльності охопив широку сферу контактів та заходів – від координації і проведення обопільних візитів на рівні Міністрів оборони, Начальників штабів обох країн до організації участі офіцерів у численних дво- і багатосторонніх фахових семінарах і курсах.

В рамках виконання Програми двостороннього співробітництва 2–5 листопада 2002 року Одеса приймала корабель Королівських ВМС „Саутгемптон” (найсучасніший есмінець типу 42 Королівських ВМС). Візит викликав значну зацікавленість жителів і гостей. „День відкритих дверей” на „Саутгемптоні” привабив близько 3 тисяч відвідувачів [231:6]. Це не перший візит корабля Військово-морських Сил Сполученого Королівства до берегів України. Наступні візити британських кораблів відбулися у 2003 році. Ними стали есмінці Королівських ВМС „Нортумберленд” і „Йорк”.

Відбувалося налагодження і розвиток двостороннього військово-технічного співробітництва (ВТС). Під час українсько-британських консультацій з питань ВТС на рівні експертів Держкомпромполітики України та Міністерства оборони України з експертами Великої Британії, що відбувалися 13–15 лютого 2001 року в Лондоні, сторони обговорили ряд питань в даній галузі з метою створення договірно-правової бази співпраці [207:35]. В ході візиту Дж. Хуна сторонами досягнуто ряд принципових рішень щодо розвитку подальшої співпраці у військово-технічній галузі.

Продовжилося інтенсивне співробітництво у галузі військової освіти. Британська Рада протягом 2002 року, в рамках фінансованої МО та МЗС Великої Британії програми „Миротворча англійська”, провела навчання англійської мови більш ніж 1 тисячі офіцерів. Закінчивши мовну підготовку, більшість офіцерів проходять службу у миротворчих підрозділах за кордоном. Одним із майбутніх напрямків є підготовка військовослужбовців у підрозділах „Партнерство заради миру”. Відбулися також відвідини України групою слухачів Королівського коледжу оборонних наук, що розташований у Лондоні і є найпрестижнішим у світі закладом в своїй галузі. У Чернігові, Севастополі та Львові створено обладнані сучасною технікою та мережею Інтернет-центри самопідготовки для військовослужбовців, з метою поглиблення знання англійської мови та поліпшення професійних навичок (див. додаток 3, рис.4). У кожному з них навчаються до ста чоловік.

Сторони посилили співпрацю по лінії підготовки військових частин до миротворчих операцій. У 2002 – 2003 роках в Житомирі та Яворові проведено три курси підготовки інструкторів для миротворчих операцій (підготовка українських сержантів і командирів взводів для майбутніх миротворчих операцій під егідою ООН і НАТО) під керівництвом

британської групи військових радників та інструкторів. Розпочато проекти зі сприяння Головному управлінню кадрової політики МОУ у модернізації кадрової роботи (відповідно до стандартів НАТО) та з адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку. В березні 2003 року у Хмельницьку відбувся випуск перших трьох десятків офіцерів за програмою перепідготовки, що проходили 14-тижневий курс навчання в галузях ринкових відносин і комп'ютерних технологій.

З 20 червня до 5 липня 2003 року в районі Одеси та в північно-східній частині Чорного моря пройшло масштабне міжнародне навчання „Спільний партнер – 2003”, яке проводилося в рамках річної Індивідуальної програми партнерства між Україною і НАТО. В ньому взяли участь більш ніж 5000 військовослужбовців з 12 країн (в тому числі з Великої Британії). Крім того, у морських та амфібійних маневрах взяли участь 44 кораблі, підводні човни та допоміжні судна з постійно діючого з'єднання НАТО у Середземному морі, а також 20 літаків і вертольотів, 515 військовослужбовців морської піхоти [232]. Очолив навчання сучасний фрегат Королівських ВМС „Нортумберленд”. З 28 серпня по 12 вересня 2003 року на полігоні „Широкий Лан” поблизу Миколаєва проходили тристоронні українсько-польсько-британські навчання „Козацький степ –2003” (див. додаток 3, рис.3). Ці навчання стали особливо важливими з огляду на спільну участь країн-учасниць у проведенні операції з підтримки миру в Іраку. Участь британських, польських та українських Збройних Сил у стабілізації ситуації в Іраку сприяла поглибленню тристоронньої співпраці та українсько-британських контактів на двосторонньому рівні.

Наприкінці 2003 року в Лондоні відбулася представницька міжнародна конференція „Трансформація НАТО: порядок денний для нового століття”, під час якої з доповіддю на тему „НАТО та Україна” виступив Міністр оборони України Є.Марчук. Відбулася його зустріч з Міністром оборони Сполученого Королівства Дж.Хуном.

Українсько-британські двосторонні відносини в сфері безпеки та оборони поглиблювалися в галузях співробітництва Військово-повітряних Сил та співпраці прикордонних служб обох країн. 21-23 січня 2004 року в Україні з робочим візитом перебував Головнокомандувач Королівських Військово-Повітряних Сил головний маршал авіації сер Джок Стіррап. Високоповажний гість провів протокольні зустрічі з Начальником Генерального Штабу Збройних Сил України, керівництвом комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони та Офісу зв'язку НАТО в Україні, побував у Штабі Головного командування ВПС ЗС України (Вінниця), частині авіаційної бригади українських Сил швидкого реагування (Миргород) [233]. Сторони обговорили питання системи підготовки у військово-повітряних Силах обох країн, особливості здійснення цивільного контролю у Королівських Військово-Повітряних Силах. Візит засвідчив зміцнення зв'язків між військово-повітряними Силами двох країн.

Співпраця України та Великої Британії щодо прикордонної безпеки – окремий напрям відносин двох країн у сфері безпеки та оборони. Налагоджено постійні контакти між Митною службою Великої Британії та Державною митною і Державною прикордонною службами України. В Україні працювали британські експерти і консультанти, проведено ряд

семінарів (Київ, Харків). У 2004 році за сприяння МЗС Великої Британії і Британської Ради, в рамках програми „Миротворча англійська” (працює з 2002 р.), проведено тримісячні курси для миротворців МВС, внутрішніх військ та Державної прикордонної служби України з вивчення англійської мови, в яких взяли участь близько 200 офіцерів. Після завершення курсів усі слухачі з числа працівників міліції пройшли офіційний мовний тест ООН для цивільної поліції [234].

Зазначимо, що українські прикордонні війська у 2003 році зі структури МОУ були переведені у відання окремої Адміністрації державної прикордонної служби, що підпорядкована безпосередньо Президентові України. Продовжуючи виконувати обов'язки військового характеру, вони дедалі більше долучаються до роботи на митниці та до боротьби зі злочинністю. Також українська міліція бере активну участь у міжнародних місіях ООН. Внутрішні війська України проходять регулярні навчання і беруть участь у миротворчих місіях пліч-о-пліч з військами НАТО в Європі. Підготовка з англійської мови вважається важливою навичкою, поряд з умінням водити авто та влучно стріляти.

2004 рік став роком відзначення 150-ї річниці Кримської війни, в якій, як відомо, брали активну участь військово-морські Сили Британії. В Криму і на узбережжі Чорного моря полягло близько 25 тисяч британських військових. Британці добре обізнані з цією сторінкою своєї історії і шанують героїчну пам'ять предків. З цією метою у вересні до України завітала офіційна делегація зі Сполученого Королівства на чолі з Його Королівською Високістю Принцом Майклом Кентським, який представляв Її Величність Королеву, у супроводі Командувача ВМС адмірала Сера Алана Уеста, що представляв уряд Великої Британії. Відбулася низка урочистих заходів, зокрема – відкриття Британського Меморіалу Кримської війни поблизу Севастополя.

В ці ж дні у Великій Британії на полігоні Солсбері проходили традиційні щорічні восьми спільні українсько-польсько-британські військові навчання „Козацький степ”. Кожна з країн-учасниць виставила свою парашутно-десантну роту до батальйону багатонаціональних Сил. Військові навчання включали день високих посадовців за участю Міністрів оборони трьох країн, які відвідали полігон Солсбері для спостереження за навчанням військ своїх країн [235]. Міністри оборони України і Великої Британії підписали Меморандум про взаєморозуміння з питань обміну та двостороннього захисту конфіденційної інформації. Їхні підписи ознаменували завершення тривалого і напруженого процесу, в якому брали участь фахівці зацікавлених відомств та міністерств обох країн. Наслідки підписання Меморандуму у найближчій перспективі дозволять обом країнам обмінюватися корисною та захищеною інформацією, співпрацювати ще тісніше задля спільної користі.

Розгляд основних напрямів реалізації і здобутків українсько-британського співробітництва у сфері безпеки та оборони дозволяє стверджувати, що на початку ХХІ століття між Україною та Великою Британією здійснюється інтенсивне, різноманітне, комплексне і конструктивне співробітництво. Велика Британія є гарантом безпеки України як держави, що відмовилася від ядерної зброї та приєдналася до договору про її

нерозповсюдження, партнером України у справі миротворення в „гарячих точках” Європейського та інших континентів під егідою ООН і НАТО, розвитку активної співпраці в рамках відносин України з Північноатлантичним Альянсом. Британська сторона надає значну допомогу українським партнерам у реформуванні Збройних Сил шляхом організації та використання широкого спектру заходів в рамках здійснення двосторонньої Програми військового співробітництва. Традиційними стали щорічні військові навчання, які є показовими заходами такого роду в системі реалізації програм НАТО, зокрема, програми „Партнерство заради миру”. Регулярно проходять двосторонні візити найширшого рівня і представництва – від курсантів і слухачів військових навчальних закладів до генералітету обох країн. Сторони постійно висловлюють обопільне зацікавлення у продовженні і подальшому розгортанні плідної співпраці у військовій сфері.

Вагому роботу з організації українсько-британського військового співробітництва, окрім безпосередньо міністерств оборони, здійснюють відповідні відділи посольств України та Великої Британії. Координацію українсько-британського військового співробітництва з британського боку здійснює відділ міністерства оборони Посольства Великої Британії в Україні. До його складу входять троє британських військових: аташе з питань оборони, заступник аташе з питань оборони та офіс-менеджер відділу. Вони, в цілому, представляють всі роди Британських Збройних Сил – Королівські ВМС, Сухопутні війська Великобританії та Королівські військово-повітряні Сили. Аташе з питань оборони є особистим представником Начальника штабу оборони Сполученого Королівства. Працюють також британські радники при Міністерстві оборони України. В структурі Посольства України у Великій Британії працює відділ МОУ, до складу якого входить військовий аташе (представник Міністра оборони України). Особливо відзначимо роботу Британської Ради в Україні, завдяки якій здійснюється гуманітарно-освітня частина співпраці військових України та Сполученого Королівства.

Програма українсько-британського двостороннього співробітництва в сфері безпеки та оборони стала найбільшою для британської сторони в Центрально-Східній Європі. Досягнутий рівень розвитку співпраці дозволяє стверджувати, що керівництво обох країн бачить у своєму партнері вагому Силу в контексті розбудови європейської безпеки. Співпраця військових України та Великої Британії стала одним з найуспішніших напрямів у відносинах країн в цілому і вийшла на стратегічний рівень партнерства.

РОЗДІЛ IV.

ГУМАНІТАРНО-КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

На сучасному етапі розвитку людства перед ним, перед кожною державою, суспільством та окремою людиною постають одночасно нові можливості і нові виклики. Світ, з його глобалізацією, жорсткою конкуренцією і мобільною конфліктністю, міграцією людей, ідей, цінностей, інтеграцією і поступовою екологізацією мислення, протистоянням культур, релігій, цивілізацій, корпоративних систем перебуває у постійному русі, постійному змінному стані. Це потребує додаткової координації зусиль людства, проведення спільної діяльності, в першу чергу на міждержавному рівні, з метою адаптації до нових реалій та взаємодії з вирішення актуальних проблем розвитку світового співтовариства. В центрі цієї діяльності неодмінно повинна стояти людина, її інтереси, забезпечення її майбутнього, а формальним означенням діяльності є поняття „гуманітарної політики” та „гуманітарної співпраці”.

Згідно з визначенням, *гуманітарна політика* – це механізм взаємодії особи, суспільства і держави, який виявляється, з одного боку, у спрямованості на людину, покращенні умов її життя, а з другого боку – на залученні людини до державотворчих процесів, а в більш широкому розумінні – до світового співробітництва і розвитку [236]. Вона передбачає надзвичайно широкий та різноманітний спектр напрямів діяльності: забезпечення дотримання прав людини і, в цьому контексті, зокрема, створення та вдосконалення системи соціального захисту населення, підвищення загального добробуту в суспільстві і державі, сприяння зайнятості населення (соціальна політика); організація і забезпечення належної системи охорони здоров'я; забезпечення і розвиток системи освіти і науки; охорона навколишнього природного середовища; утворення та забезпечення широкої і доступної інформаційної мережі; забезпечення умов збереження та розвитку культури і мистецтва; співпрацю з іншими країнами. Усі ці проблеми та їх вирішення входять до складу функцій держави, є неодмінними складовими її існування і розвитку.

Гуманітарна співпраця (франц. *humanitaire*, лат. *humanitas* – людська природа, освіченість) – один з головних напрямів сучасної системи міжнародних відносин, спрямований на збереження життя на Землі, сприяння розвитку здібностей людей всіх країн, регіонів і континентів. Включає міжнародні заходи щодо захисту життя, здоров'я і гідності людини, співробітництво у боротьбі з хворобами і голодом, у подоланні неписьменності і поширенні визнаних міжнародних стандартів у вихованні та навчанні, допомогу людям у сфері інформації та культури [237:127].

Гуманітарна співпраця між державами завжди була і залишається необхідною та надзвичайно важливою складовою повноцінного, стабільного і конструктивного розвитку всієї системи відносин між країнами, які слід розглядати в контексті загальносвітових та регіональних тенденцій. Не стали винятком відносини між Україною і Великою Британією,

комплекс яких включає усі вказані напрями реалізації гуманітарної політики як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях.

4.1. Реалізація в Україні британських програм технічної допомоги у сфері розвитку громадянського суспільства

Реалізація програм технічної допомоги – одна з основних форм британської присутності в Україні. Вони охоплюють практично всі напрями гуманітарної політики і здійснюються як на двосторонній основі, так і в рамках діяльності міжнародних організацій (урядових та неурядових).

Реалізація технічних програм на двосторонній основі здійснюється за сприяння Міністерства закордонних справ Сполученого Королівства і Міністерства міжнародного розвитку, яке з 1997 року перебрало функції британського Фонду „Ноу Хау”. Їх виконання адмініструється Відділом розвитку Посольства Великої Британії і Британською Радою в Україні.

Міністерство у справах міжнародного розвитку (Department for International Development, далі – DFID) – британська урядова установа, що відповідає за підтримку і сприяння міжнародному розвитку та подолання бідності в світі. Діяльність DFID зосереджена загалом на найбідніших країнах Африки та Азії, проте міністерство робить свій внесок у справу подолання бідності та сприяння сталому розвитку в країнах перехідного періоду, у т.ч. Україні, для того, щоб найширші верстви населення могли скористатися перевагами реформ. До утворення DFID в 1997р. програма британської технічної допомоги Україні та іншим країнам Східної Європи і колишнього Радянського Союзу була відома як діяльність *Фонду „Ноу Хау” (Know How Found)*. У 2000 році DFID вирішив остаточно відмінити назву „Фонд Ноу Хау” для своїх програм в зазначеному регіоні. Фонд розпочав роботу в Україні у 1992 році і станом на 1995 рік надав допомогу 150 проектам вартістю майже 13 млн. фунтів в різних галузях, – від перебудови енергетики та сільськогосподарського сектора до надання радників ключовим міністерствам та допомоги Верховній Раді [107:15]. Протягом 1996-1997 років фонд поширив програму сприяння на Луганщину, організував серію радіопередач BBC про те, як робити бізнес, та проводив консультативну роботу з питань комерційної перебудови великих сільських господарств. До програми фонду залучалися такі галузі: сільське господарство, вугільна промисловість, реформа державного управління, розвиток малого та середнього бізнесу, соціальний захист.

DFID надає Україні широкий спектр технічної допомоги. Загальна вартість існуючої програми становить приблизно 6,5 мільйонів фунтів стерлінгів щорічно. Широка програма партнерства включає проекти з державними установами на центральному, обласному та районному рівнях, а також співробітництво з громадськими організаціями та приватними

структурами. Комплексна програма DFID працює у Києві, Донецькій, Львівській, Луганській, Одеській, Харківській та Хмельницькій областях. До її виконання залучені різні сектори, серед яких сільське господарство, вугільна промисловість, громадянське суспільство, розвиток урядування та сприяння неурядовим організаціям, розвиток малого та середнього бізнесу і соціальний захист, навколишнє середовище [238].

Під час візиту до України в грудні 2001 року заступника міністра DFID Х.Бена було презентовано нову стратегію цього відомства щодо України на період 2001 – 2005 років. Нова стратегія є політичним документом, що був розроблений в результаті консультацій з українськими урядовцями і представниками громадськості на центральному рівні та в регіонах. Програма DFID має досягти чотирьох ключових результатів:

- ❑ інтеграція України в європейську та світову економіку, а також розуміння міжнародною спільнотою потреб найбідніших верств населення в Україні;
- ❑ зміцнення здатності державних установ забезпечити соціальний та економічний розвиток;
- ❑ підвищення життєвого рівня населення;
- ❑ розвинута та прозора демократія, підкріплена громадянським суспільством, незалежними засобами масової інформації, верховенством права.

DFID підтримує близько 40 проектів (див. додаток 4). Укладено Меморандуми про порозуміння з Донецькою, Луганською і Львівською обласними держадміністраціями. Міністерство також робить вагомий внесок у програми, що впроваджуються багатосторонніми міжнародними інституціями: Світовим Банком, ЄС (Програма TACIS), агенціями ООН, ЄБРР, ОБСЄ, Організацією з економічної співпраці та розвитку.

Забезпечення реалізації британських програм технічної допомоги, окрім Посольства Великої Британії, здійснює *Британська Рада в Україні*, яка була офіційно відкрита в Києві 5 листопада 1992 року. Основною комплексною метою її діяльності є поширення інформації про Сполучене Королівство, налагодження широкого інформаційно-культурного діалогу між країнами. Однією з пріоритетних сфер діяльності цієї організації, яка сьогодні має свої представництва, окрім Києва, також у Львові, Донецьку, Харкові та Одесі, є підтримка європейського вибору України через сприяння розвитку демократичних інституцій, її поступове наближення до правових норм і стандартів ЄС. Британська Рада співпрацює з урядовими установами, експертами державного і приватного секторів, молоддю (в першу чергу зі студентами), здійснюючи роботу у галузі освіти, прав людини та урядування. Діяльність організації передбачає реалізацію низки конкретних завдань: зміцнення репутації Великої Британії в Україні як надійного і вигідного партнера, в першу чергу у проведенні реформ; надання державним і приватним установам та особам в Україні можливості скористатися досвідом і знаннями Сполученого Королівства в широкому спектрі галузей; підтримання розвитку і сприяння діяльності громадських (неурядових) організацій в Україні; сприяння інтеграції України у Європейський інформаційно-культурний простір; формування іміджу Великої Британії як провідного світового центру широкої освітньої діяльності.

Реалізація програм у сфері соціального розвитку. Реалізація цих програм в першу чергу стосується реформування та відновлення соціальної інфраструктури сільської місцевості.

Програми технічної допомоги Великої Британії у сільськогосподарському секторі працюють в Україні з початку 90-х років. Перед українським селом стоїть комплекс гострих проблем, як-от, підвищення ефективності с/г підприємств, проведення земельної реформи та реструктуризації колективних с/г підприємств, подолання бідності. У листопаді 2001 року DFID запровадив реалізацію „Програми підвищення рівня життя сільського населення”, об’єднавши проекти, які працювали з 1995 року у Київській, Одеській та Донецькій областях. Цьому передувало комплекс кількарічних заходів із моніторингу та вивчення становища на селі. Зокрема, в жовтні 1998 року, в межах спільного українсько-британського проекту підтримки розвитку агробізнесу в Донецькій області, консорціумом британських компаній та українських фахівців було проведено дослідження низки сіл Старобешівського та Слов’янського районів. Фахівці отримали результати за такими напрямками досліджень: рівень безробіття, транспортне сполучення, організація дозвілля, рівень медичного обслуговування, проблеми водо- та газопостачання, побутове обслуговування, проблеми з паливом та опаленням, робота шкіл та дошкільних закладів [239:81]. Ці пункти дослідження стали основними напрямками діяльності в рамках програми.

Метою програми є розробка механізмів вирішення проблем, пов’язаних із бідністю у сільській місцевості України, забезпечення життєдіяльності цих механізмів, їх реалізація через національну політику та відповідне законодавство [240]. Подолання бідності — це вирішення комплексу проблем села, таких як безробіття, низькоприбутковість особистих селянських господарств, відсутність соціальної інфраструктури, брак інформації про ринки збуту та ціни, недоступність нових технологій та матеріально технічних ресурсів, недостатність юридичної та економічної інформації. В листопаді 2002 року Віце-прем’єр-міністр України Л. Козаченко та Посол Великої Британії Р. Брінклі підписали меморандум про співпрацю щодо покращення рівня життя сільського населення, за яким реалізація цієї програми передбачена на 4 роки (розпочата у 2001 році). Сферу її дії поширено також на Луганську область. Британський уряд вирішив виділити на виконання програми 10,2 млн. дол. США (6,5 млн. ф.ст.) [241].

Програма ґрунтується на досягненнях регіональних центрів, що впродовж кількох років працюють у Києві, Донецьку та Одесі і розробили чимало успішних механізмів розв’язання проблем. Через утворені у пілотних проектах дорадчі служби, обслуговуючі кооперативи, кредитні спілки, маркетингові та інформаційні системи аграрії отримали доступ до нових технологій, матеріальних ресурсів, технічних засобів, ринків збуту тощо. Одним із найважливіших напрямів програми є робота з поширення набутого досвіду. На регіональному та національному рівнях проводиться робота з інформаційного забезпечення реалізації програми. В рамках реалізації програми проводяться виставки, семінари і тренінги [242:7].

Це сприяє поширенню інформації і стимулює втілення аналогічних моделей в інших регіонах України.

Протягом 2000 – 2003 років в Донецькій області реалізовувався проект DFID „*Передача й утримання об'єктів соціальної сфери*”. Керівництво проектом здійснювала компанія NI-CO (Northern Ireland Public Sector Enterprises) за підтримки консультантів по менеджменту компанії Enterplan Limited. Головна мета проекту – зменшення впливу бідності, що населення України зазнає в результаті перехідних процесів в економіці. В пілотних містах – Рубіжному, Сніжному, Новому Світі, ін. – реалізовувалися заходи із вдосконалення управлінської політики та запровадження нових методик менеджменту за широкими напрямками соціальної сфери: електро/газо/водопостачання, дороги, житло, школи і дитячі садки, лікарні і поліклініки, каналізація і вивіз сміття, електростанції і централізоване опалення, мости, іригаційна система в сільській місцевості, культурні установи і центри співтовариств, інтернати і будинки для старих людей, пожежні бригади і громадський транспорт [243].

Міністерство Великої Британії у справах міжнародного розвитку розгорнуло в Україні ряд інших соціальних програм. Серед них виділимо програми підтримки обласних центрів працевлаштування та місцевих ініціатив з активної політики зайнятості, інституційної підтримки обласних адміністрацій з надання адресної соціальної допомоги, підтримки мережі громадських інформаційно-консультаційних послуг для громадян (Львів, Харків), інституційної підтримки Школи соціальної роботи при Києво-Могилянській Академії (Київ), схеми малих грантів з підтримки партнерських стосунків у галузі соціального захисту. Організовано роботу Хмельницького центру перепідготовки і працевлаштування при Хмельницькому університеті.

З 2001 року розпочав роботу „*Український фонд соціальних інвестицій*” – спільний проект Світового банку та уряду України, підтриманий DFID, який розрахований на 2001 – 2007 роки. Одне з основних завдань проекту полягає у відродженні навичок та ініціативи громад вирішувати гострі соціальні проблеми власними силами та у співпраці з державною владою. Пілотна фаза реалізовувалася у Хмельницькій області (Білогірський і Старокостянтинівський райони). Загальні збори громад самі вирішували, що саме треба відновлювати за допомогою Фонду – водогін, каналізаційну систему, сільську дорогу, сільську школу чи фельдшерсько-акушерський пункт. Всі роботи виконуються місцевими агенціями з впровадження проектів [244].

Пілотну фазу проекту підтримав DFID, надавши грантову та технічну допомогу в обсязі 750 тис. ф.ст. (більше 1 млн. дол. США). Британський досвід у цій сфері є досить суттєвим, оскільки Сполучене Королівство пройшло тривалий шлях розвитку соціальних послуг у співпраці з неурядовими організаціями, а останнім часом – з користувачами послуг. Сполучене Королівство має також значні досягнення щодо розробки та втілення стандартів соціальних послуг. Через обмежений досвід обсяг практичних знань з цього питання в Україні невеликий. DFID надасть необхідну технічну допомогу основній фазі програми в обсязі 3,5 млн. ф. ст. протягом 2003-2006 рр.

Реалізація програм технічної допомоги в сфері покращення бізнесового середовища. Британські експерти завдяки діяльності Фонду „Ню Хау” сприяли відкриттю шкіл бізнесу і менеджменту в Україні, провели ряд представницьких наукових конференцій. Протягом 2002 – 2004 рр. відбувалася реалізація проекту DFID „Покращення бізнесового середовища”. Головна мета цього проекту – подолання великих законодавчих та бюрократичних перешкод, що заважають розпочинати нові справи у сфері бізнесу, а також створити більш інтегровані та всеохоплюючі мережі підтримки, які допоможуть сприяти розвитку малих та середніх підприємств [245]. Діяльність проекту проходила у співпраці між компанією Enterplan Limited, Мід-Йоркширською торговельною палатою та Донецькою і Луганською торговельними палатами. Обидві торговельні палати відкрили центри малих та середніх підприємств, які мають забезпечувати зв'язок з пунктами реєстрації і надавати поради, відповідне навчання та підтримку щойно зареєстрованим підприємствам. В рамках проекту в Донецьку проведено ряд конференцій з розвитку малого і середнього бізнесу, присвячених регіональним проблемам та проблемам налагодження ефективного діалогу між державним і приватним секторами щодо найгостріших проблем бізнесменів.

У 2003 році відбулося підписання Меморандуму про взаєморозуміння між DFID та Львівською обласною державною адміністрацією щодо реалізації проекту „Економічний і соціальний розвиток Львівської області”. Проект розрахований на 4 роки і має на меті надання допомоги регіональній владі у підготовці й реалізації довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку Львівщини. Його реалізує консорціум під керівництвом Бірмінгемського університету (Велика Британія). Серед інших членів консорціуму: ІМС Консалтинг Ltd, ULG Northumbria, Hart Group (Велика Британія), Польсько-Британська Асоціація підтримки місцевого самоврядування (Польща), Американсько-українська фундація регіональних тренінг-центрів (Україна) [246].

В Україні працює **Британська експортно-сервісна служба (BESO)** – некомерційна організація, яка надає професійні консультації організаціям у суспільствах, які перебувають на перехідному етапі розвитку, маючи на меті досягти вищої якості життя, підтримуючи організації і громади консультативною допомогою і професійною підготовкою. Організація отримує підтримку від DFID, британської промисловості, благодійних трастів та окремих громадян. BESO також співпрацює зі Світовим Банком та ЄС. Добровольці BESO надають поради управлінського характеру малому бізнесу і місцевій промисловості, допомагають уряду, органам місцевого самоврядування, медіа-організаціям, закладам освіти і охорони здоров'я. За останні шість років триста добровольців BESO виконали завдання у 53 містах і містечках України [247].

Реалізація британських програм технічної допомоги в сфері урядування і розвитку неурядових організацій. Програми даної сфери включають сприяння вдосконаленню роботи органів державної влади в Україні, інституційному розвитку політичних структур (політичні партії) та підтримку неполітичних громадських організацій.

Найбільшим проектом українсько-британського співробітництва в сфері урядування, здійснюваним за співпраці DFID і Уряду України, став трирічний проект під назвою

„Посилення інституційної спроможності місцевих і регіональних органів влади” (LARGIS), який завершив свою роботу в січні 2003 року. Комплексна мета проекту – приведення системи місцевого та регіонального управління до стандартів, прийнятих в Європейському Союзі. До реалізації проекту залучені такі державні структури, як Секретаріат Кабінету Міністрів України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерство фінансів, АПУ. Цим установам надавалися консультативні послуги з реалізації адміністративної, бюджетної реформ та реформування регіональної політики, розробки законодавчої бази та інших документів, як-от, Концепції державної регіональної політики, вдосконалення роботи органів управління на центральному та місцевому рівнях. Здійснювалась підтримка процесу розробки Державної стратегії регіонального розвитку України на 2003–2011 рр. За 2 роки проведення різноманітних навчальних програм і заходів в рамках проекту LARGIS на системній основі до них було залучено більше 200 чоловік, в основному представників центральних і місцевих органів влади [248]. Більшість з них підготували власні розробки на основі отриманих знань і нині у своїй роботі використовують європейські підходи до проблем місцевого та регіонального розвитку. До реалізації проекту залучалися експерти з Великої Британії, України, Польщі, Литви, Швеції, Франції. Слід відзначити ефективність роботи трикутника Велика Британія–Польща–Україна, який створений в процесі передачі досвіду у сфері адміністративної реформи.

Протягом 2001 – 2004 років за підтримки DFID реалізовувався „Проект підтримки нормопроєктування в Україні” (*Ukraine Legislative Drafting Project*). Ініціаторами та організаторами підготовки фахівців з надання консультативно-освітніх послуг органам державної влади України виступило керівництво Центру правничих студій ім. Сера Вільяма Дейла (Sir William Dale Centre for Legislative Studies) Інституту поглиблених юридичних досліджень при Університеті Лондона. Одне з головних завдань проекту – наближення українського законодавства до законодавства ЄС [249]. Учасники проекту, що пройшли відповідну кількомісячну підготовку в зазначеному центрі, працюють у вищих органах державної влади в Україні – Верховній Раді, Секретаріаті Кабінету Міністрів, Міністерстві юстиції, Міністерстві економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерстві фінансів України. Підготовка професійних українських нормотворців сприяє створенню можливості для України практично відмовитися від необхідності витратити кошти на залучення до нормотворчості закордонних експертів та приватних юридичних фірм. В рамках програми підготовлено 60 кваліфікованих нормотворців.

Проект „Підвищення ролі політичних партій в Україні шляхом розбудови їх аналітичної спроможності” здійснюється українсько-британським Фондом „Європа ХХІ” за підтримки Вестмінстерського фонду демократії (Westminster Foundation for Democracy). Діяльність Фонду „Європа ХХІ” заслуговує на більш детальне висвітлення.

Фонд „Європа ХХІ” – неурядова, неприбуткова, позапартійна дослідницька організація, заснована в грудні 1998 року з метою надання інтелектуального сприяння процесам інтеграції України до Європейського Союзу [250]. Засновники організації – українські і британські фахівці, які мають значний досвід розробки і реалізації проектів,

керівництва дослідницькою роботою неурядових організацій (далі – НУО). Фонд зосереджує свої зусилля на проведенні досліджень політичних процесів та розвитку громадянського суспільства в Україні і в Європі загалом, організовує конференції та інші публічні заходи, створює інформаційні ресурси та бере участь у розробці і реалізації спільних українських і міжнародних проектів у галузі євроінтеграції.

Серед проектів Фонду „Європа ХХІ” – програми з розвитку НУО, політичних партій та виборчих технологій; програми з питань європейської інтеграції для журналістів (спільно з МЗС Великої Британії); серія „круглих столів” для українських та іноземних політиків, фахівців у галузі зовнішньої політики та міжнародних відносин і журналістів „Україна: Європейський вимір”; серія міжнародних конференцій для українських і західних урядовців, дослідників про розвиток відносин України і західних демократій (спільно з Wilton Park, Велика Британія); проведення багатосторонніх фокус-груп з фахівцями, що працюють у галузі європейської інтеграції в країнах Центральної та Східної Європи і ЄС; участь у створенні мереж НУО-бізнес; дослідження і публікації про роль журналістів у просуванні демократії і ринкової економіки та ідей європейської інтеграції в Україні (спільно з Делегацією Європейської Комісії в Україні); проекти „Розбудова аналітичної спроможності політичних партій” (за підтримки Вестмінстерського фонду демократії), „Громадянське суспільство: крок за кроком” (фінансоване Національним фондом підтримки демократії), „Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві” (за підтримки Фонду проектів у галузі прав людини МЗС Великої Британії).

В рамках конкретного проекту „Підвищення ролі політичних партій в Україні шляхом розбудови їх аналітичної спроможності” проводився моніторинг та аналіз виборчого процесу під час парламентських виборів 2002 року та особливостей функціонування інституту політичних партій в Україні, видано книгу „Побудова ефективної політичної партії”. У жовтні 2002 року відбулася міжнародна конференція „Партії на минулих та майбутніх виборах” [251]. В рамках проекту здійснюється видання журналу „Аналітика”.

Британська Рада активно займається питаннями підтримки розвитку неурядових організацій в Україні, надаючи останнім інформаційно-консультативну та матеріально-технічну допомогу. Зокрема, у 1999 – 2002 рр. на замовлення DFID виконувався „*Проект на підтримку розвитку неурядових організацій (НУО) в Україні*”. Проект розпочато в рамках програми уряду Сполученого Королівства щодо надання підтримки Україні в перехідний період. Його загальна мета – зміцнення громадянського суспільства, з тим щоб воно могло більш ефективно сприяти подоланню труднощів, з якими стикаються незахищені групи та особи як результат негативних наслідків перехідного періоду в Україні. Пріоритет надавався НУО, діяльність яких направлена на підтримку соціальної сфери в чотирьох областях України (Львівській, Харківській, Одеській і Донецькій). За конкурсом було обрано 104 НУО, які проходили навчання організаційних та управлінських навичок. По закінченні навчання вони подали заявки на отримання від проекту малих грантів для виконання проектів із використанням набутих навичок. Широка інформаційна підтримка програми сприяла розширенню залучення громад до прийняття рішень з місцевих питань. Сприяння

неурядовим організаціям також надається в рамках реалізації проекту Фонду підтримки розвитку громадянського суспільства, програми партнерських організацій „Charity Know How” тощо.

Широку підтримку неполітичним громадським організаціям, які працюють у сфері захисту прав людини, надають *Британські Центри громадських ініціатив (British Centre for Civic Initiatives, BCCI)*, створені за сприяння Фонду прав людини (Human Rights Project Fund) МЗС Сполученого Королівства. Нагляд за їх роботою здійснює Британська Рада. Членами центрів можуть стати широке коло організацій – жіночі об’єднання, групи захисту прав дитини, захисту прав національних меншин тощо. Центри пропонують для використання офісне обладнання, електронну пошту та Інтернет, спеціалізовану бібліотеку книг і публікацій англійською та українською мовами, котрі містять інформацію щодо захисту прав людини, менеджменту та інших питань, які впливають на громадські організації, сприяють проведенню зустрічей і семінарів [252]. Вони працюють у приміщеннях усіх представництв Британської Ради в Україні.

У квітні 1999 року Британська Рада провела офіційне відкриття своєї нової Інтернет-сторінки „Брама донорів громадських організацій” (www.ngoukraine.kiev.ua) та презентацію публікації „Інтернет: путівник для громадських організацій” українською мовою.

В лютому 2003 року у Львові започатковано Програму „*Демократизація України: програма малих проектів*”, яка фінансується DFID. Мета програми – сприяти зміцненню демократичного голосу громад в обраних регіонах задля посилення впливу населення на прийняття владних рішень, зокрема у сфері надання соціальних послуг, розбудови партнерських зв’язків між громадами та іншими зацікавленими сторонами, в тому числі з органами місцевої влади та ЗМІ. Програмою передбачено, що вона буде виконуватися самими українцями, з урахуванням найкращого міжнародного досвіду. З 2004 року її поширено на Донецький регіон.

Реалізація програм технічної допомоги в сфері прав людини і дотримання права.

Права людини продовжують відігравати центральну роль у міжнародній політиці Великої Британії, а її відносини з Україною в цьому не стали винятком. Провідна роль у реалізації цього напрямку співпраці належить Британській Раді в Україні, діяльність якої спрямована на підвищення поваги до прав людини та утвердження верховенства права.

За допомогою фінансування Політичного відділу британського фонду „Ноу-Хау” та на замовлення Посольства Великої Британії в Україні, Британська Рада протягом 1995-2000 років, зокрема, в рамках реалізації проекту „*Права людини та інформація: зміцнення ролі юридичних бібліотек*”, забезпечила добірками ключових видань у галузі прав людини МВС України і ряд навчальних закладів національного рівня, що готують персонал для пенітенціарних установ і правоохоронних органів. Британська Рада провела навчальні семінари на тему „Права людини та правоохоронні органи” для бібліотечних працівників та викладачів навчальних закладів МВС України, перед якими стояла мета дослідити методи співпраці викладачів та інформаційних служб з метою вдосконалення програм навчання з прав людини для майбутніх і нинішніх співробітників правоохоронних органів [253].

У сфері захисту прав людини виконувалися програми „Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві” (здійснюється Фондом „Європа ХХІ”), „Консультативне бюро прав людини” (здійснюється Спілкою адвокатів України та організацією Interights), „Підтримання правопорядку у „маргінальних” групах (здійснюється Британською Радою), „Перешкоджання торгівлі жінками: Посилення регіональної здатності” (здійснюється організацією La Strada Ukraine у партнерстві з колегами у Білорусі та Молдові).

Британська Рада спільно з Українською асоціацією планування сім’ї у вересні 2000 року провела перший в Україні круглий стіл з питань захисту дитини із залученням представників органів внутрішніх справ, соціальних та медичних служб, педагогів. Ряд заходів на тематику правового захисту материнства і дитинства, соціального захисту дітей проведено в регіонах. Протягом останніх чотирьох років Британська Рада здійснювала управління 5-ма програмами з правового захисту дітей, які стосувалися проблем жорсткого поводження з дітьми і сексуальних зловживань, допомоги дітям, ураженим ВІЛ-інфекцією і хворих на СНІД, підготовки і консультування медичного апарату, медсестер, вчителів і соціальних працівників по забезпеченню навчання та наданню медичних послуг для дітей.

Однією з найбільш актуальних правових проблем пострадянських країн і світу в цілому є проблема секс-бізнесу та поширення ВІЛ/СНІДу. В цьому напрямку налагодилася конструктивна співпраця між українською стороною, Британською Радою та відділом ООН/СНІД. В лютому 1999 р. в Одесі відбувся всеукраїнський семінар для жінок секс-бізнесу при спільній підтримці ООН/СНІД та Британської Ради. Семінар став підсумком трьох років спільних зусиль місцевих експертів та пані Віни Лакхумалані, експерта Британської Ради в Індії. Завдяки цій співпраці наприкінці 1998 року засновано першу в Україні громадську організацію жінок секс-бізнесу під назвою „Марія Магдалена”. На семінарі обговорювалися питання правового захисту жінок, дискримінації людей хворих на ВІЛ/СНІД, взаємовідносин жінок секс-бізнесу з владою, в тому числі з представниками медичних та правоохоронних професій [254]. Результатом співпраці Віна Лакхумалані з Інститутом соціальних досліджень став проект по створенню в 11 містах України груп самопідтримки жінок секс-бізнесу, який здійснювався протягом 1 року при спільній підтримці Британської Ради, ООН/СНІД та німецької донорської агенції. Протягом останніх років співпраця в цьому напрямі постійно поглиблюється.

Спілка адвокатів України співпрацює з лондонською неурядовою організацією „Interights” з метою посилення здатності українських юристів застосовувати міжнародне законодавство у сфері захисту прав людини. Понад 40 юристів пройшли навчання, щоб стати співробітниками „Консультативного бюро прав людини”, представництва якого діють у Хмельницькому, Сімферополі, Севастополі, Луцьку, Одесі та Києві. Лише у 2002 році бюро надало юридичну допомогу понад 1500 особам [255]. Спілка підготувала навчальні матеріали, створені в рамках цього проекту.

В рамках діяльності Фонду ASSIST Challenge Міністерства закордонних справ Сполученого Королівства Британська Рада адмініструвала реалізацію низки великих

проектів, спрямованих на збільшення ефективності та прозорості роботи української міліції та збройних сил. Перший з цих проектів реалізовано спільно Національним університетом внутрішніх справ (Харків) та Центром імені лорда Скармана при Лестерському університеті під назвою „Впровадження в Україні поліцейної моделі, ґрунтованої на підтримці з боку населення” (березень 2000–грудень 2002 рр.). В рамках проекту щороку проводилася робота з розробки нових навчальних курсів для близько 600 курсантів та 650 офіцерів органів внутрішніх справ шляхом опитування місцевого населення та проведення ряду пілотних заходів по співробітництву органів міліції і місцевого населення Харківського регіону [256]. На початку 2002 року у Комінтернівському районі Харкова розпочалася практична реалізація програми „Зупини злочинця”, яка була складовою частиною проекту. Відкрито центр координації проекту та анонімну телефонну лінію для громадян міста. Комплекс практичних заходів правоохоронців включав, серед іншого, проведення зустрічей з громадою, консультації в міліції, програми охорони порядку в своєму кварталі і надання рекомендацій із безпеки та запобігання злочинності, аналіз впливу таких заходів на відносини між громадою і міліцією та на кількість злочинів. Інші програми співпраці правоохоронних органів за своїм змістом мали виключно освітньо-інформаційний характер, а тому про них йтиметься далі.

У 2003 році, в рамках проголошеного Радою Європи „Року людей з фізичними вадами”, Фонд прав людини МЗС Сполученого Королівства виділив Британській Раді грант для надання людям з фізичними вадами в Україні, Беларусі, Молдові, Росії та Польщі більшої ролі у розробці запропонованої Міжнародної конвенції із захисту прав та гідності людей з фізичними вадами. Таким чином, Британська Рада зробить внесок у захист прав найвразливіших верств суспільства.

Британська Рада також отримала грант на розробку курсу правового навчання спільно з Державним департаментом України з питань виконання покарань, що використовує досвід Великої Британії у цій галузі. Проект має забезпечити краще ознайомлення персоналу місць позбавлення волі в Україні з передовими міжнародними стандартами законодавства у сфері прав людини для їх впровадження. У довгостроковій перспективі цей проект допоможе виробити краще ставлення до українських в'язнів і до тих, хто очікує винесення вироку [255]. Реалізуються безпосередні двосторонні українсько-британські контакти на науково-практичному рівні з підвищення ефективності менеджменту пенітенціарних установ, зокрема установ для неповнолітніх [257].

Реалізація британських програм технічної допомоги та українсько-британська співпраця у сфері ЗМІ. Враховуючи загальновідому проблемну ситуацію у даній сфері в Україні, передача значного досвіду Великої Британії як провідної світової країни-власниці потужної інформаційної системи, що поширюється практично в усі куточки світу, має виключно важливе значення для розбудови інформаційної сфери України, громадянського суспільства в цілому.

Значну роботу з розвитку ЗМІ в Україні проводять Відділ преси та громадських зв'язків Посольства Великої Британії і Британська Рада, який надає можливість українським

журналістам, теле- і радіокомпаніям отримувати щомісячний тележурнал „Велика Британія сьогодні”, серії фільмів, статті, фотографії і радіо-матеріали Лондонської прес-служби, навіть замовити статтю на будь-яку тему, пов’язану зі Сполученим Королівством. Відповідну роботу здійснює Посольство України та громадські організації у Великій Британії.

Британська Рада надає широкі інформаційні послуги усім бажаючим через власний ресурсно-інформаційний центр. Під час підготовки президентських виборів у жовтні-листопаді 1999 року Британська Рада надала організаційну та професійну підтримку, а також свої приміщення для проведення серії семінарів з ефективного висвітлення виборів для журналістів у Донецьку, Львові та Харкові. При Британській Раді в Україні за сприяння DFID створено навчальний центр „Журналісти і реформи”, який організовує спілкування журналістів обох країн, розробляє рекомендації щодо розвитку журналістики та правового забезпечення діяльності журналістів в Україні, сприяє місцевим ЗМІ через регіональні представництва Британської Ради, організовує поїздки українських журналістів до Великої Британії.

Фонд „Європа XXI” за підтримки МЗС Великої Британії здійснює проект „ЗМІ та європейська інтеграція України”, в рамках якого проведено семінар для журналістів на тему „Європейська інтеграція, цінності та практика: аспекти роботи ЗМІ” (Дніпропетровськ), видано посібник для журналістів „Європейська інтеграція: крок за кроком”. За сприяння Європейської Комісії здійснено видання книги „Роль ЗМІ у сприянні європейській інтеграції” [258].

МЗС Великої Британії надав фінансування двом проектам у сфері ЗМІ в Україні в рамках свого Фонду глобальних можливостей (GOP). Перший з них, „Центр регіонального розвитку ЗМІ”, реалізується неурядовою організацією „Хартія 4” за допомогою серії навчальних курсів та проходження практики в установах ЗМІ Києва. Другий проект реалізовано організацією „Інтерньюз-Україна” з орієнтацією на вибори Президента України у 2004 році.

Виконується трирічний проект „Медіареформи”, підтриманий урядом Великої Британії (DFID). Він спрямований на зміну ставлення до свободи слова та незалежних мас-медіа в українському суспільстві. Головна увага приділяється професійним групам, діяльність яких безпосередньо пов’язана з інформаційною галуззю, – журналістам, парламентарям, бізнесменам, державним службовцям, суддям, адвокатам, лідерам громадських організацій [259]. Для співпраці з ними на базі Національного університету „Києво-Могилянська Академія” створено Центр медіареформ. Проводяться регулярні семінари, зустрічі, засідання робочих груп із залученням регіональних ЗМІ.

Активну співпрацю із регіональними журналістськими кадрами здійснює Центр розвитку ЗМІ регіонів, створений у 2001 році за ініціативи Посольства Великої Британії. Центр є комплексом програм партнерських організацій, покликаних спільно з регіональними журналістами віднайти максимально дієві і тривалі алгоритми оптимізації їхньої роботи – як у сфері самоорганізації журналістських середовищ, так і у сфері реального покращення

роботи локальних ЗМІ, зокрема їх служб інформації [260]. Центр проводить численні семінари, індивідуальні консультації, стажування і тренінги.

В грудні 2003 року розпочав роботу проект під назвою „*Британські медіа заради толерантності*”. Основний компонент проекту – однойменна інтерактивна виставка, яка з успіхом подорожувала Україною, відвідавши Київ, Львів, Харків, Донецьк, Одесу, Севастополь і Сімферополь. На експозицію завітали майже 22 тисячі відвідувачів – здебільшого журналісти, учителі, викладачі вищих навчальних закладів, активісти громадських організацій, учні шкіл, коледжів, студенти університетів [261]. Своєрідним підсумком всеукраїнського туру, який здійснювався спільно Посольством Великої Британії в Україні та Британською Радою, за підтримки Фонду народної дипломатії британського МЗС, стала інтерактивна виставка „*Різні голоси – спільні цінності: британські медіа заради толерантності*”, яка відбулася у червні 2004 року в приміщенні Верховної Ради України. Для відвідувачів виставки британські медіа постали каналом багатокультурного діалогу, віддані європейським цінностям міжнародної безпеки, справі збереження миру і толерантності.

Протягом останніх років налагодилися тісні контакти між британськими журналістськими організаціями та представниками незалежної української преси, як-от, британською Національною спілкою журналістів (NUJ) та Київською незалежною медіа профспілкою. Відбуваються двосторонні візити, спільні форуми, які часто проводяться за сприяння британських урядових організацій та Посольства Великої Британії в Україні. Ця робота активізувалася незадовго до Президентських виборів в Україні у 2004 році.

У жовтні 2003 року за підтримки DFID в Києві розпочав роботу *Медіа-центр „Кандидат”* – інформаційний центр, що займається збором інформації та передачі її у форматі радіопрограм, телевізійних бюлетенів і статей по всій країні, в тому числі через мережу Інтернет, спілкування з кандидатами та експертами. З ініціативною створення такого центру виступили українські НУО – МГО „Інтерньюз – Україна”, Незалежна асоціація телерадіомовників, Фонд „Європа XXI”, Комітет виборців України і Комітет „Рівність можливостей” [262]. Підготовка до реалізації проекту включала низку заходів, серед яких організація серії навчальних програм для регіональних журналістів з метою формування цивілізованого стандарту подачі інформації і готовності до її перевірки, проведено серію „круглих столів” за участю журналістів і представників влади з метою подолання спільного недовірливого ставлення та упередженості. Перший з таких „круглих столів” відбувся 20 вересня 2003 року у Тернополі.

Природно, що у 2004 році Посольство Великої Британії основну роботу над проектами зосередило на проблемах вільних засобів масової інформації та вільних виборів в Україні. За його підтримки реалізовувалися ряд проектів, спрямованих на підготовку журналістів, українських незалежних спостерігачів (зокрема, від Комітету виборців), інформаційного забезпечення передвиборчої кампанії та самого процесу виборів, вивчення громадської думки, моніторингу ЗМІ. Це, зокрема, проекти „*Комітет виборців України: підготовка спостерігачів на виборах*”, „*Центр засобів інформації „Кандидат*”, „*Проект з проведення екзит-полів*”, „*Регіональна кампанія консолідації журналістів*”, „*Засоби*

інформації Криму: протидія виступам, які розпалюють ворожнечу” [263]. Ці проекти мали підтримку МЗС Великої Британії через Фонд глобальних можливостей. До їх реалізації долучилися британська Національна спілка журналістів, Світовий трест ВВС, ряд українських організацій.

Окрему сторінку в розвитку українсько-британського гуманітарного співробітництва, зокрема в сфері розбудови громадянського суспільства, формує **українсько-британська співпраця в рамках ОБСЄ**. Україна стала учасником ОБСЄ (до 1995р. – НБСЄ) у 1992 році. За ініціативи українського уряду у 1994–1999 роках в Україні працювала спеціальна Місія ОБСЄ. Першим її Головою був англійський дипломат Годфрі Гаррет. Основну увагу Місія зосередила на проблемах надання допомоги у справі облаштування кримських татар, вивчення ситуації щодо становища російської меншини в Україні. Стабілізація ситуації в Криму, що відбулася в другій половині 90-х років, стала основним досягненням в її діяльності. Місія здійснювала моніторинг соціально-політичної та етно-національної ситуації, сприяла утвердженню в Україні загальноєвропейських демократичних правових норм.

У червні 1999 року засновано інститут і посаду Координатора проектів ОБСЄ в Україні. Ним став британець Пітер Буркхард. Серед основних напрямів його діяльності слід виділити наступні: комплексний огляд законодавства з прав людини; реформування системи прописки; технічна та практична підтримка діяльності омбудсмена; допомога Верховному та Конституційному судам; боротьба з торгівлею людьми; свобода засобів масової інформації; реформування Збройних сил України; допомога у вирішенні проблем, пов'язаних із поверненням та адаптацією кримських татар. Організація здійснює моніторинги за виборчими процесами. Зазначимо, що згідно повідомлення Координатора проектів саме Велика Британія виділяє найбільше коштів (добровільних внесків) на реалізацію проектів ОБСЄ в Україні [264:64].

Реалізація британських технічних програм допомоги, співпраця на двосторонньому та багатосторонньому рівні в рамках вирішення складних і актуальних проблем соціально-економічного, правового, інформаційно-управлінського характеру складають вагомую частину комплексу українсько-британських відносин. Для них характерна одна спільна мета – розвиток громадянського суспільства в Україні. Спільними завданнями стали подолання внутрішньогосподарської розбалансованості в Україні, допомога у вирішенні комплексу гострих проблем соціального, управлінського, правового та інформаційного характеру. Якщо розуміти під громадянським суспільством спільність рівноправних громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яка співпрацює з державою на основі розвинених правовідносин заради спільного блага, то комплекс технічних програм повністю відповідає меті і завданням розбудови такого суспільства в Україні. Головним суб'єктом суспільства неодмінно є людина, яка може вільно (в правових рамках) реалізовувати свої права у всіх наявних сферах життєдіяльності. Саме ідея вільної, соціально активної, захищеної правом, відповідальної перед собою та

суспільством за теперішнє і майбутнє людини закладена в основу британської гуманітарної політики в Україні та українсько-британської співпраці.

4.2. Науково-технічне співробітництво.

Освіта, медицина, екологія

Велика Британія – це не лише світовий лідер у сфері торгівлі, фінансово-банківській діяльності та судноплавстві зі своєю „візитною картою” Лондоном, але й провідна держава в сферах освіти і науки, яка поєднує самобутні багатовікові традиції із модерновими ідеями і є найактивнішим їх генератором. Країна також є активним учасником міжнародної діяльності в сфері екології. За рівнем науково-технічного потенціалу і підготовки фахівців, досвідом та науково-освітніми здобутками Україна практично нічим не поступається своєму європейському партнеру. Тому співпраця в даному напрямку відкрила для обох країн нові можливості як для обміну досвідом, так і для налагодження співпраці та взаємодії з вирішення актуальних наукових, освітніх і природоохоронних проблем.

Науково-технічна співпраця. Глобальні макроекономічні чинники ведуть країни світу до формування інтелектуальних суспільств, де здобутки науки, інженерної справи, технології та технологічні інновації виступають ключем до майбутнього економічного зростання й розвитку. Сполучене Королівство складає 1% населення планети, проте має 4,5% науковців світу, видає 8% загальносвітової наукової літератури і 9% найчастіше цитованих наукових праць. У Великій Британії – 72 Нобелівських лауреати в галузі науки (20 із фізики, 26 із хімії та 26 із психології і медицини) [265]. Сполучене Королівство лідирує у таких наукових напрямках, як біотехнології, генна інженерія, фармацевтика тощо.

Українсько-британське науково-технічне співробітництво координується Британською Радою в Україні, посольствами обох країн. Серед його завдань виділимо наступні: налагодження обміну науковою інформацією; допомога Україні в повній мірі використати людський та інтелектуальний капітал шляхом підтримки українських вчених і державних керівників, перед якими постали завдання урізноманітнення фінансової бази, підвищення ефективності використання наявних ресурсів та реалізація науково-технічних розробок на практиці; обмін досвідом між вченими та науковими установами України і Великої Британії; реалізація спільних програм.

Як уже зазначалося, договірно-правову базу відносин України та Великої Британії в науково-технічній сфері складає базовий Договір „Про принципи відносин і співробітництво”, міжурядова Угода „Про співробітництво в галузях освіти, науки і культури”, галузеві угоди (як-от, Меморандум про взаєморозуміння з технічного співробітництва в галузі метрології між NPL Management LTD Національною Фізичною Лабораторією (NPL) Сполученого Королівства і Державним комітетом України по стандартизації, метрології та сертифікації від 14.10.1998), а також договірні документи між

науковими та науково-освітніми організаціями, як-от, Угода про наукове співробітництво між НАН України та Королівським науковим товариством (листопад 1991 року).

Міжурядова Угода „Про співробітництво в галузях освіти, науки і культури” від 10 лютого 1993 року передбачає заохочення та сприяння сторонами розвитку обмінів і проведенню досліджень з проблем спільного зацікавлення у сфері науки і технології, включаючи безпосередньо співробітництво між науково-дослідними установами обох країн [266].

Наукове співробітництво між Великою Британією та Україною розвивається за різними напрямками і галузями. У 1994 році Україну відвідала британська делегація вчених, яка ознайомила з досягненнями українських колег у галузі матеріалознавства, в результаті чого визначено конкретні напрями майбутнього співробітництва. Започатковано співпрацю наукових інститутів України і Великої Британії з питань ядерної енергетики.

Британських промисловців зацікавили досягнення українських фахівців у галузях матеріалознавства, синтезу штучних металів, електрозварювання, електроніки. Британські фірми підтримують тісні контакти з тими підприємствами, де застосовуються високі технології, наприклад, з київським заводом „Прогрес” і запорізьким „Мотор-Січ”.

У 1995 році відбулася важлива подія для розвитку всієї української науки, та, в першу чергу, антарктичних досліджень. 21 липня 1995 року в Лондоні підписано документи про передачу Україні наукової антарктичної станції „Фарадей” (вартістю близько 10 млн. дол. США) і про співпрацю в галузі дослідження Антарктики. Зазначимо, що Уряд Сполученого Королівства виступив з ініціативою передачі станції Україні. В цьому процесі активну і винятково важливу роль відіграв тодішній Посол України у Великій Британії С. Комісаренко, завдяки зусиллям якого станцію було передано практично безкоштовно [267]. Сприяння реалізації цієї акції також надали Британська антарктична служба, Центр антарктичних досліджень АНУ, Посольство Великої Британії в Україні, ряд українських компаній. 6 лютого 1997 року на британській антарктичній станції „Фарадей” було спущено британський прапор і піднято державний прапор України. В Антарктиді з’явилася перша українська антарктична станція „Академік Вернадський”.

Налагодилася активна співпраця між Національною академією наук України та Королівським Науковим Товариством. З вченими Британського інституту зварювальної технології активно співпрацює колектив Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона НАНУ. Також налагодили контакти з британськими колегами науковці Інституту фізіології ім. О. Богомольця, Інституту технічної теплофізики, Інституту геологічних наук, Інституту біохімії ім. О. Палладіна, Інституту ботаніки ім. М. Холодного НАНУ. В рамках реалізації Фондом „Ноу Хау” „Програми партнерських академічних зв’язків”, яка працює з березня 1997 року, налагоджено співробітництво між університетами України та Великої Британії, відбувається обмін науковцями, стажування, співпраця науково-освітніх центрів.

Ефективною формою співпраці в науково-технічній галузі стало проведення двосторонніх семінарів (серія N-N) у Великій Британії, в яких взяли участь науковці обох країн. Британська Рада, співпрацюючи з Комітетом Верховної Ради України з науки та

освіти, визначила фізику низьких температур як тему першого українсько-британського науково-технічного семінару N-N1, який проходив в Сполученому Королівстві у 1999 році. Це відбулося не випадково, адже фізика є однією з найвизначніших наукових галузей, де українські вчені мають загально визнані досягнення. Учасники семінару, а ними стали 26 провідних науковців, провели інтенсивне обговорення останніх досягнень у галузі фізики низьких температур, обговорили стан і перспективи міжнародної співпраці в цій галузі та можливі джерела її фінансування. Українські науковці мали змогу відвідати кілька профільних наукових лабораторій в університетах Ланкастера та Лондона, компанію „Oxford Instruments” тощо [268].

У 2000 році відбувся науково-практичний семінар N+N2 у галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки. Українські фахівці на чолі з Міністром освіти України та їх британські колеги працювали в чотирьох секціях: паралельні і новітні архітектури, мультимедіа та їх застосування в комп'ютерних мережах, контроль і цифрова обробка сигналів, медичні аспекти застосування інформаційних технологій [269].

Третій британсько-український науково-практичний семінар N+N3 у галузі біотехнології рослин був проведений у 2000 році у співпраці з науково-дослідною Радою з біотехнології та біологічних наук (BBSRC). У семінарі, що відбувся в провідному науково-дослідному центрі Сполученого Королівства у цій галузі – John Innes Centre (Норвіч), – взяли участь 26 науковців з обох країн. В ході дводенної інтенсивної дискусії відбувся обмін презентаціями та обговорення перспектив міжнародної наукової співпраці у цій галузі і фінансування спільних наукових проектів. Українська делегація відвідала ряд провідних наукових лабораторій та центрів [270]. Тижневий візит, здійснений групою провідних українських вчених-біотехнологів, відкрив нові перспективи для продуктивної міжнародної наукової співпраці.

Питання, пов'язані з безпекою використання нових продуктів біотехнологій, вже не перший рік привертають увагу як експертів-фахівців у цій галузі, так і представників індустрії та широких кіл громадськості. Сільськогосподарська біотехнологія швидко прогресує в багатьох країнах світу. Велика Британія є одним з європейських лідерів у цій проблематиці: виходячи з демократичних традицій Сполученого Королівства, в ньому співіснують, бурхливо дискутуючи, прихильники і супротивники генетично модифікованих рослин. Саме ці обставини, а також той факт, що Україна перебуває в процесі пошуку власних шляхів використання досягнень біотехнологій, обумовили можливість відвідин України британським експертом у галузі біотехнології професором Вівіаном Мозесом, який працює в лондонському Кінгз Коледжі. Професор ознайомився з роботою Інституту клітинної біології та генетичної інженерії Національної академії наук України, який є провідною міжнародно визнаною установою в галузі біотехнології рослин, зустрівся зі студентами-біологами та викладачами, представниками МОН і МОЗ України, взяв участь у конференції „Гігієнічні аспекти сучасних біотехнологій” в Інституті медицини праці АМН України [271]. Внаслідок проведених дискусій вченим вдалося сформулювати можливі проекти для українських спостерігачів, концептуальні технічні наукові ідеї.

Важливою ініціативою Сполученого Королівства стала комплексна „Програма прогнозування розвитку технологій”. Технологічне прогнозування сьогодні вважається найбільш передовим елементом процесу технологічного розвитку. Прогнозування здобуло міжнародне визнання і його методологія широко застосовується в усьому світі: від Японії до Бразилії та від США до Південної Африки. Вказана програма спрямована на об’єднання зусиль представників науки, промисловості та управління у вивченні перспектив розвитку технологій та потреб ринку, прогнозування ефективного використання науково-технічних здобутків для піднесення добробуту та якості життя [272].

Британська Рада в Україні, співпрацюючи з Комітетом Верховної Ради України з науки та народної освіти в рамках проекту британського урядового Фонду „Ню Хау”, надала свого часу фінансову та експертну допомогу в розробці проекту „Програми прогнозування розвитку технологій в Україні”. Кульмінацією цього проекту стали слухання у Верховній Раді України в грудні 1997 року, в яких взяла участь високоповажна делегація британського Парламенту на чолі з головою Спеціального комітету з науки і технологій Палати лордів лордом Філіпсом. За результатами слухань прийнято постанову про включення реалізації вказаної програми до Програми діяльності Уряду.

У вересні 2002 року відбулася українська конференція з прогнозування, організована UNIDO, Британською Радою в Україні, Українською лігою промисловців та підприємців, Асоціацією ректорів технічних університетів України та КПІ, які ініціювали в Україні процес, спрямований на досягнення кращого розуміння сильних сторін та потенційних переваг „Прогнозування”. У березні 2003 року в Києві за участю британських експертів з Манчестерського університету відбулася конференція з питань методології прогнозування. За рахунок своєї наукової програми Британська Рада продовжує допомагати Україні отримувати вигоду від власної інтелектуальної бази і вважає „Прогнозування” пріоритетним напрямком діяльності.

Українсько–британські відносини в сфері освіти здійснюються у різних формах та напрямках. Серед них виділимо наступні: інформаційні послуги про освіту; надання студентам і фахівцям стипендій та грантів на навчання у Великій Британії; реалізація програми підтримки викладачів англійської мови в Україні; розгортання освітніх проектів з вивчення гуманітарних дисциплін у школах і вищих навчальних закладах України; розвиток співпраці між ВНЗ Великої Британії та України. Вони визначені міжурядовою угодою „Про співробітництво в галузях освіти, науки і культури”.

Широкі інформаційні послуги про освіту Великої Британії надає *Ресурсно-інформаційний центр Британської ради в Україні*. Освітня секція центру запропонувала повну і найновішу інформацію у галузі системи освіти та можливостей навчання у Сполученому Королівстві. Інформаційні послуги у спрямовано на всіх потенційних клієнтів британських освітніх послуг. За роки роботи Британської Ради клієнтами центру стали сотні студентів та їх спонсорів (батьків, закладів освіти, компаній), а також споживачі послуг, які надавалися на місцях (екзамени, навчальні курси, консультації).

Читальний зал Ресурсно-інформаційного центру надає інформаційні матеріали й інструкції для студентів, публікації Британської Ради, які висвітлюють різноманітні аспекти життя та навчання у Великій Британії, публікації МЗС, в яких пояснюється система освіти у Сполученому Королівстві, різноманітні каталоги, довідники та електронні носії інформації.

Велика Британія традиційно надає великого значення міжнародним обмінам з метою покращення культурних зв'язків і збільшення навчального досвіду для своїх та іноземних студентів. Для цього створено низку стипендіальних програм, які реалізуються в багатьох країнах світу. Набула популярності престижна програма надання *британських стипендій „Чівнінг” (Chevening)* для навчання у Сполученому Королівстві. Стипендії фінансуються МЗС і надаються у 150 країнах світу. Надання цих стипендій дало можливість майбутнім лідерам, громадським та державним діячам з усього світу познайомитися з Великою Британією та отримати знання і навички, які є корисними для їх країни. З часу поширення програми на Україну у Великій Британії здобули освіту близь 110 українців. Протягом терміну навчання вони мали змогу слухати курси „Бізнес-адміністрація”, „Торгівля, транспорт та фінанси”, „Міжнародне право у галузі прав людини”, „Реформа державного управління”, „Соціальна робота і планування” тощо [273].

Іншою відомою британською освітньою програмою є *стипендія імені Джона Сміта*, заснована у 1996 році Урядом Великої Британії на честь відомого політика, в минулому лідера лейбористської партії, члена Парламенту і радника Королеви, який передчасно помер у 1994 році. За часів незалежності двадцять молодих українців взяли участь у цій програмі, отримавши унікальну можливість ознайомитися з британською системою урядування та пізнати демократичні принципи і цінності Сполученого Королівства [274]. У 2004 році українські випускники програми стажувань імені Джона Сміта заснували свою неурядову організацію (див. додаток 4, рис.1).

У 1999 році Британська Рада та Посольство Великої Британії в Україні створили *Українсько-Британську професійну асоціацію* – організацію спеціалістів, які пройшли професійне стажування чи навчання у Великій Британії в рамках різноманітних британських програм. До завдань діяльності організації входять: розвиток тісніших економічних, культурних, наукових і політичних контактів між Україною і Великою Британією для інтеграції України в Європу; створення мережі контактів підприємців обох країн; поширення знань про Велику Британію в Україні; сприяння приходу і діяльності в Україні британських компаній та інших аполітичних організацій; сприяння новим професійним ініціативам і подальший професійний розвиток його членів; налагодження контактів на міжнародному рівні [275]. Слід зазначити, що станом на 1999 рік у Великій Британії пройшли стажування понад 500 молодих українських спеціалістів.

Асоціація стала своєрідним клубом колишніх українських стажувальників у Сполученому Королівстві, який складається з таких секцій: юридична, ЗМІ, освіти та науки, фінансова, бізнесу, державного управління. Вона розгорнула активну діяльність щодо організації регулярних зустрічей та семінарів за участю доповідачів із Великої Британії, залучення до участі у програмах візитів в Україну високопоставлених офіційних осіб

Сполученого Королівства, сприяння інформаційному і навчальному центрам Британської Ради тощо.

Здійснюється співробітництво між Британською Радою та Міністерством освіти і науки України у напрямку *підтримки викладачів англійської мови* в Україні, яка спрямована на створення нових навчальних програм, здійснення фахової підготовки вчителів та викладачів. Регіональні центри Британської Ради запропонували викладачам велику кількість різноманітних навчальних матеріалів з англійської мови. Британська Рада також підтримала створення професійних асоціацій вчителів України і розширення доступу вчителів до досвіду Міжнародної асоціації викладачів англійської мови Центрально-Східної Європи. Цьому значною мірою сприяло надання можливості працювати в об'єднанні ELTECS (English Language Teaching Contacts Scheme in Central and Eastern Europe) – електронній мережі, яка пов'язує фахівців у галузі викладання англійської мови у регіоні Центральної та Східної Європи. У 2000 році Рада відкрила Навчальний центр для вивчення англійської мови, а у 2001 – розпочала реалізацію проектів викладання англійської мови для працівників Мінюсту і дипломатів МЗС України. У 2000 році Рада спільно з МОН України розпочала розробку нового проекту під назвою *„Післядипломна підготовка вчителів англійської мови”* та нової національної програми фахової підготовки вчителів англійської мови. Поставлено завдання довести ці проекти до кожного вчителя у кожному регіоні України. За підтримки британського Міністерства міжнародного розвитку у Львівській та Донецькій областях реалізуються програми навчання ділової активності у середніх школах та професійно-технічних освітніх закладах.

У попередніх розділах зазначалося, що Британська Рада за сприяння МЗС Великої Британії в рамках Фонду ASSIST Challenge здійснювала три великих проекти співпраці з міліцією та Збройними силами України. Окрім проекту *„Впровадження в Україні поліцейної моделі, ґрунтованої на підтримці з боку населення”*, реалізовувалися проекти *„Правове та демократичне навчання курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів”* і *„Розвиток навчання поліцейному управлінню в перехідних суспільствах”*. Перший з проектів виконувався протягом березня 2000 – вересня 2002 рр. і мав за мету розробку нових навчальних курсів для викладання на переддипломному та післядипломному рівнях (спеціаліст/магістр) у рамках навчальної програми з гуманітарних дисциплін у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України. Нагадаємо, що освітня співпраця Британської Ради з українськими військовими за підтримки Уряду Сполученого Королівства і Посольства реалізується на різних рівнях, за різними формами і напрямками. В ході реалізації проекту до навчальних планів з політології і права включено широкий спектр тем, що стосуються демократії, міжнародного права і прав людини. Проект *„Правове та демократичне навчання курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів”* виконувався у партнерстві із Управлінням військової освіти МОУ та Ланкастерським університетом (Сполучене Королівство). З української сторони також співпрацювали викладачі Національної академії оборони України, Харківського військового університету, Військового інституту Київського національного університету.

Другий проект – „Розвиток навчання поліційному управлінню в перехідних суспільствах” (жовтень 2000 – квітень 2002 рр.) – виконувався спільно Національною академією внутрішніх справ України (Київ), Центром Скармана (Університет Лестера) та Коледжем поліційного персоналу у Брамсхілі. Серед основних завдань – покращення розуміння контексту навчання поліційному управлінню шляхом проведення дослідження існуючої управлінської політики, практики та процедур, що застосовуються українською міліцією; проведення детального навчання для ряду викладачів, що читають навчальні курси, пов’язані з поліційним управлінням; розробка серії скорочених навчальних курсів з поліційного управління [256].

З 1 березня 1997 року британський Фонд „Ноу Хау” за ініціативи DFID започаткував новий проект для налагодження академічних партнерських зв’язків між вищими навчальними закладами Сполученого Королівства та країн СНД – „Програму регіональних партнерських академічних зв’язків” (*Regional Academic Partnerships Scheme, REAP*). Мета проекту – реалізація британської технічної допомоги і підтримка переходу до демократії та ринкової економіки в країнах Східної Європи і Центральної Азії. Програма здійснювалася шляхом налагодження контактів та розвитку співпраці між вищими навчальними закладами країн регіону і Великої Британії щодо розробки нових навчальних програм і навчально-методичних матеріалів в таких галузях: енергетика, аграрна реформа, охорона здоров’я, фінансові послуги, довкілля, приватизація та реструктуризація, ефективне урядування. Налагоджено близько 120 двосторонніх контактів ВНЗ. В рамках програми з українського та британського боку співпрацювали Київський національний університет імені Тараса Шевченка і Університет Де Монфор (Мільтон Кінс), Одеський аграрний інститут і Університет Лондона, Харківський державний політехнічний університет та Інститут науки і технології Університету Манчестера, Українська Академія Банківської справи і Університет Нортумбрія (Ньюкасл), Національний університет „Києво-Могилянська Академія” і Університет Східного Лондона, Донецький національний університет та Університети Дархема і Сандерленда, Київський гуманітарний інститут і Ланкастерський університет, Українська Академія зовнішньої торгівлі і Ноттінгемський університет, Університет Внутрішніх справ і Університет Де Монфор, Національна Академія внутрішніх справ і Лестерський університет, Ужгородський національний університет і Університет Лутона, Українська Академія державного управління та Університет Північного Лондона, Національна Академія управління і Університет Центрального Ланкашира, Донецький національний політехнічний університет і Університет Портсмута, Інститут міжнародних відносин КНУ і Редінгський університет тощо [276].

Також з українськими вузами співпрацюють провідні британські Кембріджський та Оксфордський університети, Університет Лідса, Уельський університет (Кардіф), Лондонська Школа Економіки та Політичних Наук, Коледж поліційного персоналу у Брамсхілі, Королівський Коледж оборонних досліджень Великої Британії, Школа Слов’янських та Східноєвропейських студій Університету Північного Лондона, в більшості з

яких проходять курси навчання чимало українських студентів за магістерськими та аспірантськими програмами. З українського боку налагодили тісні стосунки з британськими партнерами Харківський національний університет імені Василя Каразіна, Харківський університет внутрішніх справ, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національна академія оборони України, Харківський військовий університет, Харківський державний економічний університет, Київський міжнародний технічний університет тощо.

У листопаді 2003 року завершився дев'ятирічний проект DFID з підготовки фахівців державного управління, в рамках якого відбувалася співпраця між Національною академією державного управління при Президентові України та Університетом Північного Лондона (Університет Метрополітен). За час дії проекту завдяки DFID 1260 слухачів Академії отримали сертифікати Університету Північного Лондона, а бібліотеки Академії одержали понад 2000 книжок. У рамках проекту реалізовано програму стажування у Сполученому Королівстві, в якій взяли участь 232 слухачі Академії [277]. Завдяки цій програмі кращі слухачі Академії мали можливість протягом місяця перебувати у Сполученому Королівстві і відвідати центральні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, державні та приватні організації, які надають послуги органам місцевого самоврядування. Ще одним досягненням проекту стало дистанційне навчання, яке було запроваджено в Академії з 1998 р. Відбувається їх впровадження у 27 регіональних центрах підвищення кваліфікації держслужбовців по всій Україні.

Співпраця українських і британських ВНЗ здійснюється на багатосторонньому рівні, зокрема в рамках реалізації проектів програми ЄС *Tempus TACIS*. Україну залучено до програми Tempus в 1993 році. Серед основних пріоритетів програми – підвищення рівня менеджменту в університетах, реструктуризація та розробка навчальних програм, підвищення кваліфікації вчителів. Мета програми – вдосконалення системи вищої освіти, включаючи систему сертифікації, співпраця між навчальними закладами, між ВНЗ і фірмами, викладання „європейських дисциплін” для викладачів.

В цьому напрямку активну роботу здійснює Інститут міжнародних відносин Київського національного університету, який здійснює ряд проектів спільно з українськими та британськими колегами. Проекти „Європейське право в університетах України” і „Створення Національного Інноваційного Центру з міжнародних освітніх програм” здійснювалися протягом 2000 – 2003 років спільно з МОН України, кількома українськими та західноєвропейськими університетами, серед яких британський Кінгз Коледж. За результатами виконання проектів проведено загальноукраїнські семінари вищих навчальних закладів з фандрайзінгу, розроблено інформаційну базу ВНЗ України трьома мовами, інформаційну базу міжнародних фондів та організацій.

З квітня 2002 року на базі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Запорізького національного технічного університету розпочато реалізацію проекту Tempus „Вивчення міжнародних фінансів в українських університетах”. До консорціуму учасників увійшли три західні університети, серед яких Ліверпульський університет імені Джона Мура. Проект передбачає створення кафедри міжнародних фінансів

в обох українських університетах та запровадження програми „Міжнародні фінанси” для випуску спеціалістів і магістрів. Здійснюється стажування викладацького складу, адміністративних співробітників, аспірантів та студентів українських університетів в університетах-партнерах з ЄС, їх професура читає курси лекцій в українських університетах [278].

Згадаємо також проект TACIS „Розвиток економіки сільського господарства і продовольства в Україні” (1998 – 2001 рр.), в рамках якого налагодилося співробітництво Білоцерківського державного аграрного університету (БДАУ) з Відділом економіки сільського господарства Університету Ексетера (Велика Британія) щодо розробки навчальних планів з економіки сільського господарства і харчової промисловості, експертних оцінок для їх вдосконалення, розвитку професійного менеджменту. Кілька десятків викладачів і студентів БДАУ побували в університеті-партнері, де мали змогу консультуватися, стажуватися і навчатися за програмами факультетів економіки сільського господарства і харчової промисловості, використання інформаційних технологій, вивчення мов [279].

Це лише частина тих проектів, які здійснювалися між Україною і Великою Британією в освітянській сфері. За підтримки британського Міністерства міжнародного розвитку у Львівській та Донецькій областях реалізуються програми навчання ділової активності у середніх школах та професійно-технічних освітніх закладах. Розширюється співпраця британської сторони з Міністерством освіти і науки України.

В контексті розгляду українсько-британської співпраці в галузі вищої освіти, зокрема міжуніверситетській кооперації як засобу покращення якості освіти на благо студентів і вищих навчальних закладів, сьогодні є актуальними питання **формування європейської відкритої зони освіти на основі Болонської декларації (Болонський процес) та інтеграції України в європейський освітній простір**. Велика Британія серед ряду провідних країн Європи стояла біля витоків створення зони європейської вищої освіти. Вона одразу приєдналася до Спільної декларації про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти (Сорбонська декларація 25.05.98), Болонської конвенції та спільної заяви європейських міністрів освіти (Болонья, 18-19.06.99), постійно бере участь у європейських освітніх форумах різних рівнів. Україна також є активним учасником цих загальноєвропейських процесів. Вона приєдналася до Лісабонської конвенції про визнання кваліфікацій системи вищої освіти Європи від 1997 року. Протягом останніх років Міністерство освіти і науки України спільно з рядом вищих навчальних закладів розпочало впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищу освіту України. Прийнято Програму дій щодо реалізації Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України (2004), затверджено заходи щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004 – 2005 роки, за якими проводиться розробка методичних матеріалів, навчальних посібників, інформаційно-роз’яснювальна робота щодо вимог і принципів реалізації Болонської декларації та входження України в європейський освітній простір. Створено регіональні центри супроводження Болонського

процесу в Україні (Дніпропетровськ, Донецьк, Тернопіль, Київ, Львів, Одеса, Харків). Наказом МОН України від 23.01.2004 у ряді ВНЗ України (III-IV рівнів акредитації) розпочато експеримент щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Велика Британія, як і Україна, сьогодні перебуває у процесі активного пошуку шляхів проведення необхідного реформування та їх реалізації в системі вищої освіти країни, яка історично має свою специфіку. Оскільки всі ВНЗ Великої Британії автономні, то кожен окремо взятий університет або коледж вирішує якою мірою переймати європейський досвід в освіті через розробку навчальних планів, співпрацю між ВНЗ, програми мобільності, інтегровані програми навчання, тренінги та науково-дослідну роботу. До того ж існують відмінності в системі освіти та її організації в Англії, Шотландії та Уельсі, де існують свої ради університетських фондів, які є посередниками між Міністерством освіти та науки і університетами, функціонують особливі системи і методи контролю якості навчання та перевірки роботи ВНЗ.

ВНЗ Великої Британії працюють над великою кількістю пілотних європейських курсів навчання в магістратурі, отримавши підтримку від Європейської асоціації університетів та фінансування від Єврокомісії. Це допоможе налагодити тісні зв'язки з європейськими партнерами для розробки навчальних курсів, проведення спільної науково-дослідної роботи, обмін студентами та викладачами. Робота в цьому напрямку відповідає зобов'язанням уряду Великої Британії сприяти мобільності в освіті, що є одним із основних розділів Болонської декларації. Окрім участі в Болонському процесі, у програмах мобільності, як-от, Сократ-Еразмус в межах ЄС і в підтримці цілей, запропонованих програмою Еразму-Мандус, британський уряд взяв зобов'язання спростити процедуру в'їзду до Сполученого Королівства студентів із країн, що не входять до складу ЄС (спрощувати візові вимоги, надавати ширшу інформацію про можливості для навчання і вимоги до вступу, створювати можливості іноземним студентам для поєднання навчання з роботою, розширювати кількість стипендіатів Чівнінської стипендії) [280:81-82]. Проводяться дослідження студентської міжнародної мобільності у Великій Британії. У 2003 році Уряд Великої Британії виділив кошти Британській Раді на реалізацію п'ятирічної рекламної кампанії щодо системи освіти у Сполученому Королівстві. Запущено бренд „Освіта Великої Британії”.

Тісне українсько-британське співробітництво в галузі вищої освіти сприятиме подальшій реалізації двома країнами принципів та напрямків Болонської декларації щодо створення європейського освітнього простору, поглибленню різносторонніх та різнорівневих контактів освітян, науковців, студентської молоді обох країн. Головне завдання України та Великої Британії на сучасному етапі розвитку вищої школи та європейських інтеграційних процесів у сфері освіти – докласти спільних зусиль для створення гнучкої системи вищої освіти в Європі, збудованої на найкращому європейському досвіді і освітніх традиціях обох країн, системи, яка б вітала різноплановість, сприяла гнучким критеріям кваліфікаційних систем та системи контролю якості освіти, зміцнювала двосторонню співпрацю між зацікавленими сторонами.

Українсько-британська співпраця в сфері медицини здійснювалася в першу чергу щодо покращення ситуації в Україні із динамікою захворюваності на ВІЛ/СНІД і туберкульоз.

Через британське Міністерство у справах міжнародного розвитку (DFID) уряд Великої Британії підтримує ряд ініціатив в Україні, спрямованих на допомогу в боротьбі з ВІЛ/СНІДом. DFID співпрацює з МОН та МОУ України, надає технічну допомогу виконанню інформаційно-освітнього компонента гранту Світового Фонду ООН для боротьби з ВІЛ/СНІДом і туберкульозом в Україні.

З 1995 року Британська Рада співпрацює з Програмою ООН/СНІД, Посольством Великої Британії, міжнародними донорськими та місцевими неурядовими організаціями, об'єднуючи зусилля по запобіганню поширенню епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні. У 1997 році Британська Рада замовила проведення першого „Звіту про соціальні та економічні наслідки ВІЛ/СНІДу в Україні”. Цей звіт, здійснений спеціалістами з Університету Іст-Англія (Сполучене Королівство) та Університету Наталь (Південна Африка), за участю ООН/СНІД, МОЗ України та НАН України, став прогнозуванням можливого соціального та економічного впливу ВІЛ/СНІДу в Україні на період до 2016 року. На його основі організовано семінар, проведений ООН/СНІД, у якому взяли участь міністри екології України, Росії, Білорусі та Казахстану. Проведено ряд семінарів і роботу з правового забезпечення жінок секс-бізнесу в Україні. У квітні 2000 року відбулися два семінари за участю Інституту соціальних досліджень і Української Асоціації планування сім'ї, які мали на меті допомогти соціальним працівникам та медичним фахівцям Міністерства оборони розробити методи оцінки ризику зараження ВІЛ/СНІДом у збройних силах через небезпечну статеву поведінку. В другому семінарі взяли участь представники органів міліції з усієї країни, які розглянули питання роботи органів внутрішніх справ із жінками секс-бізнесу та іншими маргіналізованими групами, їхніх потреб в інформації про запобігання ВІЛ/СНІДу [281].

Окрім цього, Міністерство з міжнародного розвитку Великої Британії надає невеликий грант українській неурядовій організації „Запобігання зловживанню алкоголем та наркотиками”, а також Фондові профілактики хімічних залежностей та СНІДу для роботи з громадами нетрадиційної сексуальної орієнтації щодо підвищення в них поінформованості про ризик, пов'язаний з небезпечним статевим життям.

Україна у 90-ті роки вийшла на перше місце серед країн Східної Європи за темпами поширення СНІДу. З огляду на цю ситуацію Європейська комісія та уряд США через Агенство США з Міжнародного розвитку (USAID) у 2000 році започаткували Програму Європейська Комісія – США із запобігання ВІЛ/СНІД та інформування в Україні. Британська Рада розпочала виконання компонента проекту, що фінансувався Європейською Комісією. Проект спрямований головним чином на молодь і основним завданням мав розробку на обласному рівні скоординованої, всебічної та систематизованої стратегії профілактики ВІЛ із залученням зацікавлених сторін з урядового та громадського секторів. У проекті брали участь АР Крим та місто Севастополь, Донецька, Львівська, Харківська і

Херсонська області. Основний акцент організатори проекту зробили на розвиток та вдосконалення методики статевого і наркотичного виховання молоді. Спеціальна експертна група працювала спільно з експертами ЄС та України з метою створення комплексної шкільної програми для 6-17-річних учнів з валеології, включаючи методичні та навчальні програми [282].

Підраховано, що в Україні приблизно 4 тис. дітей інфіковані ВІЛ і набагато більше народжені ВІЛ-інфікованими матерями. Ця категорія дітей, які дуже вразливі, отримують дуже мало уваги у сфері медичної та соціальної допомоги. Британська Рада фінансувала візити британських консультантів з Лондонської школи гігієни і тропічної медицини та лікарні Королівського коледжу в Лондоні, у яких є великий досвід роботи з хворими дітьми в африканських країнах (Уганда, Зімбабве, Кенія). У вересні 2003 року впродовж двох тижнів проведено тренінгові програми для вчителів, співробітників Міністерства освіти і науки, лікарів, медичних працівників, що працюють з дітьми, інфікованими ВІЛ та народженими ВІЛ-інфікованими матерями. Обидва тренінги відбулися в Сімферополі та Макіївці, де розміщені інтернати для догляду за хворими дітьми [283]. На запит МОЗ України у зв'язку зі зростаючою кількістю випадків туберкульозу, пов'язаних з ВІЛ, та відповідну стурбованість української сторони подвійною проблемою ВІЛ і туберкульозу за участю британських фахівців проведено семінар і консультації щодо механізмів роботи з ВІЛ-туберкульозом.

Урядом Сполученого Королівства розглядаються можливості надання допомоги в майбутньому та подальшої співпраці щодо більш ефективної координації роботи двосторонніх донорів та багатосторонніх донорських організацій, таких як „Програма розвитку” ООН, ЮНІСЕФ, Світової організації охорони здоров'я, „Програма протидії СНІДу” ООН та Світового Банку, а також підтримки у створенні більш ефективного координаційного механізму для виконання проекту Світового Фонду ООН, інших програм.

Українсько-британське співробітництво в природоохоронній сфері.

У сфері охорони навколишнього середовища в Україні здійснювалися проекти Міністерства міжнародного розвитку Великої Британії (DFID): підтримка управління національними парками і підтримка формування громадської екологічної свідомості (Донецьк і Донецька область); утилізація твердих відходів (Харків); схема малих грантів в екологічному секторі.

Значна увага у двосторонніх екологічних проектах приділялася питанням підвищення громадської екологічної свідомості. Розгорнуто продуктивне співробітництво представників британських спеціалістів та Державного екологічного управління у Донецькій області. У квітні 1998 року успішно завершилася перша фаза українсько-британського проекту „*Формування громадської екологічної свідомості*”, який фінансувався британським Фондом „*Ноу Хау*”. На підставі досягнутих успіхів британською стороною було прийнято рішення щодо продовження розпочатої роботи через реалізацію другої фази проекту, яка передбачає поширення набутого досвіду на територію всієї України. За допомогою фахівців Державного екологічного управління та представників громадських організацій протягом 1998-2000 років

проведено ряд навчальних семінарів для недержавних організацій Донецької області та десяти інших областей України.

Згідно домовленості між урядом України та Світовим Банком, Державне екологічне управління у Донецькій області спільно із представниками Світового Банку та Донецької облдержадміністрації у 1998 році проводили підготовку Донецького екологічного проекту. Завданнями проекту стало вирішення першочергових екологічних проблем області, сприяння розвитку та зміцненні системи державних органів на регіональному та місцевому рівнях.

Британський Фонд „Ню Хау” у середині 90-х років здійснював проект *„Покращення менеджменту парків та зон рекреації м. Києва”*, з використанням досвіду служби парків м. Единбурга, яке є містом-побратимом столиці України. Згодом Фонд долучився до реалізації проекту Світового банку та Глобального екологічного фонду *„Збереження біологічного розмаїття у Азово-Чорноморському екологічному коридорі”*, який розпочався у 2000 році і передбачав низку заходів із збереження біорозмаїття світового значення у прибережних зонах України, підтримку створення мережі природно-заповідних територій, введення екологічних методів сільського господарства та здійснення програми екологічної освіти.

Міністерством Великої Британії з питань міжнародного розвитку у 1999 – 2003 роках профінансовано проект *„Підтримка управління національними парками”*, мета якого – пропаганда стабільного соціально-економічного розвитку в національних парках України шляхом активного залучення місцевої громадськості і бізнесу. Проект здійснювався на території довжиною 150 км, площею 13 тис. гектарів, з населенням у 600 тис. чоловік. Комплексним завданням цього масштабного проекту стало створення регіонального ландшафтного парку „Меотида”, що в Донецькій області. До його реалізації були залучені британська компанія Fauna & Flora International (Кембридж) (як організація-виконавець) та Національний парк Broads Authority (Норфолк, Саффолк). В рамках виконання проекту здійснювалися заходи у наступних напрямках: розробка для парку стійких систем управління і фінансування; навчання персоналу парку нових підходів до організації роботи парку, в першу чергу щодо роботи з громадськістю (в тому числі проведення стажування у Великій Британії); інформування громадськості про екологічні проблеми і про роботу парку; залучення місцевого бізнесу до екологічно безпечної діяльності; поширення досвіду проекту в інші парки України та Європи [284].

Протягом 2001 – 2002 років практично в усіх містах і селах території РЛП „Меотида” проведено семінари (всього 84) для різних груп громадськості – вчителів, представників громадських організацій, політиків, пенсіонерів тощо. Здійснено зміни в навчальних планах місцевих університетів і ВНЗ з метою їх більшої екологічної орієнтації та вивчення природи рідного краю (Приазов'я). Створено дитячий оздоровчий табір. Реалізація проекту стала яскравим прикладом того, як слід пропагувати збереження природи, раціонально і ефективно використовувати ресурси широкої громадськості регіону. З 21 по 24 травня 2003 року в Києві відбулася Конференція Європейської Економічної Комісії ООН під назвою „Довкілля для Європи”, на якій вказаний проект був представлений як зразок партнерства в даній сфері.

Конференція „Довкілля для Європи”, яка проходить раз на п’ять років, зібрала представників з 51 країни регіону Європейської Економічної Комісії ООН і стала першою конференцією міністерського рівня в Європі з часу проведення у серпні/вересні 2002 року в Йоганнесбурзі (ПАР) Всесвітнього самміту з питань сталого розвитку. Велику Британію представляла Державний секретар у справах довкілля, продовольства і сільського господарства Маргарет Бекет. Конференція стала важливим загальноєвропейським заходом високого рівня для обговорення ключових питань щодо політики у галузі захисту довкілля, розробки програм та початку переговорів стосовно розробки законодавчих інструментів, різноманітних видів партнерства та ініціатив. Завдяки конференції вдалося привернути увагу широкої міжнародної громадськості до екологічних проблем нашої держави. У своїй підсумковій заяві М. Бекет зазначила, що конференція виправдала покладені на неї сподівання і стала важливим заходом у процесі усунення розходження між Західною та Східною Європою в оцінці стану навколишнього середовища [285]. На конференції затверджено стратегію охорони довкілля для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії, в рамках реалізації якої започатковано *Фонд „Довкілля для Європи”*. Сьогодні Фонд підтримує кілька програм та понад 50 проектів у 17 країнах, у тому числі й проекти в Україні.

У 2003 році, за результатами щорічного конкурсу проектів Фонду захисту довкілля, МЗС Великої Британії надано фінансування українським проектам – *„Проекту моніторингу рівня забрудненості річки Дніпро”* (моніторинг рівня забруднення Дніпра та його приток у Черкаській області) і *„Природоохоронна демократія в Україні”* (сприяння неурядовим організаціям, що працюють у сфері охорони довкілля).

За дорученням DFID Британська Рада в Україні з 2004 року реалізує *„Схему підтримки малих проектів з охорони довкілля” (Small Environmental Projects Scheme, SEPS)*, за якою передбачене фінансування маломасштабних інституційних проектів та проектів виробничого розвитку, що виконуються у співпраці українських організацій та їх партнерів в Сполученому Королівстві. Це трирічна програма, яка спрямована на підтримку екологічно збалансованого розвитку в Україні і є складовою частиною діяльності Фонду „Довкілля для Європи”.

Схема SEPS почала діяти в листопаді 1999. Нова програма SEPS II є логічним і важливим продовженням процесу розвитку українсько-британської співпраці у галузі збереження довкілля, розпочатої у попередній трирічній програмі SEPS в Україні, що фінансувалася британським Міністерством міжнародного розвитку (DFID) і впроваджувалася Британською Радою. У рамках першої програми SEPS виконано 11 проектів у регіонах України, спрямованих на оздоровлення довкілля та зміцнення співпраці між органами місцевої влади та громадськими екологічними організаціями, українськими і британськими партнерами. Пріоритетними напрямками проектів з охорони довкілля є сталий розвиток, участь громадськості в процесах прийняття екологічно важливих рішень, збереження біорозмаїття, стале споживання і виробництво [286].

Окремим напрямом українсько-британських відносин у сфері екології є *співпраця в галузі ядерної безпеки*. Країни 6 лютого 1997 року уклали Домовленість про обмін інформацією між Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Адміністрацією з питань охорони здоров'я і техніки безпеки Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Документ передбачає обмін інформацією про будівництво та введення в експлуатацію ядерних установок, звіти про можливі інциденти та реакцію на них громадськості і ЗМІ, законодавче забезпечення і стандарти країн-партнерів [287].

Уряд Великої Британії протягом останнього десятиліття здійснював програму підтримки ядерної промисловості в країнах колишнього СРСР і Центрально-Східної Європи під назвою „Програма ядерної безпеки”, яка координувалася Міністерством торгівлі та промисловості. Допомога за програмою зосереджена на проектах підвищення рівня безпеки застарілих реакторів, укріплення позицій керівних органів у галузі ядерної промисловості, сприяння безпечному виведенню з експлуатації атомних електростанцій та впровадження західного підходу до вирішення питання ядерної безпеки [288:6].

В рамках програми підтримку отримали великі багатосторонні проекти, наприклад роботи на ЧАЕС та реалізація заходів на об'єкті „Укриття”, у співпраці з Енергоатомом. Як уже зазначалося, Уряд Великої Британії зайняв активну позицію щодо України та її ядерних проблем на рівні Великої сімки, надавши понад 10 млн. фунтів стерлінгів на закриття Чорнобильської атомної станції та побудови об'єкту „Укриття”. Здійснювалися регулярні консультації українських і британських фахівців-ядерників як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях (Євроатом, МАГАТЕ тощо).

Протягом 1991 – 2004 років закладено основи співпраці України та Великої Британії в сферах науково-технічного співробітництва, освіти, медицини та екології. Обидві країни мають солідні традиції і напрацювання у цих напрямках роботи, а тому їх співпраця як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях видається достатньо ефективною та практично безмежною. При цьому слід врахувати необхідність вирішувати спільними зусиллями такі нагальні проблеми, як необхідність інтеграції України в європейський науково-освітній простір, вирішення складних проблем боротьби з „чумою” новітнього часу – ВІЛ/СНІДом та туберкульозом, подолання наслідків Чорнобильської трагедії та вирішення питання добудови об'єкту „Укриття” на ЧАЕС, вдосконалення ефективності екологічної політики в Україні та реалізація конкретних природоохоронних заходів, особливо в „неблагополучних” екологічних регіонах держави. Сторони накопичили певний досвід співпраці у цих сферах. Налагодилися стабільні контакти науковців, освітян, медиків, фахівців з охорони навколишнього середовища обох країн на різних рівнях. Уряд Великої Британії виявив готовність сприяти реалізації в Україні програм ООН, Світового Банку, Європейської Комісії, інших міжнародних організацій. На перспективу сторонам слід розробити по можливості конкретні строкові програми співпраці в науково-технічній, освітній, медичній та екологічній сферах. Уряд України повинен надавати більшої уваги співпраці з британськими партнерами.

4.3. Діалог культур: традиційні напрями і модернові віяння. Українці Великої Британії

Культура – „душа” народу, яка відображає його світосприйняття, ментальність, досвід, історію, традиції і звичаї, тобто синтезує усі його духовні і матеріальні надбання, є своєрідною візитною картою, за якою цей народ та його представників впізнають в усіх куточках світу і на всіх континентах. Знання про культуру є тим первинним знанням про кожну державу, яке формує її міжнародний імідж, самобутність і неповторність в когорті інших держав. Діалог культур між країнами лежить в основі так званої „народної дипломатії”, тобто взаємодії носіїв культури окремих держав, який неодмінно передуює встановленню та успішному розвитку офіційних міждержавних відносин.

Український народ, який тривалий час не мав власної держави, фактично був позбавлений можливості самостійно на міждержавному рівні самовиражатися через власну культуру. На неофіційному рівні функції культурного ретранслятора значною мірою виконувала українська діаспора. Факт існування України в ситуації зовнішньої і внутрішньої закритості відомий: умови радянської системи були такі, що в силу заідеологізованості вона сама була закрита для так званих ворожих капіталістичних цінностей. Заборони й обмеження зовнішніх контактів культур (крім т. зв. радянської культури) серйозно підривали духовно-інтеграційні дії. Лише наприкінці ХХ ст., із здобуттям Україною державної незалежності, українська культура отримала широкі можливості для повноцінного розвитку та утвердження як самобутня унікальна європейська культура.

Співробітництво в сфері культури посідає особливе місце у відносинах України та Великої Британії. Метою двосторонніх культурних взаємин з початку їх розвитку на міждержавному рівні стало представлення творчого потенціалу, основних тенденцій розвитку та розмаїття сучасного мистецтва України та Великої Британії, усунення стереотипів, що склалися по відношенню одне до одного. Британська сторона поставила завдання надати українським митцям та арт-менеджерам доступ до британського досвіду в управлінні мистецтвом в умовах ринкової економіки.

Українсько-британські відносини в сфері культури передбачені міжурядовою угодою „Про співробітництво в галузях освіти, науки і культури” від 10 лютого 1993 року, в якому зазначено, що „Договірні Сторони заохочуватимуть і сприятимуть прямим контактам в галузі літератури, образотворчого та сценічного мистецтва, кіно, телебачення і радіо, архітектури, музеїв і картинних галерей, бібліотек і архівів, а також в інших сферах культури (стаття 3) [266]. Також передбачено обопільне створення культурно-інформаційних центрів іншої сторони на своїй території (шкіл, інститутів, викладання мов, бібліотек, центрів документації, інших установ), обмін інформацією щодо заходів з охорони національної спадщини, заохочення контактів між молоддю, співпраці молодіжних і спортивних організацій, взаємне сприяння участі у семінарах, фестивалях, змаганнях, виставках, конференціях, симпозіумах і зустрічах, що проводяться в обох країнах.

Культурно-мистецьке співробітництво з боку Великої Британії в Україні координує *Британська Рада*. Характерною особливістю її діяльності стало впровадження нових форм культурної репрезентації своєї країни, до яких відносимо якісно новий організаційний рівень культурно-мистецьких акцій, надання переваги сучасному, значною мірою молодіжному мистецтву, не забуваючи про класику. Мистецька діяльність Ради відзначається трьома головними взаємопов'язаними аспектами/напрямами: мистецькі події та програми, інформаційна зона „Творча Британія” і розвиток мистецького менеджменту. Британська Рада, через низку подій та програм у сфері музики, кіно, театрального, танцювального, візуального мистецтва та літератури, у співпраці з українськими партнерами допомагає відчуті широкій аудиторії творчий потенціал, динаміку і розмаїття сучасного британського мистецтва. Її мистецька програма представлена в усіх регіонах України, особливо в містах, де є регіональні представництва: Донецьк, Харків, Львів та Одеса.

Британська Рада в Україні розпочала свою мистецьку програму у 1999 році, представивши українській аудиторії британський вокальний ансамбль „Фаджоліні”. Концерти відбулися в Національній філармонії України у Києві та в Будинку органної музики у Львові. Символічним було виконання британцями на сцені останнього колядок українською мовою. У березні цього ж року відома танцювальна трупа „Рамбе” провела три виступи у київському Театрі російської драми ім. Лесі Українки, а наступного місяця, в рамках літературної програми Британської Ради, Україну з освітнім туром відвідав британський поет Лоренс Сейл. Відомий поет побував у всіх п'яти містах, де відкрито представництва Британської Ради. Під час зустрічей з місцевими літературними громадами він читав власні твори, проводив лекції на тему „Сучасна британська поезія на зламі століть” [289].

У вересні – жовтні 1999 року Британська Рада провела Фестиваль Ранньої Музики у Харкові та Києві, організувала виступи британського ансамблю „Рудий Священник” і дуету Джейкоба Герінгмена та Кетрін Кінг. Перший ансамбль представив українській публіці програму „Священник у бігах”, у якій музику Антоніо Вівальді подано в контексті творів його попередників XVI століття та двох найвідоміших із сучасних йому німецьких композиторів – Баха і Телемана. Дует Джейкоба Герінгмена та Кетрін Кінг представив програму „Британський Орфей: 100 років англійської пісні” – своєрідний огляд англійського пісенного репертуару у його розвитку від творів невідомих авторів кінця XVI ст. до провідних пісенних композиторів XVII ст. Лоузів та Персела.

Британська Рада порадувала шанувальників класичної музики. Зокрема на початку 2000 року Пітер Шеппард Скаервед, видатний скрипаль, лідер струнного квартету Kreutzer, викладач Королівської академії музики, взяв участь в Одеському фестивалі „Два дні і дві ночі нової музики”, визначній події, що представляє сучасну класичну музику. Британська Рада відзначила прихід весни 2000 року надзвичайно успішним гастрольним туром Україною відомого в усьому світі ансамблю мідних духових – „Колекції Уолеса” та його керівника, всесвітньо-відомого трубача-віртуоза Джона Уолеса. Музиканти виступили у Львівському Будинку органної та камерної музики, в Національній Філармонії України у Києві, а також

дали спільний концерт із Державним філармонійним оркестром в Одеському Театрі опери та балету [290:13].

Британці традиційно беруть участь у відомому Міжнародному кінофестивалі „Молодість” (фестиваль дебютних і студентських фільмів), що став найвизначнішою щорічною подією у кінематографічному житті України. Наприклад, у 2000 році до програми фестивалю включено дві ретроспективи з кінобібліотеки Британської Ради („Ранні фільми Девіда Ліна” та „Майкл Пауел і Емерік Пресбургер”), декілька короткометражних стрічок зі Сполученого Королівства та два британських повнометражних художніх фільми – „Молоко” (режисер Вільям Брукфілд) та „Біллі Еліот” (режисер Стівен Далдрі). Остання стрічка отримала приз фестивалю у номінації „Найкращий художній фільм”. Для порівняння, у 2003 році конкурсантами фестивалю стали дев’ять британських фільмів. Вперше відбувся спеціальний проект – Майстерня талантів кінофестивалю „Молодість” (Molodist Talent Campus) спільно з Berlinale Talent Campus. Усі основні заходи Майстерні талантів відбувалися у приміщенні Британської Ради в Україні. Це ряд майстер-класів, семінарів, презентацій для молодих кінематографістів та професіоналів з України й усього світу. Окрім того, у 2001 році започатковано щорічний *Фестиваль британського кіно*, який уже став однією із найпопулярніших міжнародних кінематографічних подій столиці України.

Своєрідним мистецьким відкриттям для українського глядача стало проведення у жовтні 2000 року Київського міжнародного фестивалю медіа-мистецтва (KIMAF), в якому взяла участь Британська Рада. Ця подія зібрала і представила розмаїття проектів на перехресті різноманітних напрямів сучасного мистецтва.

У квітні 2000 року в Києві відкрито нове приміщення Британської Ради (в одному з корпусів Національного університету „Києво-Могилянська академія”). Під час урочистої церемонії відкриття виступив тодішній Міністр закордонних справ Сполученого Королівства Робін Кук, який, зокрема, зазначив: „Я вважаю, що діяльність Британської Ради так само важлива у нашій закордонній політиці і міжнародних стосунках, як і все те, що я роблю як Міністр закордонних справ... Головне у Британській Раді – це створення уявлення про нашу культуру, про те, як розвиватимуться наші стосунки, про те, якою стане Україна, коли ми реалізуємо її європейський вибір” [291].

2001 рік Радою Європи, Європейською Комісією, за підтримки Європарламенту, на відзначення мовної різноманітності Європи було проголошено Європейським Роком мови. Британська Рада спільно з Національним координаційним комітетом та партнерами з країн ЄС організувала проведення конкурсу малюнків „Рік мови – 2001” серед школярів України. Конкурс допоміг виявити талановитих дітей з усієї України, долучити до цієї необхідної справи українських митців. На адресу журі надійшло понад 850 малюнків. Найкращі твори презентовані під час виставки „Рік мови – 2001”.

Однією з основних функцій діяльності Британської Ради є інформаційна робота. Для „просування” британських здобутків в культурно-мистецькій сфері створено інформаційну зону „Творча Британія” в Ресурсно-інформаційному центрі Британської Ради у Києві. Тут представлена широка колекція сучасних британських музичних CD, книжок-переможців

літературних конкурсів, фільмів на VHS і DVD, запропоновано для користування електронні і друковані довідники й енциклопедії, британські веб-ресурси, популярні та професійні мистецькі видання [292].

Британська Рада постійно співпрацює з бібліотеками України. Відзначимо чотирирічний проект під назвою „*Бібліотека Тисячоліття*” (*Millennium Library*) із розповсюдження серед українських бібліотек 250-томної колекції книг творів всесвітньо відомих авторів різних народів світу англійською мовою. Це понад 300 найрізноманітніших творів – художня проза, поезія, драматургія, інші жанри – у супроводі критичних статей провідних науковців [293:14]. Особливо широко представлена європейська література — починаючи з Гомера, Шекспіра, Данте і Рабле, закінчуючи Гете, Пушкіним, Достоєвським, Бальзаком, Золя, Кафкою, Прустом, Камю, Ротом. Книги отримали 60 українських бібліотек. В Україну надійшло 15 тисяч книг на загальну вартість майже чверть мільйона доларів. Проведено широкий конкурс на отримання книги з „Бібліотеки тисячоліття”. Як зазначив видавець серії Д. Кемпбелл, „якщо лише кілька осіб у кожній країні отримають задоволення, читаючи книжки із серії „Бібліотека Тисячоліття”, то вже це означатиме, що наші зусилля не були марними. Ми віримо, що таких людей будуть сотні тисяч, а може й мільйони” [294].

У рамках проекту „*Бібліотеки в інформаційному суспільстві*” Британська Рада співпрацює з українськими бібліотеками у справі модернізації їхньої інфраструктури і розвитку нових послуг, поширенні сучасних навичок управління бібліотеками та інформацією, передачі ноу-хау, а також у підготовці фахівців бібліотечної громади до виконання своєї ролі як провідників в світовому інформаційному суспільстві.

Одним із напрямів діяльності Британської Ради у сфері культури є розвиток мистецького менеджменту. Організація має неабиякий досвід роботи у цьому напрямку. Для професійної аудиторії (українських діячів в галузі мистецтва) регулярно проводяться тренінги і семінари, консультації, видаються спеціалізовані публікації з менеджменту в мистецтві. Особливе значення відводиться питанням збереження історичної спадщини та культурного туризму, пошуків можливостей фінансування (фандрайзінг), маркетингу та менеджменту проектів для українських неурядових організацій [295].

2002 рік став особливим в діяльності Британської Ради, адже виповнилося 10 років її роботи в Україні. У зв'язку з цим відбулося ряд цікавих заходів у різних напрямках її роботи. У роботі Ради відкрито нові теми – „Творча Британія”, „Суспільство та партнерство” і „Навчальні можливості”. Розширено роботу клубів спілкування та сімейних клубів ClubsUK – Клуб Освіти та подорожей, Мистецький клуб та Кіноклуб, Літературний клуб, Сімейний клуб. Також запропоновано нові послуги на Інтернет-сайті Британської Ради.

В рамках заходів, присвячених 10-річчю Британської Ради в Україні, 3–5 жовтня 2002 року в місті Партеніт (Крим) відбувся Міжнародний Форум „Місцеві культури Криму і їхня роль у майбутньому України”. Учасники форуму (ними стали представники державних органів, громадських організацій, фахівці з Північної Ірландії, Польщі та Казахстану) розглянули такі важливі питання, як глобальні тенденції в культурній ідентичності та міжкультурній інтеграції, особливості реалізації діалогу культур у Криму в контексті

міжетнічних стосунків, роль і важливість мов [296:16]. Ухвалено „Меморандум про міжкультурну інтеграцію”.

Британська Рада у своїй діяльності орієнтується в першу чергу на українську молодь, намагається враховувати її інтереси та уподобання, налагодити та розвивати її спілкування з молодими британцями, в тому числі за допомогою мистецьких засобів. Зокрема, у листопаді 2002 року з гастролями в Києві і Донецьку виступив британський гурт „Марун Таун” (Maroon Town), який творить музику в кількох стилях – регі, ска, брейкбіт, даб, – які є достатньо екзотичними для українських меломанів, а тому викликали неабиякий інтерес. Також Україну відвідали групи британських ді-джеїв та ві-джеїв (відео-жокеїв) The Shrine Synchro System, які, зокрема, взяли участь у святковому вечорі з нагоди десятиріччя Британської Ради в Україні.

Прихильників театрального мистецтва Британська Рада порадувала в лютому 2003 року, коли до України завітав на гастролі відомий британський актор Гарет Армстронг. Він представив на суд української аудиторії свою моно-виставу „Шейлок” (Shylock), за мотивами Шекспірівського „Венеціанського купця”. Незабаром відбулися всеукраїнські гастролі відомого британського театрального-циркового тріо „Чіполатас”. Відзначаючи Європейський рік людей із обмеженими фізичними можливостями, організовано 10 виступів групи в інтернатах для дітей-інвалідів та дітей-сиріт у Києві, Львові, Одесі, Донецьку і Харкові [297].

Шанувальники класичної музики Харкова мали змогу насолодитися майстерністю відомого британського диригента Девіда Ллойд-Джоунса, який, спільно із симфонічним оркестром Харківської державної філармонії, камерним хором філармонії та хором оперної студії Харківського державного інституту мистецтв, в рамках фестивалю „Харківські Асамблеї” представив прем’єру хорової симфонії Гектора Берліоза „Ромео і Джульєтта”.

Британські кіномитці є традиційними учасниками Фестивалю анімаційних фільмів „Крок”. У 2003 році, коли фестиваль відбувався уже вдесяте, до його конкурсної програми увійшли 17 британських фільмів, а ще 9 демонструвалися поза конкурсом. У фестивалі взяли участь британські режисери-аніматори Філ Малой і Вера Нойбауер, історик кінематографії, письменник і журналіст Алан Фостер [298]. Продовжуючи тему творчості для дитячої аудиторії зазначимо, що в грудні 2003 – січні 2004 рр. відбулася виставка британської дитячої ілюстрації „Чарівний олівець”. Вона включала показ 60 робіт 13 найвідоміших сучасних британських ілюстраторів та ілюстровану дитячу літературу.

Без перебільшення центральною подією мистецької програми Британської Ради в Україні у 2003 році стало проведення *Тижня британської творчості* (22–29 травня) з нагоди початку роботи інформаційної зони „Творча Британія”. В рамках масштабного заходу кожний день був присвячений представленню окремого творчого аспекту сучасної Британії: література, кіно, музика, освіта, електронні технології, наука, об’єднана Європа. В рамках заходу відбулися численні презентації, виставки, конкурси, семінари, зустрічі і, безумовно, – величезний потік найрізноманітнішої інформації про сучасні мистецькі, освітні, наукові,

інформаційні досягнення Британії. Загалом на Тижні британської творчості побувало близько десяти тисяч відвідувачів [299].

Презентація британських досягнень та можливостей практично у всіх сферах на регіональному рівні в Україні відбувається завдяки проведенню *інформаційних ярмарків „Сучасна Британія”*, організованих спільно Посольством Великої Британії в Україні та Британською Радою, за підтримки місцевих органів влади, громадських організацій. У 2001 – 2004 роках такі заходи відбулися практично у всіх обласних центрах нашої країни, переважно на базі обласних універсальних наукових бібліотек. Інформаційні ярмарки мають на меті продемонструвати найостанніші досягнення Сполученого Королівства у різноманітних сферах життя, висвітлити участь Британії у вирішенні глобальних проблем, показати її відданість партнерським стосункам з Україною. У рамках ярмарків відбуваються виставки, семінари і презентації, покази документальних та художніх фільмів, вікторини і змагання. Серед тем – освіта у Сполученому Королівстві, вивчення англійської мови, бізнесові зв'язки, права людини тощо. У Тернополі інформаційний ярмарок „Сучасна Британія” відбувся 12–13 лютого 2004 року у приміщенні Центру Європейських і Міжнародних студій ТАНГ.

Посольство Великої Британії і Британська Рада активно долучаються до організації та проведення широких громадських заходів як у Києві, так і в регіонах. Наприклад, останні два роки набуло популярності святкування *Дня Європи*, яке у 2004 році відбувалося, окрім Києва, у Львові і Дніпропетровську. Британська „хатинка” Європейського містечка, з-поміж інших „хатинок” країн ЄС, завжди є дуже популярною для відвідувачів. Традиційною є участь британської експозиції у щорічному різдвяному благодійному ярмарку Міжнародного жіночого клубу в Києві. Також Посольство організовує святкування та урочисті прийоми з нагоди британських національних свят, як-от, День народження Королеви, що святкується у червні. Традиційно з цієї нагоди Посол Великої Британії влаштовує прийом у своїй резиденції, на який запрошуються кілька сотень гостей: політики, науковці, громадські діячі та діячі культури, гості зі Сполученого Королівства.

2004 рік запам'ятається урочистостями з нагоди відзначення вагомих історичних дат в історії двох народів та вшанування історичних постатей. 6 лютого, з нагоди 59-ї річниці Ялтинської конференції, що відбулася за участю Й. Сталіна, Ф. Рузвельта і У. Черчілля, в Лівадійському палаці відкрито меморіальну кімнату відомого британського Прем'єр-міністра. Згідно з опитуванням ВВС, проведеним у 2003 році, У. Черчілля визнано найвизначнішим британцем усіх часів [300]. Нагадаємо, що Ялтинська конференція, яка тривала з 4 по 12 лютого 1945 року, відіграла важливу роль у подальшому розгромі нацистської Німеччини та імперіалістичної Японії. Саме в Ялті Сталін заявив про вступ Радянського Союзу у війну проти Японії. Там було прийнято рішення щодо формування ООН і відбулося обговорення умов союзної окупації повоєнної Німеччини.

Відкриття кімнати У.Черчілля дало можливість ознайомитись із різноманітними матеріалами про його життєвий шлях – чи не найзахопливішу біографію ХХ століття. Ідея створення меморіальної кімнати Черчілля виникла у 2002 році, коли до Лівадії завітала пані

Кларісса, графиня Ейвонська, вдова ще одного відомого британського Прем'єра Ентоні Ідена. Завдяки старанням доньки У. Черчілля леді Соумз, за сприяння Посольства Великої Британії, Британської Ради й історичного відділу МЗС Великої Британії, вдалося відкрити цю меморіальну кімнату. Нині відвідувачі й дослідники мають змогу побачити книжки про У. Черчілля, послухати його промови, переглянути фільми про його життя й сучасні документи. В експозиції меморіальної кімнати також є бюст У. Черчілля, подарований його дочкою леді Соумз.

Все ж 2004 рік пройшов під знаком *відзначення 150-ї річниці Кримської війни*, яка особливо пам'ятна і шанована британцями, адже тут загинуло до 25 тис. їх співвітчизників. Ця виснажлива війна стала одним із найкривавіших конфліктів у період між 1815 та 1914 роками. Організацію урочистостей забезпечували Державна міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті жертв війни (від Уряду України), Уряд Великої Британії, британська неурядова організація „Товариство дослідження Кримської війни”, Севастопольська міська влада. 10 вересня відбулися урочиста церемонія з відкриття Британського Меморіалу Кримської війни біля С. Дергачі, покладання представниками усіх воюючих країн вінків до Каменя Примирення, відвідин виставки „Севастополь у Кримській війні” у Севастопольському художньому музеї (див. додаток 4, рис.2,3). На останній було представлено британську, турецьку, французьку, італійську та російську експозиції [301]. Офіційну британську делегацію під час урочистостей очолював Його Королівська Високість Принц Майкл Кентський, представник Королеви, у супроводі Командувача британських ВМС адмірала Сера Алана Уеста, представника Уряду Великої Британії.

Британська Рада і Посольство Великої Британії в Україні продовжують активну роботу з презентації британської культури в Україні. Поєднання традиціоналізму із модерновими ідеями, напрямками і мистецькими стилями, застосування новітніх управлінських підходів та інноваційних технологій, сприяють забезпеченню високої якості в організації і проведенні мистецьких та інформаційно-культурних заходів в Україні. Завдяки цій діяльності британських урядових структур, а також неурядових організацій та окремих осіб, за співпраці із українськими урядовими і громадськими організаціями, митцями, Британія з кожним роком все більше відкривається для України, а, отже, стає більш зрозумілою і ближчою її історико-культурна сутність.

Присутність української культури у Великій Британії відчувається завдяки діяльності українських митців, які достатньо часто відвідують цю країну зі своїми концертами, виставками, гастрольними турами, що здійснюються за Сприяння Посольства України та українських організацій у Великій Британії. Останнім, і взагалі українській громаді Сполученого Королівства, належить особлива поважна роль в українсько-британських відносинах, презентації та підтримці української культури в Британії.

Українсько-британські контакти в сфері культури здійснювалися за такими напрямками: музичне мистецтво (класична, популярна, народна музика, опера); мистецтво танцю (балет, народні танці); виставки робіт українських художників і скульпторів, майстрів фотомистецтва; література і кіно.

Музичне мистецтво. Велика Британія відома своїми культурними надбаннями в цій галузі мистецтва – від класичної музики Королівського Оперного театру „Ковен Гарден”, оперних і хорових творів Бенджаміна Бріттена, музики для кінофільмів Уільяма Уолтона до рок- і поп-музики (завжди актуальних легендарних „Бітлз” і „Роллінг Стоунз”, хард-року „Лед Зепелін”, шалено популярних у всьому світі Елтона Джона, Браяна Адамса, Робі Вільямса, „Спайс Гьолз” тощо). Україна запропонувала на розсуд прискіпливого британського поціновувала музичного мистецтва кращі здобутки своїх музикантів та співаків у різних напрямках і стилях.

Велику Британію з виступами неодноразово відвідували *виконавці класичної музики* – скрипалі Павло та Ліза Безносюки з Академії давньої музики, Євген Кострицький, Андрій Пушкарьов, піаністи Михайло Рудий (з Празької Філармонії), Сегій Салов, Ігор Четуєв, Олександр Гринюк, Роман Рудницький, Ольга Дудник, Олена Шведова, Євгеній Соїфертіс, композитор і піаніст Алла Сіренко, музиканти Теодор Кучер, Дмитро Бондаренко (органна музика), гітаристка Галина Вернигора. На гастролях побували Струнний квартет ім. Леонтовича, Симфонічний оркестр Українського радіо під керівництвом Володимира Сіренка. Хор „Мрія” зі Львова під час виступів в липні 2004 року представив українські та європейські класичні пісенні твори, українські народні пісні у власному виконанні. Українські музиканти і співаки також брали участь у ряді фестивалів, що проходили у Великій Британії, як-от, Міжнародний фестиваль органної музики, Міжнародний конкурс скрипалів імені Бенджаміна Бріттена, Лондонський Міжнародний конкурс піаністів, Світовий конкурс співаків BBC.

У 2001–2002 роках відбулася знакова подія для українсько-британських відносин – „Фестиваль українських мистецьких подій у Великій Британії” (*The Festival of Ukrainian Art Events in the UK*). Організували та провели цей захід спільно Посольство України у Великій Британії, Міністерство культури України, Департамент культурних відносин МЗС Великої Британії, українська агенція „Ukraine-ART” і британська „Visiting Arts”. В рамках фестивалю українські митці (композитори, художники, скульптори, співаки) мали змогу продемонструвати свої творчі здобутки в різних галузях. В ході відкриття фестивалю 23 листопада 2001 року в Королівській Опері „Ковен Гарден” відбулася прем’єра української дитячої опери „Золотий Пінгвін”.

У Великій Британії виступали відомі українські *оперні співаки* (з України та британських опер) Ольга Микитенко, Василь Савенко, Алла Кравчук, Марія Гулехіна, Павло Гунка, Ганна Шафайнська, Василь Герело, Джон Дасзак. У травні-липні 2002 та вересні-грудні 2003 року відбулися великі британські тури Одеського Театру Опері і Балету.

Традиційну українську музику і пісні (релігійні, народні твори) представили київський чоловічий ансамбль „Боян”, який здійснює щорічні концертні тури по містах Сполученого Королівства, хор „Булава”, хор „Відродження”, ансамбль „Калита”, Український хор бандуристів (Детройт, США), народна група „Подільняни”, ансамбль „Метелик”, хор „Мрія” зі Львова, тріо „Київські співаки”, дитячий музичний і танцювальний ансамбль „Світанок”,

ансамбль української народної пісні „Любисток”, колективи студентських музичних шкіл Києва, Львова, Іршави тощо.

Українська поп-музика, особливо в останні роки, здійснила серйозний прорив на британські концертні майданчики і до британського шанувальника. Протягом 2001 – 2004 років у Великій Британії виступали гурти „Скрябін”, „Мандри”, „Плач Єремії”, „Океан Ельзи”, „ВВ”, „Нічлава”, „Друга Ріка”, співаки Тарас Петриненко, Олександр Пономарьов, Ані Лорак, Ел Кравчук, переможниця популярного телевізійного конкурсу „Євробачення–2004” Руслана Лижичко та інші (див. додаток 4, рис.10,11). У Великій Британії працює популярна група „The Ukrainians” („Українці”), яка створює і грає власну традиційну українську та західну рок-музику і співає українською мовою (див. додаток 4, рис.12).

Музиканти та артисти з України мали змогу виступати на кращих концертних майданчиках британських міст: Лондона, Единбурга, Манчестера, Бірмінгема, Глазго, Норвіча, Лідса, Саффолка, Ноттінгема, Ковентрі, Оксфорда, Болтона, Блекберна, Брістоля, Рочдейла, Челмсфорда, Брайтона, Кардіффа, Дербі, Кембриджа, Петерборо, Норвіча, Бредфорда тощо.

Українське **мистецтво танцю** презентоване виступами представників балету і народними танцями. У численних балетних виставах, постановку яких здійснювали Королівський Балет, Лондонський міський балет, брали участь українські артисти Іван Петров і Оксана Панченко. Українські танцюристи Світлана Захарова і Леонід Сарафанов під час туру Балету Кірова в Лондоні 21 липня – 9 серпня 2003 року мали за честь виступати в провідному залі Великої Британії – „Ковен Гарден”, Королівської Опери (Royal Opera House, Covent Garden) [302]. Також у містах Сполученого Королівства побували танцювальні колективи „Барвінок”, „Світанок”, музично-танцювальний ансамбль „Метелик”.

Виставки робіт українських художників і скульпторів, майстрів фотомистецтва стали традиційною, популярною та одною з основних форм презентації української культури у Великій Британії. Одна з перших таких виставок відбулася у червні 1996 року в приміщенні Філії Українського Католицького Університету ім. Св. Климента (Лондон) і мала на меті представити творчість українського графіка Богдана Сороки, уродженця Львова. До цього художник демонстрував свої твори у м. Рочдейл, місті-побратимі Львова. В Лондоні Б. Сорока показав близько 30 своїх праць, виконаних у стилі ліногравюри [303:982]. Серед них серії „Народні звичаї” (1969), „Старий Львів” (1982), „Музиканти” (1979-1980), „Емблеми і символи” (1996), ін.

У вересні 1997 року, на запрошення української громади Сполученого Королівства, до Лондона прибули відомий український художник Панас Заливаха, лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка, і видатний літературний критик, письменник, публіцист, митець-художник Євген Сверстюк. Обидва відомі як провідні учасники дисидентського руху 60-80-х років ХХ ст. Виставки Панаса Заливахи, які відбулися в Лондоні, Манчестері, Ноттінгемі, вперше презентували його творчість за кордоном у такому обсязі [304:1345]. Ця акція стала новим поштовхом як для самого автора, так і для сучасного українського мистецтва, його інтеграції до європейських та світових цивілізаційно-культурних течій.

В рамках „Фестивалю українських мистецьких подій у Великій Британії” проведено низку виставок праць українських художників під назвою „Мистецтво з України”. На виставці українських картин, написаних масляними фарбами, гобеленів та скульптур (28 січня–28 лютого 2002 р.) представлено твори художників Григорія Гришка, Петра Магро, Тетяни Яблонської, Тетяни Голембієвської, Євгенія Волобуєва, Андрія Яланського, Панаса Титенка, Олени Яковенко, Олександра та Івана Мединських, Олени Гнедаш, скульптора Григорія Крука. Відбулися окремі виставки творів художників Дмитра Добровольського, Григорія Шишка, Олександра Архипенка, Панаса Титенка [305]. Протягом останніх років у Британії виставлялися роботи художників Леоніда Кудряшевського, Андрія Яланського, Юліани Гуменюк, альбоми Олександра Архипенка, праці скульптора Степана Гека, фотовиставки робіт Бориса Михайлова, Марини Сіренко, Олександра Селянка.

У січні – березні 2003 року в приміщенні Союзу українців Великої Британії (Лондон) відбулася виставка „Україна: від мрій до реальності” (Ukraine: From Dream to Reality), на якій представлено документи, фотографії, спогади і архівний фільм про шлях України до незалежності, підібрані в українських та британських музеях і бібліотеках. 23 вересня – 23 листопада цього ж року в Лондонській Міжнародній Галереї дитячого мистецтва відбулася виставка робіт дітей, які постраждали від чорнобильської трагедії. Картини надані Національним Музеєм Чорнобиля (Київ). Окрім того, 2003 рік – 70-та річниця трагедії голодомору 1932–1933 років. На знак вшанування цієї скорботної дати в історії України і всього людства 2 листопада – 7 грудня в Лондоні відбулася виставка під назвою „Голод 1932–1933: документальна виставка”, на якій було представлено документи, фотографії, спогади учасників тих трагічних подій.

Література і кіно. Свою творчість в Британії мали змогу представити сучасні українські письменники і поети, наприклад Мар’яна Гапоненко і Леся Мельник. Також завдяки діяльності української діаспори у Великій Британії (за співпраці з діаспорами інших країн Заходу) проводилася робота із популяризації творів класиків української літератури, зокрема, перекладу їх творів на англійську мову. Перекладено твори Тараса Шевченка, Ольги Кобилянської, Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Антоненка-Давидовича, істориків Михайла Грушевського, Наталії Полонської-Василенко тощо. Видано низку англomовних монографій з історії, критики та бібліографії української літератури (праці Лукія „Літературна політика в Радянській Україні, 1917–1934” (1990), „Українська література у ХХ столітті” (1992), „Незабутня подорож Шевченка” (1996), історії України (Шпорлюк „Росія, Україна і розпад Радянського Союзу” (2000), Вільсон „Українці – неочікувана нація” (2002), Каппелер, Когут, Сисин і Вон Гален „Культура, нація та ідентичність” (2003), Міллер „Українське питання” (2003), Плохій, Сисин „Релігія і нація в сучасній Україні” (2003), української культури (Сорокер „Українські музичні елементи в класичній музиці” (1995), Міляєва „Українська ікона” (1996), Лібер „Олександр Довженко – життя в радянському фільмі” (2002), Рідер „Золота Скіфія” (1999), Плохій „Царі і козаки” (2003). Вийшло ряд праць з політології та міжнародних відносин: Гайда „Україна в світі” (1999), Бойцун

„Україна і Європа” (2001), Вольчук Р. „Українська зовнішня політика та політика безпеки у 1991–2000 рр.” (2003).

Українські кінематографісти беруть участь у фестивалях кіно в Британії. Так, в листопаді 2003 року український фільм „Компроміс” взяв участь у Фестивалі анімації в Бредфорді. У липні цього ж року на Кембріджському кінофестивалі було показано сім фільмів видатного українського режисера Олександра Довженка: „Аероград”, „Арсенал”, „Битва за нашу Радянську Україну”, „Земля”, „Іван”, „Перемога на правобережній Україні” та „Звенигора” [306]. У травні і жовтні 2004 року в Лондоні відбулися окремі покази фільму О. Довженка „Земля”. Фільми О. Довженка також демонструвалися під час „Фестивалю українських мистецьких подій у Великій Британії” (2002) в Лондоні, Кембриджі та Единбурзі.

Важливим і актуальним, особливо для істориків, є питання про наявність та характер українських архівних матеріалів в наукових, освітніх та громадських установах Великої Британії. У 1993 році вийшов третій випуск серії „Архівна україніка у Великобританії” (укладач – Джанет М. Хартлі), в якому подано короткий перелік документальних матеріалів, що безпосередньо стосуються України й українців і зберігаються у 62 сховищах – національних архівах, бібліотеках і музеях, архівах графств, банків, фірм, наукових, мистецьких та навчальних асоціацій, місіонерських та релігійних організацій, в тому числі – в установах українських організацій Британії. Цей збірник у першій своїй редакції став результатом трирічної дослідницької програми Школи слов’янських та східноєвропейських студій Лондонського університету, що завершилася виданням у 1987 році путівника Джанет М. Хартлі „Guide to Documents and Manuscripts in the United Kingdom. Relating to Russia and the Soviet Union” (Mansell Publishing Ltd, London). Результати роботи засвідчили, що архівосховища Великої Британії особливо багаті на документи XIX і першої половини XX століття. Вони найчастіше відносяться до останньої чверті XIX – першого десятиліття XX ст. (життя британців в Одесі, Санкт-Петербурзі, економічна та громадська діяльність) та періоду 1917 – 1920 рр. В Guide зазначений також і більш сучасний матеріал, але пізніший масив документів є більш фрагментарним внаслідок обмеженого доступу до нього (британські державні документи, як правило, не видаються протягом тридцяти років) і значного обсягу приватних зібрань, які ще не передані на зберігання [307]. Архівні матеріали характеризуються надзвичайно широким видовим, жанровим і стилістичним діапазоном – від офіційної кореспонденції державних установ до приватного листування. Наявні книги, фотознімки, магнітофонні записи, малюнки, карти.

В ряді британських університетів здійснюється *викладання курсів лекцій з україністики* (українська мова, історія України, політологія, економіка, література, культура України), що відбувається на різних освітніх рівнях. Українські курси для старшокурсників (Ukrainian undergraduate courses) та аспірантів (postgraduates) читаються у Бірмінгемському університеті (Центр російських та східноєвропейських студій), Університетському Коледжі Лондона (Школа слов’янських та східноєвропейських студій), Оксфорді, Університеті „Метрополітен” (Лондон) та Університеті Ессекса. Також позаступеневе навчання з

україністики відбувається в Кембриджському університеті (CUUS Ukrainian studies lecture series) та на вечірніх мовних курсах Школи слов'янських та східноєвропейських студій Університету Лондона [308]. Дослідженнями з україністики займається ряд професорів британських університетів, як-от, Сара Бірч (Ун-т Ессекса), Марко Бойцун (Університет Лондона „Метрополітен”, директор Українського центру), Ендрю Вілсон (Університетський Коледж Лондона, Школа слов'янських та східноєвропейських студій), Ян Пресс і Стефан Паг (Ун-т Сент Ендрюс, Школа сучасних мов), Девід Сандерс (Ун-т Ньюкасла, Школа історичних досліджень), Катаріна і Роман Вольчук (Ун-ти Бірмінгема та Вулвергемптона).

Як уже зазначалося, в британських університетах навчаються студенти з України. Вони намагаються організувати українські молодіжні осередки, займатися громадсько-культурною діяльністю, підтримувати контакти з батьківщиною, діаспорою інших країн. Яскравим прикладом цього є Українське товариство, що було створене у 2001 році в Кембриджському університеті. Воно стало першим такого роду об'єднанням, яке поставило собі за мету впроваджувати викладання гуманітарних навчальних циклів для українців та не українців і таким чином посилювати інтерес до України та пропагувати українську культуру, мову і традиції. Товариство здійснює роботу за такими напрямками, як запрошення для читання лекцій із сучасних проблем та історії провідних науковців, проведення творчої роботи з метою пропагування українських ремісничих традицій (виробництво українських національних художніх виробів, виставки) та святкування українських національних свят [309]. В лютому 2003 року Товариство у співпраці з Комітетом з російських та східноєвропейських досліджень Кембриджа і Канадським інститутом українських студій при Альбертському університеті організувало в Кембриджі лекцію професора Кафедри української історії ім. Михайла Грушевського в Гарвардському університеті Романа Шпорлюка на тему „Становлення новітньої України: європейський вимір”. В травні цього ж року за участю Посла України у Великій Британії І. Мітюкова проведено семінар „Стара і Нова Європа: українська перспектива”. Відбуваються щорічні лекції з сучасних українознавчих студій відомого українського історика зі Львова, директора Інституту історичних досліджень, професора Львівського університету Ярослава Грицака. Проводяться виставки писанкарства, організовуються святкування народних свят – Різдва, Великодня, Івана Купала, вечори поезії, клубні танцювальні вечірки, показ українських фільмів, екскурсії по історичних пам'ятках Англії. Популярність Українського Товариства Кембриджа з кожним роком збільшується, що засвідчує зростання кількості його членів протягом останніх двох років від невеликої групи ентузіастів до організації чисельністю близько 40 чоловік.

Налагодилися *побратимські відносини між регіонами* обох країн, в тому числі в гуманітарно-культурній сфері. Зокрема, сьогодні існують і розвиваються взаємозв'язки між містами-побратимами і регіонами-побратимами Луганськ – Кардиф, Київ – Единбург, Одеса – Ліверпуль, Донецька область – Уельс, Львів – Рочдейл. Здійснюються контакти інших регіонів та міст.

Особлива роль в українсько-британських відносинах належить українській діаспорі Великої Британії, завдяки якій здійснюється постійна присутність української культури у цій західноєвропейській країні.

Зі здобуттям Україною незалежності та руйнуванням ідеологічних стереотипів, відчутно зріс інтерес до української діаспори, її історії, сучасного життя, надбань в різних галузях, адже закордонна гілка українського етносу фактично була невідомою для широкого загалу. Сьогодні відсутні точні загальноприйняті дані щодо чисельності українців за кордоном, що зумовлено різними причинами статистичного характеру, неоднорідністю еміграційних та асиміляційних процесів в різний час і на різних територіях. Однак вчені стверджують, що чисельність західної української діаспори складає близько 5–7 млн. чоловік, а східної (територія колишнього СРСР) – приблизно 10–12 млн. [310:464]. Однією із численних гілок західної української діаспори є діаспора Великої Британії.

Щодо чисельності української діаспори у Сполученому Королівстві думки вчених та громадськості також не є однотайними. Найчастіше можемо почути число 30 тис. чоловік. Його вказують як представники українців Британії, вчені, так і представники української влади [311:1048; 312:136]. В доповіді, представленій у березні 1985 року парламентові Державним секретарем Великої Британії з питань освіти і науки лордом Свонном, зазначалося, що чисельність осіб повністю або частково українського походження в цій країні складає 20–30 тисяч [313:147]. Одночасно трапляються дані про 35 тисяч українців, що наводяться українськими організаціями у Великій Британії та деякими дослідниками [313:147; 314:464]. Точно можна стверджувати, що українська діаспора Сполученого Королівства є найбільшою у Західній Європі.

Головними регіонами розселення українців у Великій Британії є на заході – Лонкшир (4–5 тис. чол.), на сході – Йоркшир (4 тис.), у Центральній Англії проживає близько 4 тис. чол., у Південній Англії – до 15 тис. та в Шотландії – 500 тис. чоловік [314:464]. Найчисельніші українські громади проживають в Манчестері (понад 2 тис. чол.) і Лондоні (1,5 тис. чол.). Також українці компактно проживають в містах Рочдейл, Олдгам, Болтон і Бері (північний захід Англії), Бредфорд, Галіфакс, Лідс і Гаддерсфілд (північний схід Англії), Ноттінгем, Лестер, Дербі (центральний схід Англії), Ковентрі, Волвергемптон тощо (центральний захід Англії), Федінг, Лютон (південний схід Англії), Единбург, Глазго і Данді (Шотландія), Сванз, Кардіфф (Уельс). Незначна їх кількість проживає у Північній Ірландії [313:147].

До Другої світової війни на території Великої Британії (Англії) проживало лише кілька сотень українців, які оселилися тут дорогою до Америки. Переважна їх більшість поселилася в Манчестері. На відміну від ряду інших європейських країн, Велика Британія у міжвоєнний період не стала помітним центром політичної активності українських емігрантів. Однак тут у свій час перебували представники урядових структур УНР, довірена особа Павла Скоропадського, ряд діячів ОУН та УНР в еміграції. У 1931–1939 роках в Лондоні діяло Українське бюро, яке інформувало британську громадськість про українське питання. Видавався свій інформаційний бюлетень. Наприкінці 1930-х років українець з Канади

Стефан Давидович організував у Лондоні Українське інформаційне бюро, яке стало попередником сучасної Української інформаційної служби.

Значне розширення лав українців у Сполученому Королівстві спостерігалось під час і безпосередньо після Другої світової війни, що відбувалося за рахунок припливу трьох груп. Першу групу складали солдати польського корпусу ген. Андерса, сформованого на території СРСР у 1941 році, які залишилися у Британії. Корпус воював на британському боці на Півночі Африки, а кінцевим його пунктом перебування стала Італія. У 1946–1947 роках 6 тис. українських солдат було перебазовано до Сполученого Королівства. Другу групу склали колишні солдати та офіцери дивізії „Галичина” (понад 8 тис. осіб), які переселилися до Британії з табору військовополонених біля Риміні (Італія) у 1947 році. Спершу вони мали статус військовополонених і перебували у таборах Англії та Шотландії, а згодом були позбавлені цього статусу і залишені на призначених урядом роботах [315:1329-1331]. Нарешті третю, найчисельнішу (до 24 тис. осіб) групу українців склали прибулі до Великої Британії у 1947–1949 роках з таборів для біженців і переміщених осіб. Серед них в основному були остарбайтери та в'язні німецьких концентраційних таборів. Після війни до Британії прибули близько 2 тис. українок з Югославії та Польщі для одруження. Як твердять вчені, це була остання чисельна група українських переселенців на Британські острови [313:149]. Після переселення частини українців Британії до США, Канади, Аргентини та Австралії у 1950-х роках, загальна кількість українських емігрантів у Сполученому Королівстві стабілізувалася і складала приблизно ту ж кількість, про яку зазначалося вище.

У 1940-х роках створено дві найбільші громадські організації Великої Британії – Союз українців Британії (СУБ, 1946) і Організацію українців Британії (ОУБ, 1949), навколо яких в основному відбувалися групування інших об'єднань і які відіграють ключову роль в організації життя та діяльності української діаспори. Після здобуття Україною незалежності у 1991 році вони стали активними співучасниками творення новітніх українсько-британських відносин.

Союз українців Великої Британії (СУБ) заснований 19–20 січня 1946 року в Единбурзі (Шотландія), у приміщенні римо-католицького кафедрального храму Св. Марії на зборах перших українських поселенців (Союз самопомоги українців Великої Британії) та військових-українців з іноземних Збройних сил. Створення СУБ фактично започаткувало організовану діяльність українців Британії. Організація, що нараховувала понад 27 тисяч членів (90 % української громади Сполученого Королівства), є не лише найбільшою громадською організацією українців Британії, але й найбільшою діаспорною українською організацією Західної Європи. Від початку діяльності перед Союзом, як і перед всім українським рухом Великої Британії, постала комплексна мета – допомога українському народові у його боротьбі за державність та забезпечення духовних, культурних і побутових потреб української громади. Налагодження контактів з британськими урядовими і громадськими колами, інформаційна робота, участь в міжнародних форумах та пропагування української культури стали засобами реалізації програмних засад СУБ. Члени організації у 60-80-х роках проводили масові маніфестації та пікетування Посольства СРСР у Лондоні в

часи гонінь на українську інтелігенцію та утиски української культури. Системою СУБ, за співпраці з іншими діаспорними установами та організаціями, протягом десятиліть охоплено всі найважливіші ділянки суспільного життя – організація та забезпечення українських дитячих садків, шкіл українознавства, молодіжних організацій (СУМ, „Пласт”), розвиток народного мистецтва, видавничая, культурно-освітня, наукова діяльність, соціальна допомога, зокрема, опіка над хворими та пенсіонерами [316:447].

СУБ – численна і розгалужена система/мережа організацій та установ, які виконують свої завдання та функції у всіх напрямках роботи. Очолює СУБ Голова, яким протягом тривалого часу залишається Любомир Мазур. Керівними органами є Рада Союзу, Президія Ради, Головна Управа СУБ із Секціями та Комісіями. Наявні Секції: Організація Українських Жінок (голова – Богданна Крушельницька), Спілка українських вчителів і виховників (голова – Борис Марченко), Бібліотека і Музей імені Тараса Шевченка (голова – Дмитро Бартків). Наявні Комісії: Комісія допомоги українському студентству, Комісія осель СУБ, Комісія для справ студентських гуртожитків, Освітня Комісія, Комісія фондів. Сьогодні СУБ має 56 відділів та 8 осередків відповідно у 64 містах Великої Британії, де створено „Українські доми”, „Українські центри”, школи, клуби, культурні та господарські організації [317]. Центральна управа СУБ знаходиться в Лондоні. Діє низка культурно-освітніх установ та громадських організацій, які пов’язані із СУБ: Українська Школа, Українська книгарня (Лондон), Музей Української Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери (голова – В. Олеськів), Українська Інформаційна Служба (директор – В. Олеськів), Українська Видавничая Спілка (директор – В. Олеськів), Товариство Українських Літераторів у Великій Британії (голова – Святомир М. Фостун), Об’єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії (голова – Святомир М. Фостун), Спілка Української Молоді у Великій Британії (СУМ, „Tarasivka”) (голова – В. Шляхетко), „Пласт” (голова – М. Попович), Українська Студентська Громада у Великій Британії (голова – С. Олеськів), Українське Товариство у Великій Британії (голова – А. Драй), Українська Гетьманська Організація (крайовий начальник – І. Горобець-Софіївський), Українська Комбатантська Рада (голова – Теодор І. Кудлик), Легіон Симона Петлюри (голова – П. Коломієць), Товариство „Гуцульщина” у Великій Британії (голова – В. Потек), Товариство „Бойківщина” у Великій Британії (голова – Р. Гринаш). Створено ряд господарсько-економічних організацій. Працюють Український дім для старих людей і калік (Чіддінгфолд) та Будинок українських пенсіонерів (Вестон-Он-Трент).

Окремо слід виділити питання релігійного життя українців Великої Британії, адже саме церква як духовно-культурний та громадський інститут відіграє значну, якщо не вирішальну роль у збереженні етнічної ідентичності та культурної самобутності українців у діаспорі. У 1947 році у Великій Британії почали діяти Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) та Українська греко-католицька церква (УГКЦ). До громади останньої належить переважна більшість (73%) емігрантів та їх нащадків [314:465]. Греко-католицькі храми є в Лондоні (Українська кафедральна церква Святого Сімейства) (див. додаток 4, рис.7,8), Бедфорді (Св. Йосафата), Болтоні (Всіх Святих), Бері (Св. Марії), Ковентрі (Св. Володимира Великого), Дербі (Св. Михайла), Данді (Кафедральний храм Св. Андрія),

Единбурзі (Почаївської Божої Матері і Св. Андрія), Лідсі (Св. Августина), Нортгемптоні (Св. Джона), Петерборо (Св. Ольги), Шеффілді (Св. Катерини), Волвергемптоні (Св. Володимира і Ольги) тощо [318]. Існують також римо-католицькі та протестантські громади.

У 1979 році в Лондоні, за ініціативи Блаженнішого Патріарха Йосипа Сліпого та української громади, засновано Філію Українського Католицького Університету (УКУ) (Центральний дім знаходиться в Римі), який став одним із осередків української духовності й культури у Сполученому Королівстві (див. додаток 4, рис.5,6). Очолює Філію професор, доктор Петро Цимбалістий. УКУ – освітньо-наукова установа, де вивчають богослов'я, філософію, мову, літературу, історію, культуру тощо. Виконується головне завдання закладу – дати додаткові знання з українознавства українським студентам, які навчаються в британських університетах. В системі СУБ створено Українське Крайове Патріархальне Об'єднання мирян Помісної Української Католицької Церкви у Великій Британії (голова – Р. Кравець) і Українське Релігійне Товариство Святої Софії (голова – отець-митрат Іван Музичка).

Значну роль у збереженні національно-етнічної та культурної самобутності українців у Великій Британії відіграють просвітянські, культурологічні, молодіжні та жіночі організації. Зокрема, активну участь у громадсько-культурному житті британських українців бере заснований ще у 1948 році жіночий гурток імені Лесі Українки в Ковентрі, гурток княгині Ольги в Лестері, Український Клуб Лондона тощо (див. додаток 4, рис.9). Особлива увага приділяється вивченню молодим поколінням українців рідної мови, культури та історії й формуванню на цій базі національної свідомості. Ці навчальні та виховні функції реалізуються насамперед в рамках суботніх шкіл, які доповнюють навчання в англійських школах, та українських дитсадків. Діє секція українських митців при Українському Католицькому Університеті. В Лондоні працюють Бібліотека та Музей імені Тараса Шевченка. Українські громади у різних містах відзначають провідні свята, як-от, Різдво і Великдень. Велике значення для збереження й зміцнення в молодих українських британців (сьогодні це вже 3–4 покоління) зв'язку з культурою своєї етнічної батьківщини має їхня активна участь у діяльності хорових і танцювальних колективів, просвітніх закладів. Широко відомими є такі колективи як чоловічі хорові ансамблі „Гомін”, „Промінь” і „Боян” (Ноттінгем), танцювальні ансамблі „Орлик” (Манчестер), „Заграва”, „Барвінок” (Лестер), екуменічний хор „Дніпро”.

Із самих початків організованої діяльності української громади Великої Британії здійснюється видання періодичної преси. Сьогодні видаються часописи „Українська думка”, „Визвольний шлях”, „Ukrainian Review” (англійською мовою, з 1954 р.), журнал для школярів „Юні друзі”, „Календар українця у Великій Британії”, журнал „Відомості” (видає Митрополія УАПЦ у Великій Британії) тощо. Діє Українська видавнича спілка. Важливу інформаційну роботу виконує Українська служба BBC (Лондон), яка розповсюджує інформацію про Україну на більш ніж 150-мільйонну аудиторію BBC у всьому світі.

У 1996 році відбулося відзначення пам'ятної події – 50-річчя (Золотого Ювілею) Союзу українців Британії. Золото-Ювілейний рік було відкрито 20 січня Екуменічним

молебнем до Пресвятої Богородиці у кафедральному храмі Св. Марії (Единбург), де рівно 50 років тому було започатковано СУБ. На урочистості зібралися керівництво і численні представники СУБ, української влади в особі Посла України у Великій Британії С. Комісаренка та інших працівників посольства, представники української діаспори інших країн, духовенство, зокрема, Архієпископ Римо-католицької Церкви в Шотландії К. Патрік Обраєн, Апостольський Екзарх Помісної Української Католицької Церкви у Великій Британії владика Михайло Кучмяк, єпископ УАПЦ у Великій Британії владика Іоан Дерев'янка, інші. Під час урочистого вечора виголошено промови керівництва СУБ, почесних гостей свята, виступили мистецькі ансамблі СУБ – чоловічий хор „Гомін” і танцювальний ансамбль „Орлик” [319:301-307] (див. додаток 4, рис.4). Наступного дня, 21 січня, в українській католицькій церкві Почаївської Божої Матері та Св. Андрія в Единбурзі відправлено Архієрейську Службу Божу та спільну соборну Панахиду за всіх членів СУБ, що відійшли у вічність. Наступного року було відзначено 50-ту річницю масштабного переселення до Великої Британії українських військовополонених та вояків корпусу ген. Андерса з Італії, переміщених осіб з фашистських таборів.

На 1996 рік припала також річниця трагічної події для України та всього світу – 10-ліття аварії на ЧАЕС. У різних країнах світу відбулося відзначення цієї сумної дати і вшанування пам'яті постраждалих. Безумовно не залишилася осторонь і Велика Британія. 26 квітня 1996 року у Вестмінстерському кафедральному соборі (Лондон) відправлено екуменічну Панахиду в пам'ять жертв Чорнобиля, на яку зібралися представники української громади Великої Британії, члени делегації Верховної Ради України, Посол і члени посольства України. Скорботна відправа була проведена священниками обох християнських конфесій української діаспори Британії [320:687]. Цього ж дня на заклик ЮНЕСКО більш ніж у 500 великих містах 40 країн світу майже одночасно пролунали дзвони в пам'ять жертв катастрофи.

Кінець ХХ століття приніс великі зміни в життя України та її народу. Зі здобуттям Україною незалежності відбулися зміни завдань українських діаспорних громад, адже виконано основну мету їх діяльності – здобуто Українську державність. Діаспора отримала той духовно-культурний стержень і опору, за який вона боролася і вболівала десятками років. Постає необхідність в налагодженні конструктивних контактів і співпраці з офіційною владою України, її урядовими установами, наповнення їх реальним і конкретним змістом. Протягом 90-х років окреслилася тенденція до зміцнення зв'язків між урядовими й неурядовими організаціями України та українськими діаспорними громадами і їх об'єднаннями у Великій Британії. Останні одразу виявили прагнення до тісної співпраці та взаємодопомоги. Відомим є той факт, що Організація Українців Британії та СУБ надали матеріальну підтримку для організації необхідних приміщень Посольства України.

Відзначимо, що практично жоден візит українських високопосадовців не обходиться без зустрічі з представниками української діаспори. Велике значення мали візити до Сполученого Королівства Президентів України Л. Кравчука у 1993 році та Л. Кучми у 1995 році, які по прибутті до Лондона в першу чергу зустрічалися з представниками українських

громад, висловлювали їм шану і вдячність за плідну та багатогранну діяльність на благо України, готовність до подальшої співпраці. Наведемо слова-звернення Міністра закордонних справ України Б. Тарасюка під час його зустрічі з українською громадою в лютому 1999 року (Лондон): „Ми Вам дуже вдячні за те, що протягом багатьох років, десятиліть Ви зберегли любов до України, Ви підтримували Україну всім, чим могли. ... Я хотів би віддати належне тим, хто зі зброєю в руках відстоював незалежність України. ... Ми вдячні Вам за те, що протягом десятиліть зберегли українську культуру, мову, за те, що старалися зберегти свою українську ідентичність... . Тепер настав час, що відновилася Українська держава, і Ви з гордістю можете сказати, що ця держава існує, вона шанований член Європейського співтовариства, що Україна посідає одне з чільних місць в архітектурі європейської безпеки” [321:264].

Безумовно в українській діаспори Великої Британії, як і в інших країнах її перебування, виникає ряд проблем, першою і основною з яких є неблаганний і об’єктивний процес асиміляції. Наведемо декілька цифр: якщо у 1955 році у складі СУБ нараховувалося 80 місцевих відділень, то у 1996 році їх чисельність сягала 64 [313:152]. Відбувається достатньо інтенсивна асиміляція третього-четвертого поколінь української діаспори. Однак цей процес до певної міри вдається уповільнити завдяки активній культурно-просвітницькій діяльності українських громад, намаганні зберегти національну першооснову, передати новому поколінню українську мову, знання про Україну, її історію, релігійні та культурні особливості, що в першу чергу спостерігається у тих сім’ях, де матерями є українки. Також сприяє поповненню української громади у Великій Британії сучасна українська еміграція.

Проблема сучасної української еміграції як на Захід, в цілому, так і до Великої Британії, зокрема, є достатньо складною і потребує автономних досліджень. Соціально-економічні проблеми і нестабільність, що виникли в Україні після проголошення незалежності, спричинили нову хвилю української еміграції. Виїзд українців за кордон має свої позитиви й негативи. Для когось – це додатковий заробіток і забезпечене життя, для інших – єдиний вихід із ситуації економічної скрути та певна форма виживання. Перебування у високорозвиненій Західній Європі, безперечно, має свої плюси. Насамперед – фінансова вигода, знайомство із західним життям і культурою, вивчення іноземної мови, набутий досвід роботи. Зрештою, це вигідно для самої держави, якщо кошти, зароблені громадянами, повертаються разом із ними на батьківщину та вкладаються в її розвиток. Однак основним негативним наслідком такої еміграції є те, що більшість українців, які виїжджають за кордон на роботу, працюють нелегально, адже часто таке працевлаштування виглядає легшим і доступнішим для наших співгромадян. Зазвичай така спершу легкість і доступність у подальшому спричиняє непередбачувані кризові наслідки, пов’язані як із юридичними проблемами у країні перебування, так і з соціальною незахищеністю людини в чужому для неї середовищі.

Однією з країн, куди спрямована новітня українська еміграція, є Велика Британія. Сюди спрямовані в першу чергу шляхи наукової та освітньої інтелігенції, молоді і студентства. З них основний потік складають люди, що прагнуть закріпитися на певній,

зазвичай некваліфікованій роботі, і, пропрацювавши від кількох місяців до кількох років, повернутися в Україну. Чимало таких емігрантів їдуть до Великої Британії на законних підставах, наприклад за британськими урядовими програмами сільськогосподарських робіт та роботи на низькокваліфікованому виробництві (харчова і переробна промисловість, готельне господарство), за студентськими і туристичними візами, та, врешті, опиняються на нелегальному становищі чорноробочих в Лондоні, рідше в інших великих містах. Основна маса студентів, що навчаються у британських навчальних закладах, поєднують навчання з роботою. Усіх цих людей супроводжують, окрім проблем суто психологічного, фізичного та побутового характеру, ще й недобросовісність, злочинність чималої кількості т. зв. підприємців, їх агентств і чиновників, які на стражданнях своїх співвітчизників розвивають свій бізнес, здобувають легкі і значні прибутки. Отже, за неофіційними даними сьогодні в Лондоні може знаходитися до 40 тис. українських працівників, а в усій Великій Британії їх кількість досягає близько 100 тисяч [322]. Втім вірогідно їх значно більше. Згідно даних Візового відділу Посольства Великої Британії в Україні, кількість бажаючих отримати візу на виїзд до Сполученого Королівства протягом останніх років постійно зростає. Кількість людей, що подають заяви на отримання візи до Великої Британії у 2003 році збільшилася на 5%. Протягом перших двох місяців 2004 року відбулося вражаюче 34%-ове зростання кількості заяв на отримання візи у порівнянні з таким же періодом 2003 року і 52%-ове порівняно з січнем та лютим 2002 року [323].

Британський уряд намагається регулювати потік емігрантів до своєї країни, в тому числі з України, встановлюючи певні рамки та обмеження, впроваджує нові механізми з метою легалізації іноземних робітників. На це спрямована програма керованої міграції, в якій Україна займає центральне місце. Запроваджено певну кількість схем, що забезпечують легальні робочі місця для людей, які живуть поза межами Європейської Співдружності, як-от, схема сезонних сільськогосподарських робіт та схема працевлаштування у певних секторах промисловості. У 2003 році уряд Великої Британії розширив список т. зв. „безпечних країн”, з яких здійснюються найбільші потоки емігрантів, включивши й Україну, що має на меті зупинити поширене зловживання системою притулку. Однак слід зазначити, що міграція для Великої Британії є, в цілому, достатньо позитивним явищем, адже допомагає цій країні розв'язати низку назрілих проблем, як-от, демографічна криза (загальне старіння населення), забезпечення працівниками низькокваліфікованих та низькооплачуваних робочих місць, при цьому практично не впливаючи на загальну ситуацію в економіці країни. Як зазначають фахівці, українська трудова міграція менше загрожує британському суспільству, ніж міграції з інших країн, бо ці люди приїжджають сюди тимчасово. Яскравий приклад: у 2002 році в Home Office подали 84 тис. аплікацій на право отримання притулку в Британії. З них лише 364 аплікації були від українців [324]. До того ж люди з високою кваліфікацією, які приїжджають сюди, також не створюють загрози британцям. Вони навіть потрібні англійському суспільству, оскільки в Британії не вистачає, наприклад, лікарів і вчителів. У Великій Британії добре відпрацьований механізм, який фактично не дає

можливості конкурувати. Річ у тому, що навіть висококваліфікованим трудовим мігрантам, які працюють у школі, університеті чи лікарні, платять майже вдвічі менше, ніж британцям.

Уже давно назріла проблема необхідності єдиної політики української влади щодо проблеми міграції, адже до сьогодні вона практично відсутня. Нагальною є необхідність у створенні належного рівня інформаційного та консультативного забезпечення для тих, хто бажає працювати за кордоном. При цьому залишається комплексна проблема – підвищення рівня життя в Україні простих громадян, в тому числі через працевлаштування і достойну оплату праці. Лише реальні ефективні кроки в цьому напрямку дадуть змогу громадянам України в повній мірі працювати на себе і свою державу, а на Захід їздити за досвідом, знаннями, презентацією власних здобутків і з туристичною метою.

Недавні події в Україні, в першу чергу „помаранчева революція”, мали істотний позитивний вплив на українську діаспору Великої Британії. Під час листопадових подій в Україні у 2004 році близько 1,5 тисячі українців Лондона та інших міст зібралися біля Посольства України, біля Офісу Прем'єр-міністра на Даунінг-стріт для того, щоб висловити свою думку і громадянську позицію щодо ситуації в Україні, зрештою – захистити свій вибір і демократію. Відбулася активізація діалогу щодо майбутнього України, зовнішньополітичних орієнтирів, та, безумовно, перспектив розвитку відносин з Великою Британією в контексті євроінтеграційних процесів. Проводяться круглі столи. У Кембриджі навіть читаються лекції з „помаранчевої революції” та наслідків виборів Президента України у 2004 році [325].

Українська громада, як і британська громадськість в цілому, позитивно сприйняли результати драматичних виборів в Україні, які повинні відкрити шлях до якісно нового етапу в розвитку української державності, а, отже, і до нових досягнень в українсько-британських відносинах. Хочеться сподіватися, що українська громада, Союз Українців Британії, якому наступного року виповниться 60 років, продовжать свою плідну працю для розбудови України, презентації її культурно-історичних надбань у Західній Європі, сприятимуть успішному і повноцінному входженню нашої держави в єдину Європейську Спільноту.

* * *

Протягом досліджуваного періоду сторонам вдалося налагодити конструктивну співпрацю практично у всіх напрямках гуманітарної політики, налагодити контакти в сфері культури. Велика Британія, з її значним досвідом у вирішенні складних проблем гуманітарного характеру, матеріально-технічними та організаційно-управлінськими ресурсами, впливом у міжнародних організаціях, безумовно задає тон у цих відносинах. Британський уряд виявив готовність надати сприяння Україні у вирішенні складних соціальних, інституційно-правових та структурно-управлінських, екологічних, медичних

проблем, що в значній мірі успадковані від СРСР, а також набуті з часу здобуття незалежності.

Проблеми структурного характеру безумовно спричинені об'єктивними обставинами процесу переходу до демократії та ринкових відносин. Цей процес має складний, комплексний характер і вимагає часу, зусиль держави і суспільства, трансформації механізмів їх взаємодії та значною мірою самоорганізації, спрямованих на створення такої моделі суспільства, в якій центральне місце посідає людина, її інтереси і потреби, а не держава. Саме така модель закладена в основу громадянського суспільства і відповідає його змісту. В Україні, в силу різноманітних специфічних чинників, цей процес відбувається дуже складно і нерівномірно, а тому потребує сприяння інших країн-партнерів, які досягли значних успіхів в даному напрямку. Співпраця з вирішення вищезазначених проблем та розвиток усіх напрямків гуманітарної сфери має винятково важливе значення для України, яка задекларувала прагнення увійти до світового та європейського співтовариства як стабільна, розвинена і демократична країна.

Урядові структури та громадські організації Великої Британії допомагають органам влади на всіх рівнях, органам місцевого самоуправління (місцевим громадам), неурядовим організаціям ефективно та раціонально організувати використання наявного людського, природного, господарсько-економічного, екологічного, науково-технічного, освітнього і культурного потенціалу, та найголовніше – спрямувати його на досягнення конкретного позитивного результату. Така допомога здійснюється в першу чергу через ресурсно-управлінське та інформаційне сприяння.

Серед основних напрямів і форм здійснення українсько-британських гуманітарно-культурних відносин виділимо наступні:

- ✓ реалізація британських програм технічної допомоги в Україні у сферах соціального розвитку, покращення бізнесового середовища, урядування і розвитку неурядових організацій, прав людини і дотримання права, ЗМІ, науково-технічній та освітній сферах, екології;

- ✓ розвиток освітньої та науково-технічної співпраці через здійснення співпраці між урядовими, фаховими установами та організаціями, розвиток контактів на міжособистісному рівні, навчання і стажування українських студентів та фахівців у провідних освітньо-наукових закладах Сполученого Королівства, встановлення і розвиток контактів між багатьма ВНЗ країн;

- ✓ взаємодія на багатосторонньому рівні з розвитку громадянського суспільства, вирішення актуальних соціально-економічних, правових, екологічних, медичних, освітніх проблем (в рамках участі в роботі ООН, ОБСЄ, реалізації проектів ЄС і Світового Банку, у співпраці з урядами інших країн);

- ✓ здійснення контактів в сфері культури (представлення здобутків і досягнень британської культури в Україні та української культури у Великій Британії у різних галузях мистецтва за сприяння урядових та громадських організацій; громадсько-культурна діяльність української діаспори у Сполученому Королівстві).

Успішна реалізація низки британських програм технічної допомоги в Україні, співпраця з вирішення актуальних гуманітарних проблем, налагодження науково-технічного співробітництва, розвиток культурного діалогу та діяльність діаспори по збереженню „вогнища” української культури у Великій Британії сприяють становленню і розвитку Української держави, наближенню українського суспільства до норм і стандартів європейського співтовариства. Сьогодні є відчутними позитивні результати проведеної роботи, яка продовжується і поглиблюється. Потенціал цієї співпраці далеко не вичерпаний і потребує подальшої інтенсифікації зусиль обох сторін для ефективної його реалізації.

ВИСНОВКИ

Україна і Велика Британія вступили у XXI століття як країни-партнери. Кожна з них пройшла до цього тривалий історичний шлях, на якому були природно злети і падіння, успіхи і невдачі, трагедії та щасливі моменти величі народного духу і свободи. Ці шляхи періодично перетиналися, проте, в силу історичних обставин, не мали змоги рухатися паралельно, в одному напрямі до спільних завдань, цінностей та майбутнього обох країн. В результаті геополітичних трансформацій наприкінці драматичного XX сторіччя, пов'язаних із докорінною зміною в системі міжнародних відносин – поразкою тоталітарного радянського режиму в країнах Центральної та Східної Європи, що штучно десятиліттями роз'єднував Європейський континент і робив ворогами європейські народи, – виникли реальні можливості для повноцінного налагодження і розвитку тісних взаємин між незалежною Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії.

Найважливішим пріоритетом сучасної української геополітики є її західноєвропейський вектор. Україна історично і географічно завжди була, є і буде європейською країною із традиційно тісними зв'язками з європейськими державами, особливостями культури та менталітету населення. Тому налагодження тісної співпраці з європейськими країнами, їх всебічна підтримка, співробітництво в рамках міжнародних організацій мало велике значення для остаточного утвердження здобутої незалежності. Західноєвропейська орієнтація має велике значення і для внутрішньої трансформації українського суспільства, оскільки Україна долучилась до таких загальнолюдських демократичних цінностей і здобутків, як ринкові відносини, інформаційно-відкрите суспільство, соціально орієнтоване ринкове господарство, базоване на принципах верховенства права. Тому західноєвропейський вектор української геополітики слід розглядати не як тимчасове явище, або як кон'юнктурне рішення керівництва країни на певному етапі її розвитку, а як стратегічний процес.

Розвиток та поглиблення відносин з Великою Британією відповідає національним інтересам України. Ця країна як постійний член Ради Безпеки ООН, „Великої сімки” провідних індустріальних країн світу, т.зв. „Ядерного клубу”, провідний учасник Європейського Співтовариства, НАТО з самого початку становлення незалежності України посіла чільне місце серед пріоритетних країн-об'єктів уваги вітчизняної зовнішньої політики. Велика Британія – один із визнаних лідерів у фінансово-банківській сфері, торгівлі, промисловому виробництві, науково-технічній сфері, зі своїм світовим економічним центром – Лондоном. Країна є другим світовим інвестором після США, володіє значним ресурсно-управлінським потенціалом, досвідом роботи в різних сферах і галузях господарства, гуманітарно-інформаційними і культурними ресурсами.

Велика Британія як одна з провідних демократичних країн євроатлантичного простору має значний вплив на політико-економічні та гуманітарні процеси у світі і на континенті. Традиційна власна позиція країни щодо євроінтеграційних процесів, заснована на

прагматизмі і дотриманні національних інтересів, історично зумовлені „особливі відносини” зі США, економічні можливості є запорукою значного впливу країни на загальноєвропейські процеси, особливо на сучасному етапі динамічного відродження Сполученого Королівства як вагової і впливової сили в новітній системі міжнародних відносин. До сфери інтересів Великої Британії у постконфронтаційний період безумовно увійшли країни Центральної і Східної Європи, яким її керівництво надає значної ролі у розбудові новітньої Європи. Цим зумовлена готовність Великої Британії співпрацювати з країнами молодшої демократії (в тому числі й з Україною) щодо їх залучення до загальноєвропейських процесів, надання фінансово-економічної допомоги і підтримки, поглиблення ринкових реформ і демократичних перетворень.

Велика Британія як партнер цікавить Україну в першу чергу щодо підтримки її євроінтеграційних та євроатлантичних прагнень, сприяння вступу до СОТ, надання статусу країни з ринковою економікою, підтримки ефективних ринкових і демократичних перетворень в країні, передачі значного досвіду реформування та розбудови різних галузей функціонування держави і суспільства, підвищення престижу та авторитету України на міжнародній арені. *Велика Британія є гарантом територіальної цілісності та безпеки України. Цей факт дає підстави говорити про Сполучене Королівство як одного із стратегічних партнерів України в сучасній системі безпеки.*

Інтерес Сполученого Королівства у відносинах з Україною лежить у площині наступних пріоритетів:

- ❑ створення нової архітектури європейської безпеки:
 - сфера військової безпеки (Україна як стратегічна ланка нової системи безпеки в Європі з вигідним геополітичним розташуванням, розробками сучасних видів військової і цивільної техніки, досвідом виконання миротворчих операцій; розвиток співпраці Україна–НАТО);
 - сфера енергетичної безпеки (геоекономічне стратегічне значення України на шляху транспортних шляхів зі Сходу на Захід, в першу чергу щодо транспортування енергоносіїв до Європи; наявність ядерного палива);
- ❑ розвиток євроінтеграційних процесів із залученням центрально-східноєвропейських країн (концепція „розширення замість поглиблення”);
- ❑ пошук нових ринків збуту промислової продукції та нових можливостей для реалізації власного потенціалу у сфері експорту капіталів і послуг;
- ❑ сприяння утвердженню в Україні демократичних правових стандартів розвитку суспільства (формування інституцій громадянського суспільства);
- ❑ розвиток гуманітарно-культурного співробітництва.

Українсько-британські відносини протягом 1991 – 2004 років пройшли тривалий, не позбавлений суперечностей, але динамічний та конструктивний шлях становлення і розвитку. Розглядаючи **політичні відносини** між двома країнами, відзначаємо їх насиченість, результативність, вираженість підходів до вирішення складних міждержавних проблем, дотримання сторонами пунктів двосторонніх угод та норм міжнародного права по

відношенню одна до одної, взаємне створення сприятливих умов для розгортання діяльності представницьких структур, сприяння політичному діалогу на різних рівнях.

Протягом першого періоду (інституційний, 1991–1993 рр.) спостерігалось певне упереджене ставлення до України з боку британської сторони, зумовлене відсутністю у керівництва останньої чіткої стратегії політики щодо України, загостренням проблеми ядерного роззброєння, неготовністю Британії сприймати Україну поза контекстом політики Росії на пострадянському просторі. Вагому позитивну роль у становленні і розвитку двосторонніх відносин відіграв візит Президента України Л. Кравчука до Сполученого Королівства в лютому 1993 року, в ході якого підписано базовий широкомасштабний Договір „Про принципи відносин та співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії”. Багатосторонній діалог, приєднання України до ДНЯЗ і підписання Меморандуму про надання гарантій безпеки Україні у 1994 році стали фактично переломним моментом у двосторонніх відносинах, відкрили шлях до їх розгортання на всіх напрямках.

Визначними подіями в українсько-британських відносинах новітнього часу стали візити Президента України Л. Кучми до Лондона (грудень 1995 р.) і Прем'єр-міністра Великої Британії Дж. Мейджора до Києва (квітень 1996 р.), в ході яких укладено низку важливих міждержавних документів. В листопаді 1996 року Україну відвідав наступник Британського Престолу Принц Уельський Чарльз. Налагоджено постійний діалог сторін щодо актуальних міжнародних проблем, співпраці у військовій, економічній, гуманітарній сферах на різних рівнях. Політичне керівництво Великої Британії підтримало прагнення України інтегруватися в Європу, розвивати тісну співпрацю з НАТО, сприяло вступі України до Ради Європи. Інтенсивний і результативний українсько-британський діалог (період активізації дипломатичних відносин, 1994–1996 рр.) засвідчив зацікавленість британського керівництва у розбудові повноцінних відносин з Україною та зумовлений значною мірою тими успішними кроками на міжнародній арені, які здійснила наша країна після здобуття незалежності. Досягнуті необхідний рівень довіри та взаєморозуміння, конкретні домовленості дали змогу сторонам перейти до комплексної реалізації напрацювань у всіх напрямках співпраці.

Зі зміною керівництва Великої Британії в результаті перемоги на виборах до Парламенту лейбористів на чолі з Т. Блером стратегічні завдання українсько-британських відносин не зазнали змін. Протягом періоду прагматичних взаємовідносин (1997–2001 рр.) відбувся подальший розвиток співпраці в сфері безпеки, поглиблено спільну роботу на рівні міністерств закордонних справ, парламентів, Адміністрації Президента України та Офісу Прем'єр-міністра Великої Британії. Завершено формування основ діючої договірно-правової бази двосторонніх відносин, яку складають 21 угода і Договір „Про принципи відносин та співробітництво”, а також 10 угод колишнього СРСР в різних сферах, по яких оформлено правонаступництво. Активізувався діалог сторін щодо євроінтеграційних прагнень України. Велика Британія висловила підтримку Україні щодо набуття статусу асоційованого члена ЄС. Керівництво Сполученого Королівства на рівні Великої сімки зайняло активну позицію з

вирішення проблеми закриття ЧАЕС і добудови об'єкта „Укриття”, надавши Україні 10,5 млн. ф. ст. на дані цілі. Велика Британія також надала сприяння Україні у виділенні фінансування ЄБРР, підтримку в розвитку діалогу з ЄС і НАТО. Сторони активно співпрацювали в ООН, ОБСЄ і Раді Європи.

Розвитку конструктивної співпраці сприяла діяльність реформаторського складу Уряду України на чолі з Прем'єр-міністром В. Ющенком. Урядова політика забезпечила вихід країни з важкої економічної кризи, глибоке соціально-економічне реформування, активізацію діалогу з міжнародними фінансово-економічними та політичними інституціями, зростання обсягів залучення до України інвестиційних потоків з провідних економік світу, в тому числі з Великої Британії, що спостерігалось протягом 2000 – 2001 років. Діяльність уряду В. Ющенка високо оцінена керівництвом західних країн.

Протягом 2002 – початку 2003 року українсько-британські відносини в політичній сфері переживали кризову ситуацію, спричинену розбіжністю позицій обох сторін щодо низки скандалів міжнародного значення навколо внутрішньополітичних проблем України, підозри у незаконному продажу з дозволу вищого керівництва країни озброєнь до Іраку. Однак цей складний час для відносин між країнами тривав недовго, оскільки вже весною 2003 року керівництво України заявило про підтримку міжнародних коаліційних сил на чолі зі США і Великою Британією у війні в Іраку, а невдовзі відправило свій миротворчий контингент в регіон військового конфлікту. Протягом періоду зниження динаміки двосторонніх політичних контактів (2002–2004 рр.), зусиллями обох сторін збережено непорушними принципові засади відносин, значні позитивні напрацювання та продовжено співпрацю у всіх напрямках.

Українсько-британські відносини слід розглядати в контексті глобальних світових процесів, враховуючи міжнародну ситуацію, наявні інтереси провідних держав і міжнародних структур. Ключову роль при цьому відіграє важливе геополітичне та геоекономічне розташування України, її роль у формуванні новітньої системи безпеки на Європейському континенті. З огляду на це **основними геополітичними чинниками впливу на відносини між Україною та Великою Британією визначаємо Росію, США та Європейський Союз.** Їхня роль у розвитку цих відносин протягом досліджуваного періоду була неоднаковою і зазнавала трансформацій.

Після офіційного розпаду СРСР керівництво Великої Британії серед пострадянських країн, визнавши їх незалежність, надало пріоритет відносинам з Росією, яку бачили в ролі реальної правонаступниці Радянського Союзу, лідера новоствореного СНД. В Британії, окрім політичної еліти, мало хто знав про існування України не як провінції СРСР чи Росії. Однак гостра соціально-економічна криза в Росії, внутрішньополітичні проблеми, посилення шовіністичних настроїв викликали певне розчарування в країн Заходу і побоювання щодо можливості відновлення єдиного державного утворення на пострадянському просторі. Ці обставини сприяли збільшенню їх уваги до інших молодих держав в регіоні, і в першу чергу до України, яка на той час до того ж володіла третім за обсягом в світі ядерним арсеналом. В умовах нестабільної внутрішньополітичної ситуації в Росії та втручання її керівництва у

внутрішні справи сусідніх країн, уряд Великої Британії підтримав українське керівництво під час російсько-українського конфлікту навколо так званої „проблеми Криму”.

Наприкінці 90-х років відбулося зближення позицій нового британського керівництва з керівництвом Росії, особливо після приходу до влади Президента Путіна. Налагодилися особисті тісні контакти керівників двох держав. Відбулася активізація економічного співробітництва. У 2002 році Т. Блер охарактеризував відносини між Великою Британією та Росією як „найтісніші за багато років”. Одночасно відбувалося зближення України і Росії, яке посилювалося в період різкого падіння міжнародного авторитету вищого керівництва України і досягло свого апогею у вересні 2003 року з підписанням чотирьохсторонньої угоди про Єдиний економічний простір (ЄЕП). До негативних наслідків для України зовнішньополітичної ситуації даного періоду можна віднести зростання взаємозалежності політики Москви, США і НАТО, посилення ролі Росії в сфері безпеки в межах СНД, зниження політичного значення України в рамках політики США і Європи щодо Росії у контексті регіональної безпеки. Однак у 2003 році різко загострилися відносини між Росією та Великою Британією через зміну позиції керівництва останньої щодо російської політики в Чечні та критику переслідувань російською владою опозиційно налаштованих до Кремля політиків і підприємців. Отже, на 2004 рік відбулося суттєве погіршення міжнародного іміджу як українського, так і російського керівництва.

Позиція Росії під час Президентських виборів в Україні 2004 року зустріла різку критику з боку широкої британської громадськості, а їх остаточні результати означали одну із найсуттєвіших невдач політики Росії на пострадянському просторі, що мала широкий негативний міжнародний резонанс. Керівництво Британії підтримало демократичний розвиток подій в Україні і привітало перемогу демократії, а вплив чинника Росії на українсько-британські відносини таким чином зазнав серйозного послаблення.

Вплив США на українсько-британські відносини протягом досліджуваного періоду практично не зазнавав суттєвих змін, оскільки як Україна, так і Велика Британія підтримують з цією країною стратегічні відносини. Вплив чинника США особливо проявився під час вирішення питання щодо приєднання України до ДНЯЗ і ядерного роззброєння. Велика Британія, підтримавши вимоги свого „особливого” партнера, взяла дієву участь у процесі ядерного роззброєння України. Вона надала гарантії безпеки Україні, технологічну, фінансову та консультативну допомогу. Завершення процесу ядерного роззброєння дозволило Україні розгорнути співпрацю з ЄС і НАТО, розширити відносини зі США та Великою Британією.

Протягом 2002 – 2004 років спостерігалось чергове посилення впливу чинника США, коли американське і британське керівництво спершу чинили значний дипломатичний та економічний тиск на українську владу щодо її антидемократичної діяльності, імовірного незаконного продажу озброєнь і військової техніки до Іраку та інших країн, а згодом пом'якшили свою позицію у зв'язку з приєднанням України до міжнародної військової коаліції в Іраку. В результаті перемоги „помаранчевої революції” та проголошення прозахідної орієнтації нового керівництва України, спостерігаються тенденції до стабілізації

і поглиблення відносин зі США, що також матиме позитивний вплив на українсько-британські відносини.

На даному етапі розвитку української державності особливо актуально стоїть питання євроінтеграційних перспектив України та поглиблення співпраці з європейськими об'єднаними структурами. Україна з самого початку незалежного державного існування заявила про прагнення стати повноправним учасником об'єднаної Європи. Частина шляху України на повернення в Європу, яку сьогодні вже пройдено, можна оцінювати неоднозначно, оскільки, з одного боку, вдалося зробити цілий ряд позитивних і вагомих кроків, що мали велике значення в цілому для ствердження української державності, але, з іншого, втрачено багато часу, керівництвом країни зроблено низку серйозних помилок, що загальмували розвиток співпраці Україна – ЄС. Ці позитиви і недоліки відбилися також на українсько-британських відносинах.

Європейська політика Британії бере свої витoki з доктрини „трьох сфер впливу”, проголошеної у післявоєнні роки У. Черчіллем, що ґрунтувалася на традиціях британського імперіалізму, відмінності від континентальної Європи і передбачала пріоритетними напрямками зовнішньої політики Великої Британії відносини в рамках Співдружності та партнерство зі США. З плином часу ця доктрина зазнала суттєвих змін, і наприкінці ХХ століття європейська політика країни фактично врівноважилася за своїм значенням зі стратегічними британо-американськими відносинами. Цьому посприяла активна європейська політика лейбористського уряду на чолі з Т. Блером. На початку ХХІ століття Велика Британія прагне зайняти провідні позиції в ЄС, не забуваючи про власні інтереси і значення „особливих відносин” зі США.

Сполучене Королівство є послідовним прихильником процесу розширення європейських інтеграційних процесів на схід Європи, що, серед іншого, зумовлено її негативним ставленням до поглиблення розвитку федералістських тенденцій в ЄС. Така позиція країни має за теоретичне підґрунтя концепцію державоцентризму з наголосом на первинність національних інтересів. Відповідно до таких підходів щодо європейської політики Великої Британії Україна отримала можливість знайти саме в ній одного зі своїх партнерів на шляху євроінтеграції.

Як член Європейського Союзу Велика Британія завжди вітала прагнення України інтегруватися в Європейську спільноту та її структури, висловлювала готовність надавати підтримку, що відображено в двосторонніх документах. Її керівництво визнає Україну як велику європейську країну, здатну відігравати важливу роль у Європі та світі. Велика Британія проявила високу політичну активність у справі підтримки визначення конкретних рамок взаємовідносин між Україною та ЄС у формі Угоди про партнерство та співробітництво і Тимчасової торгівельної угоди, однією з перших серед країн-членів ЄС ратифікувала УПС, підтримала Україну під час вступу до Ради Європи, взяла активну участь в розробці Спільної стратегії ЄС щодо України 1999 р. Країна здійснила вагомий вклад в реалізацію співпраці Україна – ЄС за різними напрямками і програмами. Налагодився активний тристоронній діалог і співпраця між Україною, Великою Британією і Польщею.

Одночасно, як показали події останніх років, керівництво Великої Британії у своїй політиці щодо України не може нехтувати своїми європейськими інтересами, відійти від загальних тенденцій розвитку ЄС і контексту відносин між Києвом та Брюсселем. У 2002 році британський уряд став одним з ініціаторів надання Україні спеціального статусу „сусіда” ЄС, що було негативно розцінено тодішнім українським керівництвом і фактично перекреслило усі його намагання чітко визначити перспективи України щодо входження в ЄС. Разом з тим, дана ініціатива стала об’єктивним відображенням реальності, яка полягала у черговій і найбільшій хвилі розширення Європейського Союзу і передбачала нові можливості для України у співпраці з ЄС, не закриваючи „двері” для вступу у майбутньому, про що неодноразово зазначали британські політики і дипломати. Також британський уряд прийняв ряд кон’юнктурних рішень, спрямованих на погодження позицій щодо європейських питань з континентальними партнерами (в першу чергу – Франція і Німеччина) в умовах зовнішньополітичних розбіжностей з ними щодо проблем боротьби з тероризмом та іракського конфлікту. За цих умов позицію Великої Британії щодо політики ЄС по відношенню до сусідніх країн можна розглядати як чергову поступку своїм континентальним партнерам. Особлива акцентція уваги британського керівництва на необхідності реформування єдиних інституцій ЄС, посилена зацікавленість широким спектром внутрішньоєвропейських питань засвідчили коригування підходів британського керівництва до проблеми федералізації ЄС. До цього також згадаємо, що британський уряд відмовився від українсько-російського проекту транспортного літака „АН-70” на користь європейського проекту „Aerbus”. Слід врахувати також вплив на зовнішню політику уряду внутрішньополітичної ситуації у Великій Британії.

Однак основний стримуючий фактор євроінтеграційних процесів України – неготовність самої країни, її колишнього керівництва здійснювати реальні, а не декларативні кроки у даному напрямку. Серед комплексу причин невдач європейської політики України виділимо наступні: невиконання Україною практично всіх основних критеріїв щодо членства в ЄС; декларативний характер проголошеного українським керівництвом стратегічного курсу на європейську інтеграцію; несформованість єдиної суспільної думки щодо сутності та необхідності інтеграції України до ЄС; невідповідність реального зовнішньополітичного курсу України задекларованим прагненням і намірам. Всі ці комплексні причини сприяли формуванню переважно негативного іміджу України в Європі, скептичне ставлення керівництва ЄС і країн-членів щодо можливості і доцільності входження України до Євросоюзу навіть у середньостроковій перспективі.

Події президентських виборів 2004 року в Україні стали каталізатором її готовності прийняти базові європейські демократичні цінності. Як показали результати – український народ готовий самостійно визначати своє майбутнє, формувати правове, демократичне громадянське суспільство і бачить дані цінності в основі організації своєї держави та роботи нової влади. Новообраним Президентом України та Урядом чітко визначено основну стратегічну мету розвитку держави – інтеграція в європейський економічний, політичний, безпековий, гуманітарно-культурний простір на основі переходу від декларацій до

конкретних виважених і послідовних кроків. У зв'язку з цим є об'єктивно очікуваним посилення уваги європейських структур до України, розвитку тісної конструктивної та взаємовигідної співпраці в усіх сферах на основі досягнення взаємної довіри та передбачуваності партнерів. Ці сподівання можуть справдитися під час головування Великої Британії в Раді ЄС, яке розпочнеться з 1 липня 2005 року.

Сьогодні Європейський Союз набув кількісно і якісно нових ознак. Його недавнє розширення поставило на порядок денний цілу низку нових проблем і викликів, але одночасно зумовило появу якісно нових можливостей для України. Україна і Європейський Союз сьогодні не мають альтернативи розвитку ефективній співпраці. Велика Британія як активний та впливовий учасник євроспільноти підтвердила пріоритетність своєї участі в загальноєвропейських процесах. Саме тому **українсько-британські відносини не можна розглядати поза контекстом участі двох країн в євроінтеграційних процесах та відносинах з ЄС, який окреслюється як головний перспективний чинник впливу на їх розвиток.**

В контексті розгляду проблем відносин Україна – ЄС визначальну роль відіграють економічні відносини. Сьогодні чітко визначено алгоритм наступних кроків України на шляху до Європи: отримання статусу країни з ринковою економікою, вступ до СОТ, створення зони вільної торгівлі з ЄС, досягнення асоціації із наступною перспективою набуття статусу повноправного члена Співтовариства. З огляду на провідні позиції у світовій та європейській економіці Велика Британія стала природним партнером України в економічній сфері. Її досвід та економічні можливості становлять значний інтерес для України, яка обрала шлях перебудови власного виробництва на основі передових технологій та поступово розширює якісні і кількісні можливості зовнішньоекономічної діяльності.

Українсько-британське економічне співробітництво здійснюється за двома основними напрямками – **торгівля та інвестиційна діяльність**. Його регулювання здійснюється двосторонніми документами (Конвенція „Про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на дохід і на приріст вартості майна”, Угода „Про повітряне сполучення”, Угода „Про сприяння і взаємний захист інвестицій”, Угода „Про міжнародні автотранспортні перевезення”), а також рядом документів України з ЄС, в першу чергу Угодою про партнерство і співробітництво.

Торгівельному співробітництву належить центральне місце в системі економічних відносин України та Великої Британії. В його розвитку протягом 1991 – 2004 років можна виділити ряд періодів: інституційний – 1991–1995/96 (період становлення торгівельно-економічних контактів та оформлення договірно-правової бази); перший період піднесення та інтенсифікації – 1995–1998 (досягнення зростання темпів експортно-імпорتنих операцій); кризовий – 1999–2000 (період спаду торгівельної співпраці); другий період піднесення та інтенсифікації (післякризовий) – 2001–2004 (стабілізація торгівельно-економічної співпраці, розширення структури та видів торгівельної діяльності). Одразу після встановлення дипломатичних відносин сторони налагодили взаємовигідні продуктивні контакти.

Регулярно відбуваються двосторонні візити провідних урядових представників, бізнес еліти та працівників торгівельно-промислових організацій Великої Британії та України.

Велика Британія експортувала на український ринок енергетичні генератори, виробниче та медичне обладнання, електронні пристрої, косметичку, хімічні матеріали і продукти харчування тощо. Український експорт склали метали, мінеральне паливо, продукти неорганічної хімії, текстиль, хутряна сировина, деякі види обладнання, добрива, олійні культури, цукор, кондитерські вироби, напої. Структура так званого невидимого сектору (сфера послуг) складалася із транспортних послуг, страхування, консалтингу, лізингу, туризму, надання науково-технічних розробок. Двосторонні заходи з оптимізації умов торгівлі в рамках відносин Україна – ЄС та Україна – Велика Британія протягом останніх 3-4 років та чинники сприятливої кон'юнктури ринку вплинули на динаміку та обсяги надходжень на ринки країн ряду товарів. Протягом 2000-2004 років зріс український експорт на британські ринки тканин, готового одягу, нафти і нафтопродуктів, металевих руд і металобрухту, високотехнологічного обладнання. Зростання британського експорту спостерігалось в наступній номенклатурі товарів: енергетичне устаткування, високоточне обладнання, фармацевтична продукція, одяг, папір та паперова продукція, тютюнова продукція, транспортні засоби. Сполучене Королівство, серед інших країн ЄС, займає третю позицію за обсягами імпорту з України енергетичних матеріалів та одягу, другу – за імпортом електричних машин, устаткування та експортом наземних транспортних засобів (окрім залізничних).

Українсько-британські торгівельні відносини протягом 1991-2004 років були достатньо продуктивними, засвідчили наявність потенціалу і можливостей з боку обох сторін до їх розширення та інтенсифікації, урізноманітнення асортименту продукції та напрямів співпраці. Велика Британія серед країн ЄС знаходиться на п'ятій позиції серед головних партнерів України за експортом її товарів і на третій за імпортом. Її частка в українському імпорті склала 2,5%, в експорті – менше 2%. Велика Британія посіла друге місце в українському експорті і третє в українському імпорті послуг.

Динаміка українсько-британської торгівлі протягом останніх років засвідчує позитивні тенденції і значний потенціал в розвитку торгівлі між країнами, які слід спільними зусиллями зберегти і розвивати. Однак **наявні темпи та обсяги торгівельного співробітництва не можуть задовольняти жодну зі сторін і залишаються на значно нижчому рівні від потенційно можливого.** Головним завданням зовнішньоторгівельної політики України є подолання негативного сальдо торгового балансу, збільшення частки готових виробів в структурі українського експорту. Українсько-британські торгівельні відносини мають значний потенціал для розвитку нових напрямків та форм співпраці, суттєвого розширення номенклатури товарів, насамперед за рахунок реалізації наукоємної технологічної продукції. Темпи розвитку та, в цілому, подальші їх перспективи будуть і надалі значною мірою залежати від подальшого розвитку діалогу Україна–ЄС.

Українсько-британське інвестиційне співробітництво протягом 1991 – 2004 років пройшло тривалий і складний процес становлення та розвитку. Британські інвестори

надають перевагу інвестуванню в нафтовидобувну галузь, машинобудування і металообробку, енергетику, будівництво, харчову промисловість і переробку сільськогосподарської продукції, фінансові послуги, транспорт і зв'язок, торгівлю. Згідно даних Державного комітету статистики України на 1 січня 2005 року обсяг британських інвестицій склав 895,9 млн.дол. (10,7%). За цим показником вона посідає третє місце (після США і Кіпру).

На початок 2004 року в Україні працювало близько 80 британських компаній, діяло понад 200 підприємств з британським капіталом. Серед них виділимо підприємства і компанії СП „Полтавська газонафтова компанія”, СП “Західна нафтова група”, СП „European Oil & Gas –Україна”, СП „Donbas Kleys”, АТ „Міжнародні вугільні технології”, СП „Britanica”, СП Ward Building Systems Ukraine, „Проктер енд Гембл Україна”, ТОВ „Юнілівер Україна”, ТОВ „Українська чайна фабрика „Ахмад Ті”. На український ринок прийшли відомі британські компанії – JXX Oil and Gas, British Petroleum Company, Royal Dutch/Shell, British Gas, British Telecom, ICL, Glaxo Wellcome, Smith Kline Beechem, British Airspace, Zeneca, British Airways, Procter & Gamble тощо.

Розвитку інвестування в українську економіку, та в цілому її реформуванню, значно посприяла робота британського Фонду технічної допомоги „Ноу-хау”, Міністерства у справах міжнародного розвитку Сполученого Королівства. В рамках діяльності цих структур надавалася допомога малому бізнесу в Україні, підприємцям фінансової та банківської сфер, реалізовувалися програми з реструктуризації енергетичних та сільськогосподарської галузей економіки, а також здійснювалася підтримка британських компаній, що планували інвестувати в Україні. Робота в цьому напрямку продовжується. Сприяння британському інвестуванню в Україні надає також Європейський Банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), який здійснює співфінансування проектів та залучення прямих іноземних інвестицій.

Незважаючи на здобутки українсько-британської інвестиційної співпраці та її активізацію протягом останніх років, відзначаємо явну недостатність британських інвестицій в Україні, що відображає загальну тенденцію інвестування в українську економіку. Для порівняння можна взяти обсяги британського інвестування в інші центральноєвропейські країни і Росію. Серед комплексу причин стримування приходу британських інвестицій в Україну виділимо наступні: недосконалість українського законодавства; корупція; нерегульованість податкової системи; надмірна регуляція інвестиційних процесів державою та втручання органів влади в діяльність підприємств; домінування у діловому житті країни тіньової економіки та економічної злочинності; нерозвиненість української системи професійного маркетингу та менеджменту підприємницької діяльності; внутрішньополітична нестабільність. Як наслідок, на міжнародному рівні сформувався стійкий сумнівний діловий імідж України. Практично всі британські компанії, що прагнуть працювати в Україні, зустрічаються з вищезазначеними проблемами. Тому іноземні інвестори виявляють обережність у великих та довгострокових інвестиціях. Залишаються незначними обсяги британських портфельних інвестицій. До цього також додамо традиційну британську виваженість, обережність та консерватизм.

Тенденції останніх років щодо вдосконалення юридично-правового забезпечення інвестиційної діяльності та управлінських механізмів в господарській сфері країни, інтенсифікація темпів економічного розвитку і макроекономічна стабільність, розширення виробничої інфраструктури і залучення додаткових фінансово-виробничих ресурсів іноземними компаніями, що мають досвід роботи в Україні, прихід на український ринок нових інвесторів дають змогу стверджувати про покращення умов в інвестиційному середовищі країни. Внутрішньополітична стабільність, зростання позитивного міжнародного іміджу України та подальша робота держави у даному напрямку здатні забезпечити стабілізацію позитивних тенденцій та їх розвиток.

Українсько-британське інвестиційне співробітництво має значний потенціал на перспективу. Велика Британія володіє значними економічними ресурсами (кошти, новітні технології) та практичним досвідом модернізації власної економіки. Структури економік двох країн здатні успішно доповнювати одна одну. Стійка тенденція до зростання обсягів інвестицій, розширення сфери діяльності британського капіталу в Україні створюють необхідні передумови для подальшого розвитку співпраці. Цьому сприятиме продовження конструктивного діалогу владних структур обох країн, розробка комплексної програми двостороннього економічного співробітництва.

Українсько-британська співпраця у сфері безпеки та оборони найперше серед інших сфер вийшла на рівень стратегічного партнерства. Для України вона в першу чергу означає здобуття гарантій безпеки від Сполученого Королівства у зв'язку з відмовою від ядерної зброї, сприяння щодо співпраці з НАТО та європейськими оборонними структурами, допомога в реформуванні Збройних Сил і військово-технічне співробітництво. Велика Британія бачить в Україні ключову державу в новітній системі безпеки та оборони Європи, вигідного партнера у військово-технічній співпраці, підготовці і здійсненні миротворчих операцій.

Серед основних напрямів співпраці виділимо наступні: налагодження безпосередніх контактів та візити представників вищого командування Збройних Сил, надання британською стороною допомоги Україні з питань реформування Збройних Сил (перехід Мін. оборони України на цивільну основу; навчання українських військовослужбовців у військових навчальних закладах Сполученого Королівства; підготовка штабних офіцерів та підрозділів для участі у миротворчих операціях; перекваліфікація та адаптація українських військовослужбовців, звільнених у запас або відставку); організація та проведення спільних військових навчань з метою досягнення сумісності у багатонаціональних операціях з підтримки миру; військово-технічна співпраця; організація мовної і фахової підготовки військовослужбовців в обох країнах.

Встановлено контакти на рівні міністерств, військових штабів, окремих військових частин усіх родів і видів військ, навчальних закладів Великої Британії та України. Створено двосторонню комісію з питань військового співробітництва, яка розробляє та узгоджує щорічну Програму двостороннього співробітництва. Регулярно проходять двосторонні візити найширшого рівня і представництва – від курсантів і слухачів військових навчальних

закладів до генералітету обох країн. Проводяться стажування українських військовослужбовців та курсантів у навчальних закладах та військових частинах Великої Британії.

Традиційними стали щорічні спільні українсько-британські військові полігонні навчання „Козацький експрес” і навчання „Козацький степ” за участю польських військових, які проходять по чергово у кожній з країн. Сторони беруть участь у навчальних програмах НАТО.

За сприяння Британської Ради в Україні реалізуються урядові програми навчання українських військовослужбовців англійської мови, надання інформаційних послуг. В Україні, за сприяння фонду ASSIST Challenge, навчання військовослужбовців та офіцерів англійській мові налагоджено у Києві, Чернігові, Львові, Одесі, Вінниці, Харкові та Севастополі. У рамках програми ASSIST, яка надавала допомогу у навчанні іноземним Збройним Силам, правоохоронним і цивільним органам, реалізовано проект „Правове та демократичне навчання курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) в Україні” (2000–2002 рр.), спрямований на співпрацю військових ВНЗ. З 2002 року розпочато реалізацію програми „Миротворча англійська”.

Окремим комплексним напрямом у співпраці українських та британських військових стала спільна участь у миротворчих операціях в „гарячих точках” планети. Такими „гарячими точками” в останнє десятиліття були Ангола, Боснія і Герцеговина, Македонія, Хорватія, Косово. Конкретною формою миротворчої діяльності стали операції з підтримання миру (ОПМ) під егідою ООН і НАТО. Здійснення військово-технічних і гуманітарних завдань, участь у військових діях на передньому краї фронту та бойова взаємовиручка, здійснення поліцейських та спостережних функцій у постконфліктних регіонах склали окрему славну сторінку українсько-британської військово-оборонної співпраці. Військові, дипломати і політики обох країн взяли активну участь у припиненні Балканської війни першої половини 90-х років ХХ ст.

Програми двостороннього українсько-британського військового співробітництва виконуються в рамках комплексної співпраці Україна–НАТО і стали його невід’ємною складовою. Це стосується практично всіх напрямів співпраці – проведення військових навчань в рамках програми „Партнерство заради миру”, науково-технічного співробітництва, реалізації програм навчання українських військових англійської мови та права, надання консультацій з актуальних питань безпеки та оборони, миротворчої діяльності. Приклад ефективного співробітництва під егідою НАТО – тристороння робота по вдосконаленню власних збройних сил за участю України, Великої Британії та Польщі. Показовим стала діяльність українсько-польського миротворчого батальйону в Косово, якому британські спеціалісти надали допомогу з вивчення англійської мови і підготовки фахівців.

Програма українсько-британського двостороннього співробітництва в сфері безпеки та оборони є найбільшою для британської сторони в Центрально-Східній Європі. Досягнутий рівень розвитку співпраці дозволяє стверджувати, що керівництво обох країн бачить у

своєму партнері вагому силу в контексті розбудови європейської безпеки. Сторони постійно висловлюють обопільне зацікавлення у продовженні і подальшому розгортанні військового співробітництва, яке протягом 1991 – 2004 років стало одним з найуспішніших напрямів у відносинах країн і вийшло на стратегічний рівень партнерства.

Важливість **гуманітарно-культурного співробітництва між Україною та Сполученим Королівством** зумовлена тими катаклізмами і трансформаціями, які притаманні сучасному розвитку людства. Виникає потреба у додатковій координації зусиль, проведенні спільної діяльності, в першу чергу на міждержавному рівні, з метою адаптації до нових реалій та взаємодії з вирішення актуальних проблем розвитку світового співтовариства. Вони стосуються усіх основних сфер життєдіяльності людини – забезпечення дотримання прав і свобод, розвитку системи соціального забезпечення та захисту, організації належної системи охорони здоров'я, розвитку системи освіти і науки, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення широкої і доступної інформаційної мережі, умов збереження та розвитку культури і мистецтва. Ці проблеми достатньо гостро постали перед Українською державою по здобутті незалежності. Тому досвід співпраці з Великою Британією, яка володіє значними ресурсами в даній сфері, є надзвичайно важливим для розбудови усіх сфер життєдіяльності держави і суспільства сучасної України.

Британський уряд виявив готовність надати сприяння Україні у вирішенні складних соціальних, інституційно-правових та структурно-управлінських, екологічних, медичних проблем, що в значній мірі успадковані від СРСР, а також набуті з часу здобуття незалежності. Однією з основних форм реалізації українсько-британської гуманітарної співпраці та одночасно однією з основних форм британської присутності в Україні стала реалізація урядових британських програм технічної допомоги у сферах соціального розвитку, покращення бізнесового середовища, урядування і розвитку неурядових організацій, прав людини і дотримання права, ЗМІ, науково-технічній та освітній сферах, екології. Відзначимо діяльність МЗС Великої Британії, Фонду „Ной Хау” (Know How Found), Міністерства у справах міжнародного розвитку Великої Британії (Department for International Development, DFID), Британську Раду, які фінансували та забезпечували реалізацію десятків проектів, реалізованих на загальнодержавному та регіональному рівнях. З них виділимо такі масштабні проекти, як „Програма підвищення рівня життя сільського населення”, „Передача й утримання об'єктів соціальної сфери”, „Покращення бізнесового середовища”, „Посилення інституційної спроможності місцевих і регіональних органів влади” (LARGIS), „Проект підтримки нормопроєктування в Україні” (Ukraine Legislative Drafting Project), „Проект на підтримку розвитку неурядових організацій (НУО) в Україні”, „Демократизація України: програма малих проектів”, „Права людини та інформація: зміцнення ролі юридичних бібліотек”, „Впровадження в Україні поліційної моделі, ґрунтованої на підтримці з боку населення”, навчальний центр Британської Ради „Журналісти і реформи” та ряд інших проектів у сфері ЗМІ, „Програма прогнозування розвитку технологій в Україні”, „Правове та демократичне навчання курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів”,

„Розвиток навчання поліційному управлінню в перехідних суспільствах”, „Програма регіональних партнерських академічних зв'язків” (Regional Academic Partnerships Scheme, REAP), „Формування громадської екологічної свідомості”, „Підтримка управління національними парками”, програма „Схема підтримки малих проектів з охорони довкілля”, ряд інших. Відзначимо проекти Фонду „Європа ХХІ”, спрямовані на розвиток інститутів громадянського суспільства та інтелектуального сприяння процесам інтеграції України до ЄС.

Міністерство міжнародного розвитку і Британська Рада долучилися до реалізації низки програм і проектів міжнародних організацій – Програми ООН/СНІД, проектів Світового Фонду ООН по боротьбі з ВІЛ/СНІДом і туберкульозом в Україні, Програми Європейська Комісія – США із запобігання ВІЛ/СНІД та інформування в Україні, проектів Світового банку „Український фонд соціальних інвестицій” і „Збереження біологічного розмаїття у Азово-Чорноморському екологічному коридорі”, низки проектів в рамках програми Єврокомісії Tempus TACIS, як-от, „Європейське право в університетах України” і „Створення Національного Інноваційного Центру з міжнародних освітніх програм”, „Вивчення міжнародних фінансів в українських університетах”, „Розвиток економіки сільського господарства і продовольства в Україні”.

На особливу увагу заслуговує українсько-британська співпраця в рамках ОБСЄ, місію та інститут Координатора проектів якої в Україні очолювали ряд британських фахівців. Саме Велика Британія виділяє найбільше коштів (добровільних внесків) на реалізацію проектів ОБСЄ в Україні.

Розвиток освітньої та науково-технічної співпраці відбувається через здійснення співробітництва між відповідними урядовими, фаховими установами та організаціями, підприємствами, розвиток контактів на міжособистісному рівні, навчання і стажування українських студентів та фахівців у провідних освітньо-наукових закладах Сполученого Королівства, встановлення і розвиток контактів між ВНЗ країн. Сторонами укладено міждержавну угоду „Про співробітництво в галузях освіти, науки і культури” (1993 р.). У 1995 році відбулася символічна подія – Велика Британія передала Україні наукову антарктичну станцію „Фарадей” („Академік Вернадський”). Налагодилася співпраця між Національною академією наук України та Королівським Науковим Товариством. Розвивається співпраця між науковцями в галузях біотехнології, матеріалознавства, фізики, інформатики, технологічного прогнозування.

Двосторонні відносини в освітянській сфері здійснюються за такими напрямками: інформаційні послуги; надання стипендій та грантів на навчання у Великій Британії; реалізація програми підтримки викладачів англійської мови; освітні проекти з вивчення гуманітарних дисциплін у школах і ВНЗ України; розвиток співпраці між ВНЗ Великої Британії та України. В рамках реалізації Фондом „Ноу Хау” „Програми партнерських академічних зв'язків” налагоджено співробітництво між університетами України та Великої Британії, відбувається обмін науковцями, стажування, співпраця науково-освітніх центрів. Налагоджено десятки контактів між українськими і британськими ВНЗ.

В умовах інтеграції України в європейський освітній простір набуває особливого значення двостороння співпраця в сфері освіти. Обидві країни є активними учасниками формування європейської відкритої зони освіти на основі Болонської декларації (Болонський процес). Тісне українсько-британське співробітництво в галузі вищої освіти сприятиме подальшій реалізації двома країнами принципів та напрямків Болонської декларації щодо створення європейського освітнього простору, поглибленню різносторонніх та різнорівневих контактів освітян, науковців, студентської молоді обох країн.

Українсько-британська співпраця в сфері медицини здійснюється в першу чергу щодо покращення ситуації в Україні із динамікою захворюваності на ВІЛ/СНІД і туберкульоз. Головна увага сконцентрована на можливостях подолання поширення цих захворювань, в тому числі через активну соціальну роботу з основними їх носіями – представниками маргінальних груп суспільства, вдосконалення методики статевого та наркотичного виховання молоді. Здійснюються пошуки шляхів їх ефективного правового захисту. Спільна робота в даній сфері постійно поглиблюється.

У сфері охорони навколишнього середовища в Україні здійснюється співпраця з підтримки управління національними парками, утилізації твердих відходів, схема малих проектів в екологічному секторі на регіональному рівні. Значна увага приділяється питанням підвищення громадської екологічної свідомості, співпраці в галузі ядерної безпеки.

Гуманітарна співпраця між державами завжди була і залишається необхідною та надзвичайно важливою складовою повноцінного, стабільного і конструктивного розвитку всієї системи відносин між країнами, які слід розглядати в контексті загальносвітових та регіональних тенденцій. Адже залишаються далеко не вичерпаними можливості для співробітництва в таких важливих для світової спільноти сферах, як екологія, ядерне роззброєння, боротьба зі злочинністю, поширення ідей демократії та миру, дотримання прав людини, розвитку безпечних для людства інноваційних технологій.

Українсько-британські відносини в сфері культури набули достатньо активного розвитку, особливо з початком реалізації мистецької програми Британської Ради у 1999 році. Вона стала головним ретранслятором британської культури в Україні, запропонувавши продукцію для широкої громадськості (від класичного мистецтва до хард-року), з акцентацією на сучасне, значною мірою молодіжне, мистецтво. Створено інформаційну зону „Творча Британія”, проводяться семінари і тренінги для арт-менеджерів. Британська Рада, через низку подій та програм у сфері музики, кіно, театрального, танцювального, візуального мистецтва та літератури, у співпраці з українськими партнерами допомагає відчутти широкій аудиторії творчий потенціал, динаміку і розмаїття сучасного британського мистецтва.

Обидві країни славляться своїми митцями. Українські музиканти, співаки, артисти танцю, балету і театру, художники, кіно- і фотомитці, достатньо часто відвідують Британію з метою презентації власних мистецьких доробок. Вони мають змогу виступати на кращих мистецьких майданчиках Сполученого Королівства.

В ряді британських університетів запроваджено викладання курсів з україністики (українська мова, історія і культура України, політологія, економіка), створюються осередки

української студентської молоді, як-от, в Кембриджі. В британських наукових, освітніх і громадських організаціях зберігається чимало архівних матеріалів про Україну, особливо XIX – першої половини XX ст.

Особлива роль в українсько-британських відносинах належить діяльності української діаспори Великої Британії, чисельність якої складає близько 30 тисяч. чоловік. Вона не здійснює істотного впливу на політичні процеси в країні, як, наприклад, українська діаспора в США і Канаді, однак, проводить неоціненну роботу в гуманітарно-культурній сфері. Зі здобуттям незалежності України ця діяльність отримала новий імпульс. Розширилися контакти з українськими політиками, підприємцями, інтелігенцією, що дає змогу сподіватися на підвищення його ролі у розвитку співпраці двох країн.

Найбільша українська діаспорна організація Британії – Союз українців Британії має десятки представництв та організацій по всій країні. Духовно-культурним осередком життя британських українців залишається церква. Близько 2/3 з них належить до греко-католицької громади.

Сьогодні активізувалися процеси асиміляції, а тому громадсько-культурна діяльність українців у Великій Британії, контакти та підтримка з України мають виняткове значення. Як показали події „помаранчевої революції”, українці Британії готові стояти на сторожі української державності та всіляко підтримувати демократичний розвиток своєї історичної батьківщини.

Кількість українців у Великій Британії за останнє десятиліття різко зросла за рахунок притоку переважно тимчасових працівників з України – в основному нелегальних мігрантів, точна кількість яких не фіксується, але за приблизними даними лише в Лондоні їх нараховується кілька десятків тисяч. Ця проблема потребує належного юридично-правового регулювання спільними зусиллями сторін. Її вирішення стане можливим лише тоді, коли державна влада в Україні нарешті подбає про добробут своїх громадян, а отже – і про престиж країни.

На рубежі XX і XXI століть історія звела Україну і Велику Британію, їх народи для партнерства та співпраці. Українсько-британські відносини протягом 1991 – 2004 років пройшли шлях становлення і розвитку повноцінної, всеохоплюючої, комплексної співпраці, і зайняли свою нішу в сучасній системі міжнародних відносин. Сторони наблизилися до міждержавного стратегічного партнерства, досягнувши його найперше у сфері безпеки та оборони. Пройдено певний перехідний етап у відносинах двох країн, який був характерний і для становлення Української держави. Закладено міцний фундамент для продовження співпраці на перспективу.

Сподіваємося, що події в Україні кінця 2004 року, „помаранчева революція”, стали переломним моментом у відносинах двох країн. Британське суспільство, громадськість, істеблішмент висловили однозначну підтримку перемозі демократії та закону в Україні, вітали готовність українського народу відстояти своє майбутнє. Велика Британія, очевидно як ніколи до цього, відкрила для себе Україну – Україну минулого і Україну майбутнього.

Безумовно нова Україна готова бути партнером для всіх, хто готовий бути її партнером. Ним була, є і залишиться Велика Британія.

Обидві країни після кількарічних спостережень і з'ясування намірів та можливостей наблизилися до адекватного оцінювання потенціалу і взаємовигідних форм партнерства. Настав час остаточно позбутися залишків взаємного упередження, стриманості, консервативних настроїв, ближче пізнати один одного у партнерській співпраці. Для цього потрібні воля, спільні злагожені і виважені дії кожної сторони.

Майбутнє України та Великої Британії пов'язане з об'єднаною Європою. У Європі – історичний шанс обох країн розкрити свої можливості, в тому числі через двосторонню співпрацю. У зв'язку з цим перед ними відкриваються широкі перспективи до поглиблення відносин. Сучасні світові та континентальні процеси створюють неозоре поле для спільної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Литвин В. Реальний фундамент для подальшого поступу. З історії українсько-британських відносин//Голос України. – 2003. – 26 квітня. – С.1-2, 4.
2. Сорока М. Саймон Хіманс: „Бізнесменам потрібні гарантії”//Урядовий кур’єр. – 1993. – 4 лютого. – С. 7.
3. Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 2. Лютий 1917р.–1996 р./ Під ред. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – 800 с.
4. Звернення Верховної Ради України „До парламентів і народів світу” від 5 грудня 1991 р. Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&user=01y1991&sp=i>
5. Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
6. Крушинський В. Фактори формування „особливої” позиції Великої Британії стосовно європейських інтеграційних процесів//Вісник КНУ. Міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 25 – С. 17–20.
7. Капитонова Н. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторам к лейбористам / Учебное пособие. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2003. – 128 с.
8. Колосов Г. Англо-российские отношения: уменьшилась ли неопределенность//МЭ и МО. – 1993. – № 3. – С. 49–53.
9. Британська позиція: Крим є складовою частиною України / З прес- конференції Міністра закордонних справ і у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Херда // Дипломатичне досьє, вип. № 12 / Політика і час. – 1994. – № 12. – С. 88.
10. Интервью с Чрезвычайным и Полномочным Послом Украины в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии С. Комисаренко // Киевский Вестник. – 1995 – 29 июня. Available: http://www.komisarenko.kiev.ua/publ_interview.php?id=14
11. Ігнат'єв П. Українсько-британські відносини у 90-ті роки: політичний та економічний аспекти // Вісник КНУ. Міжнародні відносини. – Вип. 19. – 2001. – С. 65–70.
12. Ломакин В. Внешнеэкономическая политика Британии. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 287 с.
13. Олійник О. Київ – Лондон: за європейським часом // Урядовий кур’єр. – 1996. – 20 квітня. – С. 4.
14. Russia and Ukraine agree // The Economist. – 1997. – Jun 5. Available:http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=S%25%2BН%2C%29QQ%2D%20%0A&bypass=1&pbviewed=1
15. „Если российское государство признает независимость Украины, тогда мы с Россией – стратегические партнеры...” // Европейский Вестник. – Лондон. – Октябрь 1996 г. Available: http://www.komisarenko.kiev.ua/publ_interview.php?id=15
16. Could Ukraine revert to Russia? // The Economist. – 1999. – Jul 8. Available: http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=S%26%298%24%2CRQ%2F%25%0A&bypass=1&pbviewed=1
17. Transcript of the press conference with Prime Minister Tony Blair and President Vladimir Putin – 22 December 2001. Available: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1679.asp>
18. Ананьева Е. В английской усадьбе Чекерс (Россия-Англия) // Международная жизнь. – 2002. – № 1. – С. 22–28.

19. Дударьов В. Велика Британія і Україна у вимірах сучасності // Дослідження світової політики. Збірник наукових праць. – Вип. 19. – 2001. – С. 73–82.
20. Joint press conference: Prime Minister Blair and President Putin – 5 October 2001.
Available: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1608.asp>
21. Річні доповіді. Зовнішня та безпекова політика України. 2001 рік / Частина 1 // Офіційний Інтернет-сайт Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. – 2004.
Available: <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/reports/index.shtml?id=12>
22. Шість теорій щодо розправи над ЮКОСом / Офіційний Інтернет-сайт Міжнародного інформ-агенства ВВС (Українська служба, Лондон). – 2004.
Available: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/pressreview/story/2004/08/040811_russia_britain.shtml
23. Силіна Т. Деніс МакШейн: „Ми залишаємося впевненими, що Україна віддана курсу європейської та євроатлантичної інтеграції” // Дзеркало тижня. – 2003. – 13-19 вересня.
Available: <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/460/41911/>
24. Statement by the Foreign Secretary on developments In Ukraine (23.11.04).
Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805733&a=KArticle&aid=1100185932502>
25. Kryshelnitskiy A. Moscow's dangerous game of Ukrainian roulette could backfire // The Independent. – 2004 – Nov 30.
Available: <http://news.independent.co.uk/europe/story.jsp?story=588083>
26. Russia plays for high stakes over Ukraine // The Times. – 2004. – Nov 23.
27. Osborn A. The chess piece that Russia desires for its new great game // The Independent. – 2004. – Nov 23.
28. Хижняк Н. Професор Тімоті Аш: вирішується доля Євразії // Інтерв'ю ВВС 26.11.2004.
Available: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2004/11/041126_ash_interview.shtml
29. Юджин Мазо, Андреас Умланд. Шанс покінчити з російською неоімперіалістичною мрією // The Financial Times. – 2004. – Nov 30.
30. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів – Івано-Франківськ: „Лілея-НВ”, 2000. – 236 с.
31. Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губернський Л.В. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки). – К.: Либідь. – 2001. – 624с.
32. Президент України в Британському Парламенті // Урядовий кур'єр. – 1993. – 13 лютого. – С. 1.
33. Меморандум „Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї” від 5 грудня 1994 року // Політика і час. – 1995. – № 1. – С.91.
34. Крушинський В. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. – К., 2003. – 214 с.
35. Кудряченко А. Зовнішньополітичні засади незалежної України // Віче. – № 8. – 1996. – С.133–145.
36. Вісім плюс чотири, включаючи Україну. Міністр закордонних справ Борис Тарасюк коментує підсумки лондонської зустрічі // Політика і час. – 1998. – № 7. – С. 3–4.
37. Міністр закордонних справ України Б.Тарасюк. Витяги з інтерв'ю / Радіо „Свобода”. – 2000. – 17 квітня.
38. Blair T. A Clear course for Europe. – 28 November 2002.
Available: <http://www.prime-minister.gov.uk/output/Page1739.asp>

39. Blair T. Britain's role in the EU and the Transatlantic Alliance, 15 December 1998.
Available: <http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391647&a=KArticle&aid=1013618395163>
40. Prime Minister's Iraq statement to Parliament, 24 september 2002.
Available: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1727.asp>
41. Зам'ятін В. Вашингтон і Лондон чекають відповідей // День. – 2002. – 27 листопада. – С.1.
42. The Times: Поставки з України – це „проблема” // Офіційний Інтернет-сайт Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. – 2004.
Available: <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/foreign/multilateral/index.shtml?id=1068>
43. Запитання британо-американських експертів залишаються без відповідей // Офіційний Інтернет-сайт Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. – 2004.
Available: <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/foreign/multilateral/index.shtml?id=1000>
44. Шерр Дж. Євроатлантичні перспективи України крізь туман війни і геополітики // Дзеркало тижня. – 2003. – 12-18 квітня. Available: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/439/38261/>
45. Мостова Ю. Джон Хербст: контекст американо-українських відносин змінився // Дзеркало тижня. – 2003. – 18-24 жовтня. Available: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/465/43250/>
46. Zalizniak Y. Kuchma trades troops for respectability // The Guardian. – 2003. – July 3.
Available: <http://www.guardian.co.uk/international/story/0,,990874,00.html>
47. Велика Британія високо цінує діяльність українських миротворців в Іраку // Повідомлення Української інформагенції УНІАН від 9.04.2004.
Available: <http://www.unian.net/ukr/news/news-54670.html>
48. Jack Straw concerned about Ukrainian election, 24 November 2004.
Available: <http://www.prime-minister.gov.uk/output/page6661.asp>
49. Statement by the Foreign Secretary on the latest developments in Ukraine (26.11.04).
Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805733&a=Karticle&aid=1101389944391>
50. Залізна леді Маргарет Тетчер не залишилась осторонь подій в Україні // Інформаційне повідомлення телеканалу „5 канал”, 29.11.2004.
Available: <http://www.5tv.com.ua/newsline/139//3009/>
51. Bigg C. Putin warns west against isolating Russia as Ukraine run-off looms // The Guardian. – 2004. – Dec 24. Available: <http://www.guardian.co.uk/ukraine/story/0,15569,1379563,00.html>
52. Statement on Ukraine's re-run presidential election (27.12.04) / Офіційний Інтернет-сайт МЗС Великої Британії.
Available: <http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391629&a=KArticle&aid=1101397063829>
53. Paton Walsh N. Ukraine Prime Minister refuses to accept election defeat // The Guardian. – 2004. – Dec 28. Available: <http://www.guardian.co.uk/ukraine/story/0,15569,1380269,00.html>
54. Куделя С. „США повинні розглядати Україну як ключову державу в Європі”. Розмова із Кондолізою Райс, головним зовнішньополітичним радником кандидата в Президенти США від Республіканської Партії Джорджа Буша-молодшого // Дзеркало тижня. – 2000. – 5 серпня. Available: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/304/28053/>
55. Храбан І. „Третій шлях” Великої Британії в європейській політиці // Людина і політика. – Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 112 – 121.
56. Ладивір О. Україна і Європа. Повернення чи входження ? // Віче. – 1993. – № 9. – С.131 – 145.

57. Спільна декларація між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії від 15 вересня 1992 року.
Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>
58. Договір „Про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії” від 10 лютого 1993 року // Політика і час – 1993. – № 3. – С. 72–75.
59. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року.
Available: <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/orgvklad.html>
60. Будкин В. Украина: новые геоэкономические и геополитические реалии / Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України. – 2004.
Available: <http://www.iweir.org.ua/budkin.doc>
61. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: „РІЦ УАННП”, 1997. – 688 с.
62. Загоруйко Ю. Британський прапор піде тільки за розвиток економічних взаємин // Україна молода. – 1998. – 3 червня.
Available: http://www.komisarenko.kiev.ua/publ_interview.php?id=21
63. Спільна декларація Президента України Леоніда Кучми і Прем’єр-міністра Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії Джона Мейджора // Політика і час. – 1996. – № 1. – С. 90–92.
64. Blair T. New Britain. My Vision of Young Country. – London: Fourth Estate, 1996. – 456 p.
65. Яковенко Н. Про євроскептицизм Тетчер та єврооптимізм Блера // Дослідження світової політики. – 2000. – Випуск 12. – С. 24–30.
66. Комісаренко С. Україна і Велика Британія // Українська думка. – 1997. – 13 листопада.
Available: http://www.komisarenko.kiev.ua/publ_press.php?id=20
67. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України // Політика і час. – 2000. – № 3-4. – С. 15 – 26.
68. Wolczuk R. Ukraine’s Foreign and Security Policy 1991 – 2000. – London and New York: Routledge Curzon, 2003. – 216 p.
69. Виступ Міністра закордонних справ України А.М. Зленка в Королівському інституті міжнародних відносин. – Лондон, жовтень 2001 р.
Available: <http://www.mfa.gov.ua/information/?speech/2001/10/2404.html>
70. Зустріч Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка з українською громадою Великої Британії // Визвольний шлях. – 1999. – Кн.3 (612). – С. 259–268.
71. Великій Британії подобається українська орієнтація // День. – 2000. – 13 квітня.
Available: <http://www.day.kiev.ua/47399/>
72. Київ–Лондон: діалог триває // Урядовий кур’єр. – 2000. – 5 жовтня. – С. 1–2.
73. Корнієвський О. Європейський вибір України: прагнення та реалії / Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд (Національний інститут проблем міжнародної безпеки). – 2002. – № 6. – С. 38–43.
74. Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту „Розширена Європа – Сусідні країни: Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами” від 11.03.2002. / Офіційний сайт Представництва Європейської Комісії в Україні.
Available: http://www.delukr.cec.eu.int/data/doc/pr_030311c_ukr.pdf

75. Виступ Прем'єр-Міністра України на щорічній Міжнародній конференції Україна – ЄС „Ширша Європа: українська перспектива” (17 березня 2003 р.) / Офіційний сайт представництва України при Європейському Союзі.
Available: http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valprint_miss.sh?p010369.html
76. Голова Верховної Ради України Володимир Литвин вважає за необхідне розробити і запровадити спеціальний план дій „Україна-Європейський союз” / Інформаційне повідомлення Прес-служби ВРУ від 30.04.2004.
Available: <http://www.rada.gov.ua/press/skl4/news/ses1/nSMIST-30-04-03.htm>
77. Чалий В., Пашков М. Зовнішня політика внутрішнього використання // Дзеркало тижня. – 2002. – 23-29 листопада. Available: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/420/36837/>
78. MacShane backs EU declaration on media freedom in Ukraine and the Gongadze case (16.09.04) / Офіційний Інтернет-сайт МЗС Великої Британії.
Available: <http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391638&a=KArticle&aid=1095330802244>
79. Пашков М., Чалий В. Україна на шляху європейської інтеграції: соціологічне опитування Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. – № 9 (9). – вересень 2000. Available: <http://www.uceps.org/ua/show/65/>
80. Тернопільці та європейський вибір / Інститут Євро-атлантичного співробітництва. – 2004. Available: http://www.ieac.org.ua/pics/content/2/1088754376_ans.doc
81. Чалий Я. Норберт Жустен: „Я вражений успіхами України” // Євробюлетень. – 2004. – Березень. – С. 10–11.
82. Медяниця Т. Саміт Україна-ЄС: розбіжності в позиціях залишаються // Євробюлетень. – 2004. – Серпень. – С. 2–3.
83. Бадьорна О. Україна-ЄС: справи більше важать ніж слова. У Брюсселі коментують зміни Воєнної доктрини України // Євробюлетень. – 2004. – Серпень. – С. 4.
84. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич-Київ: ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.
85. Велика Британія обіцяє допомагати Україні відстоювати її інтереси після розширення ЄС / Українські новини (Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України). – 2003.
Available: <http://foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/eurochoice/eu/index.shtml?id=1557>
86. Брінклі Р. Велика Британія підтримує право України претендувати на членство в Євросоюзі / Матеріали УНІАН. З виступу на конференції у Верховній Раді з приводу обговорення проекту „Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС в контексті розширення ЄС” 22.04.2003.
Available: <http://www.unian.net/ukr/news/news-37596.html>
87. Фоменченко Г. Чарльз Таннок: „Ця країна має право на великі амбіції” // Євробюлетень. – 2004. – Жовтень. – С. 5.
88. До чергового раунду українсько-польсько-британських консультацій з питань європейської інтеграції / Інститут Євро-атлантичного співробітництва. За матеріалами МЗС України. – 2003. – 8 квітня.
Available: http://ieac.org.ua/index.php?id=14&ch_id=50&ar_id=279&as=0
89. Castle S. UK demands huge shake-up for Europe // The Independent. – 2002. – Feb 3. Available: <http://news.independent.co.uk/uk/politics/story.jsp?story=134578>
90. International Election Observation Mission. Presidential Election. Statement of Preliminary Findings and Conclusions. – Kyiv, 1 November 2004.

Available: http://www.osce.org/documents/odhr/2004/11/3771_en.pdf.

91. Denis MacShane backed EU declaration on Ukraine's presidential election and called for a free and fair second round (3.11.04).

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805733&a=KArticle&aid=1099138856019>

92. Middle East And Ukraine: recent developments. Statement on Iran, the Ukraine and the Middle East by Jack Straw in the House of Commons (29.11.04.).

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805814&a=KArticle&aid=1101390226087>

93. Brussels keeps doors locked for Ukraine // The Financial Times. – 2004. – Nov. 25.

Available: news.ft.com/cms/s/07fe3d7c-3f30-11d9-8e70-00000e2511c8,dwp_uuid=45f925a0-340a-11d9-a728-00000e2511c8.html

94. Заява Високого Представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Хав'єра Солани щодо виборів Президента України (26.12.04.).

Available: <http://www.delukr.cec.eu.int/site/page32883.html>

95. Declaration by the Presidency of the European Union on Ukraine (27.12.04.).

Available: http://www.eu2004.nl/default.asp?CMS_ITEM=999F299D7E974EAAB6FFDF3C6577EBF2X1X63657X17

96. Спільне комюніке щодо встановлення консульських відносин між Україною і Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії від 14 листопада 1991 року.

Available: <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/orgvld.html>

97. Обмін листами між Міністром закордонних справ України і Державним Секретарем Її Величності з питань закордонних справ і Співдружності (8-9 січня 1992 року).

Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>

98. Указ Президента України „Про призначення Надзвичайного та Повноважного Посла України в Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії” м. Київ, 14 травня 1992 року. Available: <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/orgvld.html>

99. Чабанівська Л. Сергій Комісаренко: „Мрію жити в щасливій Україні” // Урядовий кур'єр. – 1998. – 24 січня. – С. 8.

100. Веселовський А. Лондон – місто без туманів // Урядовий кур'єр. – 1992. – 25 вересня. – С. 7.

101. Сорока М. Де є бажання, там є і шлях / Репортаж про офіційний візит до Великобританії Президента України Леоніда Кравчука // Урядовий кур'єр. – 1993. – 16 лютого. – С. 4–5.

102. Офіційний візит почався // Урядовий кур'єр. – 1993. – 11 лютого. – С. 1.

103. Дуглас Херд в Україні // Урядовий кур'єр. – 1994. – 26 травня. – С. 1.

104. Зустріч у Лондоні // Урядовий кур'єр. – 1995. – 30 травня. – С. 2.

105. Для розбудови європейського дому // Урядовий кур'єр. – 1995. – 5 вересня. – С. 1.

106. Краснодемська З. Готовність до співпраці // Урядовий кур'єр. – 1995. – 7 вересня. – С. 2.

107. „Великобританія неухильно підтримуватиме вас” / Виступ Малколма Ріфкінда, Державного Секретаря у закордонних справах Великобританії та у справах Співдружності, в Українському інституті міжнародних відносин 4 вересня 1995р. // Політика і час. – 1995. – №10. – С. 10–17.

108. Перебування у Великобританії // Урядовий кур'єр. – 1995. – 28 вересня. – С. 2.

109. Президент України в столиці З'єднаного Королівства. Привітальне слово голови СУБ д-ра Любомира Мазура // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 2 (575). – С. 133–135.

110. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на зустрічі з представниками української громади (12 грудня 1995 року, Лондон) // *Визвольний шлях*. – 1996. – Кн. 2 (575). – С. 136–141.
111. Address by His Excellency the President of Ukraine at the dinner in Mansion House offered by the Right Honourable the Lord Mayor of London and the Corporation of London // *Визвольний шлях*. – 1996. – Кн. 2 (575). – С. 145–149.
112. Власенко В. Вітер з Альбіону потеплішав//*Урядовий кур'єр*. – 1996. – 20 квітня. – С.1–2.
113. Власенко В., Кулик О. Підсумки візиту// *Урядовий кур'єр*. – 1996. – 12 листопада. – С. 2.
114. Комісаренко С. Україна і Велика Британія // *Українська думка*. – 1997. – 13 листопада. Available: http://www.komisarenko.kiev.ua/publ_press.php?id=20
115. Сорока М. Світ відкриває Україну. Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках ХХ ст. Статті. Документи. Коментарі. / В інтересах європейської безпеки. – К., 2000. – 679 с.
116. Олійник О. Д. Хендерсон проти бюрократизму // *Урядовий кур'єр*. – 1998. – 30 червня. – С. 2.
117. Про підсумки офіційного візиту Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка до Великої Британії // Прес-реліз брифінгу з поточних питань зовнішньої політики. МЗС України. – 9 лютого 1999. Available: <http://www.mfa.gov.ua/info/b1999/0005.html>
118. Олійник О. З Лондона до Бонна // *Урядовий кур'єр*. – 1999. – 6 лютого. – С. 3.
119. Олійник О. Лондон підтримує європейський вибір Києва // *Урядовий кур'єр*. – 2000. – 14 квітня. – С. 1–2.
120. Київ – Лондон: діалог триває // *Урядовий кур'єр*. – 2000. – 5 жовтня. – С.1–2.
121. Телеграма-вітання з нагоди ювілею держави//*Урядовий кур'єр*. – 2001. –31 серпня. – С.3.
122. Сміт Р. Конференція Вілтон Парку, присвячена Україні // *Британські Обрії*. – 2000. – №1. – С. 4–5.
123. Візит до України пана Джона Прескотта, Заступника прем'єр-міністра Великої Британії: 16-17 жовтня 2001 року // Офіційний Сайт Посольства Великої Британії в Україні. Available: <http://www.britemb-ukraine.net/ukrnews/news8.htm>
124. Візит до Лондона Міністра закордонних справ України А.Зленка // Прес-реліз МЗС України. Available: <http://www.mfa.gov.ua/information/?media/arch/200110.html>
125. Силіна Т. Роберт Брінклі: „Не треба намагатися бігти до того, як ви навчитеся ходити”// Інтерв'ю Роберта Брінклі, Надзвичайного та Повноважного Посла Великої Британії та Північної Ірландії в Україні, газети „Дзеркало тижня”/ *Дзеркало тижня*. – 2002. – № 47 (422). – 7-13 грудня. Available: <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/422/37008/>
126. Україна просит Великобританію поддержать проект експлуатации нефтепровода Одесса – Броды / *Електронні вісті*. – 2002. – 22 марта. Available: <http://www.elvisti.com/2002/03/22/foreign.shtml>
127. Відносини з ЄБРР стали партнерськими // *Урядовий кур'єр*. – 2003. – 5 квітня. – С. 3.
128. Візит Голови Верховної Ради України до Великої Британії // *Британські Обрії*. – 2003. – № 2. Available:<http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/ua/2.htm>
129. Грищенко провів переговори в Лондоні і їде до Брюсселя / Поточні новини // Інститут євроатлантичного співробітництва. – 13.01.2004. Available: http://www.ieac.org.ua/content/print.php?id=19&ch_id=20&ar_id=1265

130. Denis MacShane backed EU declaration on Ukraine's presidential election and called for a free and fair second round (3.11.04).
Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1087554805733&a=KArticle&aid=1099138856019>
131. Вибори Президента України 31 жовтня 2004 року. Офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій/Офіційний сайт ЦВК. – 2004.
Available: <http://www.cvk.gov.ua/wp0011>
132. Сміт Р. Дипломатичним відносинам між Україною та Великою Британією десять років // Британські Обрії. – № 1. – 2002. – С. 8–9.
133. Гальчинський А. Обраним шляхом. – К.: Либідь, 1999. – 64 с.
134. Газін В., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002): Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2004. – 624 с.
135. Конкурентоспособность / Деловая Великобритания. – Том IV. – 2004.
Available: <http://www.britain.polpred.ru/tom4/3.htm>
136. З берегів Британії // Урядовий кур'єр. – 1992. – березень. – С. 7.
137. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії „Про необмежену свободу пересування” від 15 вересня 1992р. Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>
138. Васильєва-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1944-1996). – К.: Освіта, 1998. – С. 54.
139. Конвенція між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії „Про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на дохід і на приріст вартості майна” від 10 лютого 1993 року.
Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>
140. Угода між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії „Про повітряне сполучення” від 10 лютого 1993 р.
Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>
141. Угода між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії „Про міжнародні автотранспортні перевезення” від 13 грудня 1995р.
Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>
142. Угода „Про арешт і конфіскацію доходів та знарядь, пов'язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків” від 18 квітня 1996 р.
Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>
143. Соглашение. Из Киева автобусом в Лондон // Всеукраинские Ведомости. – 1996. – 2 марта. – С. 2.
144. Інвестори реагують на економічне зростання / Прес-реліз зустрічі Прем'єр-міністра України В. Ющенко з представниками Британсько-Української торгівельної палати. – 2000.
Available: www.kmu.gov.ua/Week/2900/topics.htm
145. Кук Р. Попереду – зростання торгівлі. Багатообіцяючі проекти // Політика і час. – 1995. - № 9. – С. 73–75.
146. Майко В. Без істотних проривів. Українсько-британські торговельно – економічні відносини за сучасних умов // Політика і час. – 1998. – № 11-12. – С.14–24.
147. Олефір В. Більше послуг, хороших і різних // Політика і час. – 2003. – № 7. – С. 86–92.
148. Британко-Українская Торговая Палата / Офіційний Інтернет-сайт Головного управління містобудування, архітектури та дизайну міського середовища м. Києва. – 1998.

- Available: <http://www.grad.kiev.ua/journal/j98'3/arttorg.html>
149. Valchyshen O. UK and Ukraine: connecting Europe's edges. – 2002.
Available: <http://www.ukremb.org.uk/eng/estm/index.html>
150. Експрес-доповідь № 47 Держкомстату України „Зовнішня торгівля України послугами у 2000 році” від 16.02.2001. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
151. Британська торгівля та інвестування // Британські Обрії. – № 1. – 2004.
Available: <http://www.britemb-ukraine.net>
152. Report on the implementation of The Partnership and co-operation Agreement between the EU and Ukraine (Спільна доповідь виконання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС). – 2004. Available: http://www.clc.org.ua/02_pca_report.htm
153. Угода між Україною та ЄС „Про торгівлю текстилем” від 19 грудня 2000 р.
Available: <http://rada.gov.ua/laws/pravo/new/orgvld.html>
154. Експрес-доповідь № 32 Держкомстату України „Зовнішня торгівля України товарами” за 2004 рік від 10.02.2005. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/0205/32.doc>
155. Стан зовнішньоекономічних відносин з країнами Європейського Союзу за 2003 рік. Зовнішня торгівля товарами / Офіційний Інтернет-сайт Держкомстату України. – 2004.
Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
156. Експрес-доповіді № 48-50 Держкомстату України „Зовнішня торгівля України послугами” за 2001 – 2003 роки. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
157. Стан зовнішньоекономічних відносин з країнами Європейського Союзу за 2003 рік. Зовнішня торгівля послугами / Офіційний Інтернет-сайт Держкомстату України. – 2004.
Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
158. Експрес-доповіді № 35 Держкомстату України „Зовнішня торгівля України послугами” за 2004 рік від 11.02.2005. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/0205/35.doc>
159. Зовнішньоекономічні показники Київської області у 2003 році / Офіційний Інтернет-сайт Київської ОДА. – 2004. Available: <http://www.kyiv-obl.gov.ua/viewpage.php3?t=3&p=171>
160. Зовнішня торгівля підприємств Миколаївської області у I кварталі 2003 року / Офіційний Інтернет-сайт Миколаївської ОДА. – 2003. Available: <http://www.oga.mk.ua/>
161. Зовнішня торгівля області / Офіційний Інтернет-сайт Полтавської ОДА. – 2004.
Available: <http://www.adm-pl.gov.ua/cgi-bin/oda/oda.pl?chain=51&lang=>
162. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств Черкаської області за 2003 рік / Офіційний Інтернет-сайт Черкаської ОДА. – 2004. Available: <http://www.oda.ck.ua/extec.html>
163. Зовнішньоекономічна діяльність Чернігівської області за 2003 рік / Офіційний Інтернет-сайт Чернігівської ОДА. – 2004.
Available: <http://www.regadm.cn.ua/cgi-bin/valmenu.sh?p0622.html>
164. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств Одеської області у 2000 р. та першому кварталі 2001 р. / База даних інвестиційних проєктів українських підприємств. – 2002.
Available: <http://www.imvu.com.ua/odessa/odessa.htm>
165. Зовнішньоекономічна діяльність Луганської області у 2003 році / Офіційний Інтернет-сайт Луганської ОДА. – 2004. Available: <http://www.loga.gov.ua/ua/economy/ved.php>
166. Портал Української зернової асоціації: http://uga-port.org.ua/cgi-bin/valmenu_portal.sh?p30.html
167. Торговля / Деловая Великобритания. – Том I. – 2002.
Available: <http://www.britain.polpred.com/2002/52.htm>
168. United Kingdom Balance of payments. The Pink Book 2001.– London. – 124 p.

169. Экспорт капитала / Деловая Великобритания. – Том IV. – 2004.
Available: <http://www.britain.polpred.ru/tom4/6.htm>
170. Закон України „Про захист іноземних інвестицій в Україні” від 10 вересня 1991 року.
Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&user=01y1991&sp=i>
171. Угода між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії „Про сприяння і взаємний захист інвестицій” від 10 лютого 1993 року.
Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>
172. Україна – Великобританія: де є бажання, там є шлях // Урядовий кур’єр. – 1993. – 16 лютого. – С. 1.
173. Дипломатичне досє, випуск № 12 / Політика і час. – 1994. – № 7. – С. 94.
174. У Лондоні про Україну // Урядовий кур’єр. – 1995. – 27 травня. – С.1-2.
175. Барановский А. Наш партнер – Великобритания // Финансовая Украина. – 1996. – 16 января. – С. 6.
176. Новини МЗС України від 28 липня 1999 року. Прес-реліз / Зустріч Міністра закордонних справ України Б. Тарасюка з членами Британсько-Української торгівельної палати. – 1999. Available: www.kmu.gov.ua/info/m1999/0728.html
177. Яковенко Н. Україна очима Великобританії (За матеріалами сучасної британської преси) // Українське слово. – 1994. – 24 листопада. – С. 10.
178. Рів Р. Британський досвід трансформації економіки може стати корисним для України // Інтерв’ю пана Роя Стівена Ріва, Надзвичайного та Повноважного Посла Королівства Великобританії та Північної Ірландії в Україні, журналу “Економічний часопис”.
Available: <http://www.iren.pi.net.ua/data/ist/journal/998/riv.htm>
179. Бондар О. Іноземні інвестиції в розбудові економіки України: панацея чи небезпека // Регіональні перспективи. – 2003. – № 4–5. – С. 154–156.
180. Стан зовнішньоекономічних відносин з країнами Європейського Союзу за 2003 рік. Прямі інвестиції / Офіційний Інтернет-сайт Держкомстату України. – 2004.
Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
181. Експрес-доповідь Держкомстату України № 45 „Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2004 році” від 15.02.2005. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/0205/45.doc>
182. Інвестування: Навчальний посібник / Під заг. ред. В.М. Гриньової – Харків: ВД„Інжек”, 2004. – 404 с.
183. Шитря О. Інвестиційне середовище в Україні: здобутки та перешкоди / Аудитор України. – 2004. – № 15 (55) вересень. – С. 3–6.
184. Брінклі Р. Місце України серед міжнародних пріоритетів Великої Британії / Британські Обрії. – 2004. – № 1. Available:http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/20_0401/ua/3.htm
185. Інформація офіційного Інтернет-сайту Полтавської газонафтової компанії. – 2004.
Available: http://www.ppc.net.ua/welc_ua.html
186. Майко В. Фінансові аспекти українсько-британського співробітництва в енергетичному секторі // Фінанси України. – 1998. – № 12. – С. 21–27.
187. Вищий арбітражний суд прийняв рішення на користь англійської компанії // Офіційний Інтернет-сайт Вищого арбітражного суду України. – 2001.
Available: <http://www.arbitrage.com.ua/content/news/text/05-04-2001-3.shtml>
188. Poltava Licence // Jkx Oil and Gas.
Available: http://www.jkx.co.uk/operations_ukraine_bg2.cfm

189. Сомов А. ТНК, об'єднинившись с „British Petroleum” зможе інвестувати в Україну сотні мільйонів доларів // *Facts і commentarii*. – 2003. – 25 червня.
Available: <http://www.facts.kiev.ua/June2003/2506/04.htm>
190. Зі Сходу на Захід / Інтерв'ю керуючого директора об'єднання „Роял Датч/Шелл Груп” Марка Муді-Стюарта кореспонденту „Урядового кур'єру”// *Урядовий кур'єр*. – 1997. – 9 жовтня. – С. 6.
191. Смакула Т. Україна „здає” газу „трубу” / *POSTUP - ПОСТУП*. – 2000. – 15 серпня.
Available: http://postup.brama.com/000815/136_6_2.html
192. Тілдеслі Р. Спільне підприємство „Британіка”// *Британські Обрії*. – № 4. – 2002. – С. 16.
193. Інвестиційні можливості області / Спільне українсько-британське підприємство з іноземними інвестиціями “THE LITTLE BLACK CAT” (Офіційний Сайт Чернівецької ОДА). – 2003. Available: http://www.bucoda.cv.ua/invest/doc/3/7_1.html
194. P&G в Україні / Офіційний Інтернет-сайт компанії „Проктер енд Гембл Україна”.
Available: http://www.pg.com.ua/pg_ukraine.htm
195. Our company / Інтернет-сайт компанії Unilever.
Available: <http://www.unilever.com/company/ourcompany/>
196. Офіційний Інтернет-сайт торгівельної марки „Ahmad” в Україні.
Available: http://www.ahmadtea.ua/secondary.php?page_id=84
197. Візит Посла Великої Британії в Рубіжне (Луганська область) // *Британські Обрії*. – 2003. – № 4. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200304/ua/5.htm>
198. Про нашу діяльність в Україні / Офіційний Інтернет-сайт компанії Pricewaterhouse Coopers. – 2004. Available: <http://www.pwcglobal.com/ua/ukr/about/main/index.html>
199. Іноземні інвестиції в Донецьку область / Офіційний Інтернет-сайт Донецької ОДА. – 2004. Available: <http://www.donoda.gov.ua/m1/uk/20/1038/data00271120905083558>
200. Інвестиційна діяльність Київської області // Офіційний Інтернет-сайт Київської ОДА. – 2004. Available: <http://www.kyiv-obl.gov.ua/viewpage.php3?t=3&p=171>
201. Обсяг іноземних інвестицій / Офіційний Інтернет-сайт Київської міської держадміністрації. – 2003. Available: <http://kmv.gov.ua/cnews.asp?IdType=1&Id=5>
202. Львовская область / База даних інвестиційних проєктів українських підприємств. – 2000.
Available: www.imvu.com.ua/
203. Іноземні інвестиції в Херсонську область/ Офіційний Інтернет-сайт Херсонської ОДА. – 2004. Available: <http://www.oda.kherson.ua/cgi-bin/control.pl?lang=uk&type=body&id=../control/uk/data/economics/9.html>
204. Іноземне інвестування 2003 рік / Офіційний Інтернет-сайт Черкаської ОДА. – 2004.
Available: <http://www.oda.ck.ua/extec.html>
205. Іноземні інвестиції в Чернівецьку область // Офіційний Інтернет-сайт Чернівецької ОДА. – 2004. Available: http://www.bucoda.cv.ua/economics/5/10_1.html
206. Область збільшує залучення іноземних інвестицій / Офіційний Інтернет-сайт Житомирської ОДА. – 2004.
Available: <http://www.zhitomir-region.gov.ua/index.php?mode=news&id=236>
207. Храбан І. Україна та Великобританія: інтереси збігаються // *Трибуна*. – 2003. – № 11-12. – С. 33 – 35.
208. Ukraine – proegcts // Офіційний Інтернет-сайт ЄБРР. – 2002.
Available: www.ebrd.com/ukraine

209. Иноинвестиции-2000 / Деловая Великобритания. – Том I. – 2002.
Available: <http://www.britain.polpred.com/2002/45.htm>
210. Investment rating of the Ukrainian regions / Ukrainian Economic Think Tank. Institute for Reform. – 2002.
211. Британское присутствие в Украине // Фондовый рынок. – 2002. – 8 октября. – С. 30–31.
212. Конференція „Україна – східний двигун Європи” (М.Лондон) / Офіційний Інтернет-сайт представництва України при Європейському Союзі. – 2004.
Available: http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valmenu_miss.sh?p01030038.html
213. Прямі інвестиції з України в країни ЄС Офіційний Інтернет-сайт Держкомстату України. – 2004. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
214. Інформація МЗС про перебування в Україні з офіційним візитом Міністра закордонних справ та у справах Співдружності Дугласа Херда // Дипломатичне дос'є, вип. № 12 / Політика і час. – 1994. – № 7. – С. 90–94.
215. Візит до Великобританії завершився // Урядовий кур'єр. – 1996. – 27 лютого. – С. 3.
216. Зустріч міністрів оборони // Урядовий кур'єр. – 1996. – 10 вересня. – С. 6.
217. Чикалін В. Спільні інтереси // Урядовий кур'єр. – 1997. – 6 лютого. – С.1, 3.
218. Литвин В.М. Зовнішня політика України: 1999-2000 роки//Віче – 2001. – № 1. – С.16–47.
219. Олійник О. Нарада на берегах Темзи // Урядовий кур'єр. – 1995. – 25 липня. – С. 1.
220. Постанова Верховної Ради України „Про основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 37. – С.379.
221. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору // Голос України. – 1997. – 11 липня. – С. 3.
222. Крушельницький М., Пилипчик О. Деякі військово-виховні аспекти в контексті державотворення України та світового співтовариства // Вісник КНУ. Історія. – Вип. 55. – 2001. – С. 26–32.
223. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. Під ред. В.М.Литвина. – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 2001. – 704 с.
224. Програма двостороннього співробітництва в галузі оборони 1999 року // Британські Обрії. – 2000. – № 1. – С. 10–11.
225. Відділ Міністерства оборони Посольства Великої Британії / Офіційний Інтернет-сайт Посольства Великобританії в Україні. – 2002. Available: <http://www.britemb-ukraine.net>
226. Програми розвитку урядування (Британська Рада в Україні). – 2002.
Available: www.bc.kiev.ua/ukraine/governance/index/htm
227. Україна–НАТО. Взаємодія у всіх напрямках // Дипломатичне дос'є, вип. № 72 / Політика і час. – 2000. – № 3–4. – С. 105–106.
228. Навчання „Козацький експрес 2002” // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С.4–5.
229. Візит Джефа Хуна, Державного Секретаря Великої Британії з питань оборони // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 2–3.
230. Силіна Т. Роберт Брінклі: „Не треба намагатися бігти до того, як Ви навчитеся ходити” // Дзеркало тижня. – 2002. – 7-13 грудня.
Available: <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/422/37008/>
231. Україна була ласкавою до „Саутгемптона”, чого не скажеш про погоду // Британські Обрії. – 2002. – № 4. – С. 6.

232. Навчання НАТО „Спільний партнер” на Чорному морі // Британські Обрії. – 2003. – №2. Available:<http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/ua/13.htm>
233. Візит Головнокомандувача Королівських ВПС // Британські Обрії. – 2004. – № 1. Available:<http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200401/ua/5.htm>
234. Краща англійська для прикордонної безпеки // Британські Обрії.– 2004.– № 2. Available:<http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200402/ua/10.htm>
235. Майборода Т. Навчання заради миру в степах поблизу Солбері // Британські Обрії. – 2004. – № 3. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200403/ua/5.htm>
236. Бех В. Гуманітарна політика держави – засіб досягнення злагоди в громадянському суспільстві / Український центр політичного менеджменту. – 2004. Available: <http://www.politic.org.ua/pfv.php>
237. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемщученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка і ін. – К.: Генеза, 2004. – 763 с.
238. Програма DFID в Україні // Офіційний сайт Посольства Великої Британії в Україні. – 2004. Available:<http://www.britishembassy.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1088613580726>
239. Іванова О. Соціальні проблеми на селі та шляхи їх розв’язання з точки зору сільських жителів (За матеріалами дослідження в Донецькій області) // Національний університет „Києво-Могилянська Академія” / Наукові записки: Політологія, Соціологія. – Том 7. – 1999. – С. 80–86.
240. Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні (URLP) / Інтернет-сайт програми. Available: <http://www.urlp.org.ua/>
241. Великобританія виділила \$10,2 мільйона для удосконалення життя сільських жителів України / Матеріали Інтернет-сайту інформаційної передачі Телеканалу „Інтер” „Подробности”. – 21 листопада 2002 р. Available: <http://www.podrobnosti.com/ua/economy/2002/11/21/42171.html>
242. Програма підвищення рівня життя сільського населення // Британські Обрії. – 2002. – №3. – С. 7.
243. Social Sphere Assets Transfer and Maintenance Donetsk / Інтернет-сайт проекту DFID „Передача й утримання об’єктів соціальної сфери”. Available: <http://www.ssatm.org.ua/ukr/main.htm>
244. Український фонд соціальних інвестицій // Британські Обрії. – 2003. – № 1. Available:<http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200301/UA/11.htm>
245. Покращення бізнесового середовища // Британські Обрії. – 2003. – № 3. Available:<http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200303/UA/14.htm>
246. Регіональні трансформації. Новий проект DFID у Львівській області // Британські Обрії. – 2003. – № 4. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200304/UA/9.htm>
247. Британська Експортно-Сервісна Служба (BESO) / Інтернет-сайт BESO.

Available: www.beso.org

248. Посилення Інституційної спроможності місцевих і регіональних органів влади (LARGIS) // Інтернет-сайт проекту. Available: <http://www.largis.kiev.ua/>

249. Ukraine Legislative Drafting Project / The Institute of Advanced Legal Studies (IALS). Available: http://ials.sas.ac.uk/research/dale/cls_uldip.htm

250. Громадська організація Фонд „Європа ХХІ” / Інтернет-сайт організації.

Available: <http://www.europehhi.kiev.ua/ukrainian/program/>

251. Розбудова аналітичної спроможності політичних партій / Фонд „Європа ХХІ”. – 2004.

Available: <http://old.europehhi.kiev.ua/ukrainian/analitika/000.html>

252. Британські Центри громадських ініціатив / Британська Рада в Україні. – 2002.

Available: www.bc.kiev.ua/ukraine/governance/ukesciv.htm

253. Права людини та інформація: зміцнення ролі юридичних бібліотек / Британська Рада в Україні. – 2002. Available: www.bc.kiev.ua/ukraine/infoexch/ukeli.htm

254. Програма підтримки запобігання поширенню СНІДу / Британська Рада в Україні – 2002.

Available: www.bc.kiev.ua/ukraine/governance/ukeaid1.htm

255. Підтримка ініціатив у сфері захисту прав людини // Британські Обрії. – 2003. – № 3.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/ua/5.htm>

256. Global Conflict Prevention Fund: working with Ukrainian police and military to promote democracy / British Council. – 2004.

Available: <http://www.britishcouncil.org/ukraine-rights-police.htm>

257. Колонії для неповнолітніх: Північна Ірландія та Україна // Британські Обрії. – 2003. – №4.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200304/ua/8.htm>

258. Наші проекти. ЗМІ та європейська інтеграція України / Фонд „Європа ХХІ”.

Available: <http://old.europehhi.kiev.ua/ukrainian/program/zmi/000.html>

259. Граут-Міт Т. Проект Медіа реформи / Британські Обрії. – 2003. – № 2.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/ua/7.htm>

260. Кузьмов Т. Центр розвитку регіонів // Британські Обрії. – 2003. – № 3.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200303/ua/7.htm>

261. Різні голоси – спільні цінності. Британські медіа заради толерантності // Британські Обрії. – 2004. – № 2.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200402/ua/11.htm>

262. Квурт К. Медіа - центр „Кандидат” починає роботу в Києві у жовтні 2003 року // Британські Обрії. – 2003. – № 3.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200303/ua/8.htm>

263. Підтримка демократії // Британські Обрії. – 2004. – № 3.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200403/ua/7.htm>

264. Гладкий О. Україна – ОБСЄ: особлива форма співробітництва / Інтерв'ю Пітера Буркхарда, координатора проектів ОБСЄ в Україні // Політика і час. – 2001. – № 6. – С.63–65.

265. Innovation and technology transfer / Британська Рада. – 2004.

Available: <http://www.britishcouncil.org/ukraine-science-itt.htm>

266. Угода між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії „Про співробітництво в галузях освіти, науки і культури” від 10 лютого 1993 року. Available: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c376&sp=i>

267. Оскрет Ю. Антарктичні дослідження або пересадка в Парижі // Дзеркало тижня. – 2001. – 20-26 жовтня. Available: [http://www.zn.kiev.ua/ie/show/365/32605/javascript:prwin %28%2732605%27%2C%27/javascript:send_email_win%28](http://www.zn.kiev.ua/ie/show/365/32605/javascript:prwin%28%2732605%27%2C%27/javascript:send_email_win%28)

268. Науковий семінар N+N1 у галузі фізики низьких температур // Британська Рада в Україні. – 2002. Available: <http://www.bc.kiev.ua/english/science/n+n1.pdf>

269. Науковий семінар N+N2 у галузі інформаційних технологій та компютерної науки / Британська Рада в Україні. – 2002. Available: <http://www.bc.kiev.ua/english/science/n+n2.pdf>

270. Науково-практичний семінар N+N3 у галузі біологічних наук та біотехнології / Британська Рада в Україні. – 2002. Available: <http://www.bc.kiev.ua/english/science/n+n3.pdf>

271. Блюм Я. Десять днів в Україні // Британські Обрії. – 2003. – № 1.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200301/UA/18.htm>

272. „Програми прогнозування розвитку технологій в Україні”/Британська Рада.

Available: <http://www.bc.kiev.ua/english/science/science-report.pdf>

273. British Chevening Scholarships for Ukraine 2005/2006. A prestigious award to fund your UK postgraduate studies / British Council. – 2004.

Available: <http://www.britishcouncil.org/ukraine-education-funding-chevening.htm>

274. Його Високоповажність Джон Сміт, радник Королеви, член Парламенту 1938-1994 // Британські Обрії. – 2004. – № 3. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200403/ua/13.htm>

275. Україно – Британська професійна асоціація / Інтернет-сайт організації.

Available: <http://www.uupn.kiev.ua/about/>

276. Заклади, які приймають участь у програмі REAP / Британська Рада. – 2002.

Available: <http://www.britishcouncil.ru/work/reapyell.htm>

277. Вдосконалення державного управління // Британські Обрії. – 2004. – № 1.

Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200401/ua/10.htm>

278. Проект ТЕМПУС „Вивчення міжнародних фінансів в українських університетах” / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Available: <http://www.iir.kiev.ua/?tempus>

279. Развитие экономики сельского хозяйства и продовольствия в Украине – „Agfed” / Проекты Тасис. – 2004. Available: <http://www.tacisinfo.ru/en/fiches/agfed/ru/index.htm>

280. Державний звіт Великої Британії про процес втілення в життя Болонської декларації / Науково-практичний семінар „Кредитно-модульна система підготовки фахівців у контексті Болонської декларації”. – Львів. – 21–22 листопада 2003. – С. 77–84.

281. Програма Європейської Комісії – США із запобігання та інформування про ВІЛ / СНІД в Україні / Британська Рада. – 2002.

Available: www.britishcouncil.org/ukraine/governance/ukehivr.htm

282. Програма підтримки запобігання поширенню СНІДу / Британська Рада. – 2002.

Available: www.bc.kiev.ua/ukraine/governance/ukeaid.htm

283. ВІЛ та туберкульоз // Британські Обрії. – 2003. – № 3.

- Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200303/ua/17.htm>
284. Проект: Програма укрєплення системи управління в національних парках України / Офіційний сайт Регіонального ландшафтного парку „Меотида”.
Available: http://www.meotida.org.ua/projects_dfid.html
285. Візит до Києва Її Честі пані Маргарет Бекет / Британські Обрії. – 2003. – № 2.
Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/ua/3.htm>
286. Довкілля для України. Програма малих екологічних проектів (SEPS II) // Британські Обрії. – 2004. – № 2. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200402/ua/9.htm>
287. Домовленість про обмін інформацією між Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Адміністрацією з питань охорони здоров'я і техніки безпеки Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії від 6 лютого 1997 р. Available: <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/orgvld.html>
288. Мур Д. Візит представників програми ядерної безпеки // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 6.
289. Мистецька програма Британської Ради в Україні. – 2002.
Available: www.britishcouncil.org.ua/ukraine/arts/index.htm
290. Труба – це лише звичайний інструмент... // Британські Обрії. – 2000. – № 1. – С. 13.
291. Our work to support Ukraine's integration to the European Union // British Council. – 2004.
Available: http://www.britishcouncil.org/ukraine-rights-european_integration.htm
292. Інформаційна зона „Творча Британія” / Британська Рада. – 2004.
Available: http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-arts_creative_uk.htm
293. „Бібліотека Тисячоліття” в Україні // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 14–15.
294. Бібліотека Тисячоліття. Спеціальний 250-томний випуск доступний кожному українському читачу / Британська Рада. – 2002.
Available: <http://www.bc.kiev.ua/ukraine/infoexch/ukelm.htm>
295. Arts management development / British Council. – 2004.
Available: http://www.britishcouncil.org/ukraine-arts_and_culture-arts_management.htm
296. Міжнародний Форум з культури і національної ідентичності Криму // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 16.
297. Від Шекспіра до клоунади // Британські Обрії. – 2003. – № 1.
Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200301/UA/19.htm>
298. Мистецька Програма Британської Ради / Британська анімація та аніматори на Фестивалі анімаційних фільмів „Крок”: 28 вересня – 11 жовтня // Британські Обрії. – 2003. – № 3.
Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200303/UA/16.htm>
299. Тиждень британської творчості: захопливе дійство у Британській Раді / Британська Рада. – 2003. – № 2. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/UA/15.htm>
300. Ноубл А. Повернення Черчілля до Криму // Британські Обрії. – 2004. – № 1.
Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/UA/15.htm>

301. Уперше за півтора століття: унікальна виставка в Севастополі // Британські Обрії. – 2004. – № 3. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200403/ua/4.htm>
302. Calendar of events. Past events – Ballet / Ukrainian Cultural Calendar in the UK. – 2004. Available: <http://www.ucrainica.info/calendar/events/e104.htm>
303. Луців В. Мистецька виставка Богдана Сороки в Лондоні // Визвольний Шлях. – 1996. – Кн. 8 (581). – С. 981–983.
304. Мельник В. Панас Заливаха // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. 11 (596). – С. 1344–1347.
305. Calendar of events. Past events – Exhibitions / Ukrainian Cultural Calendar in the UK. – 2004. Available: <http://www.ucrainica.info/calendar/exhibitions.htm>
306. Dovzhenko retrospective at the Cambridge Film Festival. Calendar of events. Past events – Literary, film and drama / Ukrainian Cultural Calendar in the UK. – 2004. Available: <http://www.ucrainica.info/calendar/events/e099.htm>
307. Архівна україніка у Великобританії: попередній анотований перелік матеріалів / Архіви України 2003 рік. Державний комітет архівів України. Available: <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/britain.php#p01>
308. Calendar of events. Universities / Ukrainian Cultural Calendar in the UK. – 2004. Available: <http://www.ucrainica.info/studies/universities.htm>
309. Cambridge University Ukrainian Society / Cambridge University. – 2004. Available: <http://www.cam.ac.uk/societies/ukr/>
310. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.
311. Дніпровий В. Діаспора на службі Україні // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 9 (582). – С. 1048–1053.
312. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на зустрічі з представниками української громади (12 грудня 1995 р.; 19.30 – 20.30, Лондон, Кенсінгтонська ратуша) // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.2 (575). – С.136–141.
313. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Серія „Україна крізь віки”: Том. 15. – К.: „Альтернативи”, 1999. – 351с.
314. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: Навч. Посібник // Б.Д. Лановик, М.В. Траф’як та ін.; За ред. проф. Лановика Б.Д. – Тернопіль. – 1999. – С. 512.
315. Фостун М. Святомир. П’ятдесят років тому // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. 11 (596). – С. 1329–1334.
316. Привітальне слово інж. Василя Олеськіва / В П’ятдесятиліття СУБ// Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 4 (577). – С. 445–449.
317. Українські Центральні і крайові установи та організації у Великій Британії. Союз Українців у Великій Британії (СУБ). Архівна україніка у Великобританії: попередній анотований перелік матеріалів / Архіви України 2003 рік. Державний комітет архівів України. Available: <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/britain.php#p01>
318. The Ukrainian Greek Catholic Church in Great Britain/Christus Rex. – 2004. Available: <http://www.christusrex.org/www1/CDHN/ugparish.html>
319. Комунікат про урочисте відкриття Золото-Ювілейного Року Союзу Українців у Великій Британії. Лондон. 22 січня 1996 року / В П’ятдесятиліття СУБ // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 3 (576). – С. 301–307.

320. Ючевич В. Засідання Ради голів держав СНД і міжнародна політика України // *Визвольний шлях*. – 1996. – Кн. 6 (579). – С. 685–687.
321. Офіційна візита Міністра закордонних справ України. Зустріч Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка з українською громадою Великої Британії // *Визвольний шлях*. – 1999. – Кн. 3 (612). – С. 259–268.
322. Lawrence F. Migrant workers tell of fear and suffering // *The Guardian*. – 2004.– March 9. Available: http://www.guardian.co.uk/uk_news/story/0,,1165011,00.html
323. Верні Дж. Українці користуються перевагами легального працевлаштування // *Британські Обрії*. – 2004. – № 1. Available: <http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200401/ua/7.htm>
324. „Солодка” доля українських заробітчан // *Львівська Газета*. – 2004. – 20 травня. Available: <http://www.gazeta.lviv.ua/2004/05/20/NewspaperArticle.2004-05-20.0135>
325. Events in the UK relevant to Ukrainian studies / *Ukrainian Cultural Calendar in the UK*. – 2004. Available: <http://www.ucrainica.info/studies/events.htm>
326. *Економіка зарубіжних країн* / За ред. Ю. Г. Козака, В.В. Ковалевського, К. І. Ржепішевської. – К.: ЦУЛ, 2003. – 352 с.
327. Козак О. Інвестиційний клімат на ринку іноземних інвестицій // *Визвольний шлях*. – 1996. – Кн. 12 (585). – С. 1417–1424.
328. Прямі іноземні інвестиції в Україну (2002–2004) / Державний комітет статистики України. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
329. Прямі інвестиції зарубіжних країн в економіку України за видами економічної діяльності / Кабінет міністрів України. – 2003. Available: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3508690&cat_id=3185542

ДОДАТКИ

Додаток 1. Політичні відносини

Таблиця 1. Найважливіші українсько-британські двосторонні візити

Січень 1992	Візит Державного секретаря закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Херда до України
Липень 1992	Візит Міністра оборони України Костянтина Морозова до Великої Британії
Вересень 1992	Візит Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка до Великої Британії
Жовтень 1992	Заступник міністра закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Лінда Чокер перебувала в Україні
Грудень 1992	Державний секретар у справах оборони Великої Британії Малколм Ріфкінд відвідав Україну
Лютий 1993	Президент України Леонід Кравчук з офіційним візитом перебував у Великій Британії
Липень 1993	Візит Заступника міністра закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Хогга до України
Вересень 1993	Державний секретар у справах оборони Великої Британії Малколм Ріфкінд на чолі військової делегації прибув до Криму
Грудень 1993	Парламентська делегація очолювана Головою Верховної Ради України Іваном Плющем відвідала Велику Британію
Травень 1994	Візит Державного секретаря закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Херда до України
Вересень 1994	Герцог та Герцогиня Глостерські прибули до Криму з нагоди 140 річниці початку Кримської війни
Лютий 1995	Міністр оборони України Валерій Шмаров відвідав Велику Британію
Травень 1995	Візит Міністра фінансів Великої Британії Кеннета Кларка до України
Липень 1995	Міністр закордонних справ України Генадій Удовенко перебував з візитом у Великій Британії
Вересень 1995	Візит Державного секретаря закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Малколма Ріфкінда до України
Грудень 1995	Президент України Леонід Кучма з офіційним візитом перебував у Великій Британії
Квітень 1996	Візит Прем'єр-міністра Великої Британії Джона Мейджора до України
Липень 1996	Візит в Україну Лорда-Мера Лондона Дж. Челстрі на чолі делегації провідних британських бізнесменів

Листопад 1996	Його Високість Принц Чарльз відвідав Україну
Грудень 1996	Візит Міністра закордонних справ Генадія Удовенка до Лондона
Лютий 1997	Візит Державного секретаря у справах оборони Великої Британії Майкла Портілло до України
Вересень 1997	Державний секретар у справах оборони Великої Британії Джордж Робертсон прибув до України на тристоронню зустріч міністрів (Україна/Польща/Велика Британія) та військові навчання
Листопад 1997	Візит Заступника міністра Департаменту міжнародного розвитку Великої Британії Джорджа Фукса до України
Грудень 1997	Візит Міністра оборони України Олександра Кузьмука до Великої Британії
Лютий 1998	Візит Секретаря Ради національної безпеки та оборони України Володимира Горбуліна до Великої Британії
Травень 1998	Заступник міністра Департаменту міжнародного розвитку Великої Британії Джордж Фукс прибув до України на засідання ЄБРР в Києві
Червень 1998	Візит Заступника міністра закордонних справ та у справах Співдружності Великої Британії Дага Хендерсона до України
Лютий 1999	Візит Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка до Великої Британії
Червень 1999	Державний Секретар Великої Британії у справах оборони Джордж Робертсон відвідав Україну з офіційним візитом
Лютий 2000	Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко відвідав Велику Британію
Квітень 2000	Державний Секретар Великої Британії у закордонних справах Робін Кук відвідав Україну з офіційним візитом
Жовтень 2000	Спікер Палати Громад Парламенту Великої Британії Бетті Бутройд відвідала Україну з офіційним візитом
Жовтень 2000	Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко відвідав Велику Британію
Березень 2001	Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко відвідав Велику Британію
Вересень 2001	Міністр оборони України Олександр Кузьмук відвідав Велику Британію
Жовтень 2001	Заступник прем'єр-міністра Великої Британії Джон Прескотт відвідав Україну з офіційним візитом
Жовтень 2001	Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко відвідав Велику Британію з офіційним візитом
Листопад 2001	Міністр культури України Юрій Богущкий відвідав Велику Британію
Грудень 2001	Перший віце-прем'єр України Олег Дубина відвідав Велику Британію
Квітень 2002	Його Високість Принц Майкл Кентський відвідав Україну

Вересень 2002	Державний Секретар Великої Британії у справах оборони Джеф Хун відвідав Україну з офіційним візитом
Грудень 2002	Віце-прем'єр-міністр України Віталій Гайдук відвідав Велику Британію
Лютий 2003	Віце-прем'єр-міністр України Віталій Гайдук відвідав Велику Британію
Березень 2003	Лорд-мер Лондонського Сіті Олдермен Гевін Артур відвідав Україну
Квітень 2003	Прем'єр-міністр України Віктор Янукович відвідав Велику Британію з офіційним візитом
Квітень 2003	Голова Верховної Ради України Володимир Литвин відвідав Велику Британію
Травень 2003	Державний Секретар Великої Британії у справах доквілля, продовольства та сільського господарства пані Маргарет Бекет відвідала Україну з офіційним візитом для участі у конференції „Доквілля для Європи”
Травень 2003	Віце-прем'єр України з гуманітарної політики Дмитро Табачник відвідав Велику Британію
Травень 2003	Перший віце-прем'єр України, Міністр фінансів Микола Азаров відвідав Велику Британію
Вересень 2003	Міністр з питань Європи МЗС Великої Британії Д-р Деніс МакШейн відвідав Україну
Вересень 2003	Заступник міністра оборони Великої Британії з питань збройних сил Адам Інгрем відвідав Україну щоб взяти участь у Дні високоповажних гостей під час навчання „Козацький степ-2003”
Вересень 2003	Міністр економіки та з питань європейської інтеграції України Валерій Хорошковський відвідав Велику Британію
Січень 2004	Командувач ВПС Великої Британії Головний Маршал авіації сер Джок Стіррап відвідав Україну з робочим візитом
Січень 2004	Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко відвідав Велику Британію.
Червень 2004	Візит Лорда Хау Аберавонського на чолі британської парламентської делегації до України
Вересень 2004	Принц Майкл Кентський та Перший Морський Лорд (Головнокомандувач ВМС Великої Британії) Адмірал сер Алан Вест прибули до Криму з нагоди 150-ї річниці Кримської війни
Січень 2005	Міністр з питань Європи МЗС Великої Британії Д-р Деніс МакШейн представляв свою країну на церемонії інавгурації новообраного Президента України В. Ющенка (Київ, 23 січня)

Надзвичайні та повноважні Посли України і Великої Британії

Посли України у Великій Британії

**КОМІСАРЕНКО СЕРГІЙ
ВАСИЛЬОВИЧ
(1992-1998)**

**ВАСИЛЕНКО
ВОЛОДИМИР
АНДРІЙОВИЧ
(1998-2002)**

**МІТЮКОВ ІГОР
ОЛЕКСАНДРОВИЧ
(з 2002 року)**

Посли Великої Британії в Україні

**ХІМАНС
САЙМОН
НІКОЛАС
(1992 – 1995)**

**ПІВ
РОЙ СТІВЕН
(1996 – 1999)**

**СМІТ
РОЛАНД ГЕДЛІ
(1999 – 2002)**

**БРІНКЛІ
РОБЕРТ
(з 2002 року)**

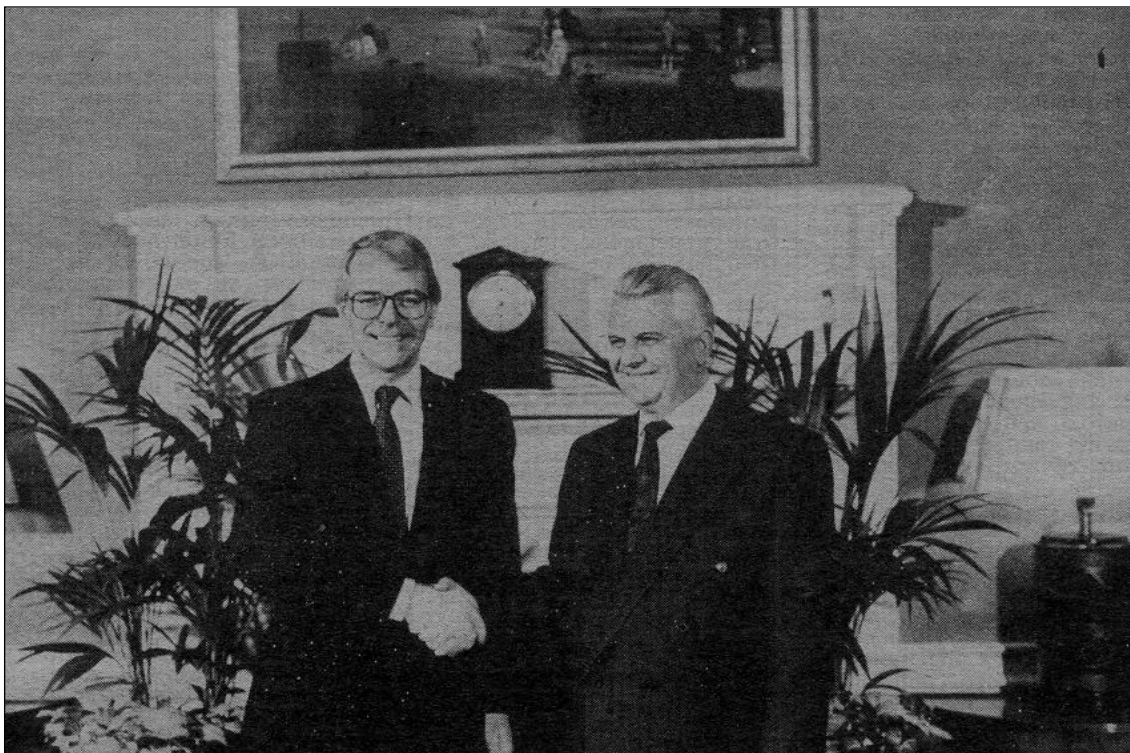

Рис. 1 Президент України Л.Кравчук на прийомі в Прем'єр-міністра Великої Британії Дж.Мейджора (лютий 1993 р.)

Рис. 2 Президент України Л.Кучма і Прем'єр-міністр Великої Британії Дж.Мейджор на Даунінг Стріт, 10 підписують міждержавні документи (грудень 1995 р.)

Рис. 3 Зустріч Президента України Л.Кучми та Принца Чарльза в Маріїнському палаці (листопад 1996 р.)

Рис. 4 Зустріч в Центральному Домі Союзу українців Британії (лютий 1999 р.) Зліва: Надзвичайний та Повноважний Посол України у Великій Британії В.Василенко, Міністр закордонних справ України Б.Тарасюк, справа: Секретар СУБ Ф.Курляк, Секретар Української інформаційної служби Великої Британії В.Олеськів

Рис. 5 Зустріч Прем'єр-міністра України В. Ющенка та Міністра закордонних справ Великої Британії Р. Кука під час візиту останнього до України (квітень 2000 р.)

Рис. 6 Зустріч Президента України Л.Кучми зі спікером Палати Громад парламенту Великої Британії Бетті Бутройд (жовтень 2000 р.)

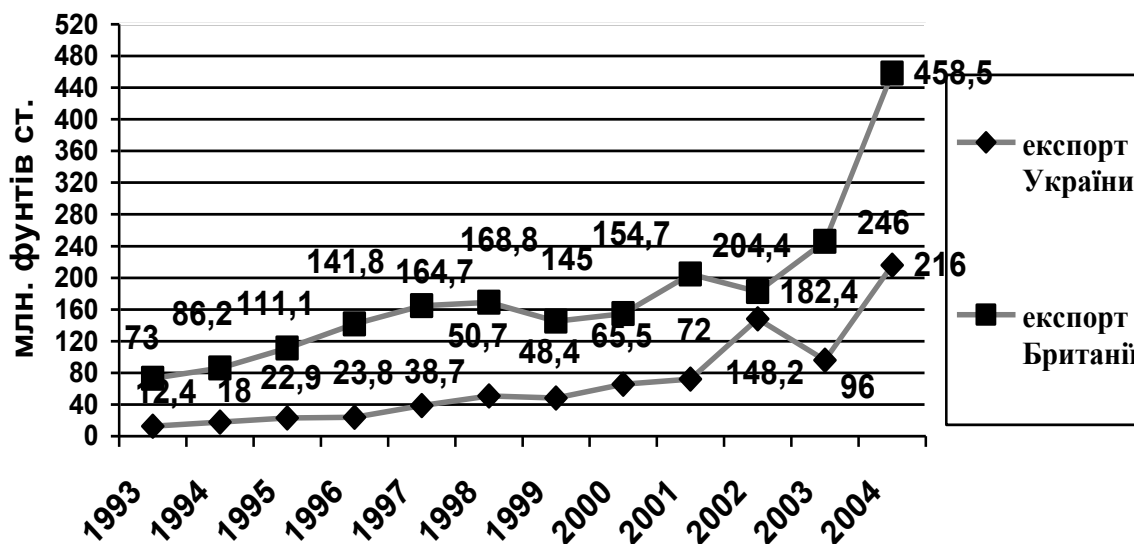
Рис. 7 Посол Роберт Брінклі, британські парламентарі, члени британсько-української парламентської групи Том Кокс, Лорд Джефрі Хау і Роберт Верінг (червень 2004 р., Київ)

Рис. 8. Зустріч Президента України Л.Кучми та Мінстра закордонних справ Великої Британії Дж. Стро (квітень 2004 р., Афіни)

Додаток 2. Економічне співробітництво

Графік 1. Динаміка торгівлі Великої Британії з Україною у 1993-2004 роках

Таблиця 1. Порівняльна таблиця обсягів основних товарів українського експорту до Великої Британії у 2000-2002 рр.

ТОВАР	ОБСЯГ ЗА РОКАМИ		
	2000	2001	2002
Нафта і нафтопродукти	6,2	3	60,9
Одяг	15,1	22,5	24,2
Літаки, космічне обладнання і комплектуючі	0,7	1,2	13,6
Ядерні реактори, парові котли тощо	9,2	3,2	7,2
Вироби із заліза і сталі	9,8	12	7
Медичні меблі та хірургічне обладнання	1,6	2,3	4,1
Алюміній	0	0,1	3,6
Руди та продукти їх переробки	1,7	5	3,2
Вата, повсть, тканини, нитки	5,7	3,4	2,7
Електричні пристрої та обладнання	3	2,9	2
Натуральні і штучні перли, дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння	1,2	2,5	1,9
Вироби із заліза і сталі	0,3	1,4	1,8
Інші метали	1,4	1,5	1,3
Деревина і вироби з дерева; деревне вугілля	0,3	0,7	0,9
Всього	65,5	72	148,2

Таблиця 2. Порівняльна таблиця обсягів основних товарів британського експорту до України у 2000-2002 роках

ТОВАР	ОБСЯГ ЗА РОКАМИ		
	2000	2001	2002
Ядерні реактори, парові котли тощо	30,2	34,7	31,7
Натуральні і штучні перли, дорогоцінне та напівдорогоцінне каміння	2,8	7,5	15,6
Електричні пристрої та обладнання	21,3	51,5	13,8
Фотографічне і оптичне обладнання	10,4	9	12,1
Фармацевтична продукція	6,8	5,5	6,2
Громадський транспорт	3	4	6,2
Вироби із пластмаси	5	4,9	6,2
Одяг	5,5	6,9	5,6
Інші текстильні вироби (зимовий одяг)	1,1	2,4	5,5
Папір та паперова продукція	1,8	2,9	4,7
Фото- та кіно продукція	5,4	5,3	4,6
Вироби із заліза і сталі	3,7	1,9	3,9
Тютюнова продукція	3,9	2,5	3,9
Побутові предмети	2,6	7,6	3,9
Всього	154,7	204,4	182,4

Таблиця 3. Перша десятка товарів британського експорту в торгівлі з Україною у 2003 році

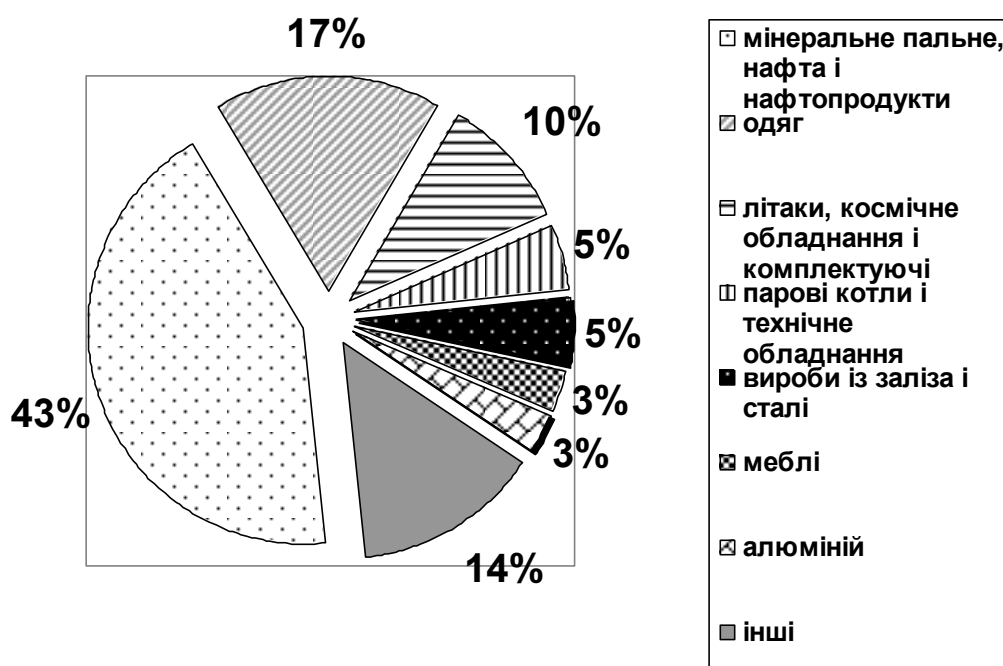
ТОВАР	ОБСЯГ (в млн. ф. ст.)
Автотранспортні засоби (у т.ч. на повітряній подушці)	22
Фото- та оптичне обладнання, годинники	18
Напої	16
Різноманітні промислові вироби	15
Продукція з металу	14
Текстиль, пряжа, тканини, готовий одяг та супутні товари	13
Текстильне волокно та його відходи	11
Медичні та фармацевтичні товари	10
Корисні нерудні вироби	9
Спеціалізоване обладнання для окремих галузей промисловості	9
Всього	246

Таблиця 4. Перша десятка товарів українського експорту в торгівлі з Великою Британією у 2003 році

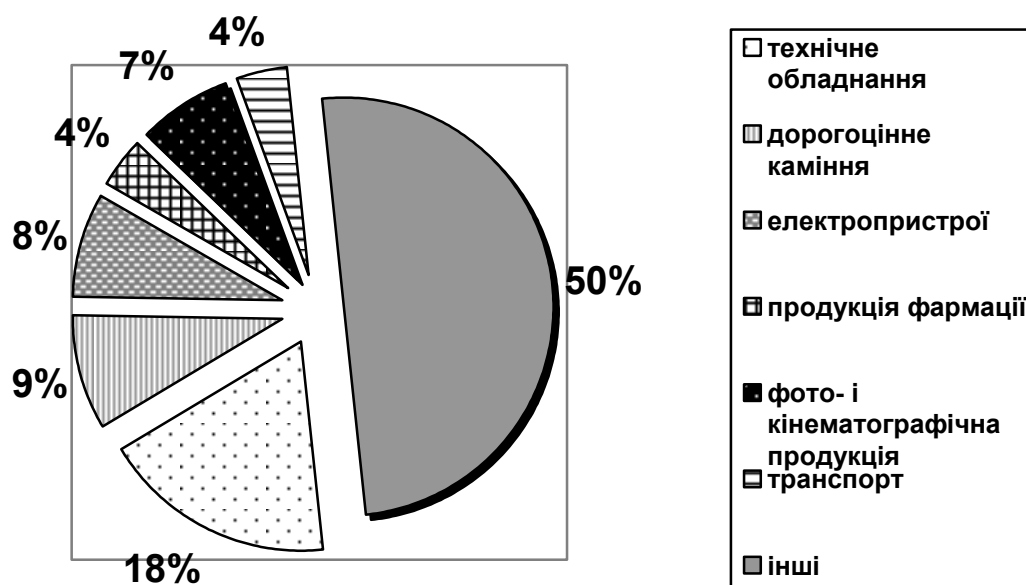
ТОВАР	ОБСЯГ (в млн. ф. ст.)
Одяг та аксесуари	21
Залізо і сталь	12
Металева руда та металобрухт	11
Вугілля, кокс, брикет	11
Енергогенеруюче устаткування та обладнання	6
Текстиль, пряжа, тканини, готовий одяг та супутні товари	5
Меблі	4
Кольорові метали	2
Промислове обладнання і деталі	2
Електрообладнання, апаратура і прилади	2
Всього	96

За даними Міністерства торгівлі та промисловості і Управління митних та акцизних зборів Великої Британії

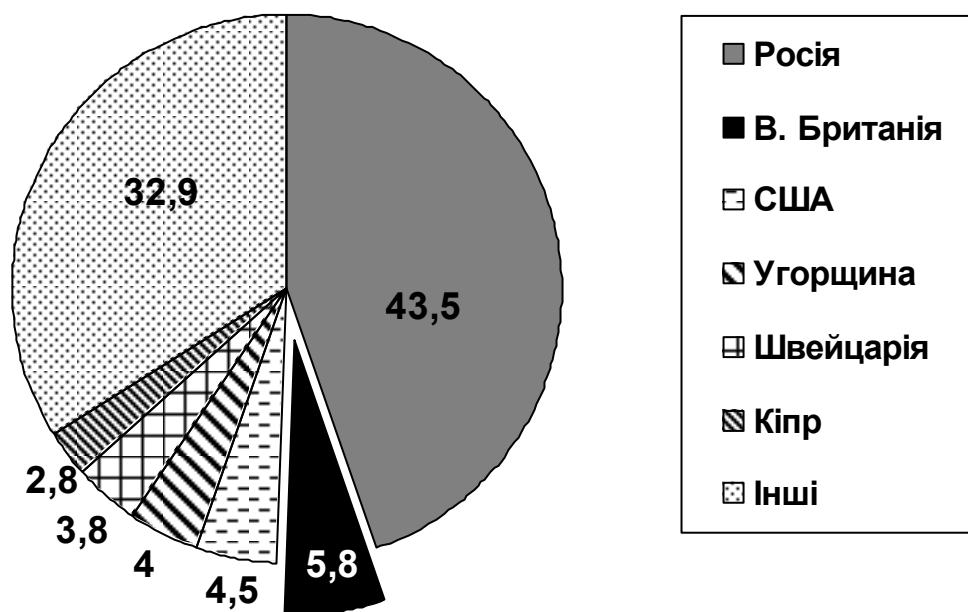
Діаграма 1. Структура українського експорту в торгівлі з Великою Британією у 2002 році

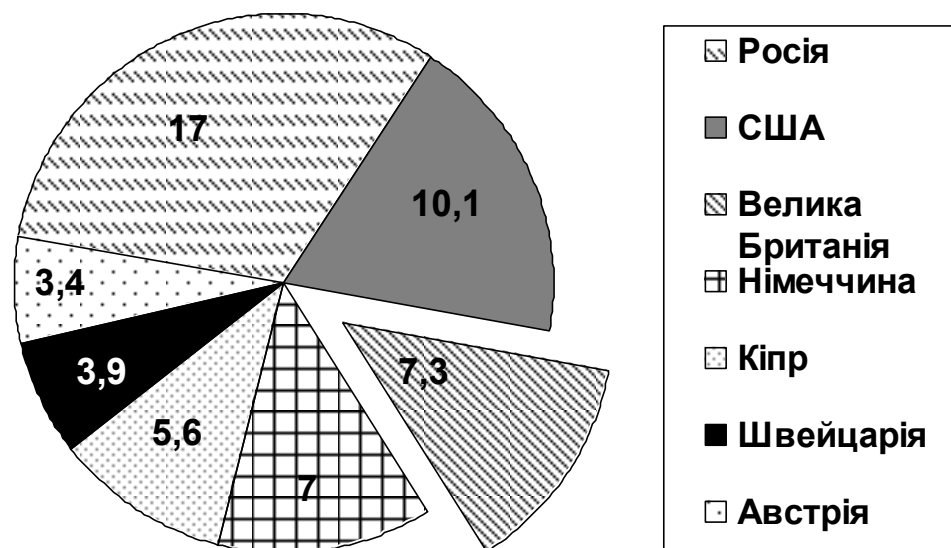
Діаграма 2. Структура британського експорту в торгівлі з Україною у 2002 році

Діаграма 3. Основні країни-партнери України в експорті послуг за 2004 рік (у %)

Діаграма 4. Основні країни-партнери України в імпорті послуг (за 2004 рік) (у %)

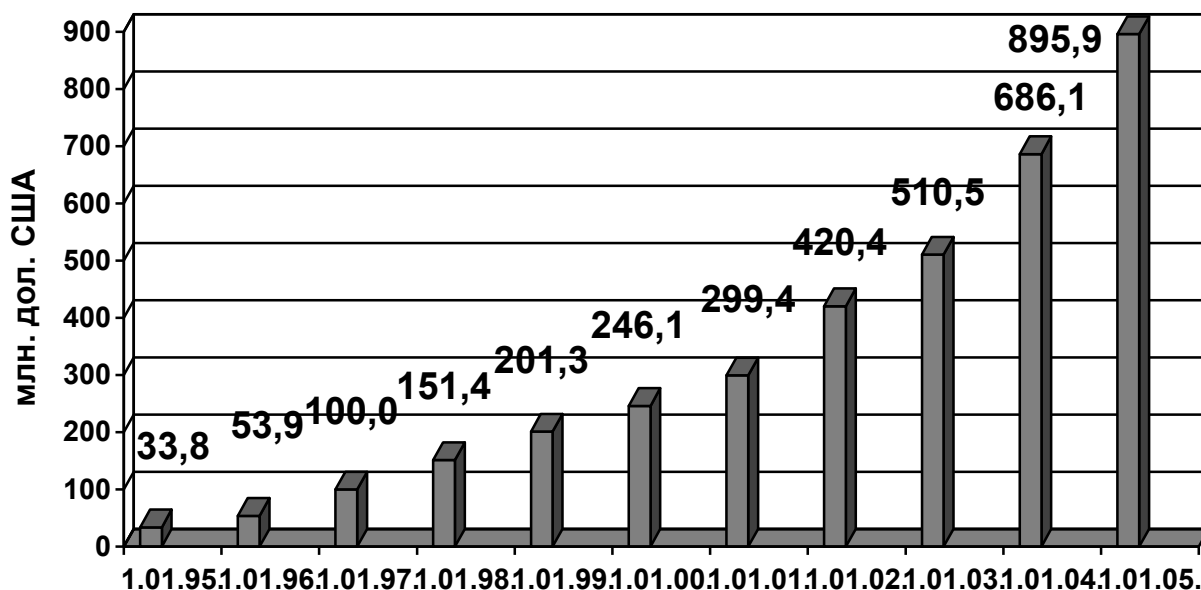

За даними Державного комітету статистики України

Діаграма 5. Перелік основних причин, що на думку експертів заважають просуванню українських товарів на європейські ринки (2000 р.) [79]

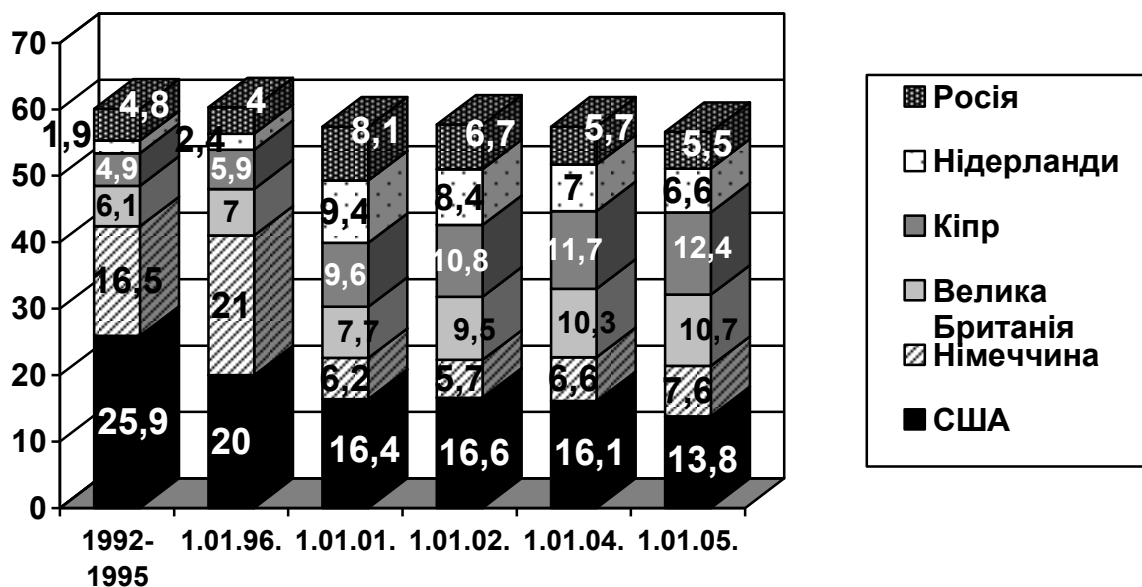
Діаграма 6. Динаміка прямих інвестицій з Великої Британії в економіку України* (1995 – 2004)

За даними Державного комітету статистики України

*Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну на 1.01.2005 р. становив 8353,9 млн.дол. США.

Діаграма 7. Порівняльна динаміка обсягів інвестицій провідних країн-інвесторів в економіку України протягом 1992-2004 років (у %)

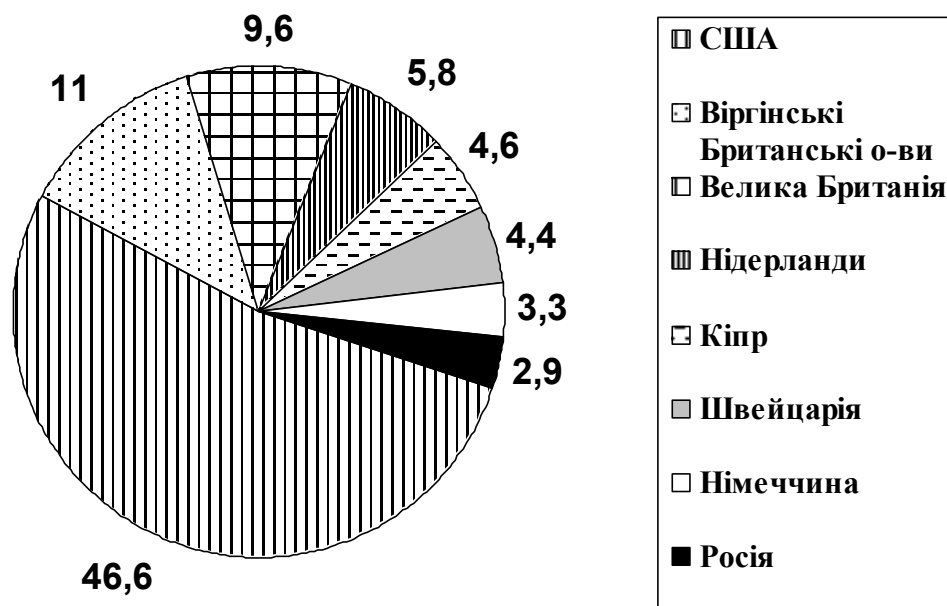

Таблиця 5. Прямі інвестиції Великої Британії в економіку України за видами економічної діяльності

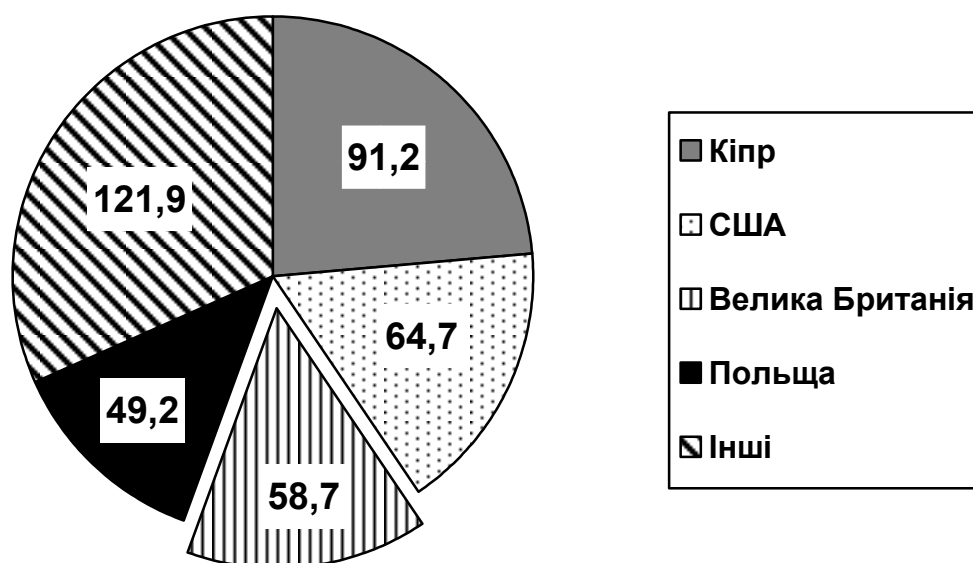
	Обсяги інвестицій на 01.10.2003 (у тис. дол. США)	у % до загального обсягу по країні
Сполучене Королівство	628930,08	100,0
Харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів	102234,23	16,3
Транспорт і зв'язок	95306,81	15,2
Оптова торгівля і посередництво у торгівлі	94966,65	15,1
Машинобудування	72398,10	11,5
Фінансова діяльність	39157,19	6,2
Хімічна та нафтохімічна промисловість	34661,17	5,5
Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	29873,30	4,7
Металургія та оброблення металу	23519,07	3,7
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	23338,48	3,6
Добувна промисловість	21159,50	3,4
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	19150,95	3,0
Будівництво	16018,75	2,5
Целюлозно-паперова промисловість; видавнича справа	11975,69	1,9

За даними Державного комітету статистики України

Діаграма 8. Обсяги надходжень іноземних інвестицій в економіку Донецької області в розрізі країн-інвесторів станом на 1.01.2004. (у %) (Дані Донецької ОДА) [199]

Діаграма 9. Сума кредитів та позик, отриманих підприємствами України від прямих інвесторів станом на 1.01.2004. (млн. дол. США)

За даними Державного комітету статистики України

**СПІЛЬНЕ УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКЕ ПІДПРИЄМСТВО
"ПОЛТАВСЬКА ГАЗОНАФТОВА КОМПАНІЯ"**

Рис. 1–2. Налагодження виробництва на одному із родовищ

Матеріали отримано на офіційному Інтернет-сайті СП ПГНК

**СП КОМПАНІЯ
„ПРОКТЕР ЕНД ГЕМБЛ УКРАЇНА”**

Рис. 3. Фабрика в м. Бориспіль

СП „БРИТАНІКА”

Рис. 4. Київський офіс

Додаток 3. Відносини в сфері безпеки та оборони

Рис. 1. Генеральний Секретар НАТО Дж. Робертсон. Зустріч зі слухачами Академії Збройних Сил України (січень 2001 р.)

Рис. 2. Військові навчання „Козацький експрес – 2002”. Українські і британські військові вправляються у стрільбах (вересень 2002 р.)

Рис. 3. Командувач Сухопутних військ України генерал-полковник Шуляк, Заступники міністрів оборони Британії та Польщі на прес-конференції (навчання „Козацький степ-2003”)

Рис. 4. Севастопольський центр самопідготовки військовослужбовців та офіцерів, створений за сприяння МО Великої Британії

Додаток 4. Гуманітарно-культурні зв'язки України та Великої Британії

ПРОЕКТИ DFID В УКРАЇНІ (З 1997 РОКУ) (дані Посольства Великої Британії в Україні)

Сільське господарство/Соціальний розвиток села:

- Програма підвищення рівня життя сільського населення.

Навколишнє середовище:

- Підтримка управління національними парками (Донецька область)
- Підтримка формування громадської екологічної свідомості у Донецьку
- Утилізація твердих відходів (Харків)
- Схема малих грантів в екологічному секторі (адмініструється Британською Радою).

Енергетика:

- Підтримка Української державної компанії по реструктуризації вугільної промисловості.

Ефективна система управління:

- Підтримка реформи державного управління (центральні органи) (Київ)
- Інституційна підтримка місцевих та регіональних органів влади (Львів)
- Інституційна підтримка Академії Державного управління при Президентові України (Київ та філії у пілотних регіонах)
-

Правове регулювання:

- Кримінальне правосуддя (Київ та Харків)
- Підтримка юридичного факультету Києво-Могилянської Академії
- Підтримка нормопроекування в Україні
- Демократизація України: схема малих проектів

Макро-економічний менеджмент:

- Створення можливостей для розвитку та досягнення консенсусу для реалізації економічних реформ (спільно з ПРООН, Агентством США з міжнародного розвитку та Агентством Канади з міжнародного розвитку)
- Підтримка бюджетної реформи

- Підтримка Державного комітету статистики
- Створення можливостей для формування торгової політики України

Засоби масової інформації:

- Навчальний центр “Журналісти і реформи”

Розвиток приватного сектора:

- Підтримка Державного Комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва
 - Програма навчання діловій активності у середніх школах (Львівська обл.)
 - Програма навчання діловій активності у середніх та спеціальних професійно-технічних освітніх закладах (Донецьк)
 - Розвиток туризму (Львів)
 - Програма стажування у Великій Британії для молодих українців, які працюють в малому та середньому бізнесі
 - Підтримка Донецької торгово-промислової палати
 - Підвищення конкурентноспроможності середнього українського бізнесу
 - Підтримка українсько-польського агентства з прикордонного співробітництва

Сфера соціального захисту:

- Підтримка обласних центрів працевлаштування та місцевих ініціатив з активної політики зайнятості (Львів та Харків)
- Інституційна підтримка обласних адміністрацій по наданню адресної соціальної допомоги (Львів та Харків)
- Підтримка мережі громадських інформаційно-консультаційних послуг для громадян (Львів та Харків)
- Інституційна підтримка Школи соціальної роботи при Києво-Могилянській Академії
- Підтримка Донецької обласної адміністрації по розробці та пілотному запровадженню моделей передачі та утримання об’єктів соціальної сфери
 - Підтримка розвитку місцевих громадських ініціатив в Донецькій області
 - „Дорога додому” – допомога безпритульним людям в Одесі
 - Підтримка соціально-економічного відродження Донбасу
 - Підтримка розвитку регіональних громадських організацій (Львів, Харків, Донецьк, Одеса) (адмініструється Британською Радою).

У доповнення до основних програм DFID, існують окремі малі схеми для проведення навчання та встановлення академічних зв’язків, а саме:

- Регіональна програма „Академічне партнерство” (REAP)
- Схема малих грантів з підтримки партнерських стосунків у галузі охорони здоров’я та соціального захисту
- Фонд підтримки розвитку громадянського суспільства
- Програма партнерств неурядових організацій „Charity Know How”
- Британська експертно-сервісна служба (BESO).

Рис. 1. Випускники програми стажувань імені Джона Сміта разом з Прем'єр-міністром Великої Британії Т. Блером (2004 р.)

Рис. 2. Зліва направо: Голова ДА Ленінського району Севастополя О.Шиловцев, Принц Майкл Кентський та Посол Великої Британії Р. Брінклі прямують до британського меморіалу (вересень 2004)

Рис. 4. Хор „Гомін” та ансамбль „Орлик”. Голова СУБ Л. Мазур виносить їм щиру подяку за концерт на честь Золото-Ювілейної Зустрічі СУБ (20 січня 1996 р., Единбург)

**Рис. 3. Британський Меморіал
Кримської війни (відкритий 10
вересня 2004 року)**

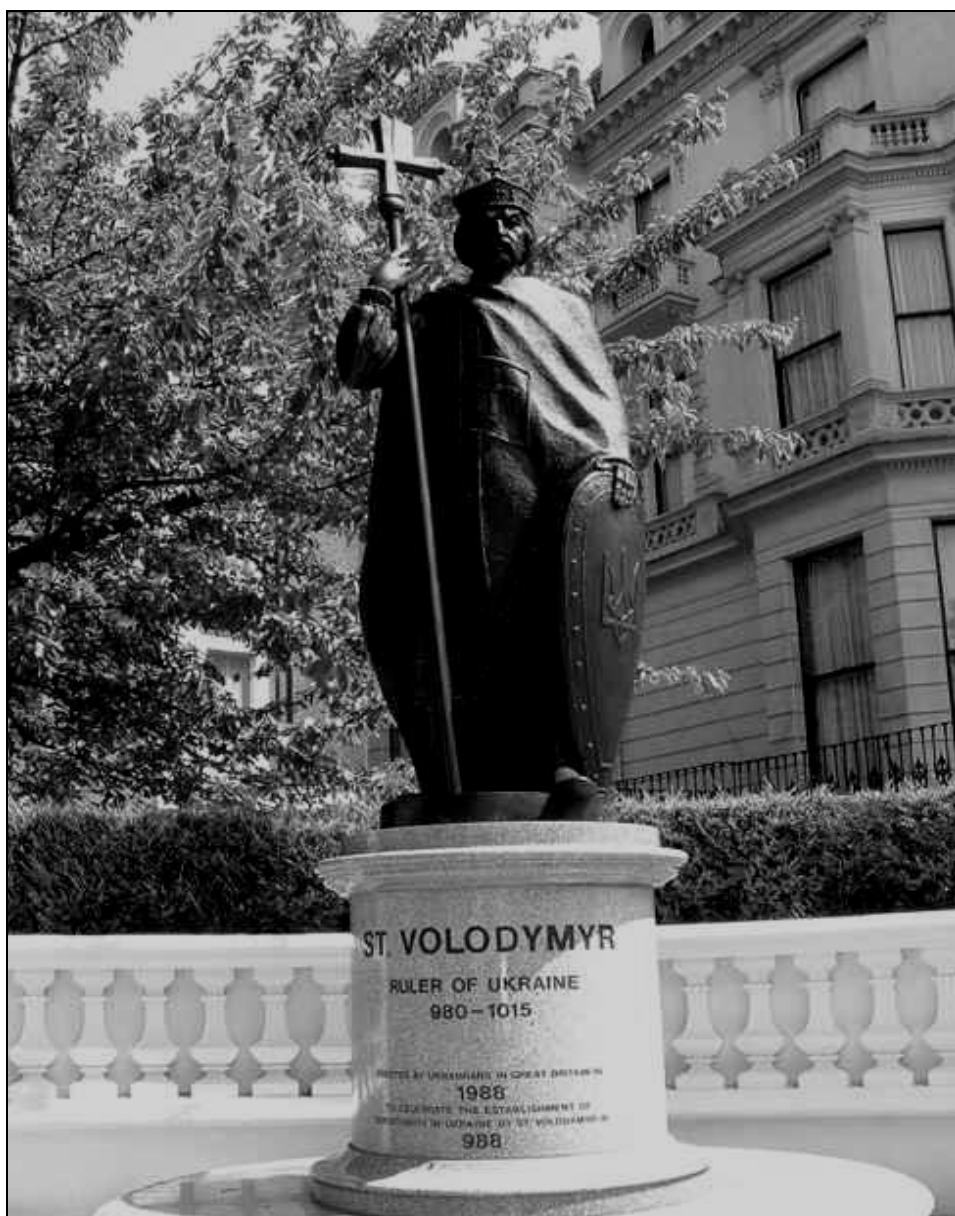

Рис. 5. Пам'ятник князеві св. Володимиру Великому, відкритий у 1988 р. (Лондон)

Рис. 6. Пам'ятник знаходиться на одній вулиці із приміщенням Посольства України. Позаду – будинок Філії Українського католицького університету

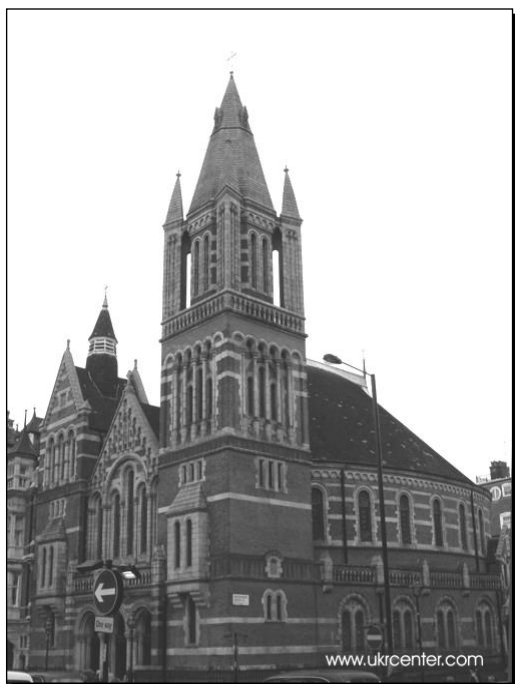

Рис. 7. Українська катедральна церква Святого Сімейства (Лондон)

Рис. 8. Служба Божа в Катедральній церкві

Рис. 9. Український Клуб (Лондон)

Рис. 10. Британські гастролі гурту „Мандри” (2003)

Рис. 11. О. Пономарьов, ЕІ Кравчук, „Мандри” у „Альберт Театрі” (2003)

Рис. 12. Британський гурт „The Ukrainians” („Українці”)

ЗМІСТ

ВСТУП

Розділ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ

УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН:

ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....

- 1.1. Українсько-британські відносини на рубежі ХХ і ХХІ століть:
геополітичний вимір
- 1.1.1. Російський чинник в українсько-британських відносинах.....
- 1.1.2. Вплив США на відносини між Україною і Британією
- 1.1.3. ЄС як головний перспективний чинник в розвитку
 українсько-британських відносин
- 1.2. Становлення і розвиток системи політичних
 міждержавних відносин

Розділ II. УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- 2.1. Двостороння торгівельна діяльність
- 2.2. Залучення британських інвестицій в економіку України

Розділ III. УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

В СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Розділ IV. ГУМАНІТАРНО-КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

- 4.1. Реалізація в Україні британських програм технічної допомоги
 у сфері розвитку громадянського суспільства
- 4.2. Науково-технічне співробітництво. Освіта, медицина, екологія
- 4.3. Діалог культур: традиційні напрями і модернові віяння.
 Українці Великої Британії

Висновки

Список використаних джерел

Додатки

CONTENT

SUMMARY

Наукове видання

Грубінко Андрій Васильович

**УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ
1991–2004**

Монографія

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № від квітня 2005 р.)*

*Науковий редактор – М. М. Алексієвець
Комп'ютерна верстка –*

Здано до складання 2005 р.
Підписано до друку 2005 р. Формат .
Папір друкарський. Гарнітура Таймс. Друк офсет.
Ум. друк. арк. . Обл.-вид. арк. .
Тираж 300 примірників.